

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

51.

Országos Kriminológiai Intézet

**KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK**

51.

BUDAPEST, 2014

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Felelős szerkesztő:
© Dr. Vókó György
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Országos Kriminológiai Intézet, 2014

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

IRK FERENC

A kockázattársadalom menedzserdevianciáiról

9

KEREZSI KLÁRA – INZELT ÉVA – LÉVAY MIKLÓS

Korrupciós bűncselekmények a
büntető igazságszolgáltatás tükrében

Milyen cselekményeket rejtene a jogerősen elítéltek aktái?

26

RITTER ILDIKÓ

Bevezetés a kábítószer-gazdaságban II.

50

PÓCZIK SZILVESZTER

Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus I.

Kritikai vizsgálódás a terrorizmuselméletek körében

72

BÁRD PETRA

A bűnügyi együttműködés csapdái: a Tobin-ügy

93

KÁRMÁN GABRIELLA

Bizonyítás az angloamerikai büntetőeljárás rendszerben

110

TAMÁSI ERZSÉBET – BOLYKY ORSOLYA – SÁRIK ESZTER

Az emberüléshez vezető út rizikófaktora
fiatalkorúak és fiatal felnőttek körében

130

PARTI KATALIN

A megbízható tájékoztatás elemei az online és a nyomtatott sajtóban –
különös tekintettel az ügyességgel való kommunikációra

165

BARABÁS A. TÜNDE – WINDT SZANDRA

Mediáció körben

185

NAGY LÁSZLÓ TIBOR

A sportrendészet aktuális kérdései

205

Summaries

223

Előszó

A *Kriminológiai Tanulmányok* jelen kötete az intézet sokoldalúságát, a hazai és a nemzetközi társadalmi folyamatokra való érzékenységét tükrözi. A tanulmányok egyben a munkatársak legfrissebb kutatási eredményeiről adnak számot. A klaszikus kriminológiai témáktól az elméleti összegzéseken át az empirikus vizsgálatokon keresztül a büntetőjog aktuális kérdésköréig terjednek. A világ, különösen a bennünket közvetlenül is érintő Európa főként a gazdaság romlásával számolhat, ez a bűnözés struktúráját sem hagyja érintetlenül, törvényszerű, hogy a gazdaság körül forog a kriminológusok érdeklődése is. Az intézet kutatásai éppen a változásokra való érzékenységet és a világra való nyitottságot mutatják be. Korrupció, drogkérdés, terrorizmus, nemzetközi együttműködések – ezekben egyetemesek a gondjaink, ráadásul két különböző jogrendszer, az angloamerikai és a kontinentális jogrendszer nehezíti a közös cselekvést és gondolkodást. Természetesen lehet és kell tanulnunk egymástól, a mediáció különleges tapasztalatait ismertető vagy az emberölés kockázatait vizsgáló nemzetközi eredményeket hasznos, ha ismerik a különböző nemzetekhez tartozó kutatók.

Irk Ferenc nevéhez kötődik Magyarországon a szervezetszociológia és a kriminológia elméleti társítása. Tanulmányában a vállalati bűnözés eddig mellőzött kulcsfigurájának, a menedzsernek a szerepét vizsgálja a fehérgalléros bűnözés oldaláról. A szerző szerint a menedzsereknek „gyakran két rossz közül kell választaniuk: vagy prioritást biztosítanak a termékeket előállítók és fogyasztók érdekeinek, vagy a másik utat választják, és a vállalati profitot az előbb említett közösségek kárára biztosítják”.

A gazdaság és a korrupció összefonódása nemcsak nehezen kutathatóvá teszi ezt a veszélyes jelenséget, de az igazságszolgáltatás is körülményesen éri el. *Kerecsi Klára*, *Inzelt Éva* és *Lévay Miklós* empirikus kutatásuk eredményeit teszik közzé a témában. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy a magyar igazságszolgáltatás milyen típusú korrupciós cselekmény kezelésére képes. A kutatás keretében a 2010-ben befejezett, vesztegetés és befolyással üzérkedés miatt jogerősen elítéltek közül 272-nek az aktáit vizsgálták.

Ritter Ildikó tanulmánya a korábban megjelenőnek a folytatása: a kábítószer-jelenséget a gazdasági folyamatok szempontjából vizsgálta. Megállapítja, hogy a drogfogyasztás és a drogfogyasztó szerepének és megítélésének jogi és társadalmi változásait a drogpiazi mozgások irányítják. Mindez igen jól nyomon követhető a marihuána dekriminalizálására és legalizálására irányuló amerikai drogpolitikában.

A terrorizmus globális veszélyforrás, amelynek kutatását nemcsak kiszámíthatatlansága és titkossága nehezíti, de a körülötte kialakuló politikai-hatalmi érdekek is. *Póczik Szilveszter* nem először vizsgálódik a terrorizmuselméletek körében. Jelen tanulmányában végigkíséri a terrorizmusértelmezések alakulását a biológiai-medikalista

nézetektől a szociológiai megközelítéseken át a ma meghatározónak tűnő politikatudományi értelmezésekig. Mindez nem pusztán elméleti kérdés, hiszen nagy hatással lehet a terrorizmus elleni harc formájára. A szerző úgy véli, hogy „a jelenlegi válságos időszak folyamatainak következtében az euroatlanti világban (is) a politikai erőszak mint rendszeres társadalmi praxis terjedésével kell számolnunk”.

Szűkebb világunkkal, az Európai Unióval való együttműködés nem mindig konfliktusmentes. *Bárd Petra* az elhíresült író gázoló, *Francis Ciarán Tobin* immár 14 éve húzódó ügyének elemzése kapcsán boncolgatja az egységesülő Európa büntetőjogi problémáit. Véleménye szerint a „több Európa egyben igazságosabb Európát is jelent”, ennek megvalósulása a tagállamok részéről bizonyos lemondással jár.

Kármán Gabriella írásában kifejti, hogy miért is jelenthet gondot a kontinentális és az angloamerikai jogrendszer találkozása. Részletesen elemzi az akkuzatórius eljárás bizonyítási rendszerét, amelynek elméleti megállapításait és gyakorlati menetét párhuzamosan összeveti a magyar joggal.

Az intézetben nagy hagyománya van az emberölés kutatásának. Közel két évtizedes szünet után teljes körű vizsgálat készült emberölést elkövető fiatalkorúak és fiatal felnőttek cselekményeiről. *Tamási Erzsébet*, *Bolyky Orsolya* és *Sárik Eszter* tanulmánya az angolszász emberölések rizikófaktoraira koncentráló kutatásaival veti össze a magyar eredményeket.

Parti Katalin az online és a nyomtatott sajtóban követi végig egy nagy port felverő bűnügy, *Bándy Kata* gyilkosságának megjelenítési formáit. Az empirikus kutatás rámutat arra, hogy a bűnözésről szóló megbízhatóbb közlésekben a kétfajta média más-más módon vesz részt, de inkább egymást kiegészítve, mint kiszorítva. Az online sajtóban részletesebb, többoldalú az információ, míg a nyomtatott termékekben alaposabb publicisztikák jelennek meg, de egyik sem képes teljes körű, objektív tájékoztatást adni.

Európában most ismerkednek egy ősi amerikai eredetű mediációs módszerrel, amelyről *Barabás Tünde* és *Windt Szandra* számolnak be cikkükben. Az európai jó gyakorlatok tapasztalatainak átültetése érdekében a szerzők ügyészek véleményét kérdezték, fókuszcsoportokban vizsgálták a békítőkör-modell alkalmazhatóságának, elfogadhatóságának lehetőségeit.

Nagy László Tibor többéves kutatásának összegzését adja a sportrendészet aktuális problémakörét elemző írásában. A sporthuliganizmus elleni fellépés jogi hátteréről, a rendészeti módszerekről és azok működéséről éppúgy szó esik, mint a további teendőkről.

Az 51. kötetben megjelenő tanulmányok mutatják, hogy a kriminológia és a büntetőjog kutatóinak milyen gyorsan kell reagálniuk a szinte naponta változó társadalmi mozgásokra. Ajánljuk mindazok figyelmébe, akik továbbgondolni, követni szeretnék a büntetőtudományok legfrissebb eredményeit.

Dr. Vókó György

A kockázattársadalom menedzserdevianciáiról

A tanulmány célja, hogy bemutassa a nagy szervezetek menedzsereit jellemző devianciák társadalmi és egyéni mozgatórugóit. A menedzserek rossz döntéseit a káros következményekhez vezető lehetőségek kizárásával célszerű megelőzni. Erre annál inkább szükség van, mert a második modernitás olyan környezetet teremtett, amelyben az ember gyakran képtelen felismerni döntése nem kívánt következményeit. A döntésekre általában a korlátozott racionalitás a jellemző. A rossz döntésekkel sújtott emberek az elszenvedett kárkövetkezményeket a világ különböző részein eltérően élik meg. Ebben a kultúra által determinált értékrend és érdekérvényesítés lehetősége játszik meghatározó szerepet.

A szervezetekben sokféle feladattal megbízott emberek dolgoznak. Munkavégzésük során felelős döntéseket kell meghozniuk. Ezért célszerű áttekinteni azokat a lehetőségeket, amelyek alapján – különböző döntési szinteken, még a döntés meghozatala előtt – választási lehetőségük van.

Bennünket elsősorban a különféle méretű és feladatokat ellátó *vállalatok vezető beosztásában tevékenykedő irányítóinak* döntési mechanizmusa érdekel. Ezt egészíti ki a *hatalom képviselőire* érvényesnek tekinthető döntéshozatali mód áttekintése.

Amennyiben erre a két szintre (és az alájuk besorolható döntési szintekre) korlátozzuk figyelmünket, jó eséllyel a *raciónalis választás* elméletének segítségével érthetjük és magyarázhatjuk meg döntéseik legjavát.

Ennek az elméletnek a célirányos bemutatása azért is hasznosnak tűnik, mert viszonylag kedvező kapcsolódást kínálhat a felelős döntések egyik alcsoportjához: az érdeklődésünk középpontjában lévő *kockázatvállalás*, illetve a *kockázatvállalással párosuló döntés és cselekvés* megértéséhez.

A döntésekben meghúzódó motivációk, tudások, morális megfontolások, értékek és érdekek önmagukban nem indokolnák azt, hogy e témakörrel külön is foglalkozzunk. A társadalmi és gazdasági életben a legutóbbi mintegy fél évszázadban bekövetkezett jelentős változások mégis azt indukálják, hogy áttekintsük a vonatkozó legfontosabb ismereteink közül azokat, amelyek rendszerbe foglalva *elősegíthetik a társadalmilag káros vagy ilyen veszélyt magában hordozó döntések és cselekvések megértését.*

A lehetőség mint objektív kategória

Az úgynevezett *lehetőségelmélet* (opportunity theory) a bűnözéskutatásban tevékenykedők számára nem újdonság, hiszen ezt – különösen a szituációs körülmények bűnelkövetésben játszott szerepének vizsgálatakor – eddig is széles körben alkalmazták. Főleg a némi leegyszerűsítéssel a szakirodalomban csak street-crime-nak nevezett bűncselekménycsoportba tartozó vétkekkel kapcsolatosan, a konkrét bűnmegelőzési intézkedések alkalmával, az e körből származtatható ismeretanyagra sokféle intézkedést dolgoztak ki.¹

Marcus Felson szerint² természetes tényként kezelhető, hogy a bűnlehetőségek valamennyi bűncselekményben fontos szerepet játszanak, olyannyira, hogy bűnlehetőség nélkül bűncselekmény sincs. S bár a korábban fehérgalléros, ma már inkább menedzser-bűncselekményeknek nevezett devianciák lényegi eltérést mutatnak az úgynevezett közterületi bűncselekményekhez (street-crimes) képest, a lehetőségek ebben a kategóriában szintúgy fontos szerephez jutnak.³

A lehetőségelméletek *kiinduló gondolatának* tekinthető az a régről fakadó ismeret, miszerint a bűncselekmény megértéséhez hozzásegít az elkövetésnél szerepet játszó motívumok feltárása.⁴ Ennek egyik, gyakran meghatározó eleme az a lehetőség, ami arra késztet, hogy az egyén szükségletét kielégítse.⁵ Más megközelítésben: lehet akár milyen erős az ember bűnmegvalósítás iránti motívációja, ez önmagában soha nem teszi lehetővé azt, hogy a szándékolt tettet el

¹ Idesorolhatók például az úgynevezett CPTED-kutatások és az eredményekre alapozó beavatkozások, amelyek a városi épített környezet dizájnját vetik be a bűnmegelőzésbe. Részletesebben lásd Barabás, T. – Windt, Sz.: Levels of victimisation. In: Lukas, T. (ed.): Crime Prevention in High-Rise Housing. Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007, pp. 63–85.; Irk F.: Szituációs bűnmegelőzés lakóövezetekben. In: Barabás T. (szerk.): Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés. OKRI, Budapest, 2008, 78–106. o.; Windt Sz.: A közösségi bűnmegelőzés eszközei. In: Tomay K. (szerk.): Biztonságos Városok. Kézikönyv a városi bűnmegelőzés lehetőségeiről. CD. Belügyminisztérium, Budapest, 2011, 63–85. o.

² Felson, M.: Crime and Everyday Life. Sage Publ., Thousand Oaks, 2002. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: White-Collar Crime. An Opportunity Perspective. Routledge, New York–London, 2009, p. 76.

³ Ezúttal nincs lehetőség sem a fehérgalléros, sem a menedzser fogalmának definiálására. Annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy halmazelméleti szempontból az utóbbi az előbbinek részhalmaza.

⁴ Így Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 76. o.

⁵ E helyütt nem kell hangsúlyozni, hogy a bűnelkövetés szükségletkielégítést jelent. Lásd erre Szabó András számos publikációját.

is kövesse. Lehetőség híján nincs bűncselekmény.⁶ Ha azonban a lehetőségek kedvezőknek mutatkoznak arra, hogy a potenciális bűnelkövető leküzdje magában mindazokat a pszichikai-morális-rationális akadályokat, amelyek a tétől való tartózkodásra sarkallták: a tettet közvetlenül megelőző döntés az elkövetés mellett szól.

Bár tény, hogy az üzleti vállalkozások és az ipari tevékenységek lehetőséget teremtenek az úgynevezett fehérgalléros bűnözésre, hiba volna azonban azt gondolni, hogy mindenki, aki ilyen gazdasági tevékenységet folytat, automatikusan részese volna ennek a bűnözési formának. Az azonban a szakértők között élénk vita tárgya, hogy a lehetséges elkövetői pozíciókban tevékenykedő embereknek vajon mekkora aránya tartozik egyik vagy másik csoportba.⁷ *James William Coleman* arra is felhívja a figyelmet, hogy vannak speciális foglalkozási és munkakörök, amelyek a többenél inkább teszik lehetővé, hogy a beosztásából fakadó lehetőségeit az egyén bűnelkövetésre használja fel. Ilyenek különösen a barátokhoz és bizonyos társaságokhoz fűződő kapcsolatok, a szervezeten belüli szubkultúrába való belépési lehetőség, vagy az a körülmény, hogy valamilyen döntés meghozatala, még esetleg irracionális kockázatvállalás árán is, de nagyon kedvező eredménnyel kecsegtet.⁸

Kérdésként tehető fel, hogy miért vesz részt egyik ember az ilyen bűncselekményekben, s hasonló vagy azonos háttérfeltételek mellett miért marad távol a másik. *Michael Benson* és *Sally Simpson* szerint erre magyarázatot ad az a megfigyelés, hogy a felelős vezetői beosztásban lévők jelentős része nem a társadalom felső rétegéből, hanem a „szolid középosztályból” érkezik. Számukra a vezetői-irányító pozíció jelentős felemelkedést jelent. Épp ezért tisztában vannak azzal, hogy mekkora veszteség érheti őket, ha ebből a helyzetből kikerülnek.⁹

Felvetődik ezek után az a további kérdés, hogy akkor mégis mi vezeti őket arra, hogy bűnelkövetőkké váljanak. Erre az a válasz adható, hogy az e körbe tartozó elkövetők jellemzően nem egyszerűen megsértik a hatályos jogszabályokat, hanem ezt megelőzően a lehetőségnek egy szimbolikus konstrukcióját alkotják meg. Ennek eredményeként a fennálló lehetőséget a továbbiakban nem tartják illegálisnak, mert viselkedésüket valamilyen jogszerű köntösbe bújtatják. *Benson*

⁶ Coleman, J. W.: *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime. Fifth Edition.* Worth Publishers, New York, 2002, p. 204.

⁷ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 137–38. o.

⁸ Coleman, J. W.: i. m. 204. o.

⁹ Lásd még erről Wheeler, S.: *The Problem of White-Collar Crime Motivation.* In: Schlegel, K. – Weisburd, D. (eds.): *White-Collar Crime Reconsidered.* Northeastern University Press, Boston, 1992, pp. 108–123. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 138. o.

és Simpson úgy véli, hogy ez a *neutralizálási technika* felhasználásával történik. A kutatások arra utalnak, hogy erre a szimbolikus konstrukcióra hatással van a nem, a faj és a szociális osztály-hovatartozás.¹⁰

James William Coleman¹¹ négy olyan környezetet tart fontosnak, amelyekben külön is érdemes vizsgálni a feltételeket. Ezek: az ipari létesítmények és a szervezetek egyrészről, a foglalkozás és a nem másrészről.

Mind a lehetőségek eloszlása, mind azok viszonylagos attraktivitása egyes *ipari ágazatonként* szignifikánsan eltérő lehet. Ebben fontos szerepet játszik az adott ágazat kereskedelmi struktúrája. Abban nincs egyetértés a kutatók között, hogy vajon a nagyobb szervezetek inkább és gyakrabban vétenek-e a jogi előírások ellen, mint kisebb társaik. Úgy tűnik – állítja Coleman –, hogy a *sok kis egységből felépülő kereskedelmi szervezet* inkább részese a fehérgalléros bűnözésnek, mégpedig azért, mert minden egyes részegység maga is nyereséges akar lenni. Ezért részese a csalásoknak, megtévesztő reklámtevékenységnek, ipari kémkedésnek és a bizalommal való visszaélésnek. A legnagyobb veszély azonban a vesztegetés és a – gyakran a pénzügyi bizonytalanságok miatti – különféle csalások elkövetése.

Az *iparágankénti különbségtétel* során célszerű megkülönböztetett figyelemmel kísérni a szabályozási környezetet, illetve az ezekben észlelhető eltéréseket, amelyek nagymértékben meghatározzák a lehetőségi struktúrákat. Minél szigorúbban szabályozott egy iparvállalat, annál inkább jellemző, hogy az attraktív lehetőségek illegálisaknak minősülnek. A termelő iparvállalatok esetében kevésbé fordulnak elő illegális tevékenységek, mint másoknál. A gyógyszeripar a legjobb példa erre, ahol a termelési előírások pontos szabályozása és a szabályok betartása élet-halál kérdése lehet. Ellentétes példaként hozhatók fel a vegyiparral vagy a kőolaj előállításával foglalkozó cégek, amelyek magas kockázattal dolgoznak és állítanak elő hatásaikban a környezetre kétséges kimenetelű termékeket.

A *modern nagy szervezetekre* jellemző, hogy már nem képesek pusztán egyetlen cél érdekében tevékenykedni. Előfordul, hogy a szervezeten belüli egységek eltérő érdekeket artikulálnak, más-más a véleményük a legfőbb célokról, s eltérő a kriminalitási aktivitásuk, már csak amiatt is, mert minden szervezeti aleggységnek megvan a saját, a felső cél elérésében szerepet játszó alsóbb szintű célja.

¹⁰ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 139–140. o. A neutralizálási technika részletes ismertetését lásd még 141–147. o.

¹¹ Coleman, J. W.: i. m. 205–216. o.

A *menedzserek*¹² általában a stabilitást és a biztonságot preferáló kielégítő profit mellett foglalnak állást, és kerülnek a magasabb profitot eredményező nagyobb kockázat vállalását. Természetesen hiba volna alábecsülni azt a tényt, hogy a termelés központi helyén szerepel a profit elérése, hiszen a menedzserek pontosan tudják: amennyiben ez csökken, az könnyen a karrierjüknek is a végét jelentheti. Ebből kiindulva nincs mit csodálkozni azon, hogy a profittermelő képesség mérséklődésével arányosan nő a szervezeteken belül a jogsértések száma.¹³

Azt külön hangsúlyozni kell, hogy – nem sorolva ide a legfelső vezetői szinten tevékenykedő, többnyire vállalatvezetői beosztásban lévő topmenedzsereket – a szervezeti menedzsereknek kevés mérlegelési jogkörük van annak eldöntésében, hogy milyen eszközökkel lehet a legjobb profitabilitást elérni, ennek ellenére azonban ők felelnek a fő célért. A speciális célok kiválasztásában fontos szerepet játszó *topmenedzserek* lényeges befolyást gyakorolnak arra, hogy a középszinten döntéseket hozó munkavállalók betartják-e az érvényes jogi előírásokat, vagy sem. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a szervezetek jogsértése inkább fordul elő olyan alkalmakkor, amikor ennek következményei csak a személytelen piacokon csapódnak le, mint akkor, amikor a menedzserek közvetlen környezetét sújtják. Ezért fontos sokadszor is felhívni a figyelmet a szervezeti kultúra fontosságára.¹⁴

A *foglalkozások* szerepét vizsgálva egyrészt leszögezhető, hogy csaknem valamennyi foglalkozással együtt járnak különféle jogellenes lehetőségek (például adófizetés elkerülése), még akkor is, ha az egyének erre gyakorlatilag nincs módja. Másrészt azonban szintén nem kétséges, hogy bizonyos foglalkozások másoknál nagyobb lehetőségeket kínálnak illegális pénzek megszerzésére.

A *kormányzati szervek* egyre nagyobb szerepet töltenek be a magáncégek életében. Ennek megfelelően növekszik a közhivatali korrupció is. Ennek egy másik vetülete annak felismerése, hogy a magáncégek tevékenységében és költségeiben mind jelentősebb tétel a közhivatali korrupcióra áldozott összeg. Általánosságban is leszögezhető: a lehetőségek kihasználása annál szélesebb körű, minél inkább valamely alaposan beágyazott szubkultúrában találkozunk vele.

¹² Menedzser a vállalat felső vezetésében helyet foglaló, s a cég napi tevékenységéért felelős személy. Bővebben lásd Irk F.: Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében. Makrokriminológiai megközelítés. In: Vókó Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 50. OKRI, Budapest, 2013, 207–224. o.

¹³ Coleman, J. W.: i. m. 211. o.

¹⁴ Lásd erről bővebben: Yeager, P. C.: Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding. In: Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.): International Handbook of White-Collar and Corporate Crime. Springer, 2007, p. 33., 39.

Erre az a magyarázat, hogy a szubkultúrák nem állnak meg egy-egy üzem vagy hivatal falainál, hanem azok tagjai szélesebb merítésből érkeznek, és több tudással felvértezettek, mint egy-egy szűkebb terület specialistái.

A lehetőségekről szóló rész *összegezés*eként az állapítható meg, hogy annak normakövető és normaszegő módon történő kihasználásában eltérő szempontok vezérelnek *egyrészt* a nem kereskedelmi céllal működő, magas kockázatú intézmények felső vezetését, *másrészt* a kifejezetten profitorientált, ám magasan szervezett, szigorú szabályozásokkal körülbástyázott vállalatokat, ám ez utóbbiaktól is különböznek a mindennapi megélhetésükért küzdő vállalkozások preferenciái. A neutralizálási technika mindegyik esetben fontos, a magas kockázat mellett működő és a lehetséges kockázatok prognosztizálásával is foglalkozó menedzserek számára azonban ez a napi gyakorlatban „arcuk” megőrzése és védelme érdekében elkerülhetetlen, s e technika a profitorientált egyéb vállalatok top- és biztonsági menedzserei körében is jól alkalmazható. Ezekben az esetekben azonban jobbra az állásbiztonság megőrzésének önigazolását szolgálja.

A racionális választás és a döntés mint szubjektív kategóriák

A racionális választás elméletéről

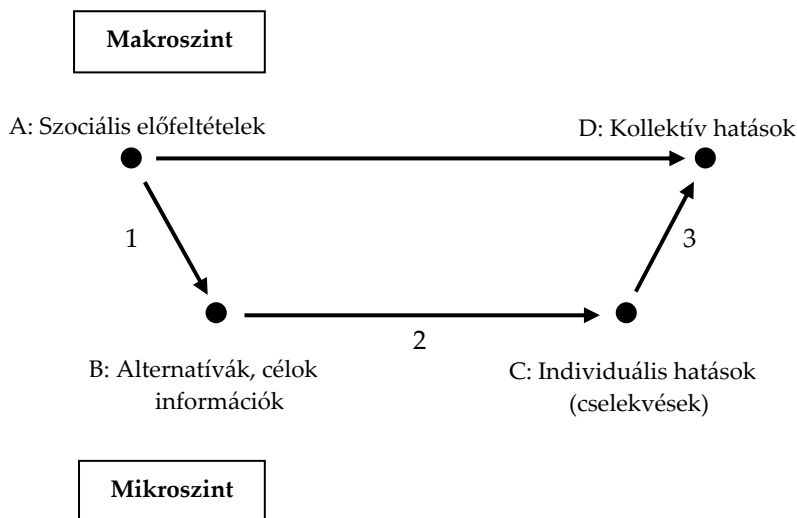
A racionális választás elméletét eredetileg szociológusok dolgozták ki a múlt század hatvanas éveiben, továbbfejlesztése pedig az 1970-es évektől datálódik.¹⁵ Hálóelméleti megközelítésből a modell lényege a következő: makroszinten léteznek a szociális előfeltételek (A csomópont), és a megmagyarázásra váró közös hatások (D csomópont), továbbá mikroszinten az egyéni cselekvések, amelyek során választani lehet egyrészt különféle cselekvési alternatívák (lehetőségek), célok (preferenciák) és a cselekvő információi (B csomópont), másrészt a cselekvések és az egyénre gyakorolt hatások (C csomópont) között.¹⁶ Amíg az A csomópont legfontosabb jellemzője, hogy abban a szociális

¹⁵ McClelland, D. C.: *The Achieving Society*. Free Press, New York, 1961, p. 47.; Lindenberg, S.: *Individuelle Effekte, kollektive Phänomene and das Problem der Transformation*. In: Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.): *Probleme der Erkidrung sozialen Verhaltens*. Hain, Meisenheim, 1977, S. 46–84.; Lindenberg, S. – Wippler, R.: *Theorienvergleich: Elemente der Rekonstruktion*. In: Hondrich, K.-O. – Matches, J. (Hrsg.): *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften*. Luchterhand, Darmstadt, 1978, S. 219–231.; Coleman, J. S.: *Foundations of Social Theory*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1990; Esser, H.: *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*. Campus, Frankfurt a.M., 1993. Idézi: Raub, W.: *Rational Choice*. In: Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.): *Handbuch Netzwerkforschung*. VS Verlag, Wiesbaden, 2010, S. 269.

¹⁶ Lásd Raub, W.: i. m. 269–270. o.

háló jellemvonásai mint független változók szerepelnek, addig a D csomópontban szereplő személyek dönthetnek arról, hogy milyen kapcsolatokat létesítenek, s ennek értelmében a modell függő változóiként definiálhatók (*ábra*).

Ábra
Szociológiai magyarázatok

A racionális választás elmélete a bűncselekmények magyarázó elméletei között nem új keletű. Különösen az előre eltervezett szándékos bűntettek esetében számos kriminológiai kutatás vélelmezte vagy bizonyította azt, hogy tettének végrehajtása előtt a bűnelkövető tudatosan felmérte azokat a lehetséges nyereségeket és veszteségeket (másképp fogalmazva: előnyöket és hátrányokat), amelyekkel a döntéstől a tett végrehajtásáig tartó „úton”, majd azt követően kalkulálnia kell. E nézet képviselői szerint a tettes lényegében nem tesz mást, mint olyan stratégiát dolgoz ki, amely – elképzelése szerint – a hasznot maximalizálja, a kárt pedig minimalizálja.¹⁷

¹⁷ Lásd erre Simon, H.: *Models of man*. John Wiley, New York, 1957. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: *A Rational Choice Theory of Corporate Crime*. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York, Oxford, 2001, pp. 194–210.; Clarke, M.: *Regulating the City. Competition, Scandal and Reform*. Milton Keynes, Open University Press, 1986. Idézi Wells, C.: *Corporations and criminal responsibility*. In: Whyte, D. (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader*. McGraw Hill, Open University Press, 2009, p. 198.

A vezetői döntéshozatal mellett a racionális választás figyelmet érdemel a *végrehajtói feladatokkal megbízott apparátus* szemléletében is. Ezzel összefüggésben az állapítható meg, hogy a vállalatok közötti rangsorban éppúgy állandó a fluktuáció, mint a vállalatokon belüli egyének pozíciójában. Az egyént egy vállalaton belül az a szemlélet hatja át, amely a szervezet egészét jellemzi. Ez pedig az eredményességet gyakran a vállalatra irányadó szabályok betartása elé helyezi. Ennek következményeképp a dolgozó nemcsak elidegenedik a környezetétől, hanem erős motivációs hatást gyakorol rá az előrejutás esélye. Ennek érdekében – tudván, hogy a siker érdekében a vezetői szemet hunynak kisebb normasértései felett – a gyakran ki nem mondott felsőbb ösztönzés tudatában áthágja az előírásokat.¹⁸

Korlátozott racionalitás szerinti döntés

Charles Perrow – Simon és March nézeteinek ismertetése során – felhívja a figyelmet arra, hogy az emberi döntésnek gyakorta csak a szándéka racionális, magáról a döntésről már ez nem mindig mondható el. Ahogy fogalmaz: az egyén *„törekszik a racionális cselekvésre, de korlátozott képességei és a szervezet korlátozott lehetőségei meggátolják ebben”*. Hogy ennek melyek a legfőbb okai? *„Először is nem ismeri teljes egészében tettei következményeit. Cselekedetei egyaránt eredményezhetnek előre nem látható és nemkívánatos hatásokat. Másodszor, sem a cselekvés megfelelő alternatíváit nem látja, sem az átlátás feltételeit nem tudja megteremteni. [...] Az emberek jócskán leegyszerűsítik a választási lehetőségeket és az elsőként felmerülő alternatíva mellett döntenek. Harmadszor, hiába áll az egyén rendelkezésére több alternatíva a döntés előtt, ha képtelen azokat preferencia szerint rendezni, és azt sem tudja eldönteni, hogy melyik számára a legkedvezőbb és melyik a legkevésbé az.”* Ebben a megközelítésben *„az egyén által hozott döntések inkább annak a szervezeti csoportnak a befolyása alatt állnak, amelyhez az egyén tartozik”*¹⁹. Perrow szerint a lényeg abban foglalható össze, hogy *„az emberek nem vizsgálják az összes lehetséges alternatívát, és nem feltétlenül keresik az optimális megoldást”*²⁰. További két fontos tényre is felhívja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy *„kismértékben a korlátozott racionalitás valóban gátolja a szervezet működését, alapjában azonban ez teszi lehetővé a hierarchikus rendszer működését”*. Másrészt arra, hogy a korlátozott racionalitás az elitet is érinti.²¹

¹⁸ Lásd erről részletesen Vaughan, D.: Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 317–318. o.

¹⁹ Simon, H.: Administrative Behaviour. 3. edition. Free Press, New York, 1976, p. 102. Idézi Perrow, Ch.: Szervezetszociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 134. o.

²⁰ Perrow, Ch.: i. m. 135. o.

²¹ Uo. 136. o.

Csepeli György az előbbieket azzal egészíti ki²², hogy egyrészt a probléma felmerülésétől az alternatívák kiválasztásán keresztül a végrehajtásig vezető úton számos akadály tornyosul a döntést meghozó ember előtt²³, másrészt, hogy a lehetséges (és felismert) alternatívák közül a már kiválasztotthoz az ember ragaszkodni szokott, harmadrészt, az előbbivel összhangban, kerüli az ellentmondó információkat, a választás maga pedig felértékeli a választott alternatívát az ember szemében.

A társadalmi (makro- és mikro-) környezeti körülmények analízise csak részben ad magyarázatot arra, hogy valamely, az adott időben és helyen jogi szabályozásba foglalt normát miért sértenek meg. Ennek a viselkedés megértését célzó elemzésnek a figyelmet ki kell terjesztenie arra is, hogy milyen lehetőségek állhatnak rendelkezésre ahhoz, hogy a bűnözéskontroll az adott körülmények között – figyelembe véve elsősorban valamely cselekmény társadalmi veszélyességét – hatékonyan működjön.

Számos kutatás jutott arra a megállapításra, hogy ezeknek a kitervelés során különösen intellektuálisnak tekinthető tetteknek a megvalósítói esetében (akik gyakran nem is valamely jogi norma megsértésének szándékával követik el azokat), a bűncselekmények többségét kitevő tettek elkövetőikhez képest, az *elrettetés eredményesebb* tud lenni. Ennek hátterében a szakértők többsége a *racionális választás* elméletének (korábban részletesen ismertetett) érvényre jutását véli megtalálni.

William J. Chambliss²⁴ szerint a fehérgalléros, de különösen a vállalati bűnelkövetők között kevesebb a visszaeső, mint az egyéb bűnelkövetők körében. Kip Schlegel²⁵ azt állítja, hogy mind az üzleti, mind a magánéletben a menedzserek lehetőség szerint kerülnek a kockázatokat, mert megfontolatlanságuk kedvezőtlenül hathat a magánéletükre és az üzleti tevékenységükre. Ebből vonja le a következtetést Raymond Paternoster: ha ez így van, akkor az olyan formális szankciók, mint a pénz- vagy a börtönbüntetés hatékony lehet e személyek elrettentése céljából.²⁶ Ehhez járul a vállalati bűncselekmények egy további jellegzetessége: ezek a tettek, természetüket tekintve, instrumentalizáltak és stratégiaiak: valamely gazdasági haszon elérésére irányulnak. Szinte soha nem fedezhető fel körükben az elkövetés élményként megélése, hiányzik belőlük a spontaneitás csakúgy,

²² Csepeli Gy.: A szervezkedő ember. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 234–235. o.

²³ Ennek működési mechanizmusát lásd a mezőelmélettel foglalkozó részben.

²⁴ Chambliss, W. J.: State-organized crime. Criminology, vol. 27, 1989, p. 194.

²⁵ Schlegel, K.: Just Deserts for Corporate Criminals. Northeastern University Press, Boston, 1990, p. 16. Idézi Wells, C.: i. m. 194. o.

²⁶ Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 194–195. o.

mint az érzelem. Az elkövetők hideg fejjel kockázatelemzéseket végeznek, s ennek végeredménye szerint cselekszenek.²⁷ Ebből következtetnek a szakemberek arra, hogy e cselekménykör elkövetői beilleszthetők a *racionális választás elméletét követő emberek* csoportjába.²⁸ A kockázatelemzés része annak eldöntése, hogy az e körben megvalósított tett milyen hatással lesz a *közvéleményre*. A vállalati bűncselekmények elkövetése esetében ez döntő szempont. Empirikus vizsgálatok arra a megállapításra jutottak, hogy a közvélemény abban bízik, hogy a kilátásba helyezett vagy a kiszabott börtönbüntetés képes az elkövetőt a további jogsértéstől visszatartani.²⁹

A vállalati szférában az egyének tetteit – a hierarchia különböző fokain eltérő módokon – egyrészt a szervezet belső szervezetében uralkodó kulturális és szociális jellemzők, másrészt a vállalatot körbevevő környezeti behatások, ez utóbbiakon belül különösen a politikai, a gazdasági és a kulturális erőterbe tartozók befolyásolják. Ezeket közös kifejezéssel szervezeti elkövetői motivációknak és bűnelkövetési lehetőségeknek nevezhetjük.³⁰

Diane Vaughan – Walter Powell és Paul DiMaggio nyomán – felhívja a figyelmet arra, hogy a kulturális tényezők (ezeken belül eminensen az elvárások) akkor is jelentős szerepet játszanak, ha ezek nincsenek külön nevesítve.³¹ Ezek

²⁷ Lásd Kadish, S. H.: The use of criminal sanctions in the enforcement of economic regulations. In: Geis, G. – Meier, R. F. (eds.): *White-collar crime*. The Free Press, New York, 1977, p. 305.; Braithwaite, J. – Geis, G.: On theory and action for corporate crime control. *Crime and Delinquency*, vol. 28, 1982, p. 302. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 194–195. o.

²⁸ A korábban leírtakkal egybevetve ebben e személyi körben összetalálkozni látszik a lehetőségelmélet a racionális választás elméletének főbb megállapításaival. A tettek így eltérő megközelítésből is vizsgálhatók és értelmezhetők.

²⁹ Lásd erről különösen Cullen, F. T. – Dubeck, P. J.: The myth of corporate immunity to deterrence. *Federal Probation*, vol. 49, 1985; Cullen, F. T. – Mathers, R. – Clark, G. – Cullen, J. B.: Public support for punishing white-collar crime. *Journal of Criminal Justice*, vol. 2, 1983, p. 485.; Frank, J. – Cullen, F. T. – Travis, L. E. – Borntrager, J. L.: Sanctioning corporate crime. *American Journal of Criminal Justice*, vol. 13, 1989. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³⁰ Lásd Fligstein, N.: The intraorganizational power struggle. *American Sociological Review*, vol. 52, 1987; Coleman, J. W.: Toward an integrated theory of white-collar crime. *American Journal of Sociology*, vol. 93, 1987. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 202. o. Számos egyéb, a vállalati bűnelkövetéssel korreláló tényezőt lásd részletesen Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. a 202–203. oldalon ismertetett forrásmunkákban. Mindezek végtermékének tekinthető saját vállalati bűnelkövetéshez vezető döntést előkészítő modellje. 205. o.

³¹ Powell, W. W. – DiMaggio, P. J. (eds.): *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. University of Chicago Press, Chicago, 1991; Vaughan, D.: Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organizations, and the Cultural Fix. In: Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.): *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*. Springer, 2007, pp. 10–11.

épp az előre nem kalkulálható döntéseknél jutnak feltűnően érvényre. Ilyenkor a korábban az intézményhez, a foglalkozáshoz és a csoportnormákhoz alkalmazkodó konformitás jut döntő szóhoz. Épp ezért – véli Vaughan – a deviancia normalizálása alternatívát jelenthet abban, hogy megértsük a fehérgallérosok normasértéseit.

Vannak azonban, akik – más vizsgálatok lefolytatása után – úgy vélik, hogy az említett következtetések inkább tekinthetők filozofikusoknak és ideológiaiaknak, mint tudományosaknak. Szerintük egyrészt a közvélemény általánosságban elfogadja a büntetések elrettentő hatását, másrészt a vizsgálatok arra utalnak, hogy a hagyományos bűnelkövetők körében a szociális kontroll hatékonyabb, mint a formális szankciók alkalmazása.³² Wells mindössze egyetlen beszámolót talált, amelyik a vállalati bűnözés elrettentési modelljét megalkotta.³³

Menedzserdeviancia – viktimológiai kitekintés

A vállalati bűnözés, s általában a fehérgalléros bűnözés hatalmas károkat idéz elő. Tudjuk ezt annak ellenére, hogy az ilyenfajta veszteségeket – szemben például az úgynevezett street-crime csoportba tartozó cselekmények kártételeivel – ritkán elemzik részletesen. Nemigen találkozni olyan rendszeres analízisekkel, amelyek alaposan tudósítanak az áldozatok számáról, összetételéről és az általuk elszenvedett veszteségekről. Ez arra is visszavezethető, hogy az érintettek tekintélyes részének tudomása sincs arról, hogy bűncselekmény sértettjévé vált. Másoknak arra nincs ötletük, hogy a károkozás megtérítésének igényével kihez kellene fordulniuk. Olyanok is akadnak, akik magukban látják a hibát: ha elővigyázatosabbak lettek volna, megelőzhatték volna a kár elszenvedését. Következésképp: bíznak abban, hogy legközelebb nem esnek áldozatul hasonló bűncselekménynek. Az ilyen bűntények jelentős része a nyilvánosság számára egyszer s mindenkorra rejtve marad, mert a károkozó a színpalak mögött bizonyos kártérítési összegről anélkül egyezik meg a kárt szenvedettel, annak elhalálózása esetén hozzátartozóival, hogy bármiféle hatósági eljárás indulna az ügyben.³⁴

Figyelmet érdemel az a megfigyelés is, hogy míg a *munkahelyeken* belül a halálos vagy súlyos sérülést előidéző balesetek után történik beavatkozás a munkafeltételek javítására, addig a folyamatos és fokozatos egészségromlást okozó

³² Schlegel, K.: i. m.; Simpson, S. S. – Koper, Ch. C.: Detering corporate crime. *Criminology*, vol. 30, 1992; Gibbs, J. P.: *Crime, punishment and deterrence*. Elsevier, New York, 1975. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³³ Braithwaite, J. – Makkai, T.: Testing an expected utility model of corporate deterrence. *Law and Society Review*, vol. 25, 1991. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³⁴ Így Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 2. fejezet előszava, 49–50. o.

munkakörülmények kedvezőbbé tételére ritkán akad példa. A semmit tevés álláspontjára helyezkedni annál könnyebb, mert mire az ott dolgozót jól észlelhető károsodás éri, addigra vagy elmegy máshová dolgozni, vagy nyugdíjba vonul. Nagy nehézségeket okoz annak bizonyítása, hogy összefüggés van-e a korábbi rossz munkakörülmények és valakinek a pszichés tönkremenetele között, vagy aközött, hogy élettartama rövidebb az egyébként lehetségesnél.³⁵

Az egész fehérgalléros bűnözés kutatási stratégiájára általában jellemző, hogy azok zöme a vállalati hierarchia tetejére összpontosít (sőt ott sem elsősorban a személyekre, hanem a vállalatokra, legyenek azok államiak vagy magánvállalatok), az ott tapasztalható anomáliákra koncentrál, s a láncolat legvégén helyet foglalókra: a munkavégzőkre vagy a vásárlókra alig irányul már figyelem.³⁶ Mindamellet számos, a fehérgalléros bűnözéssel foglalkozó viszonylag korai (az 1970-es évek közepe táján végzett) kutatás azt jelzi, hogy az áldozatok többsége frusztrált, többnyire azonban beletörődő, mert úgy véli: saját erejéből képtelen a fennálló helyzeten, ezen belül a saját sorsán változtatni. Természetesnek tekintik a hivatalok lassú, bürokratikus és szervezetlen munkastílusát csakúgy, mint a különféle, a vásárlókat érintő és csalásokkal párosuló károsító tevékenységeket.³⁷

Az Egyesült Államokban az 1980-as évektől kezdve vettek tudomást a hatalmi tényezők döntéshozói arról, hogy amíg az úgynevezett street-crime elkövetői és sértettjei többnyire a szegény néprétegből kerülnek ki, addig a fehérgalléros bűncselekmények elkövetői között akadnak ugyan szegények, de nem ez a jellemző; miközben az áldozatok a társadalmi rétegződés meglehetősen széles skáláján mozognak. Ebből az következik, hogy amíg az első csoportba tartozóknál az okozott kár kompenzálása gyakorlatilag lehetetlen vagy csak szűk mezsgyén lehetséges, addig a fehérgalléros bűncselekmények esetében ez sokkal nagyobb eséllyel kecsegtet. Ennek nyomán alakult ki az a szemlélet, hogy a vállalatok esetében az okozott kárért első helyen ne a közvetlen károkozó, hanem a vállalat álljon helyt.³⁸

Az előadottak nem vonják kétségbe azt a korábbi megállapítást, miszerint amíg az elsődleges károkozás gyakran csak szűk kört (esetleg csupán egy vagy néhány személyt), addig a közvetett károkozás, annak helyreállítása széles kört érint. A kártétel utóbb említett eseteiben olyan értékek sérülnek, mint a bizalom,

³⁵ Uo. 2. fejezet előszava, 50. o.

³⁶ Uo. 2. fejezet előszava, 51. o.

³⁷ Részletes beszámolót lásd More, E. – Mills, M.: *The Neglected Victims and Unexamined Costs of White-Collar Crime*. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 52. o.

³⁸ Uo. 53–55. o.

az egyes intézmények korrekt működésébe vetett hit. Ezzel együtt növekszik a kétkedés és a bizonytalanság a politikai és közintézmények és általában az embert körülvevő társadalmi környezet iránt.³⁹ Ugyancsak romlik a közmoralé, ami különösen a fiatalok körében vezet súlyos következményekhez, hiszen azt látják, hogy amíg őket az úgynevezett street-crime körbe tartozó vétkeikért következetesen és súlyosan megbüntetik, addig a fehérgallérosok sokkal súlyosabb vétkeket büntetlenül úszhatnak meg.⁴⁰

Összegezés

A szervezeti deviancia kriminológiai vonatkozásainak ismertetése során a főszereplők döntéseinek mozgatórugóit vizsgáltuk. Ennek során megállapíthattuk, hogy a fehérgalléros bűnözés elkövetőinek nagy halmazából indokolt elkülöníteni egy tevékenységét tekintve viszonylag homogén csoportot, amelynek tagjait a globalizáció korszakában leginkább menedzsereknek nevezzük.

A nagyszámú szakirodalom alapján egyértelműnek tűnik, hogy közülük sokan a második modernitás teremtette kényszerpályán mozognak. Gyakran két rossz közül kell választaniuk: vagy elsőseget adnak a termékeket előállítók és fogyasztók együttesen kezelhető érdekeinek (aminek velejárója lehet az ext-raprofit esetleg jelentős részének elvesztése), vagy a másik utat választják, és a vállalati profitot az előbb említett közösségek kárára teremtik elő. Emiatt a döntések előtt gyakran ütközhet egymással az ember (esetünkben a menedzser) értékrendje a napi szinten artikulálható érdekeivel.

A *menedzseri döntések megértését* részint objektív, részint szubjektív irányból közelítettük meg. A *hibás döntésekhez vezető* úton fontos szerepet játszanak a választás előtt rendelkezésre álló *lehetőségek*. A bonyolult szervezetekben tevékenykedő döntéshozók rossz választása legkézenfekvőbb módon a kedvezőtlen következményekhez vezethető döntések lehetőségeinek kizárásával előzhető meg. A káros következményekhez vezethető lehetőségek közül különösen veszélyesek azok, amelyek esetében a döntéshozónak a nem kívánt következményről egyáltalán nincsenek ismeretei. Vannak olyan létesítmények, iparágak és foglalkozások, amelyek különösen nagy veszélypotenciállal jellemezhetők.

³⁹ Lásd erről újabban: Barabás A. T.: Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe. In: Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, III. rész, 7. fejezet, 7.2. alfejezet, 39–53. o.

⁴⁰ Így Sutherland, E. H.: *White Collar Crime*. Dryden, New York, 1949, p. 13. Idézi More, E. – Mills, M.: i. m. 54. o.

A *döntések racionalitásáról* ebben a szűkebb körben célszerűnek tűnik alapos ismeretekkel bírní. Miként a fehérgalléros bűnözést általában, úgy a részét alkotó menedzserdeviancia megvalósítóit sem a közterületi bűnözés esetében általában tipikusnak nevezhető impulzív, ad hoc döntések jellemzik. Az ilyen irányultságú kutatások azonban azt szintén jelzik, hogy a racionalitás általában is, de ebben a körben különösen *korlátozott*, részleges. Ez azt jelenti, hogy irracionális elemek bőséggel felfedezhetők a döntéshozatalok során. Ennek magyarázatát jórészt az adja, hogy a makroszinten jelentkező szociális előfeltételek és közösségi hatások, valamint a mikroszinten megjelenő alternatívák és individuális befolyásoló tényezők együttesen determinálják a döntést.

Kétséges, hogy – különösen halasztást nem tűró döntések meghozatalakor – a döntéshozótól, esetünkben a vállalati menedzsertől mindenkor elvárható-e a deviánsnak nem minősülő döntés és cselekvés. További kérdés, hogy a deviánsnak címkézett magatartás társadalomra veszélyesnek tekinthető-e, (ha igen, mely kör az, amelyik ilyenek címkézi), s igenlő válasz esetén milyen a társadalmi veszélyesség mennyisége és minősége, azaz milyen mértékben tér el negatív irányban az elvárt és az elvárható döntés és cselekvés. Egy következő kérdés, hogy elvárható lett volna-e a döntéshozótól akkor és ott az utólag helyesnek, jónak, a szituációadekvátnak minősített állásfoglalás és cselekvés.

Irodalom

Barabás T. (szerk.): *Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés.* OKRI, Budapest, 2008

Barabás A. T.: *Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe.* In: **Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, 39–54. o.

Barabás, T. – Windt, Sz.: *Levels of victimisation.* In: **Lukas, T. (ed.):** *Crime Prevention in High-Rise Housing.* Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007, pp. 63–85.

Benson, M. L. – Simpson, S. S.: *White-Collar Crime. An Opportunity Perspective.* Routledge, New York–London, 2009

Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009

- Braithwaite, J. – Geis, G.:** On theory and action for corporate crime control. *Crime and Delinquency*, vol. 28, 1982
- Braithwaite, J. – Makkai, T.:** Testing an expected utility model of corporate deterrence. *Law and Society Review*, vol. 25, 1991
- Chambliss, W. J.:** State-organized crime. *Criminology*, vol. 27, 1989
- Clarke, M.:** *Regulating the City. Competition, Scandal and Reform.* Milton Keynes, Open University Press, 1986
- Coleman, J. W.:** Toward an integrated theory of white-collar crime. *American Journal of Sociology*, vol. 93, 1987
- Coleman, J. S.:** *Foundations of Social Theory.* Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1990
- Coleman, J. W.:** *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime. Fifth Edition.* Worth Publishers, New York, 2002
- Cullen, F. T. – Mathers, R. – Clark, G. – Cullen, J. B.:** Public support for punishing white-collar crime. *Journal of Criminal Justice*, vol. 2, 1983
- Cullen, F. T. – Dubeck, P. J.:** The myth of corporate immunity to deterrence. *Federal Probation*, vol. 49, 1985
- Csepeli Gy.:** *A szervezkedő ember.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.):** *Probleme der Erkidrung sozialen Verhaltens.* Hain, Meisenheim, 1977
- Esser, H.:** *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* Campus, Frankfurt a.M., 1993
- Felson, M.:** *Crime and Everyday Life.* Sage Publ., Thousand Oaks, 2002
- Fligstein, N.:** The intraorganizational power struggle. *American Sociological Review*, vol. 52, 1987
- Frank, J. – Cullen, F. T. – Travis, L. E. – Borntrager, J. L.:** Sanctioning corporate crime. *American Journal of Criminal Justice*, vol. 13, 1989
- Geis, G. – Meier, R. F. (eds.):** *White-collar crime.* The Free Press, New York, 1977
- Gibbs, J. P.:** *Crime, punishment and deterrence.* Elsevier, New York, 1975
- Hondrich, K.-O. – Matches, J. (Hrsg.):** *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften.* Luchterhand, Darmstadt, 1978
- Irk F.:** Szituációs bűnmegelőzés lakóövezetekben. In: **Barabás T. (szerk.):** i. m. 78–106. o.
- Irk F.:** Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében. *Makrokriminológiai megközelítés.* In: **Vókó Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok*, 50. OKRI, Budapest, 2013, 207–224. o.

- Kadish, S. H.:** *The use of criminal sanctions in the enforcement of economic regulations.* In: **Geis, G. – Meier, R. F. (eds.):** i. m. 296–317. o.
- Lindenberg, S.:** *Individuelle Effekte, kollektive Phänomene and das Problem der Transformation.* In: **Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.):** i. m. 46–84. o.
- Lindenberg, S. – Wippler, R.:** *Theorienvergleich: Elemente der Rekonstruktion.* In: **Hondrich, K-O. – Matches, J. (Hrsg.):** i. m. 219–231. o.
- Lukas, T. (ed.):** *Crime Prevention in High-Rise Housing.* Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007
- McClelland, D. C.:** *The Achieving Society.* Free Press, New York, 1961
- More, E. – Mills, M.:** *The Neglected Victims and Unexamined Costs of White-Collar Crime.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime.* Oxford University Press, New York, Oxford, 2001, pp. 51–57.
- Paternoster, R. – Simpson, S.:** *A Rational Choice Theory of Corporate Crime.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** i. m. 194–210. o.
- Perrow, Ch.:** *Szervezetszociológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime.* Springer, 2007
- Powell, W. W. – DiMaggio, P. J. (eds.):** *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* University of Chicago Press, Chicago, 1991
- Raub, W.:** *Rational Choice.* In: **Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.):** *Handbuch Netzwerkforschung.* VS Verlag, Wiesbaden, 2010, S. 269–280.
- Schlegel, K.:** *Just Deserts for Corporate Criminals.* Northeastern University Press, Boston, 1990
- Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime.* Oxford University Press, New York, Oxford, 2001
- Simon, H.:** *Models of man.* John Wiley, New York, 1957
- Simon, H.:** *Administrative Behaviour. 3. edition.* Free Press, New York, 1976
- Simpson, S. S. – Koper, Ch. C.:** *Deterring corporate crime.* *Criminology*, vol. 30, 1992
- Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.):** *Handbuch Netzwerkforschung.* VS Verlag, Wiesbaden, 2010
- Sutherland, E. H.:** *White Collar Crime.* Dryden, New York, 1949
- Tomay K. (szerk.):** *Biztonságos Városok. Kézikönyv a városi bűnmegelőzés lehetőségeiről.* CD. Belügyminisztérium, Budapest, 2011

Vaughan, D.: *Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** i. m. 313–329. o.

Vaughan, D.: *Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organizations, and the Cultural Fix.* In: **Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** i. m. 3–24. o.

Wells, C.: *Corporations and criminal responsibility.* In: **Whyte, D. (ed.):** *Crimes of the Powerful: A Reader.* McGraw Hill, Open University Press, 2009, pp. 120–124.

Wheeler, S.: *The Problem of White-Collar Crime Motivation.* In: **Schlegel, K. – Weisburd, D. (eds.):** *White-Collar Crime Reconsidered.* Northeastern University Press, Boston, 1992, pp. 108–123.

Whyte, David (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader.* McGraw Hill, Open University Press, 2009

Windt Sz.: *A közösségi bűnmegelőzés eszközei.* In: **Tomay K. (szerk.):** i. m.

Yeager, P. C.: *Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding.* In: **Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** i. m. 25–49. o.

Korrupciós bűncselekmények a büntető igazságszolgáltatás tükrében

Milyen cselekményeket rejtenek a jogerősen elítéltek aktái?

A tanulmány ismerteti a büntető igazságszolgáltatás válaszát a korrupcióra. A kutatás célja megvizsgálni azt, hogy a büntető igazságszolgáltatás milyen típusú és miért pont e korrupciós cselekmények (vesztegetés és a befolyással üzérkedés) kezelésére képes, azzal a célkitűzéssel, hogy az eredmények alapján a korrupció elleni küzdelem hatékonyságát növeljük. A projektben a 2010-ben jogerősen vesztegetés és befolyással üzérkedés miatt elítéltek aktáinak (összesen 272 elítélt) elemzésére került sor. Az eredmények alapján az úgynevezett tisztult korrupciós cselekmények dominanciáját tapasztaltuk. A korrupciós bűncselekmények felderítésének növelését a belső és külső ellenőrzési mechanizmusok növelésében, valamint a közérdekű bejelentések ösztönzésében látjuk.

A korrupció kifejezést nagyon gyakran használják mind tudományos művekben, mind a közéletben vagy épp a médiában. A *corruptio* a latin nyelvben romlottságot jelent, ez a *corrumpo* (kárt tesz valamiben, elront, elcsúfít) igéből származik. Leggyakrabban a Transparency International által javasolt „ráruházott hatalommal való visszaélés egyéni haszonszerzés céljából” (*abuse of entrusted power for private gain*)¹ általános definíciót használják a jelenség meghatározásához. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a társadalom elfogadott működési, erkölcsi és jogi normáitól függ az, hogy mi a korrupció és mennyire ítéli el a társadalom. Egyes társadalmakban a szociális-kulturális tradíció része a korrupció, amely átöröklődött a rendszerváltozások során. Az ilyen magatartásforma társadalmi beágyazottsága a volt szocialista országokban jól megfigyelhető.² Ily módon sokak számára nem vesztegetés, ha ajándékot adnak egy

* Kerezi K., MTA doktora; habilitált egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai Tanszék; főtanácsos, tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológiai Intézet. Inzelt É., egyetemi tanársegéd, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai Tanszék. Lévy M., tanszékvezető, egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai Tanszék. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatta. Nyilvántartási szám: K106011.2012.

¹ http://www.transparency.org/whatwedo?gclid=CO6T_5u3ir0CFaQfwoda7oAzc

² Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate, World Bank, Washington, D.C., 2000, pp. 1–101.

hivatalnoknak, vagy ha fizetnek egy tisztségviselőnek valamely szolgáltatásáért, hanem természetes, a mindennapi életben elfogadott magatartásforma.

A korrupció jelenségére vonatkozó definíciókat *Szente Zoltán*³ az alábbi csoportokba rendezte: közhivatal-központú, a közérdeken alapuló, a piaci szempontú, a jogi megközelítés, a közvélemény szerinti álláspont, a morális és a neofunkcionalista definíciók.

Kránitz Mariann szerint „A korrupció – ösztársadalmi szinten – másodlagos jövedelem, újraelosztási rendszer, aminek léte és funkcionálása mindenkor az elsődleges elosztási rend függvénye”⁴. Érdekes kérdés annak megvizsgálása, hogy mi a kapcsolat az elődleges és a másodlagos jövedelem-elosztási rendszerek között. Amennyiben az elsődleges jövedelem-elosztási rendszer megfelelően működik, a korrupció szintje csökken? Egyedi szinten való meghatározásában azt hangsúlyozza, hogy legalább két személy részvétele szükséges, ahol az egyik félnek (passzív fél) döntési jogosultsága van, a szükségletkielégítés, a felek hathatós együttműködése, konspiráció jellemzi a cselekményt. E sajátosságai miatt a korrupciót óriási latencia jellemzi.

A korrupció nagyon sok formában és szinten létező jelenség, amelyet alapvetően két szint markáns elválasztásával szoktak meghatározni: ez az úgynevezett „kisztílú” korrupció (*petty corruption*) és a nagy horderejű korrupció (*grand* vagy *large-scale corruption*).⁵ A kisztílú korrupció kifejezést a mindennapi életben előforduló alacsony státusú köztisztviselők (például rendőr, adóellenőr, büntetés-végrehajtási dolgozó) vagy munkavállalók és állampolgárok közötti esetekre használják, amikor is kis összegek mozognak vagy apróbb szívessegek teljesülnek.⁶ Ezekben az esetekben az adott személy olyan pozícióban van, hogy képes bizonyos kedvezmények adására, vagy meg tudja akadályozni egy büntetés kiszabását vagy egy kedvezőtlen döntés meghozatalát. *Pellegrini* a kisztílú korrupciót „túlélési” korrupciónak is nevezi.⁷ Véleménye szerint a kis összegű kenőpénzek egy extra bevételi forrásnak is tekinthetők, amely az alacsony

³ Szente Z.: Fogalmi kísérletek a korrupció meghatározására és az önkormányzati korrupció fogalma. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 2006–2007

http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_szente_onkormanyzatikorruptciofogalma_060831.pdf

⁴ Kránitz M.: A korrupcióról kicsit másként... Valóság, 1998/5., 10. o.

⁵ Bunt, H. van de – Nelen, H.: Corruption in Various Shapes and Sizes – Some Criminological Reflections. In: International Law and the Fight against Corruption. T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, p. 13.

⁶ Uo. 14. o.

⁷ Pellegrini, L.: Corruption, Development and the Environment. Springer, New York, 2011, p. 41.

keresetűek kompenzálására szolgál. Ezzel szemben a nagy horderejű korrupciót azokra az esetekre használják, amelyekben magas szintű köztisztviselők, gazdasági szereplők vagy politikusok vesznek részt, akik befolyásolni próbálják az állami intézmények vagy gazdasági szereplők működését pénz és/vagy egyéb juttatások által, annak céljából, hogy a saját érdekeik érvényesüljenek.⁸

A kutatás tárgya, célja. A kutatás megfogalmazott hipotézisei

Kutatásunk annak vizsgálatát célozta, hogy a magyar büntető igazságszolgáltatás milyen típusú, és miért pont ilyen típusú korrupciós cselekmény kezelésére képes. Reményeink szerint kutatási eredményeink is segítik a korrupció elleni küzdelem hatékonyságának növelését. Jelen kutatásban a korrupció büntetőjogi megközelítését alkalmazzunk, illetve a korrupciós bűnözéssel foglalkozunk. Ezen belül az 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről (a továbbiakban: régi Btk.) XV. fejezetének (*Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények*) VII. címe (*A közélet tisztasága elleni bűncselekmények*) alatt szabályozott korrupciós bűncselekményekkel, ezek a vesztegetés (rég. Btk. 250–255/A §, a hivatali és gazdasági vesztegetés és annak mind aktív, mind pedig passzív formája); vesztegetés feljelentésének elmulasztása (rég. Btk. 255/B §) és a befolyással üzérkedés (rég. Btk. 256. §)⁹. A szakirodalom¹⁰ az előbbieken kívül korrupciós bűncselekménynek, a korrupcióval összefüggésbe hozhatónak tekinti a hivatali visszaélést (rég. Btk. 225. §); a közbeszerzési és koncessziós eljárásban történő versenykorlátozó megállapodást (rég. Btk. 296/B §); a bennfentes kereskedelmet (rég. Btk. 299/A §); valamint a sikkasztást (rég. Btk. 317. §) is. A jelenség vizsgálata azért fontos, mert tudjuk, hogy a korrupciós bűncselekmények latenciája igen magas, és a kriminálstatistikában megjelenő adatok a jéghegy csúcsát jelentik.

⁸ Bunt, H. van de – Nelen, H.: i. m. 13. o.

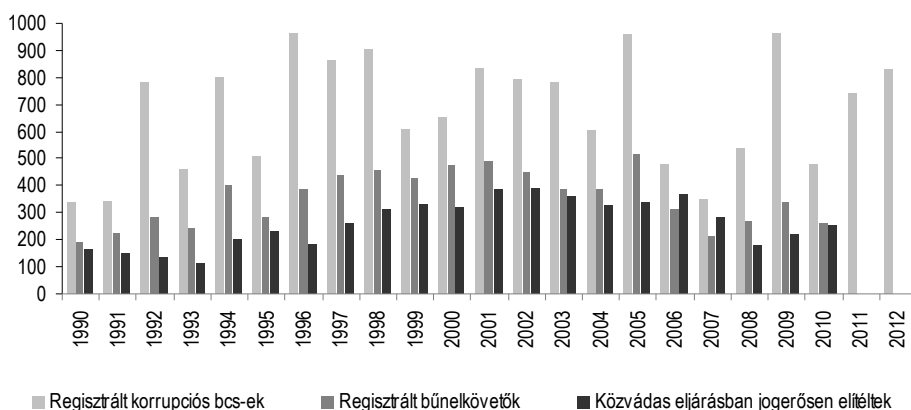
⁹ A kutatással érintett időszakban az 1978. évi IV. törvény volt hatályban. Az azóta, 2013. július 1-jén hatályba lépő új büntető törvénykönyv, a 2012. évi C. törvény egy fejezetben, a XXVII.-ben, *A korrupciós bűncselekmények* fejezetnév alatt szabályozza e bűncselekményeket.

¹⁰ Varga Sz.: *Hogyan előzzük meg a korrupciót?* In: Szántó Z. – Tóth I. J. – Varga Sz. (szerk.): *A (kenő)penz nem boldogít? Gazdaságpszichológiai és politikai gazdaságtani elemzések a magyarországi korrupcióról.* BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet Korrupciókutatóközpont, Budapest, 2012, 254. o.; Soós I. – Hazafi Z.: *A korrupció elleni küzdelem elvei és módszerei, a közszolgálati etika érvényesítése.* Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 2006

http://www.nki.gov.hu/images/tudasbazis/archiv/3/3_korrupcio_tankonyv

A hivatalosan regisztrált bűnözés¹¹ adataiból látszik, hogy az elmúlt 23 évben az ismertté vált korrupciós bűncselekmények száma 330 és 963 között mozgott (1. számú ábra). Ez az adat az összes ismertté vált (regisztrált) bűncselekményhez képest csak ezrelékben mérhető. A regisztrált bűnelkövetők száma 190 és 513 között mozgott, ennek oka, hogy sok a halmazati elkövetés. A közvadás eljárásban jogerősen elítéltek száma 110 és 391 között ingadozott. A korrupciós bűnözés dinamikáját tekintve nagy eltérések tapasztalhatók évről évre, ez a kis statisztikai halmazokra általában is jellemző tulajdonság.

1. számú ábra
Kriminálstatisztikai adatok
a regisztrált vesztegetés és befolyással üzérkedési esetekről¹²

Kutatásunk eredményei is azt igazolják, hogy a hivatalos kriminálstatisztikából nem lehet megismerni a korrupciós bűncselekmények valós mértékét. Bár az adatok a magyarországi kriminális korrupció minimumáról adnak számot, mégis azt gondoljuk, hogy ezen esetek részletes feldolgozása elengedhetetlen a hatékony korrupcióellenes stratégia megalkotásához. A kutatások többsége a korrupció latens részével foglalkozik, ezen belül is az emberek szubjektív érzékelésével, és nem a konkrét tényekkel.¹³

¹¹ <http://crimestat.b-m.hu/ErubsElozetes.aspx?BMSTAT=Adatok>

¹² A 2011-es és 2012-es évre vonatkozóan a regisztrált bűnelkövetők és a jogerősen elítéltek száma nem állt rendelkezésre.

¹³ Lásd részletesen Nagy Z. É. – Szántó Z. – Tóth I. J. (szerk.): Kutatási eredmények a magyarországi korrupcióról. A szakirodalom áttekintése. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet Korrupciókutató-központ, Budapest, 2008.

http://www.transparency.hu/uploads/docs/kutatasi_eredmenyek.pdf

A kutatás alapkérdése, hogy a magyar büntető igazságszolgáltatás miért ilyen csekély számú korrupciós cselekmény kezelésére képes, miközben a korrupcióra vonatkozó percepciók a társadalomban igen elterjedt magatartásformára utalnak.¹⁴

Jelen felmérésünk a jogerősen befejezett ügyeket vette górcső alá. Ez a kutatási módszer a korrupciós bűncselekményeket a tényekre alapozva tudja vizsgálni, ellentétben a szóbeszédekkel, valamint a lakossági percepciókkal foglalkozó kutatásokkal. A korrupciós cselekményekre vonatkozó tények elemzéséhez a vesztegetés és befolyással üzérkedés miatt 2010-ben jogerősen elítéltek aktáinak elemzését választottuk.

A projekt az elkövetők jellemzőin kívül (nem, kor, családi állapot stb.) a cselekmények létrejöttére, az elkövetők foglalkozására és motívumára, az előny formájára és mértékére, valamint a hatóság tudomására jutás jellegzetességeire kívánt koncentrálni.

Hipotézisek

1. A kutatás első hipotézise szerint a büntető igazságszolgáltatás csupán az úgynevezett „kisztílú” korrupciós cselekmények kezelésére képes (például pár ezer forintos vesztegetés rendőrnek gyorsajtásért). Azt feltételeztük, hogy a regisztrált korrupciós cselekmények zöme az úgynevezett „kisztílú” korrupciós cselekmények közé sorolható.
2. Második hipotézisünk azt állítja, hogy az elkövetők jellemzői a kriminálstatisztikában szereplő „átlag” elkövetői paraméterektől eltérnek.

¹⁴ A Transparency International 1995 óta minden évben elkészíti a korrupcióérzékelési indexet (Corruption Perception Index; CPI, <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>). Ez az index a korrupció közhivatalnokok és politikusok körében érzékelt mértéke alapján rangsorolja az országokat. A felmérések felmérésének is nevezik, mert minimum három forrást összegez egy országból. Ez alapján 0–10 pontszám közötti pontot kap egy ország, ahol a 0 jelentős korrupciós fertőzöttséget, a 10 csekély mértékű korrupciós fertőzöttséget mutat. A Transparency International CPI-értékei alapján Magyarország 1995 és 2013 között 4,1–5,3 közötti pontokkal szerepelt. Az országok közötti rangsort tekintve folyamatosan romló képet látunk: 31–33 (1991–2004), 39–43 (2005–2007), 46–54 (2008–2012). Összességében azt mondhatjuk, hogy Magyarország a közepesen korrupt országok közé tartozik. Ezen kívül a Társki 2009-es (http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_keller_sik.pdf), valamint a Gallup Intézet 2003-as (http://www.gallup.hu/gallup/monitor/kutatas/030318_korr.htm) kutatásai is ezt támasztják alá.

3. A harmadik hipotézisünk szerint a jogtalan előny formája leginkább pénzben jelenik meg.
4. A negyedik hipotézisünk, hogy a regisztrált vesztegetési esetek többsége hivatali vesztegetés.

Az akták feldolgozása által közvetve arra is választ tudunk kapni, hogy milyenek azok a társadalmi erőviszonyok, amelyek csak ezeknek a cselekményeknek a felszínre bukkonását engedélyezik. Szerepet játszik-e ebben a rendőrség és az igazságszolgáltatás apparátusának felkészültsége, képzettsége, bátorsága, vagy az igazságszolgáltatás hagyományos működés módja valóban nem képes ennél komolyabb súlyú ügyeket kezelni. Az elkövetők személyi körülményeinek, valamint a bűncselekmény elkövetése társadalmi körülményeinek vizsgálata alapján annak a kérdésnek a tisztázásával is foglalkozni kívánunk, hogy vajon a regisztrált és jogerősen elbírált korrupciós ügyek azon ügyek-e, amelyekre a jogalkotó gondolt (mármint a magatartások cselekményi súlyát tekintve), amikor e magatartást büntetendővé nyilvánította. E kérdések vizsgálata azért is fontos, mert a szakirodalmi eredmények arra utalnak, hogy a korrupció rombolja a demokratikus folyamatokat, erősíti az egyenlőtlenségeket, a politikai élettől való elidegenedéshez vezet. Egyben torzítja a piacot, ez pedig a befektetői kedv csökkenéséhez is vezet.¹⁵ A negatív következményekkel járó veszélyek elkerülése érdekében is szükséges vizsgálni e cselekményeket.

Módszertan

A kutatás keretében a 2010-ben befejezett, vagyis a 2010-ben vesztegetés és befolyással üzérkedés miatt jogerősen elítéltek aktáit vizsgáltuk. A kutatás első lépéseként 2012 áprilisában a 2010-ben jogerőre emelkedett vesztegetési és befolyással üzérkedési esetek ügyszámait kértük meg a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztályától. Kérésünkre a régi Btk. 250–255/A §-ába és a régi Btk. 256. §-ába ütköző bűncselekményekről készített 284 ügyszámot tartalmazó listát kaptunk. A 284 ügyszám 177 aktát jelentett, mert sok esetben egy ügyben több személy büntetőjogi felelősségre vonása történt meg. Az akták bekérése 2012 júliusától 2013 márciusáig két ütemben zajlott.

Tizenkét elítélt aktájának feldolgozásától elálltunk, mert perújítás vagy felülvizsgálati eljárás volt folyamatban. A kutatási mintát végül 272 elítéltre vonatkozó

¹⁵ Lásd részletesebben Joutsen, M.: *Comparative Crime and Criminal Justice*. University of Helsinki, Handout, 2010.

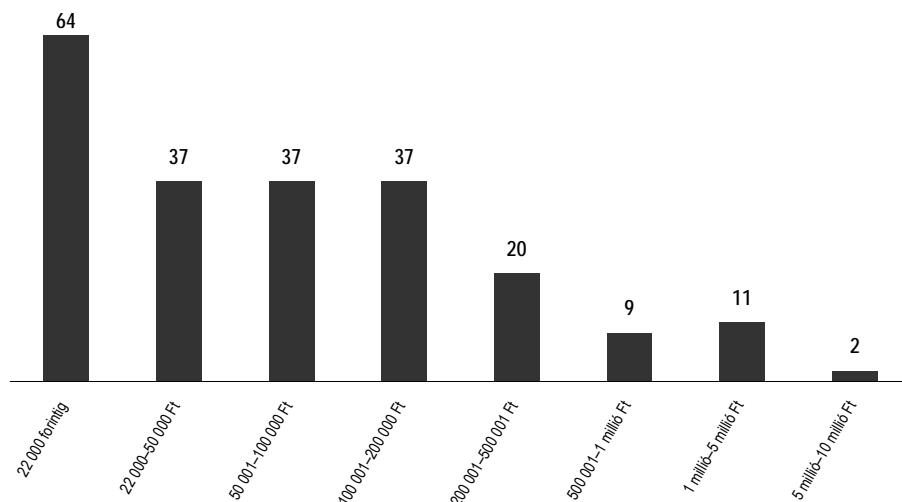
adat alkotta. Az akták feldolgozásához a kutatás céljára, szempontrendszerére és hipotézisére figyelemmel megközelítőleg nyolcvan kérdésből álló kérdőívet dolgoztunk ki. Az adatok beviteléhez és feldolgozásához kódutasítást készítettünk.¹⁶ A kérdőívet tizenöt akta feldolgozásával próbának vetettük alá, majd a tapasztalatok alapján pontosítottuk. A leíró statisztikák kiszámításához, az ábrák elkészítéséhez nagy segítségünkre volt az MS Office Excel program alkalmazása. A kérdőívek eredményeit matematikai statisztikai módszerekkel értékeltük ki.

Eredmények

A kutatás első hipotézisét, miszerint a büntető igazságszolgáltatás csupán az ügynevezett „kisstílű” korrupciós cselekmények kezelésére képes, a kutatás eredményei igazolták. Az esetek 64,3 százalékában a jogtalan előny mértéke nem haladta meg a kétszázezer forintot.

A jogtalan előny mértékének megoszlását az 2. számú ábra mutatja. Hatvan-négy esetben az előny mértéke kevesebb volt mint huszonnézezer forint és csak tizenhárom esetben haladta meg az egymillió forintot.

2. számú ábra
Az előny mértéke az esetszámok alapján

¹⁶ Az akták feldolgozásában segítségünkre voltak az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának joghallgatói.

A tisztult korrupciós cselekmények a következőképpen tipizálhatók.

1. *Pénzügyőr vagy határőr eljárása közben került sor a vesztegetési cselekményre. Elkövetőként vegyesen szerepelnek pénzügyőrök/határőrök, illetve eljárás alá vontak.*
 - Török/román kamionsofőr tíz/ötven eurót ajánlott fel a pénzügyőrnek, hogy a fuvarozási engedély hiánya/nemzetközi fuvarlevél hiányosságai miatt ne járjon el.
 - A pénzügyőrként dolgozó elkövető ellenőrzés alá vonta a sértett tehergépjárművét, ennek során az észlelt hiányosságokra felhívta a gépjárművezető figyelmét, majd húszezer forint jogtalan előnyt kért tőle, kilátásba helyezve, hogy a szabályszegésért háromszázezer forint pénzbírságot is kiszabhat.
 - A tettes megkérte a határőr sértettet, hogy egy beutazási tilalom alatt álló embert engedjen be az országba. A szívességért háromszáz eurót ajánlott fel. A határrendész úgy tett, mintha az ajánlatot elfogadná, így a beléptetés részleteit is megbeszélték. 2010. január 26-án találkoztak egy pizzériában a részletek egyeztetésére, tizenötezer forintot átadott neki. A határőr azonban a történetet jelentette a felettesének, így az elkövetőt a tettenérés után elfogták.
 - Az első- és a másodrendű vádlott útlevelkezelői szolgálatot látott el határátkelőhelyen. A szolgálat megkezdése előtt a vádlottak megállapodtak, hogy ha a belépő buszok vezetőitől vagy utaskísérőiktől pénzt kapnak, akkor azt elfogadják, az elsőrendű vádlott összegyűjti, majd a szolgálat végén egymás között elosztják. Ennek megfelelően a szolgálat folyamán mindkét vádlott a belépésre jelentkezőktől több alkalommal kisebb-nagyobb összegeket fogadott el euróban. Egy váratlan ellenőrzéskor az elsőrendű vádlottnál 355 eurót találtak, amelyet részben maga kapott, részben a másodrendű vádlottól vett át. A másodrendű vádlottnál 145 eurót találtak, amelyet a belépésre jelentkezőktől vett át.
2. *Rendőri intézkedéskor történt a vesztegetési cselekmény. Elkövetőként vegyesen szerepelnek rendőrök, valamint intézkedés alá vontak.*
 - Az elkövető ittasan és vezetői engedély nélkül vezetett. Először húszezer, majd negyvenezer forintot ajánlott fel egy rendőrnek azért, hogy a helyszínről még a rendőrijárőr kérésére előtt engedje el, és az intézkedést vele szemben ne fejezze be. A rendőr az ajánlatot visszautasította.
 - Az elkövető a kötelező haladási irányt figyelmen kívül hagyta, és áthajtott a kettős záróvonalon. Ezt látták járőröző rendőrök, a járművet megállították és közúti ellenőrzés alá vonták. Az elkövető a forgalmi engedélybe összehajtva elhelyezett egy tízeurós bankjegyet. Az elkövető elismerte

a közlekedési szabálysértést, és elmondta, hogy a pénzt azért adta a járőr tagjainak, hogy gyorsabb legyen az ügyintézés és minél gyorsabban haladhasson tovább, hiszen ha elkésik, elbocsátják a munkahelyéről.

- Az elkövető rendőr, aki a sértettet közlekedési szabálysértés (nem volt bekapcsolva a biztonsági öv) miatt intézkedés alá vonta. A sértett a terhére rótt szabálysértést elismerte. A tettes rendőr erre felajánlotta, hogy ha fizet neki ötezer forintot, akkor eltekint a szabálysértési feljelentés megtételétől. A sértett ez után ötezer forintot adott át a rendőrnek, így az a hivatali kötelezettségét megszegve nem tett szabálysértési feljelentést ellene.
- Elkövető-1 a Rebisz Autópálya-rendőrségen baleseti helyszínelőként és vizsgálóként szolgálatot teljesítő rendőr főtörzsőrmesterként részese volt az M1-es autópályán működő jelzőhálózatnak, amelyet többek között Elkövető-2 épített ki. Elkövető-2 engedélyt kapott autómentő-szolgáltatás nyújtására az M1-es autópályán. A szolgáltatási túlkínálat miatt arra törekedtek, hogy a rendőrségen és az Állami Autópálya-kezelő Zrt.-nél olyan kapcsolati kört alakítsanak ki, amelyek jelzőhálózatként működnek, így a konkurenciához képest elsőbbséget élvez az adott útszakaszon mentésre szoruló járművek elszállítását, javítását illetően. A Rebisz parancsnokának utasítása, valamint az ORFK megtiltotta a Rebisz Autópálya-rendőrség beosztottjainak, hogy a szolgálati feladataik ellátása közben az elszállítandó vagy megjavítandó gépjárművekről értesítsék az autómentésben érdekelt személyeket. Elkövető-1 az utasítás ellenére vállalta, hogy ellenszolgáltatás, illetve ennek ígérete fejében a szolgálati idejében, az illetékességéhez tartozó autópálya-szakaszon észlelt, mentésre szoruló járművekről értesíti Elkövető-2-t. Elkövető-1 felkereste Elkövető-2-t a lakásán, mert két nappal korábban egy balesetnél elsőként értesítette a vállalkozót, így ő (Elkövető-2) szállíthatta el a megrongálódott személygépkocsit. Ezért cserébe Elkövető-1 tizenötezer forintot kért Elkövető-2-től, amit meg is kapott.

3. *Munkavédelmi felügyelő, közterület-felügyelő, büntetés-végrehajtási dolgozó által elkövetett cselekmények*

- A tettes munkavédelmi felügyelőként dolgozott. Egy lakópark építkezésén ellenőrzést végzett, ennek során megállapította, hogy a munkások nem használták a kötelező biztosítókötelet. Az elkövető a munkavezetőnek azt mondta, hogy emiatt akár több százezer forintot is fizetniük kell bírsággént. A munkavezető ekkor felhívta a cég ügyvezetőjét, és átadta a készüléket az elkövetőnek, ezután kijelentette, hogy a jegyzőkönyvet, hamisan, úgy fogja kiállítani, mintha csak két munkás nem viselt volna

sisakot, ami így csak tíz-tízezer forint bírság lesz. Ezt az ajánlatot elfogadták. A cég kereskedelmi vezetője pár nap múlva felkereste az elkövetőt – az előzetes megbeszélés alapján a felügyelőség épületében –, aki a megbeszélés befejeztével búcsúzáskor a kezébe nyomott egy papírt, rajta a bankszámlaszám, hogy utaljanak rá annyit, amennyit erre az ügyre szánnak; húszezer forintot utaltak. A feljelentést végül a megvesztegető tette meg.

- Az elkövető közterület-felügyelőként dolgozott. Egyik ellenőrzésekor észlelte, hogy a sértettnek, aki árusítást folytatott, nincs megfelelő engedélye. Felajánlotta neki, hogy harmincezer forint fejében eltekint a következményektől, és nem ellenőrzi többet. A sértett átadta a pénzt. Az elkövető további három alkalommal kért pénzt a sértettől, hogy eltekintsen különböző szabálytalanságoktól. Végül a sértett bejelentést tett a rendőrségen.
- A közterület-felügyelőként dolgozó elkövető intézkedést kezdeményezett, mivel észlelte, hogy a sértett tulajdonában álló autó szabálytanul parkolt. Az intézkedés közben megérkezett a sértett, aki a helyszíni építkezésen dolgozott. Az elkövető közölte vele, hogy tízezer forint helyszíni bírságot szab ki, a sértett sokallta az összeget. Ezért az elkövető felajánlotta, hogy ötezer forint ellenében nem intézkedik. A sértett átadta a pénzt, ezután jelentette főnökének, az építésvezetőnek, aki bejelentést tett a Fővárosi Közterület-felügyeletnél.
- Az Elkövető-2 egy büntetés végrehajtási intézetben körletfelügyelői munkakörben dolgozott. Közlebbi, meg nem engedhető bizalmi kapcsolatot alakított ki Elkövető-1-gyel. Elkövető-1 Elkövető-2 kérésére, azért hogy jogtalan előnyt szerezzen, hivatali kötelezettségét megszegte, és az Elkövető-1-nek érkező csomagból a tiltott élelmiszert nem emelte ki. Ezért összesen húszezer forintot vett át Elkövető-3-tól.

4. Biztonsági őrnék, vagyonőrnék, éjjeliőrnék adott vagy ígért kenőpénz

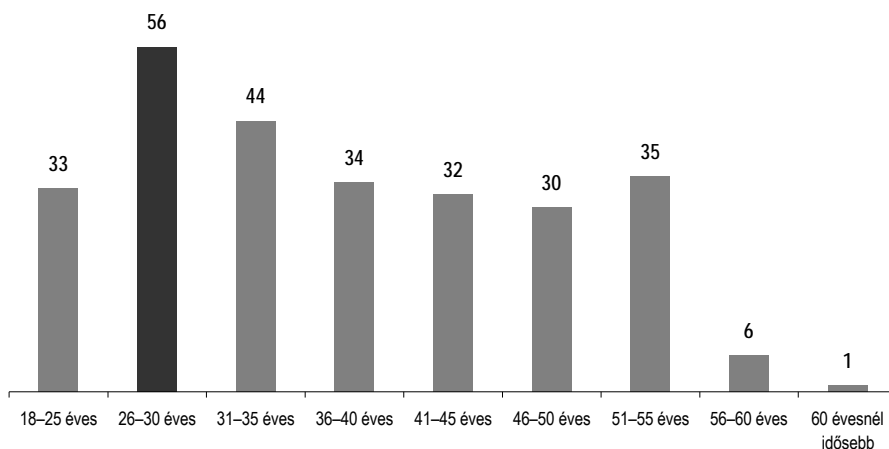
- Elkövetők egy telephelyre mentek vasat lopni, és ötezer forintot adtak az éjjeliőrnék, hogy a tevékenységükről ne vegyen tudomást. Huszonháromezer-öttszáz forint értékű vasat loptak el, de nem tudták elvinni, mert egy mezőőr és a rendőrjárőr tetten érte őket.

Második hipotézisünk, miszerint a korrupciós cselekményeket elkövetők jellemzői a kriminálstatisztikában szereplő „átlag” elkövetői paraméterektől eltérnek, szintén igazolódott.

A nemek szerinti megoszlás nem mutat szignifikáns különbséget az „átlag” elkövetők (84 százalék férfi, 16 százalék nő) és a közélet tisztasága elleni bűncselekményeket elkövetők (82 százalék férfi, 18 százalék nő) között. Az elkövetők

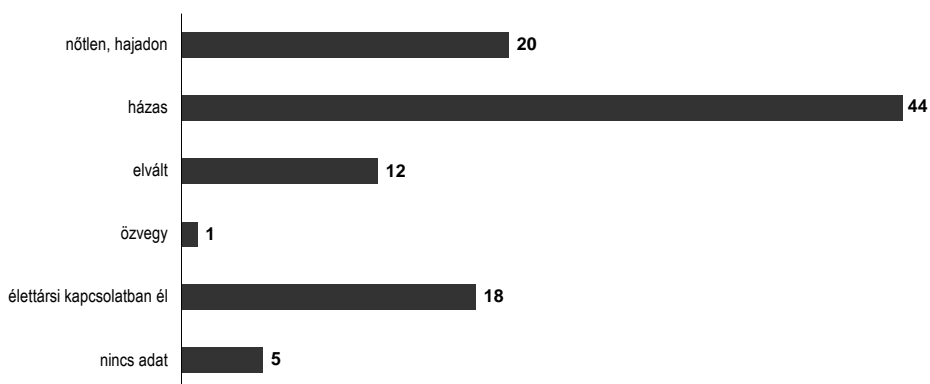
életkorát tekintve, azonban lényeges eltérés tapasztalható (3. számú ábra). Míg az „átlag” elkövetők zöme 16–34 év közötti, addig a korrupciós cselekmények elkövetői leginkább 26 és 55 év közöttiek.

3. számú ábra
Az elkövetők életkora a bűncselekmény elkövetésekor

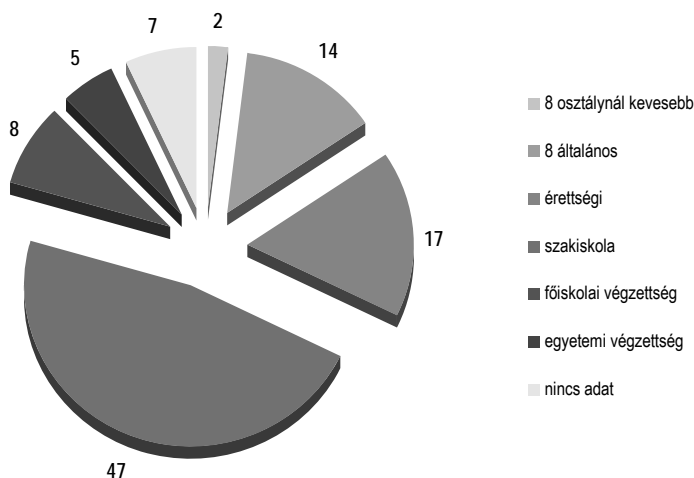
Az elkövetők családi állapotát tekintve is jelentős különbség mutatkozik (4. számú ábra): míg az átlag bűnelkövető 65 százaléka nőtlen/hajadon vagy elvált, addig a korrupciós cselekményeket zömében házások vagy élettársi kapcsolatban élők követték el (összesen 62 százalék).

4. számú ábra
Az elkövetők családi állapota (%)

Az átlag elkövetők hatvan százalékának a legmagasabb iskolai végzettsége a nyolc osztály, míg a vesztegetést és befolyással üzérkedést elkövetők 57,7 százaléka érettségizett, illetve szakiskolát¹⁷ végzett (5. számú ábra).

5. számú ábra
Az elkövetők iskolai végzettsége (%)

Míg az átlag elkövetői csoport hatvan, addig a korrupciós cselekmények tettesinek közel 72 százaléka büntetlen előéletű.

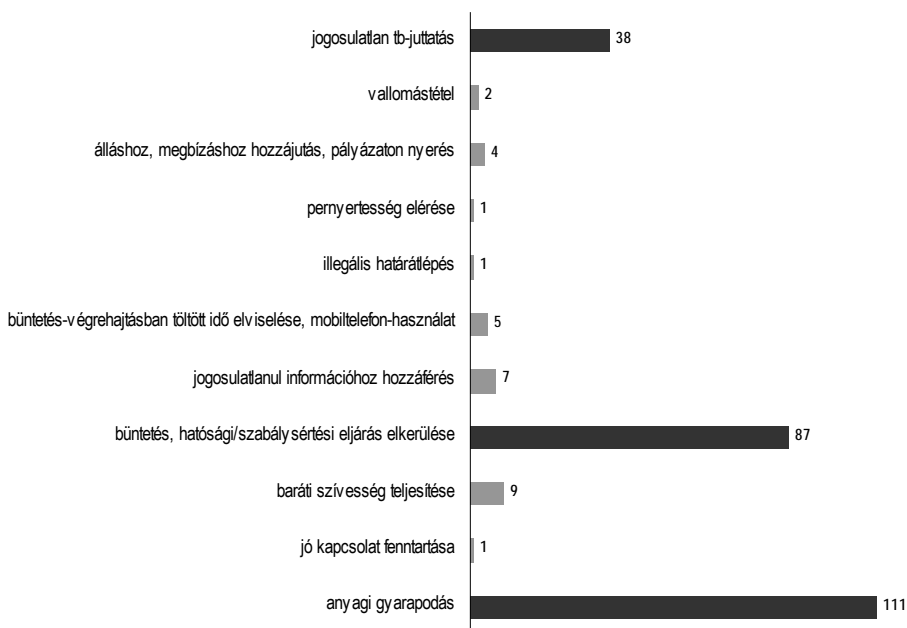
Az elkövetők 248 esetben magyar állampolgárok, hat román, négy kínai, három-három török és ukrán, két-két horvát és szlovák és egy-egy-egy albán, szlovén és szír állampolgárt ítélték el 2010-ben vesztegetés vagy befolyással üzérkedés miatt.

A külföldi állampolgárok többsége kamionsofőr, akik valamilyen hiányos iratuk miatt a határátkeléskor szerették volna elkerülni a büntetést. A kínai elkövetők üzlettulajdonosok voltak, akik adó-, vám- vagy munkaügyi ellenőrzéskor próbálták az ellenőroket megvesztegetni. A szír állampolgár elkövető pedig maganyelv-ismeretét kihasználva segített a honfitársainak a hivatalos ügyek (jogosítvány, tartózkodási engedély, egyéb igazolások beszerzése) intézésében.

¹⁷ A szakiskolai végzettség az érettségi utáni szakmunkás- vagy szakmai képzettség.

Foglalkozásukat tekintve az elkövetők negyven esetben rendőrök, harminchat esetben rokkantnyugdíjasok¹⁸, huszonháromban munkanélküliek, tizenkilenc ügyben vállalatnál alkalmazásban állók, tizennyolcban egyéni vállalkozók, tizennyolc esetben kamionsofőrök, gépkocsivezetők, tizenháromban ügyvezető igazgató, cégvezető, ezeken kívül közterület-felügyelők, pénzügyőrök, határőrök, targoncás; igazságügyi szakértő, büntetés-végrehajtási dolgozó, nyugdíjas, kőműves, jegyző, vendéglátóiparban dolgozó, fizikai munkás, katona, őstermelő, önkormányzati tisztségviselő, okmányirodai ügyintéző; szobafestő, villanszereelő, biztonsági őr/vagyonőr/éjjeliőr; alkalmi munkából élő; gyesen/gyeden lévő, műszerész, gépész; kisegítő családtag; kereskedelemben értékesítő, eladó; egészségügyben dolgozó; autószerelő; ügyész, ügyvéd; tolmács; APEH-végrehajtó, APEH-ellenőr, edző, banki alkalmazott, útelőőr; orvos, munkavédelmi felügyelő, valamint hajóvezető.

6. számú ábra
Az elkövetők célja, motívuma

¹⁸ A harminchat rokkantnyugdíjas egy nagy horderejű, szervezeten és hosszabb időn keresztül működő korrupciós hálózat kapcsán bukott le, valamennyiüket ugyanabban az eljárásban vonták felelősségre.

Mint látható, az elkövetők foglalkozása nagyon vegyes képet mutat, a társadalom szinte minden szegmensét lefedi, ez arra is utal, hogy akár a gazdaság, akár az állami intézményrendszer működése a korrupciós kapcsolatok és lehetőségek széles körét kínálja. Továbbá az is elmondható, hogy a mindennapi élet alapvető interakciói során – szinte természetes módon – merültek fel a korrupciós cselekmények, ez azt mutatja, hogy a mai magyar társadalomban – sajnos – széles körben elfogadott és megvalósított magatartásforma a korrupció.

Az elkövetők *motivumát* tekintve túlsúlyban vannak az anyagi gyarapodást és a büntetés vagy hatósági/szabálysértési eljárás elkerülését mutató esetek (6. számú ábra).

A korrupciós bűncselekmények oksági háttere és elkövetési elméletei

A korrupciós bűncselekmények elkövetésének oksági hátterét a szakirodalom számos elmélettel magyarázza. *Korinek László*¹⁹ a piaci mechanizmusokat, a rutintevékenység-elméletet, a történelmi hagyományokat, a gazdasági fejlettséget, a rosszul megalkotott jogszabályokat, valamint az alacsony köztisztviselői fizetéseket említi. A piaci mechanizmusok az ügyletek résztvevői között lévő helyzeti különbségek kiegyenlítő hatását mutatják, erre magyarázatot adhat a racionális döntések elmélete. Vagyis az elkövetők mérlegelik a cselekményeik lehetséges következményeit, és mindaddig, amíg a lebukás esélye kisebb kockázattal jár, mint a bűncselekmény elkövetéséből eredő haszon, a cselekmény elkövetése mellett fognak dönteni. Az elemzett ügyeket tekintve azt mondhatjuk, hogy az alacsony köztisztviselői fizetések hozzájárultak – leszögezve, hogy nem egyedüli tényezőként – a korrupciós cselekmények elkövetéséhez.

*Finszter Géza*²⁰ a korrupció okságát három területen vizsgálja: „*az aktív és passzív vesztegetők belső motivációja, azoknak a magatartási hibáknak a megismerése, amelyek az elkövetőt a bűnös útra vitték (belső okok), annak a szervezetnek a strukturális jegyei, amelyek megkönnyítik, eltűrik, vagy éppenséggel vonzzák a korrupciós cselekményeket (szervezeti okok), valamint azok a működési zavarok, amelyek a szervezet (hivatali, gazdálkodó egység) és az ügyfelek között létesülő kapcsolatokban jelennek meg*”. A belső okokat elemezve arra hívja fel a figyelmet, hogy a korrupciós cselekmények

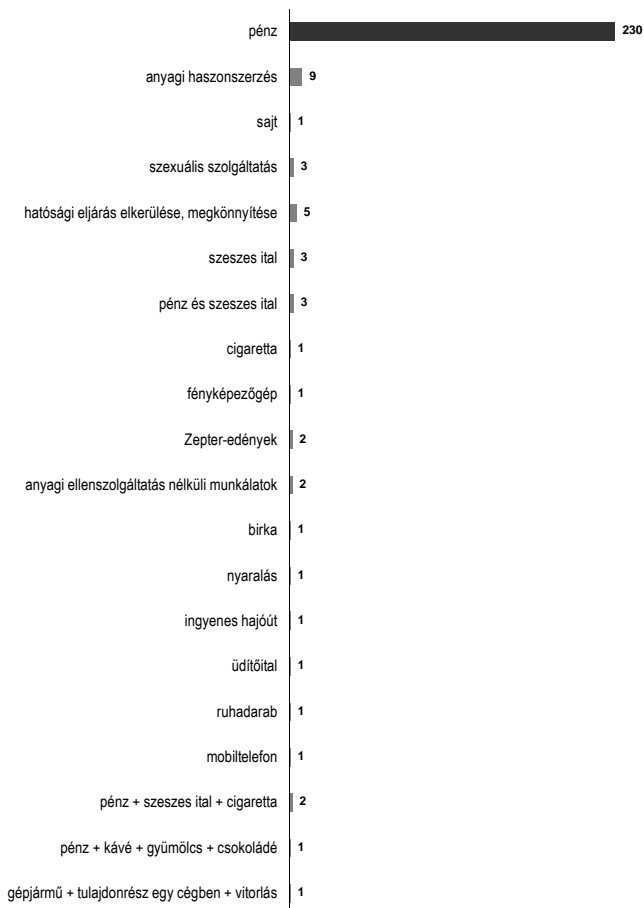
¹⁹ Korinek L.: Kriminológia II. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 326–328. o.

²⁰ Finszter G.: A közélet tisztasága elleni bűncselekmények oksága. A korrupció jogszempon-tú elemzése. Magyar Rendészet, 2008/4., 44–47. o.

esetén a szegénység és a kiszolgáltatottság ugyanúgy kriminogén tényező lehet, mint a gazdagság és a hatalmi többlet. Kutatási eredményeink az iménti állítást határozottan alátámasztják.

A harmadik megfogalmazott *hipotézisünk*, amely szerint a *jogtalan előny formája leginkább pénz*, 84,6 százalékos eredménnyel beigazolódott (7. számú ábra). A pénzen kívül a kért, elfogadott, adott vagy ígért jogtalan előny formája számos különböző tárgy vagy szolgáltatás volt, kezdve pár karton cigarettától a szexuális szolgáltatáson át cégben való tulajdonrész megszerzéséig. Az egy-egy jogtalan előnyhöz kapcsolódó eset tényállását az 1. számú táblázatban foglaltuk össze.

7. számú ábra
Az előny formája

1. számú táblázat
A jogtalan előny formájára vonatkozó esetek ismertetése

Az előny formája	A tényállás
Anyagi haszonszerzés ²¹	A sértett szeretett volna a lányának venni egy házat, de nem volt rá elég pénze, ezért huszonötmillió forint hitelt akart felvenni. Megkeresett egy hitelügyintézőt, és megállapodtak, hogy ha az ügyintéző megszerzi a hitelt, félmillió forint „jutalékot” kap. Az elkövető hitelügyintéző azt állította, hogy a bankhoz benyújtotta a hitelkérelmet, de ez nem volt igaz. Ennek ellenére kétszázezer forintot kért, hogy gyorsabban elintéztesse az ügyet, a sértett és a családja kifizette neki a kért összeget. A hitelkérelem benyújtására azonban továbbra sem került sor. Amikor ez a sértett tudomására jutott, jelentette az esetet a rendőrségnek.
Szexuális szolgáltatás	Az elsőrendű vádlott szolgálatteljesítés közben felajánlotta „segítségét” (elintézi, hogy ne igazoltassák és büntessék meg őket) két prostituátnak. Lakcímet és „védelemet” kínált nekik, anyagi előny és ellenszolgáltatás nélküli szexuális kapcsolat létesítése fejében.
Hatósági eljárás elkerülése, megkönnyítése	A másodrendű vádlott ellen önbíráskodás miatt folyt eljárás. Az ügyészként dolgozó elsőrendű vádlott Tanú-1-et arra utasította, hogy felmentési indítványt tegyen, ezért az elsőrendű vádlott a százezer forintot kapott a másodrendű vádlottól.
Szeszes ital	Az elsőrendű vádlott az egyik gyár területén szolgálatot teljesítő biztonsági őrnök (ötödrendű vádlott) átadott egy üveg bort annak érdekében, hogy az ne akadályozza meg a vasanyagok elutalajdonítását.
Birka	A negyedrendű vádlott a fia ittas járművezetés miatti ügyének elintézését kérte az ügyészként dolgozó elsőrendű vádlottól; a szívésségért cserébe egy hatezer forint értékű birkát ajánlott fel.
Nyaralás	A tettes vállalkozóként munkaszerződés és szabályosan kitöltött alkalmi munkavállalói könyv nélkül foglalkoztatott tíz munkavállalót segédmunkás munkakörben, napi négyezer-hatszáz forint munkabérért – derült ki egy helyszíni ellenőrzésen. Ez után az elkövető a helyszíni ellenőröktől megkérdezte, „nem intézhetnénk-e el másképpen?”, esetleg egy thaiföldi nyaralás eltántoríthatná őket a bírság kiszabásától.
Üdítőital	A másodrendű vádlott egy partit szervezett, amelyen egy speciális jármű zeneszolgáltatást végzett, de nem volt rá önkormányzati engedély. A másodrendű vádlott ezt közölte az elsőrendű vádlottal, aki felhívta az egyik kollégáját, a rendőrként dolgozó ötödrendű vádlottat, és arra kérte, ne kezdeményezzen eljárást. Az ötödrendű vádlott üdítőitalok ellenében ígéretet tett, és nem kezdeményezett rendőri intézkedést az engedély nélküli zeneszolgáltatás miatt.
Gépjármű + tulajdonrész egy cégben + vitorlás hajó	Az elkövető önkormányzati jegyző volt és a sértett által szervezni kívánt program fejében először csak egy Mercedes kért (kb. tizenötmillió forint), majd egyre több követeléssel áll elő: tulajdonrész a program projektcégeben; vitorlás hajó (kb. harmincmillió forint). A sértett végül feljelentette.

²¹ Az anyagi haszonszerzés esetei közé azokat soroltuk, amikor nem konkrétan pénzről, hanem hosszabb távú megtérülésről van szó. Jelen esetben a hitelfelvétel, vagy például egy magasabb fizetési kategóriájú állás, vagy hozzájutás önkormányzati bérlakáshoz.

A szakirodalom és a bírói gyakorlat szerint a jogtalan előny lehet vagyoni, személyes vagy erkölcsi jellegű, amely az adott személynek közvetlenül vagy közvetve kedvezőbb helyzetet teremt. vagyoni előny lehet pénzbeli, pénzértékű dologi juttatás, kölcsön, hitel vagy tartozáselengedés. Személyes előny lehet visszerthes jogügylet, kereseti lehetőség felajánlása vagy elfogadása, szexuális kapcsolat létesítése²², erkölcsi előny lehet karrierelőny, például kitüntetésre felterjesztés.

A bűncselekmény az előny kérésével, az előnynek vagy az ígéretnek az elfogadásával, az előny kérőjével vagy elfogadójával való egyetértéssel (úgynevezett passzív vesztegetés elkövetési magatartásai), az előny adásával vagy ígéretével (aktív vesztegetés elkövetési magatartásai) befejezetté válik, a kísérlet fogalmilag kizárt. Az előny ígéretével való egyetértés, elfogadás esetén a kilátásba helyezett jövőbeli előnyt fogadja el.

Az aktív hivatali vesztegetés²³ esetében a szakirodalom azt írja, hogy *„az előny nem lehet jelentéktelen, annak felajánlását a társadalmi szokások nem helyteleníthetik (pl.: névnapra pár szál virág, szimbolikus ajándék, kávéval, cigarettával való kínálás elfogadása a hivatalos megbeszélés során)”*.²⁴

Mindezek ellenére hivatali vesztegetés büntetéseért vonták büntetőjogilag felelősségre azt a terheltet, aki az ellene közlekedési szabálysértés miatt intézkedő rendőröknek „kávéra” pénzt ajánlott fel azért, hogy tekintsenek el a helyszíni bírság kiszabásától (BH, 2005/44.).²⁵

Az elemzett ügyek között jó néhány olyan elítélést találtunk, amelyekben a tényállás megállapításának alapjául szolgáló elkövetési magatartás (jogtalan előnyt ígér) a „Nem lehetne-e másképp elintézni a dolgot?” mondat volt.

Kérdés, hogy ebben az esetben mit tekintünk konkrét jogtalan előnynek.

A bírói gyakorlat arra az álláspontra helyezkedik, hogy egy az előbbi tartalmú mondat elhangzása is valamilyen személyes előnyként értékelhető.

²² Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: Büntetőjog. Különös Rész. 5. kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2005, 310. o.; Horváth T. – Lévay M. (szerk.): Magyar büntetőjog Különös Rész, 2. kötet. Complex Kiadó, Budapest, 2006

²³ Btk. 253. § (1) Aki hivatalos személy működésével kapcsolatban, neki vagy reá tekintettel másnak jogtalan előnyt ad vagy ígér, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

²⁴ Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: i. m. 315. o.; Horváth T. – Lévay M. (szerk.): i. m. 105. o.

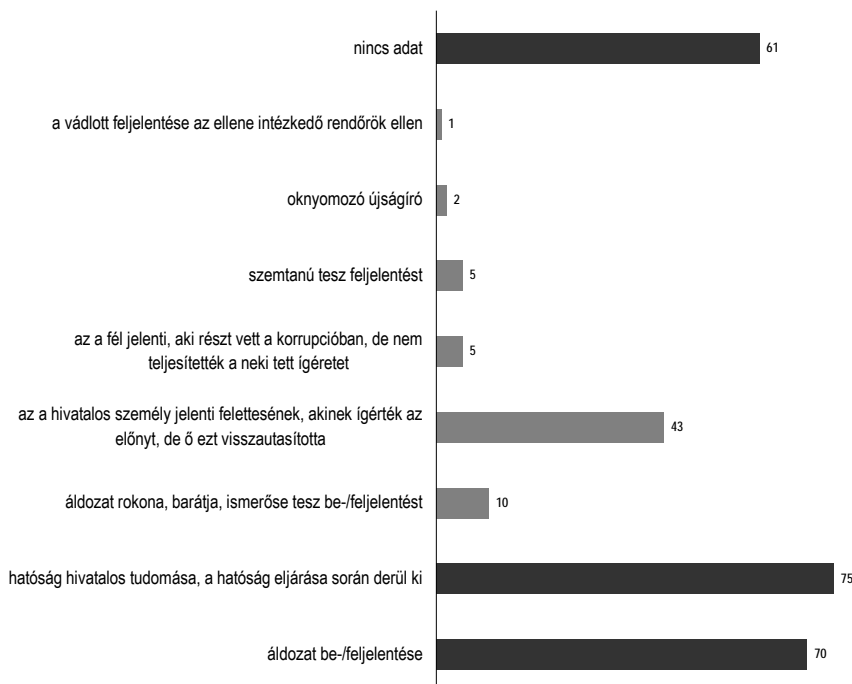
²⁵ Horváth T. – Lévay M. (szerk.): Uo.

A korrupció felderíthetőségének kérdése

A kutatás eredményei megerősítették, hogy e bűncselekményeknek nincs közvetlen sértettjük, hiszen mindkét fél számára előnyös helyzet keletkezik, tehát az ügyeket konspiráció és titkosság jellemzi. A hatóság tudomására akkor jutnak az esetek, ha valamilyen ellenőrzési folyamatban derül ki az ügy; ha az egyik fél nem akar részt venni a cselekményben, vagy ha valamilyen okból a bizalom meginog a két fél között.

Az eredmények azt mutatják, hogy e cselekmények zöme a hatóság hivatalos tudomása, hatósági eljárásban derül ki (75 eset), vagy az a hivatalos személy jelenti a felettesének az esetet, akinek a jogtalan előnyt ígérték (43). A sértettek (70), valamint a sértettek rokona, barátja vagy ismerőse által tett feljelentés (10) is jelentős (8. számú ábra).

8. számú ábra
A hatóság tudomására jutás

Sok szempontból tanulságos az az eset, amikor a későbbi vádlott tesz feljelentést az ellene intézkedő rendőrök ügyében. A vádlott két barátjával, kerékpárral indult haza egy kocsmából három sör elfogyasztása után. Közúti járműellenőrzéskor igazoltatták. Előbb tagadta az alkoholfogyasztást, a szondát sem akarta megfújni, majd a vérvétel kilátásba helyezésekor megfújta. A Drager típusú alkoholszonda 0,49 mg/l értéket mutatott, ekkor ittas kerékpározás szabálysértése miatt tízezer forint helyszíni bírságot szabtak ki rá. Az intézkedés idején telefonált, a rendőrök figyelmeztették arra, hogy ezt ne tegye. Ezután azt kérdezte a rendőröktől, hogy „másképpen nem tudják-e elintézni ezt”, illetve közölte, hogy „ad nekik ötezer forintot, és akkor nem kell papírmunkát végeznünk, mindenki jól jár, és felejtsek el őt”. A rendőrök azt mondták neki, hogy ezt fejezze be, mert vesztegetésért előállítják. Ezután a cselekményével felhagyott, és aláírta a helyszíni bírság kiszabásáról szóló nyomtatványt. Másnap későbbi vádlottunk bement a rendőrkapitányságra, és panasszal élt a helyszíni bírság kiszabása miatt. Ekkor az intézkedésben részt vevő mindhárom rendőr jelentést írt a történetről. A jelentésük megírása után a felettesük feljelentést tesz a vádlott ellen vesztegetés miatt. A nyomozás, továbbá a bírósági eljárás során a bíró többször is hangsúlyozta, hogy a rendőrök ellen miért nem indult a régi Btk. 255/B § alapján nyomozás vesztegetés feljelentésének elmulasztása miatt. A rendőrök vallomásaikban azt hangsúlyozták, hogy azért nem tettek a vádlott ellen feljelentést vesztegetés miatt, mert nem vették komolyan a vádlottat, mert ittas volt, összevissza beszélt, nem konkrétan mondta a felajánlást. Csak tájékozódásnak érezték ezt. Azt is mondták, hogy nem szeretnék, ha olyan bűncselekményért kellene felelnie, amelyet nem követett el, és amelyért esetleg a pontatlanul leírt rendőri jelentés alapján vádolható lenne. Konkrét vesztegetési szándék nem hangzott el, ott volt ugyanis a „ha” szó, az illető tehát csak érdeklődött. Azt is hangsúlyozták, hogy a nő ittas volt, és nem is tudta, hogy ezzel bűncselekményt követett el. A tárgyaláson rendőr tanúk úgy nyilatkoztak, hogy elvileg lehetett úgy értelmezni a vádlott felajánlását, hogy a bírság összegét akarta ötezer forintra lealkudni.

A vádlottat jogerősen hat hónapi börtönbüntetésre ítélték, kétévi próbaidőre felfüggesztve.

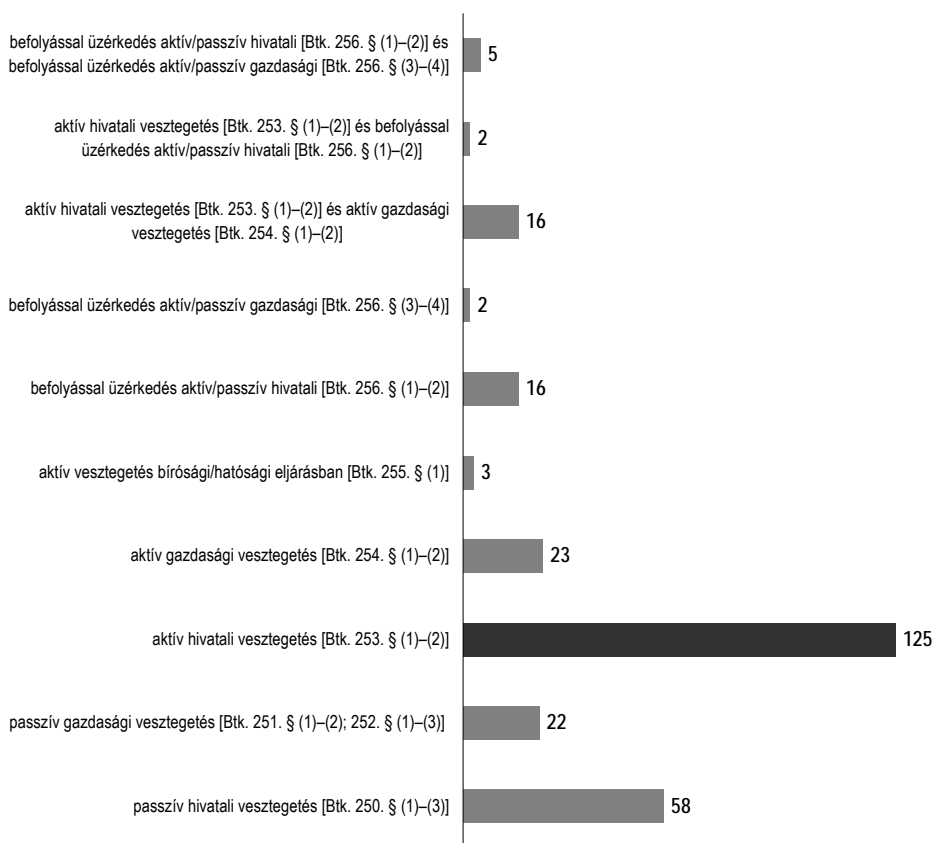
A cselekmények jogi minősítésének problémája

A 9. számú ábrán a közélet tisztasága elleni bűncselekmények jogi minősítés szerinti megoszlása látható. Aktív hivatali vesztegetés bűncselekménye [régai Btk. 253. § (1)–(2) bekezdés] adta az ügyek 46 százalékát.

2010-ben *nem történt felelősségre vonás*

- olyan aktív hivatali vesztegetés elkövetése miatt, amikor az elkövető gazdasági szervezet vezetője volt [rég. Btk. 253. § (3) bekezdés];
- olyan aktív hivatali vesztegetésért, amelyet gondatlanul követtek el [rég. Btk. 253. § (4) bekezdés];
- olyan passzív vesztegetésért, amelyet bírósági/hatósági eljárásban követtek el [rég. Btk. 255. § (2) bekezdés];
- nem alkalmazták a büntethetőséget megszüntető vagy korlátlanul enyhíthető klauzulát [rég. Btk. 255/A § (1)–(2) bekezdés]; valamint
- nem ítélték el senkit vesztegetés feljelentésének elmulasztása miatt (rég. Btk. 255/B §).

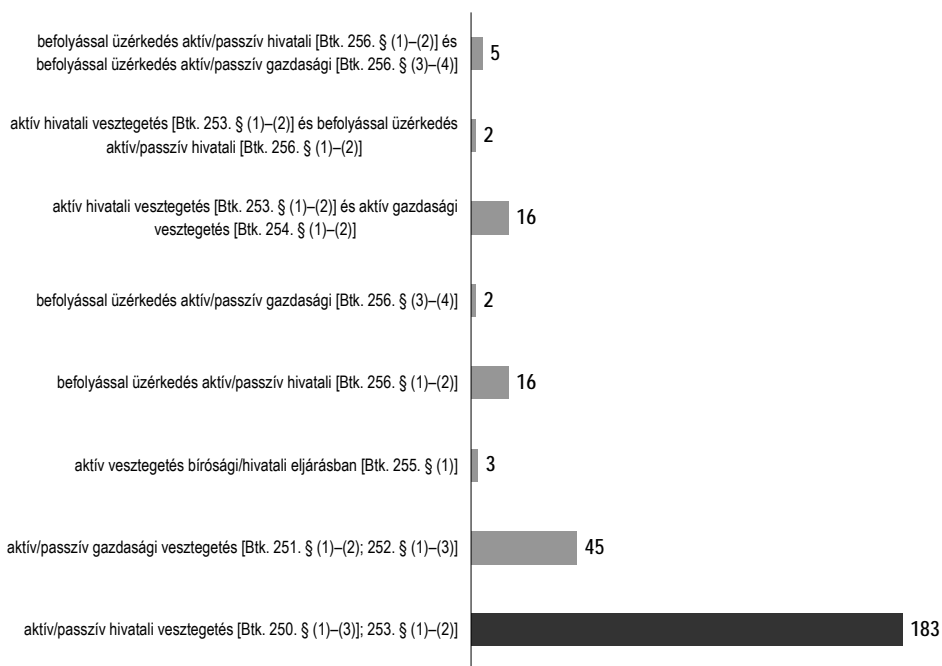
9. számú ábra
Jogi minősítés

A kutatási minta tizenhat esetében halmazatban aktív hivatali vesztegetést (régí Btk. 253. § (1)–(2) bekezdés), valamint aktív gazdasági vesztegetést [régí Btk. 254. § (1)–(2) bekezdés] állapítottak meg. A befolyással üzérkedés [régí Btk. 256. § (1)–(4) bekezdés] különböző eseteit összesen huszonöt esetben mondták ki.

Járulékosan megállapított bűncselekmények voltak a lopás (régí Btk. 316. §); a sikkasztás (régí Btk. 317. §); a csalás (régí Btk. 318. §); a rablás (régí Btk. 321. §); a zsarolás (régí Btk. 323. §); a közokirat-hamisítás (régí Btk. 274–275. §); a magánokirat-hamisítás (régí Btk. 276. §); a visszaélés okirattal (régí Btk. 277. §); a hivatali visszaélés (régí Btk. 225. §); az orgazdaság (régí Btk. 326. §); a bűnpártolás (régí Btk. 244. §); a kényszervallatás (régí Btk. 227. §); a visszaélés lőfegyverrel és lőszerrel (régí Btk. 263/A §); a kötelességszegés szolgálatban (régí Btk. 348. §); a csempészet (régí Btk. 312. §); a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése (régí Btk. 329/A §); a közúti veszélyeztetés (régí Btk. 186. §); a hivatalos személy elleni erőszak (régí Btk. 229. §); a jövedéki orgazdaság büntette (régí Btk. 311/A §); a járművezetés ittas vagy bódult állapotban (régí Btk. 188. §); valamint a rágalmozás vétsége [régí Btk. 179. § (1) bekezdés].

10. számú ábra

Hivatali és gazdasági vesztegetések megoszlása

Ha a jogi minősítéseket a hivatali és gazdasági vesztegetések szerint csoportosítjuk (10. számú ábra) – a befolyással üzérkedés eseteit és a halmazatul több bűncselekmény együttes megállapítását figyelembe nem véve –, azt látjuk, hogy *a vesztegetési esetek 67 százaléka a hivatali vesztegetések körébe esik*. Ebből arra következtethetünk, hogy *a gazdasági vesztegetések latenciája nagyobb*.

Következtetések

A kutatás eredménye alapján a magyarországi korrupció két eltérő szintjét különböztethetjük meg:

1. egyrészt az úgynevezett „kisstílusú” korrupciós cselekmények (például pár ezer forintos vesztegetés rendőrnek gyorshajítás, ittas vezetés vagy egyéb közúti szabálysértés miatt; határőrnek nem megfelelő papírok miatti felelősségre vonás elkerülés érdekében);
2. másrészt az úgynevezett nagy horderejű ügyek (például több éven át, szervezeten, akár húsz-harminc személy részvételével működő hitelügyintézetek, zöldkártya jogtalan kiadása, magyar adójegygyel, zárjegygyel el nem látott dohányáru, alkoholdermék csempészésének elősegítése, jogosulatlan társadalombiztosítási járulékhöz hozzájutás elősegítése). A két különböző típusú korrupció más-más feladat elé állítja a bűnüldöző szerveket.

Az úgynevezett „kisstílusú” korrupciós cselekmények ellen, véleményünk szerint, a büntetőjog eszközével nagyon nehéz küzdeni. Amíg az ilyen jellegű cselekmények mögötti társadalmi konszenzus fennáll, leginkább a (büntető)jogon kívüli eszközökkel lehet hatékonyan fellépni ellenük. Például ilyen eszköz lehet az általános és a középiskolákban a felvilágosító óra, ez a korrupció ösztársadalmi szinten megmutatózó káros hatásainak hangsúlyozása mellett segíthet a jövő generáció adófizetési tudatosságának erősítésében is.

A korrupció megjelenésének és folyamatos meglétének számos oka lehet, ezek nem választhatók el a társadalom általános gazdasági szintjétől, a fennálló szabályozási környezettől, valamint a társadalom erkölcsi színvonalától. Ilyen ok lehet a gazdasági versenyelőny szerzése (cégek közötti, emberek közötti); a politikai versenyelőny megszerzése és fenntartása (pártfinanszírozás); az úgynevezett megélhetési korrupció (hiány: lakások, engedélyek, hitelek, ellátás területén, például halapénz); vagy éppen a büntetés elkerülése, kedvezmények megszerzése (például közlekedési szabálysértés) mint kiváltó ok.

Az úgynevezett nagy horderejű ügyek esetében növelni kell a belső, valamint a külső ellenőrzési mechanizmusokat (például az Állami Számvevőszék, a Gazdasági Versenyhivatal, a korábbi Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, jelenleg Magyar Nemzeti Bank, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, a Közbeszerzések Tanácsa) az állami és gazdasági szerveknél, ez lehetővé teszi a bűnüldöző szervek hatékony felderítési munkáját.

Az említett tisztult korrupciós esetekben, amikor is a (büntető)jognak a megelőző/kezelő szerepe limitált, nagy szükség lenne az állam és a civilszervezetek együttműködésére. A rendőrség, az ügyészség és a civil társadalom összefogása által növelhető a közérdekű bejelentések száma, ami szintén az egyik eszköze a korrupciós cselekmények elleni hatékony fellépésnek. Erre a jelenlegi magyarországi helyzetben – amikor is a korrupciós cselekményeknek csupán csekély része jut a hatóságok tudomására – elemi szükség volna.

A korrupciós bűncselekmények elleni küzdelem generális elveit tekintve szükséges az állami és a gazdasági szereplők átláthatóságának és elszámoltathatóságának megteremtése, a civil társadalom kontrollja, a közérdekű információhoz jutás korlátlanága, a közérdekű bejelentők megfelelő védelme, valamint a bürokratikus rendszer egyszerűsítése.

Irodalom

Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate, World Bank, Washington, D.C., 2000

Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: *Büntetőjog. Különös Rész. 5. kiadás.* HVG-ORAC, Budapest, 2005

Bunt, H. van de – Nelen, H.: *Corruption in Various Shapes and Sizes – Some Criminological Reflections.* In: *International Law and the Fight against Corruption.* T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012

Finszter G.: A közélet tisztasága elleni bűncselekmények oksága. A korrupció jogszempontrú elemzése. *Magyar Rendészet*, 2008/4.

Horváth T. – Lévay M. (szerk.): *Magyar büntetőjog Különös Rész, 2. kötet.* Complex Kiadó, Budapest, 2006

Joutsen, M.: *Comparative Crime and Criminal Justice.* University of Helsinki, Handout, 2010

Korinek L.: *Kriminológia II. kötet.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010

Kránitz M.: A korrupcióról kicsit másként... *Valóság*, 1998/5.

Nagy Z. É. – Szántó Z. – Tóth I. J. (szerk.): *Kutatási eredmények a magyarországi korrupcióról. A szakirodalom áttekintése.* BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet Korrupciókutató-központ, Budapest, 2008

Pellegrini, L.: *Corruption, Development and the Environment.* Springer, New York, 2011

Soós I. – Hazafi Z.: *A korrupció elleni küzdelem elvei és módszerei, a közszolgálati etika érvényesítése. Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez.* Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 2006

Szente Z.: *Fogalmi kísérletek a korrupció meghatározására és az önkormányzati korrupció fogalma.* Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 2006–2007

Varga Sz.: *Hogyan előzzük meg a korrupciót?* In: **Szántó Z. – Tóth I. J. – Varga Sz. (szerk.):** *A (kenő)pénz nem boldogít? Gazdaság-szociológiai és politikai gazdaságtani elemzések a magyarországi korrupcióról.* BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet Korrupciókutató-központ, Budapest, 2012, 254. o.

Bevezetés a kábítószer-gazdaságban II.

Bevezetés a kábítószer-gazdaságban I. címmel a Kriminológiai Tanulmányok 49. kötetében arra a kérdésre próbáltam választ keresni, hogy a büntető igazságszolgáltatás rendszere képes-e felvenni a versenyt az egyre dinamikusabb és egyre nagyobb diverzitást mutató drogpiaccal. Elsősorban mikrogazdasági és mikrotársadalmi szinten vizsgáltam a kínálati drogpiacon és a visszaszorítására szerveződött intézményi piac főbb jellemzőit és azok kölcsönhatásait. Jelen tanulmányban a baumani fogyasztói társadalom és a fogyasztói kultúra ideológiáját alapul véve arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy vajon miért a kábítószer piac vált a modern társadalmakban büntetendő iparággá.

Miért éppen a kábítószer?

A kábítószer-problémát számos megválaszolatlan kérdés lengi körül: Minek tulajdonítható a kábítószer-fogyasztás széles körű elterjedése? Miért nem szorítható vissza hatásosan a kábítószer-termesztés világszerte? Valóban veszélyesek a kábítószeresek? Miért költünk többet a kábítószer-probléma igazságügyi kezelésére, mint megelőzésre és a drogbetegek kezelésére együttvéve? Eredményes-e a kábítószer elleni háború? Illetve, lehet-e hatásos-e a liberális drogpolitika? Vajon megállítható az új pszichoaktív szerek terjedése? Miért nem sikerül visszaszorítani a kábítószer-kereskedelmet? De egyáltalán: miért van szükség kábítószerre?

Számos magyarázat, elmélet, politika (policy) született ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására. A gyors társadalmi és gazdasági változások szinte évről évre újabb és újabb adalékkal, magyarázattal járulnak hozzá a jelenség értelmezéséhez anélkül, hogy igazán választ adnának az előbbi kérdésekre, kiváltképp arra, hogy miért éppen a kábítószereseket tiltjuk. Hiszen számos más – rendszeres fogyasztás esetén – egészségre ártalmas élvezeti szerrel kerülünk szembe nap mint nap. Mi a baj a kábítószeresekkel? Miért rosszak?

Annyira a jelenség magyarázatát és kezelésmódját hangsúlyozzuk, hogy elfelejtjük a legegyszerűbb és talán éppen ezért egyben legnehezebb kérdést megválaszolni: Miért a kábítószer?

Azt gondolom, úgy vagyunk ezzel, mint a régi kelet-európai zsidó viccben a diák egy problémával: „A jesivában föl-alá járkal egy tanuló, és egyre csak

ismételgeti: – Nem értem, nem értem, nem értem... – Arra megy a rabbi, és hallja, ahogy a tanuló ezt mondja: – Nem értem, nem értem, nem értem...! – Megkérdezi tőle: – Mit nem értesz, fiam? Mondd el, majd megmagyarázom. – Mire a fiú: – Megmagyarázni én is meg tudom, de nem értem.”

Ha a kábítószer-jelenséget piacként értelmezzük, lehetőséget kapunk a helyzet globális vizsgálatára és közelebb jutunk az alapkérdésünk megválaszolásához. Eddig ugyanis a medikalizációs szemléletű keresleti oldal és a kriminálpolitika által meghatározott kínálati oldal erősen elkülönült egymástól mind tudományos vizsgálati, mind pedig problémakezelési szinten.

A piac alapelve, hogy kereslet nélkül nincs kínálat. Kell, hogy legyen keresleti piac, olyan keresleti piac, amelyben a fogyasztók részben a tiltás ellenére, részben a tiltás okán kábítószerrel akarnak vásárolni. Egy fogyasztói társadalomban pedig, ha van fogyasztói szándék, ha van kereslet bizonyos termékekre – függetlenül annak jogi megítélésétől –, akkor azt a piac kielégíti, azaz kiépül a kínálati piac. A keresleti és a kínálati oldal tehát nem más, mint a piac egymásra épülő, egymást feltételező, egymást kielégítő, sőt az optimális piaci helyzet elérésére törekvő részegysége. Ezért meglehetősen félrevezető, ha az egyik részegységet a másik fölé helyezjük, és ennek alapján értelmezzük, magyarázzuk, netán kezeljük a jelenséget.

„Fogyasztói társadalom a miénk”¹

Ha a modern társadalmakat – *Bauman* nyomán – fogyasztói társadalomként értelmezzük, akkor a fogyasztás társadalomstrukturáló tényező, az emberek pedig a fogyasztói szerepük betöltése révén és által válnak a társadalom tagjává. *„Ez egyrészt, nagyon konkrétan azt jelenti, hogy azok a társadalmi intézmények (például, oktatás, egészségügy, állami bürokrácia) amelyek korábban állampolgárként vonták be szolgáltatásaikba az embereket, most egyre inkább fogyasztóként kezelik őket [...] Másrészt ez azt is jelenti, hogy a fogyasztásban való részvétel révén ismernek el bennünket a társadalom hasznos, normális, érdemes tagjaiként...”*² *Bauman* szerint a fogyasztói társadalom abban különbözik elődeitől, hogy az emberek elsősorban fogyasztói szerepük megfelelő betöltésén keresztül válhatnak a közösség

¹ *Bauman, Z.: A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. Replika, 2005/51–52., 221. o. [2005a] Eredeti: From the Work Ethic to the Aesthetic of Consumption. In: Bauman, Z.: Work, Consumerism and the New Poor. 2nd ed. Open University Press, New York, 2005, pp. 23–42. [2005b]*

² *Simányi L.: Bevezetés a fogyasztói társadalomelméletbe. Replika, 2005/51–52., 165–195. o.*

hasznos és megbecsült tagjaivá. Azaz a társadalomban való részvétel jogát az egyén a fogyasztói szerep betöltése révén nyeri el.

A rossz fogyasztókat a társadalom bünteti és kirekeszti. Napjainkra a társadalmi státus meghatározójává és az egyén társadalmi megítélésének, értékének fokmérőjévé a fogyasztói státus vált. Ennek alapján a fogyasztói társadalom egy olyan közösséget jelent, amelynek tagjai a fogyasztók, és a társadalmi kapcsolatok, identitások is a fogyasztói szerepeken belül valósulnak meg.³

Bauman úgy gondolta, hogy napjainkban a fogyasztás a tömegek számára belső szükségletté, illetve normává emelkedett. *Habermas*⁴ kritikai elméletének feltevéseivel ellentétben, szerinte a posztmodern társadalmakban a „legitimáció fegyverét” – azt a hegemóniát, amelyben az állam megszerzi a létjogosultságát – két egymást kiegészítő fegyver váltotta fel: a csábítás és az elnyomás. Bauman hozzáteszi, hogy a szakértők és a szakértői rendszer kritikus szerepet játszik a változékony, modern úgynevezett likvid társadalmakban a csábítás és az elnyomás fegyvereinek kialakításában és megőrzésében. A fogyasztói kultúra és maga a piac létrehozta az ideális állapotát azzal, hogy „*saját maguktól teszi függővé a fogyasztókat*”⁵. A fogyasztói piac csábítja el a vásárlókat. De hogy ezt megtehesse, olyan vásárlókra van szüksége, akik készek és vágnak is rá, hogy elcsábítsák őket. A jól működő fogyasztói társadalomban a fogyasztók aktívan törekszenek arra, hogy elcsábítsák őket. Vágyakozástól vágyakozásig, kísértéstől kísértésig élnek; ha bekapták az egyik csalit, máris újabbat keresnek. Minden vágy, kísértés, csali más, talán kicsit erősebb, mint az azt megelőzők: éppúgy élnek, mint elődeik, a termelők, akik a szállítószalag újabb és újabb, teljesen egyforma fordulataira vártak.⁶

Ha „*fogyasztói társadalom a miénk*”, miért ne akarnának az emberek fogyasztók lenni az illegális piacon is? A modern társadalmakban a fogyasztói szerepnek és így a társadalmi identitásnak nem kritériuma, hogy csak a legális piacon „váltható meg”. Sőt a fogyasztói szerep egyik lehetséges előnye lehet, hogy kikényszerítheti

³ Lásd erről bővebben Bauman, Z. (2005b): i. m. In: Beilharz, P. (ed.): *The Bauman Reader*. Blackwell Publisher, Oxford, 2001, pp. 311–333.; Giddens, A.: *The Consequence of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 1990; Giddens, A.: *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press–Basil Blackwell, Cambridge, 1991; Maffesoli, M.: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. Sage, London, 1996

⁴ Habermas, J.: *Legitimation Crisis*. Heinemann, London, 1976

⁵ Bauman, Z.: *Intimations of Postmodernity*. Routledge, London, 1992, p. 98. Baumant idézi még: Blackshaw, T. – Crabbe, T.: *New Perspective on Sports and 'Deviance'*. Routledge, London, 2004

⁶ Bauman, Z. (2005a): i. m. 221–237. o.

a piaci társadalomtól a jelentős keresletet, fogyasztó igényt mutató illegitim termék vagy szolgáltatás dekriminalizálását vagy legalizálását.

Ha az egyén a fogyasztói szerep által szerez jogosultságot a társadalomban történő részvételre, miért ne akarna minél többet vásárolni akár az illegális drogpiacon is, kiváltképp, ha a mai online piactéren az új típusú pszichoaktív szerek kapcsán a csábítás fő eszköze a legális – azaz még nem tiltott – szerek vásárlásának lehetősége, a folyton változó kínálat, illetve a lebukás kockázatának minimalizálása?!

Azt gondolom, a jelenlegi drogpiacon, azaz az új típusú pszichoaktív szerek piaca, szinte tökéletes leképződése a baumani fogyasztói társadalom piacának.

Tudásmegosztás vs. tudásmonopólium

A közgazdaságtan három alapkérdése a mit termeljenek, hogyan termeljenek, és kinek termeljenek.

Az emberek fogyasztása pedig három alapkérdés szerint írható le: mit vásároljanak, hogyan vásárolják, illetve kitől vásárolják. Ahhoz, hogy mindezekre válaszolhassunk, szükségünk van információra, tudásra.

Ludwig von Mises – a neoklasszikus közgazdaságtan főbb alaptételeit elfogadó, de az ember gazdasági viselkedését társadalomtudományi keretekben tárgyaló irányzat az úgynevezett *osztrák iskola* alapítója – már 1922-ben⁷ foglalkozott a tudás megosztásának jelentőségével a társadalmakban. „*A társadalmak alapja a munkamegosztás, a tulajdonjogok megosztásának a hatása, amelyet egyfajta mentális munkamegosztásként értelmezhetünk, és amelyek nélkül sem a gazdaság nem működne, sem pedig a szervezett termelés nem volna lehetséges.*”

Később, a *Liberalism* című munkájában rámutatott arra⁸, hogy ha lemondunk a munka intellektuális megosztásáról, amely a vállalkozók, tulajdonosok és a munkások mint termelők, valamint a vásárlók piaci árképző együttműködését foglalja magába, akkor lemondunk a piaci racionalitás és a gazdaság alakulásának előre jelezhetőségéről is.⁹

⁷ Mises, L. von: *Socialism*. 3rd rev. ed. Liberty Classics, Indianapolis, 1981, p. 101. [Eredeti: *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1922.]

⁸ Mises a szocialista központi tervgazdálkodás kritikájaként fogalmazta meg.

⁹ Mises, L. von: *Liberalism*. Foundation for Economic Education, New York, 1996, p. 75. [Eredeti: *Liberalismus*. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1927.]

A tudás létezésének ténye az emberi elmékben szétszóródott, hiányos és el-
lentmondásos, amint arra a Nobel-díjas *Friedrich August von Hayek* is rámuta-
tott. Szerinte ha korunk ismereteiről beszélünk, hibát követünk el, ha azt hisz-
szük, hogy ezek az ismeretek mindenki fejében léteznek vagy azt, ha az összes
ismeret egyetlen ember elméjében összegződhet¹⁰. A kapitalista gazdaságban
akinek jobb ismeretei, nagyobb tudása van egy adott problémát, helyzetet
illetően, megpróbálhatja kihasználni a fölényét, és ezzel hozzájárulhat a hely-
zet, illetve az alapfeltételek javulásához. A piacgazdaságban a különböző is-
meretek, tudások összehangolása, összeadódása kihat a piac működésének
alakulására¹¹.

Hayek társadalomfilozófiája szerint „*A társadalmi tevékenységek rendjével kap-
csolatos bármely értelmes fejtegetésnek abból az alapvető feltételből kell kiindulnia,
hogy mind a cselekvő személyek, mind az ezt a rendet tanulmányozó tudósok alkatilag
és megváltoztathatatlanul tudatlanok azoknak az adott, konkrét tényeknek a sokaságát
illetően, amelyek az emberi tevékenységnek ebbe a rendjébe bejátszanak*”¹². Azaz az
egyén cselekvésének logikája, annak céltételező jellege nem vihető át a társada-
lom egészének mint rendszernek a szintjére.

A társadalmi rendet fenntartani hivatott szabályok és az egyén által kívána-
tosnak tartott célok között az egyén szintjén konfliktusok adódnak.¹³ Hayek e
megállapításában *Merton* anómiaelmélete köszön vissza. Hayek szerint a sza-
bályok által védett rend az, „*amely egyedül képes elviselhetően biztonságossá tenni
számunkra a világot*”.

A szabályok által védett rend azonban csak akkor jelenthet biztonságot, ha a
szabályok az emberek többsége által elfogadott, betartani kívánt, betartásra
képes rendelkezéseket foglalnak magukba. Így a szabályok csak akkor lehetnek
legitimék és akkor jelenthetnek biztonságot, ha az emberek hisznek bennük,
meglévő tudásaik és tapasztalataik alapján megkérdőjelezhetetlennek vélik
őket, mert olyan magatartásokat szabályoznak, amelyek kapcsán érvényesül a
társadalmi konszenzus.

De mi a helyzet az élvezeti szerek fogyasztásával és a velük kapcsolatos
szabályokkal?

¹⁰ Rámutatott arra például, hogy a szocialista társadalmak esetében a fejlődés lehetősége
egyetlen ember elméje által korlátozott.

¹¹ Ebeling, R. M.: *The Life and Works of Ludwig von Mises*. The Independent Review, vol. 13,
no. 1, Summer, 2008

¹² Hayek, Friedrich A. von: *Piac és szabadság*. KJK, Budapest, 1995, 343. o.

¹³ Uo.

Miért ne akarnának az emberek kábítószereket fogyasztani?

Az élvezeti szerek használata és használatuk tiltása is szinte egyidős az emberiséggel. Az, hogy földrajzilag és történelmileg hol és milyen élvezeti szerek, az élet nehézségein, a napi fáradságon és stresszen felülemelkedni segítő anyagok használata terjedt el, éghajlat- és kultúrafüggő volt. Amint az a babiloni Talmudban is olvasható: *„A bor minden medicina csúcsa, ahol borból hiány van, ott drogok szükségesek.”*¹⁴

Egy azonban bizonyos, minden népnek megvolt a maga szere és egyben az igénye a szer használatára¹⁵. Lényeges szempont, hogy ezek a szerek növények vagy növény(ek)ből készített ételek vagy italok voltak. Ha használatuk korlátozására, illetve tiltására került sor, annak részben gazdasági, részben közrendvédelmi, részben pedig „státusrendészeti”¹⁶ okai voltak.¹⁷

Miért lenne ez másképp manapság?

Az elmúlt mintegy száz évben felgyorsult társadalmi, gazdasági és politikai változások, valamint az ezekhez társuló információ- és tudáshiány azonban nagyfokú bizonytalanságot keltett az emberekben, és erős igény lépett fel a biztonság iránt, a szabályok által védett rendre – visszautalva Hayekre –, *„amely egyedül képes elviselhetően biztonságossá tenni számunkra a világot”*. Azt gondolták, a relatív biztonság megteremthető a szabályok által.

A szabályok és a rend alkotásának letéteményesei a jogalkotók, eszközeik pedig a törvények lettek. Betartatásukról szakképzett jogalkalmazók gondoskodnak.

¹⁴ Stevenson, B. (ed.): The Macmillan Book of Proverbs, Maxims, and Famous Phrases. Macmillan, New York, 1948

¹⁵ Több ezer évvel ezelőtt is úgy tartották az emberek, hogy a bor az emberi boldogság egyik forrása. Ezért művelték szőlőültetvényeiket, készítettek a préházakban a bort, amely „felvidítja az ember szívét”. „Nem illik a királyhoz, Lamuel, nem illik a királyhoz bort inni, sem a fejedelemhez erős itatra vágyni. Aki iszik, megfélemez a törvényről, és megcsorbítja az elnyomottak jogát. A kétségbeeső kapjon erős italt, és a bort az elkeseredettnek adjátok. Hadd igyék, aztán felejtse nyomorát, és ne gondoljon többé a kínjaira” (Példabeszédek könyve 31:4-7).

¹⁶ Státusrendészeten értem az alacsony társadalmi státusú csoportok által a társadalmi struktúrát, hierarchiát és/vagy az egyes magas társadalmi státushoz kapcsolódó kiváltságokat veszélyeztető jelenségek, magatartások elleni fellépéseket; így magatartások, illetve esetünkben élvezeti szerek használatának és/vagy előállításának korlátozását vagy tiltását.

¹⁷ A tiltás, korlátozás eszköze azonban nem feltétlenül a büntetőjogi szabályozás volt, hanem az információhiány az adott szer összetételéről vagy a növény(ek) fellelhetőségéről, esetleg az adagolás mértékéről, mindez súlyos egészségkárosodáshoz vezethetett.

Így vált a jog a biztonság és a rend megkérdőjelezhetetlen alkotójává és őrévé, miközben a szabályozás és a biztonság megteremtésének egyéb társadalmi eszközei (például szokások és erkölcsi normák) és intézményei (például szociálpolitika) háttérbe szorultak vagy elsorvadtak.

Ez oda vezetett, hogy ahogy a biztonság és a biztonság iránti igény, akként a jog és az igazságszolgáltatás is társadalom egyik fő értékévé vált.

A jog birtokolta azokat a biztonság iránti igény kielégítéséhez szükséges elméleti ismereteket (tudásokat, információkat), illetve gyakorlati eszközöket, amelyeket más szaktudományok együttesen nem. Így a jog – Mises logikáját alapul véve – „ismeretei, nagyobb tudása” a helyzetet illetően predesztinálta, hogy megpróbálja kihasználni a fölényét az intézményi piacon.

A jog azonban – a biztonság iránti igénnyel kapcsolatos társadalmi és politikai elvárások megteremtése érdekében – túlnyúlni kényszerült saját keretein, és ezáltal megindult az eróziója. A társadalmi erkölcsöt veszélyeztető vagy veszélyeztetőnek nyilvánított magatartások ellen a jogi eszközökkel kellett fellépni, az információhiányból eredő félelem egyes társadalmi jelenségekkel szemben szintén jogi kezelést igényelt stb. Olyan feladatokat delegált a társadalom a jogrendszerre, amelyek elvégzésére az jellegénél fogva nem volt alkalmas.

Napjainkra eljutottunk oda, hogy a jog még „mindent visz” ugyan, azaz a felette áll a többi intézményesült problémakezelési eszköznek, az erózió azonban jelentős mértékűvé vált, illetve a napjainkban zajló globális szociális, gazdasági és kulturális változások társadalmi hatásai kezdik megkérdőjelezni a jog uralmát, intézményi státusát.

Ugyanakkor a jog túlnyúlása a saját keretein bizonyos privát erkölcsöt érintő magatartások, illetve illegitimnek minősített piaci folyamatok befolyásolására olyan nem kívánt társadalmi, illetve gazdasági hatásokat indukált, amelyek kezelésére a jogi eszközök abszolút alkalmatlanok.

Oda jutottunk a kábítószer törvények nyomán, hogy egy uncia arany ára (2012 végén) nagyjából megegyezik egy uncia átlagos tisztaságú kokain árával. A kokain egy gyakorlatilag vadon is termő növény, a kokacserje egyszerű extraktuma. Ma egy kiló metamfetamin kristály pár száz dollárból előállítható, az utcai forgalomban azonban több százezer dollárért adható el (2012)¹⁸.

¹⁸ Powell, M.: *Drugs 2.0: The Web Revolution That's Changing How the World Gets High*. Portobello Books Ltd., 2013

„Sokkal fontosabb dolgunk van annál, mint hogy füvet szívókat hajkurásszunk”¹⁹

Manapság a jogrendszer világviszonylatban tehetetlen az új típusú pszichoaktív szerek terjedése ellen. A jelenlegi drogpiazi változások tükrében alapkérdés a jelenséggel és a termékkel kapcsolatos tudás, ismeretek megosztása, illetve az ezen információ, tudás elosztásával kapcsolatos változások piacra gyakorolt hatásának folyamatos elemzése.

Ezek az információk és az ismeretek, tudások birtokosai jelentősen meghatározzák nemcsak a fogyasztók, de a kábítószer-jelenség mint társadalmi probléma kezelésére hivatott intézményrendszerek egymáshoz viszonyított státusát, kapcsolatát is. Az úgynevezett új pszichoaktív szerek drogpiazi térhódításával a drogokkal és hatásmechanizmusokkal kapcsolatos tudás és tudásmegosztás drogpolitikai kérdéssé avanszált. A farmakológia, a toxikológia és a vegyészet tudománya ma e területen háttérbe szorítja a helyzetet jellegénél fogva kezelni képtelen jogtudományt, és kvázi igényt formál a magasabb szakpolitikai és drogpolitikai státusra, illetve az ehhez kapcsolódó járulékos előnyökre.

A drogpiazi változásai a drogfogyasztás és a drogfogyasztó szerepének és megítélésének jogi és társadalmi változásait vonták maguk után. Ennek ékes példája a cannabisszármazékok rekreációs célú fogyasztásának, illetve birtoklásának, a „fejlett államokban” egyre szélesebb körben megnyilvánuló dekriminalizálása, esetenként legalizálása. Az Amerikai Egyesült Államokban, abban az országban, amely 1984-ben deklaráltan háborút hirdetett a drogok ellen, e tanulmány írásáig, tizenhat szövetségi állam képviselő-testülete fogadta el a marihuánafogyasztás dekriminalizálását²⁰, két államban (Washington, Colorado) a legalizálását. Továbbá húsz államban engedélyezett a marihuána orvosi célú alkalmazása.

A kábítószer-probléma kezelésében a huszadik század egyik legrepresszívabb eszközöket alkalmazó társadalmában 2012-ben a Rasmussen közvélemény-kutató társaság a választásra jogosultak reprezentatív mintáján mért eredményei szerint a megkérdezettek ötvenhat százaléka jelezte, hogy egyetértene

¹⁹ „We have got bigger fish to fry than go after pot smokers.”

<http://www.washingtonpost.com/blogs/post-politics/wp/2012/12/14/obama-ive-got-bigger-fish-to-fry-than-pot-smokers/>

²⁰ A csekély mennyiségű marihuánafogyasztás, illetve saját használatra történő birtoklás a korábbi büntetési vagy vétségi alakzatból gyakorlatilag szabálysértési alakzattá vált. Megszűnt a szabadságvesztés-büntetéssel történő fenyegetettség.

a marihuána dekriminalizálásával²¹. A Mason-Dixon²² – hasonló mintán végzett – felmérése szerint 2012-ben az amerikai választóknak közel háromnegyede és a republikánus választók mintegy kétharmada támogatná a marihuána orvosi célú alkalmazását²³. Európában Portugália, Belgium, Horvátország, Spanyolország, Hollandia, Csehország és Svájc dekriminalizálta a cannabisfogyasztást, és a dekriminalizáló uniós országok és a társadalmi nyomás hatására egyre több állam foglalkozik a gondolattal. Dél-Amerikában Uruguay legalizálta, Kolumbia és Guatemala dekriminalizálta e szer saját használatra történő tartását és fogyasztását.

„Sokkal fontosabb dolgunk van annál, mint hogy füvet szívókat hajkurásszunk” – mondta Barack Obama 2012. december 14-én a rekreációs célú marihuána-használatot legalizáló két szövetségi állam, Colorado és Washington marihuánafogyasztóinak.²⁴

Persze kérdés, hogy vajon hogyan és miért juthattunk el idáig. És miért csak a cannabisszármazékok tekintetében van enyhülés? És egyáltalán ez hová vezethet, milyen társadalmi és gazdasági hatásai lesznek?

A polarizált drogpolitika veszteséget termel

Az Európai Unió Tanácsa 17547/12. számú határozatával 2012. december 7-én elfogadta az unió új, 2013–2020-ig szóló drogstratégiáját²⁵.

Mike Trace, az EMCDDA (European Monitoring Centre for Drug and Drug Addiction; Kábítószer és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja) 2001 és 2003 közötti igazgatója részt vett ennek kidolgozásában, és a következőképpen vélekedett a stratégia tervezetéről: „Azt hiszem, eljutottunk arra a pontra, amikor elég bátornak kell lennünk ahhoz, hogy ki merjük jelenteni: rossz célokat határoztunk meg. Semmi probléma nincs a kereslet- vagy kínálatcsökkentéssel mint objektivációval, de ha ezek a drogstratégiát átfogó célok, akkor rossz a szemléleti keret. A kínálat- és

²¹ http://www.huffingtonpost.com/2012/05/22/legalize-marijuana-56-percent-rasmussen-poll_n_1537706.html

²² Mason-Dixon Polling & Research Inc., Washington. A felmérés időpontja: 2012. május 10–14.

²³ http://www.huffingtonpost.com/2012/05/15/republicans-state-medical-marijuana-laws_n_1519176.html

²⁴ „We have got bigger fish to fry than go after pot smokers.”

<http://www.washingtonpost.com/blogs/post-politics/wp/2012/12/14/obama-ive-got-bigger-fish-to-fry-than-pot-smokers/>

²⁵ EU Drug Strategy – 2013–2020. Official Journal of the European Union, 29 December 2012. <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/12/st17/st17547.en12.pdf>

keresletcsökkentés dicséretre méltó célok, és kulcsfontosságú szerepet kell kapniuk, ugyanakkor éppen amiatt, hogy a drogpolitikának egyfajta fétiseiként tartjuk számon őket, kissé eltereli a gondolkodásunkat."²⁶

Egyetértek Mike Trace-szel, miszerint a drogproblémát és így a drogstratégiát sem lehet ma már kétpólusú jelenségként értelmezni és egyszerűen kínálati és keresleti oldalra felosztani. Sőt, talán soha nem is kellett volna, bár kétségkívül a jelenség egészségügyi vonatkozásai, kiváltképp a drogbetegyek védelme, illetve a jelenség büntetőkontrolljának fejlődése és az abból fakadó járulékos problémák indokolták, illetve magyarázzák a duális, polarizált értelmezési keretben történő gondolkodást. Mindazonáltal a legjobb szándék ellenére, talán éppen az aktuális kriminálpolitikai irányzattal való küzdelem következtében, „elterelődött a stratégiai gondolkodás” (csakúgy, mint a drogfogyasztók a büntetőeljárásban) a jelenség és/vagy társadalmi probléma tényleges, valós természetéről: nevezetesen arról, hogy a kínálati és a keresleti oldal egy piac része, ahol a keresleti és kínálati magatartások szorosan összefüggnek egymással.

Nem bűnözők és áldozatok, gonosz dílerek és szegény drogbetegek vannak, hanem eladók és vásárlók, akiknek a piaci magatartását elsődlegesen a haszonelvűség befolyásolja. Gondoljuk csak el, vajon miért is vesz valaki egy doboz cigarettát, egy üveg bort, egy tábla csokoládét, iPodot! És vajon aki gyártja, aki eladja, miért is teszi? Ő is gonosz díler?

Merüljünk el egy kicsit a haszonelméletben! Az utilitarizmus *Jeremy Bentham* és *Stuart Mill* nevéhez köthető, akiknek cselekvéelmélete szerint az emberek cselekedeteit az örömeiv magyarázza. A cél az öröm maximalizálása és a fájdalom minimalizálása²⁷. Az emberek tehát cselekvéseik megválasztásakor racionálisan mérlegelik azok szubjektív hatásosságát. A haszonelvűség tulajdonképpen a liberális közgazdaságtan egyik alapelve. Ha ezt kivetítjük a kábítószerpiacra, a következőképpen értelmezhetjük annak működését: mind az eladónak, mind pedig a vevőnek érdekében áll a csere, amely minden belső és külső kényszerítő körülmény nélkül megy végbe. Az egyik személy ad valami olyan dolgot a másik személynek, amelyre annak szüksége, igénye van. A dolog ellenértékében kell megegyezniük, és ha az méltányos minkét fél számára, akkor a csere mindkét fél elégedettségére szolgál. Ez esetben mindketten boldogok, mindenki jól járt, kvázi hasznot termelt magának. Azaz a drogpiacon azért és addig prosperál, amiért és ameddig az eladók szolgáltatni tudják a vásárolni kívánt

²⁶ <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201012/ldselect/ldcom/270/27002.htm>

²⁷ Erről bővebben Christie, N.: Büntetésipar. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

terméket, és ezt azon az áron teszik, amelyet a vásárlók hajlandók megfizetni érte. És alapvetően ez teszi a kábítószerrel kapcsolatos magatartások büntetőjogi kontrollját igazán nehézé, ezért törik bele a büntetőjog bicskájá.

Kay Erikson szerint²⁸ a „*deviancia mértéke egyenlő a kontrolláló intézményrendszer kapacitásával*”. A kábítószer-problémára vetítve ezt úgy értelmezhetjük, hogy a drogfogyasztás, drogkereskedelem társadalmilag tolerált elterjedtségének mértékét a problémakezelésre hivatott állami és társadalmi szervezetek, illetve a hozzárendelt anyagi erőforrások határozzák meg. Ebből következően, ha a tiltott drogok közül a legelterjedtebb rekreációs célúnak a használatát dekriminalizáljuk, akkor a detektált kábítószer-bűncselekmények számában is erős csökkenésre számíthatunk. Hovatovább a kábítószer-bűnözés mértéke meredeken esni fog. 2012-ben az Egyesült Államokban több mint másfél millió ember ellen indult büntetőeljárás kábítószerrel visszaélés miatt. Ennek 48,3 százaléka marihuánával történt. A marihuánával történő visszaéléseknek mindössze 12,2 százaléka történt kínálati oldali magatartás miatt, jelentős többsége marihuánabirtoklásért.²⁹

Az állami és szövetségi büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak nagyjából egynegyede még mindig kábítószer-bűncselekmény miatt van rácsok mögött³⁰. Számos publikáció jelent meg az amerikai börtönrendszer túlterheltségéről és ezzel összefüggésben az egyre növekvő költségekről³¹, valamint a nagyszámú kábítószer-bűncselekményt elkövető inkarcerációjának a drogpiacon és a piaci tranzakciókra gyakorolt hatásáról. A kutatók a pótolhatóság elvével érveltek a bebörtönzések számának csökkentése érdekében. Azt tapasztalták ugyanis, hogy a drogpiacon kivont kereskedők, dílerek helyett gyorsan új emberek érkeznek, akik sokszor tapasztalatlanabbak, sőt fiatalabbak és emiatt jóval kiszámíthatatlanabbak is. Ezáltal a piac is kiszámíthatatlanabbá, veszélyesebbé válik. Az elméleti és gyakorlati szakemberek véleménye össze-
cseng abban, hogy az alsó szintű kereskedői hálózatban tevékenykedő dílerek,

²⁸ Erikson, K.: *Wayward Puritans*. Yale University Press, New Haven, 1966, p. 5.

²⁹ *Crime in the United States 2012 – Arrests*. FBI Uniform Crime Report. US Dept. of Justice, Washington, DC, September 2013, p. 1. <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2012/crime-in-the-u.s.-2012>

³⁰ *Forrás: Substance Abuse Treatment and Public Safety*. Justice Policy Institute, Washington, DC, January 2008, p. 1. http://www.justicepolicy.org/images/upload/08_01_REP_DrugTx_AC-PS.pdf

Továbbiak: http://www.drugwarfacts.org/cms/Prisons_and_Drugs#sthash.zvJ8SC8O.dpuf

³¹ *Pruning Prisons: How Cutting Corrections Can Save Money and Protect Public Safety*. Justice Policy Institute, Washington, DC, 19 May 2009, pp. 7–8. http://www.justicepolicy.org/images/upload/09_05_rep_pruningprisons_ac_ps.pdf

pusherek bebörtönzése, nem beszélve a fogyasztókról, elhanyagolható hatást gyakorol a bűnözésre. Sőt egyes piaci szereplők kivonása újabb munkahelyeket teremt a szervezetben, így újabb emberek vonódhatnak be a kábítószer-bűnözésbe.³²

Ahhoz azonban, hogy ne csak magyarázzuk, de meg is értsük, miért éppen a kábítószereket tiltjuk, továbbá hogy értelmezni tudjuk a globális droggereskedelem jelenségét, dinamikáját, strukturális változásait, a kábítószer-epidémiát, illetve a jelenség kezelésére szerveződött intézményi válaszok hatásait a drogpiacon, szükségszerű visszatérni az időben.

Ehhez a XX. század eleji nemzetközi és egyesült államokbeli szabályozás, illetve a marihuána-fogyasztás korlátozásának történetét hívom segítségül.

A drog csak egy eszköz

Az amerikai polgárháború alatt (1861–1865) és a francia–porosz háborúban (1870–1871) a morfiuminjekció volt a katonák leggyakrabban használt fájdalomcsillapítója. Miután azonban ezeket a katonákat elbocsátották a kórházból, fejfájástól, remegéstől, hányingertől és görcsöktől szenvedtek. Ezt a tünetegyüttest nevezték el „katonabetegségnek”. Később felfedezték, hogy a panaszokat elvonási tünetek okozzák, azok a katonák szenvedtek ebben ugyanis, akik korábban morfiumkezelésben részesültek.

Az amerikai–spanyol háború során a Fülöp-szigetek 1898-ban az Egyesült Államok gyarmata lett. Az ópiumszívás elterjedt volt az országban, és eközben az anyaországban is egyre súlyosabb társadalmi problémát okozott a morfinhasználat. Brent tiszteletes egy vizsgálóbizottság elnökeként azt a javaslatot tette az Egyesült Államok akkori elnökének, *Theodore Roosevelt*nek, hogy tiltsa meg az ópium importját a Fülöp-szigetekre, illetve az Egyesült Államok kezdeményezze egy nemzetközi konferencia összehívását, amelynek égisze alatt ki lehetne dolgozni az ópiumkereskedelem szabályozásának módszereit. 1909-ben Sanghajban került sor a konferenciára, amelyen a jelenlévő tizenhárom ország képviselői – köztük Ausztria–Magyarorszáig – kilenc ajánlást fogadtak el az ópium kereskedelmére és fogyasztására vonatkozóan, illetve a morfin orvosi célokra való korlátozásáról. Sanghajban felvetődött egy nemzetközi egyezmény

³² One in 31: The Long Reach of American Corrections. The Pew Charitable Trusts, Washington DC, March 2009, p. 19.

http://www.pewstates.org/uploadedFiles/PCS_Assets/2009/PSPP_1in31_report_FINAL_WEB_3-26-09.pdf

kidolgozásának a gondolata is, és ennek nyomán kezdődött meg a nemzetközi kábítószer-egyezmények sorozata. Az első nemzetközi kábítószer-egyezményt 1912-ben írták alá, Hágában. Az első nemzetközi ópiumegyezmény elvei még ma is érvényesek: a gyógyászati ópium, morfin és származékainak, valamint a kokainnak a gyártását kizárólag gyógyászati és tudományos célokra szabad engedélyezni; a termelést és szétosztást ellenőrzés alá kell vonni, a fogyasztást fokozatosan be kell tiltani; mindezek ellenőrzésére a kormányok kötelesek nemzeti szervet létrehozni.

Whitebread szerint³³ az 1900-as évek elején sokkal több ember küszködött drogproblémával, mint napjainkban, a felnőtt lakosság mintegy öt százaléka morfinfüggő volt. A morfium és a morfintartalmú gyógyszerek legális szerek voltak ugyanis, és orvosi indikációval is gyakran hosszabb időn keresztül alkalmazták őket. Európában elsősorban a katonák és az orvosok, Amerikában mindezekon túl a középosztálybeli asszonyok alkották a morfinfüggők táborát. A függővé válás oka annak a tudásnak, információnak a hiánya volt, hogy a szer rendszeres fogyasztása addikciót okoz.

A drogfüggőség visszaszorítására és megelőzésére alkotta meg az Amerikai Élelmiszer- és Gyógyszerbiztonsági Felügyelet (Food and Drug Administration; FDA) 1906-ban az első – nem büntető – törvényt, az élelmiszer- és gyógyszerbiztonsági törvényt, a *Pure Food and Drug Act*et. E szerint minden olyan terméket, amelyet emberi fogyasztásra szánnak, tesztnek kell alávetni, továbbá bizonyos drogokat, gyógyszereket csak orvosi rendelvényre lehet megvásárolni, illetve azoknak a drogoknak és gyógyszereknek az esetében, amelyeknek bevétele előidézhet viselkedésváltozást vagy hozzászokást, azt a csomagoláson fel kell tüntetni. Mindezek a rendelkezések hozzájárultak ahhoz, hogy a gyógyszerpiacot kontrollálják, és drámaian csökkentsék a véletlenszerűen bekövetkező addikciókat. *Whitebread* szerint ez a törvény, számos büntetőtörvénnyel ellentétben, sokkal többet tett azért, hogy csökkenjen a társadalomban a drogfüggők száma.

A legelső büntetőjogi szabályozásra szövetségi szinten 1914-ben került sor, ez volt az elhíresült *Harrison Act*. A Harrison-törvény adótörvény volt (*Harrison Tax Act*), a jogalkotók célja egyrészt a kábítószer (ópium, morfin és derivátumai, valamint a kokain) medikális használatának szabályozása volt, másrészt pedig nonmedikális célú használat kriminalizálása.

³³ *Whitebread*, C. H.: The History of the Non-Medical Use of Drugs in the United States. <http://www.druglibrary.org/schaffer/history/whiteb1.htm> [A Kaliforniai Bírák Egyesületének 1995. évi konferenciáján elhangzott beszéd.]

Kétféle adó létezett: egyrészt adót kellett fizetniük azoknak az orvosoknak, akik terápiás céllal szerettek volna betegeiknek ilyen szereket felírni. Az adófi-zetéssel jogosultságot vásároltak – és egy bélyeget kaptak az államtól – a kont-roll alá vont szerek felírására addig, amíg betartották a szabályokat. A másik fajta adó a fogyasztókat kötelezte arra, hogy minden egyes orvosi felírás nélkül történő droghasználat esetén fizessenek jelentős összegű adót az államnak. Nyilvánvalóan senki nem tette ezt meg, így ez utóbbi adó nem is annyira adó-nak, mintsem prohibíciónak minősíthető. A bűncselekmény azonban nem kábí-tószerrel visszaélés volt, hanem adócsalás. Ki vezette hát kvázi a büntető igaz-ságszolgáltatás rendszerét a kábítószeres kriminalizálásában ezt követően mintegy negyven éven keresztül? Az államkincstár!

Így már érthető, hogy mintegy húsz évvel később, 1937-ben a marihuána-fogyasztás visszaszorítására miért is egy újabb adótörvény született (*Marihuana Tax Act*).

1915 és 1937 között huszonhét állam iktatta törvénybe a marihuánafogyasztást mint büntetendő magatartást. Whitebread és *Bonnie*³⁴ részletesen vizsgálta az amerikai marihuánaprohibíció jog- és társadalomtörténeti vonatkozásait. Úgy vélték, hogy a 27 állam három jól elkülöníthető csoportba osztható a prohibíció-t kiváltó okok tekintetében. Az első csoportba a legkorábbi „prohibítorok”, a dél-nyugati államok tartoztak³⁵. A korabeli statisztikai adatok egyértelműen jelzik, hogy a XX. század elején jelentős számú mexikói bevándorló érkezett ezekbe az államokba, a jobb élet reményében. Jellemzően mezőgazdasági idénymunkákat végeztek. Ám emigrációjukkal utat tört a kultúrájukhoz kapcsolódó marihuána-fogyasztás is. Ezek az államok alapvetően nem a kábítószereseket, hanem az e kábí-tószereseket szívó mexikói közösséget igyekeztek kontroll alatt tartani a marihuána-fogyasztásra vonatkozó rendelkezéseikkel. Azaz ezekben az esetekben a szövetségi törvényeknek státusrendészeti és prevenció-s közrendészeti funkciójuk volt. A drog csak egy – jól használható – eszköz volt.

A második csoportot az északkeleti államok alkották³⁶. Esetükben a mexikói bevándorlókkal kapcsolatos okok nem játszottak szerepet, északkeleten ugyan-is soha nem volt és most sincs igazán mexikói-amerikai populáció. A törvényi szabályozás megalkotását ezekben az államokban a félelem generálta.

³⁴ Bonnie, R. J. – Whitebread, C. H.: The forbidden fruit and the tree of knowledge: an inquiry into the legal history of american marijuana prohibition. *Virginia Law Review*, vol. 56, no. 6, 1970

³⁵ Rocky Mountain régió, Texas, Új-Mexikó, Colorado, Montana.

³⁶ Connecticut, Rhode Island, New York, New Jersey.

A *The New York Times* 1919-ben így írt: „Senki nincs New Yorkban, aki marihuánát használna. Mi csak a déliektől hallottunk róla... De jobban tesszük, ha betiltjuk a fogyasztását, még mielőtt ide is elérne. Máskülönben az összes heroinista és a többi drogfüggő felhagy a korábbi szerének használatával a Harrison-törvény miatt, az alkoholisták pedig az alkoholfogyasztással a prohibíció okán, és az új, ismeretlen drogot fogják helyette használni, a marihuánát.” Az ismerentlől való félelem, a tudás, az információ hiánya és az ebből származtatott következtetések vezettek ahhoz, hogy az északi államokban is kriminalizálták a marihuánafogyasztást.

Gyakorlatilag huszonhét államból huszonhat törvénybe iktatta a marihuánafogyasztás tiltását, mindössze egy állam maradt ki, Utah. Ez alkotja a harmadik csoportot. Az emigrációs nyilvántartás szerint nem volt és most sincs jelen jelentős mexikói-amerikai populáció Utah-ban. Akkor mi lehet az ok?

Bármily meglepő, a magyarázatot a mormon egyházban és vallásban kell keresnünk. A mormon vallás tiltja bármiféle euforikus szer használatát. Észrevették, hogy a mormon valláshoz kötődők között valakik azok közül, akik korábban Mexikóban éltek, marihuánát szívtak. Mivel ez tiltott tevékenységnek minősült a vallás szerint, az állam mormon vezetői könnyen kötélnek álltak, hogy a tiltás ne csak vallási, de büntetőtörvényi alapokon is nyugodjon. Így vált Utah-ban is kriminalizálttá a marihuánafogyasztás.

1937-re az összes állam kriminalizálta a marihuánafogyasztást, így 1937-ben a marihuána-adótörvény (*Marihuana Tax Act*) által életbe lépett az ország minden államára kiterjedő marihuánaprohibíció.

Ezt követően – Erikson devianciaelmélete alapján, miszerint a deviancia mértéke egyenlő a kontrolláló intézményrendszer kapacitásával – megindult a delikvensgyártás és a törvény legitimációjának megteremtése. A delikvensipar alapanyagát elsősorban a kisebbségek és a marginalizált csoportok alkották, miközben orvosok és farmakológusok arról próbálták meggyőzni a lakosságot, hogy a marihuána addiktív, fogyasztása bűnözéshez vezet, rendszeres használata pszichiátriai problémákat, illetve halált okoz.

1951-re kiderült, hogy ezek egyike sem igaz, de jött az újabb információ, amellyel legitimálható volt a prohibíció, sőt a tiltáshoz rendelt büntetések szigorítása. E szerint a marihuána úgynevezett kapudrog a bizonyosan addiktív heroinhoz. Mindeközben a média a droghasználat elterjedtségéről számolt be.

1951-ben életbe lépett a Boggs-törvény (*Boggs Act*), az új drogtörvény, a korábbinál jóval szigorúbb jogkövetkezményekkel. A büntetési tételek minden elkövetői magatartás tekintetében gyakorlatilag négyszeresére emelkedtek.

Mintegy nyolcvan évvel a Marihuana Tax Act után a szövetségi államok elkezdtek dekriminalizálni, illetve legalizálni a marihuánafogyasztást és -birtoklást. De vajon miért? A társadalmi nyomás messze nem lett volna elégséges!

A kábítószeresek kriminalizálásának funkciója

Szóval, miért a kábítószereseket tiltjuk? Miért nem az alkoholt, ahogy az történt 1920 és 1933 között? De egyáltalán: miért is bukott meg az alkoholprohibíció?

Az amerikai szakemberek jelentős része egyetért abban, hogy azért, mert megsérült a „*prohibíciók kőbe vésett törvénye*”³⁷, vagyis az, hogy azért tiltunk valamit, hogy általa a veszélyesnek minősített osztályok (legyenek azok félelmet keltő bevándorlók, kisebbségek, marginalizált csoportok vagy akár az ellenzék) viselkedése feletti irányítást átvehessük, azaz ellenőrzés alatt tarthassuk őket. A tiltott termék vagy szolgáltatás jellemzően erősen kapcsolódik a veszélyesnek bélyegzett csoporthoz.

A „*prohibíció kőbe vésett törvénye*” egy idő után nem működött; egyes csoportok veszélyesnek történő minősítése megszűnt, így nem volt tovább fenntartható a tilalom az alkohol esetén – vélte Whitebread. Egyetértek vele – és azt gondolom, ez részben igaz a marihuána esetén is –, a kábítószeresek vonatkozásában azonban kissé más a helyzet. A kábítószeresek tiltásának társadalmi funkciója ugyanis roppant kényes területeket érint. Egyet azonban érdemes szem előtt tartani: a kábítószeresek előállítását, kereskedelmét és fogyasztását piaci tevékenységnek tekintjük. A kábítószeresek fogyasztására van társadalmi igény, azaz van irántuk kereslet, így a kínálati drogpiacon – éppen a tiltás okán – rendkívül jól jövedelmező iparág. Miként a droggazdaságot megvalósítani hivatott intézményi piac is. Tehát alapvetően azt kell feltételeznünk, hogy senkinek nem érdeke a status quo megváltoztatása.

Miközben a nemzetközi kábítószer-ellenes egyezményekkel létrehozott kontroll részben jóhiszeműen a jelenség visszaszorítását célozza, addig a kontroll szervei és intézményei, természetesen a saját szervezeti érdekeik alapján, a kontroll fenntartásában érdekeltek. A „ha én tiltok, én diszponálok a kontroll megvalósulásában és a kontrollra szánt erőforrások elosztásában” elv érvényesül.

A kábítószeresek tiltásának – a tiltás úgynevezett kőbe vésett törvényén túl – társadalmi és intézmény-fenntartási funkciója az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a hidegháború idején és különösen az után speciális értelmet

³⁷ Whitebread, C. H.: i. m.

kapott. A második világháborút követő időszakban az Egyesült Államok nemzetbiztonság-politikája elsődlegesen a Kelet–Nyugat között egyre kieleződő versengésre, expanzióra fókuszált. Ez oda vezetett, hogy egészen rendkívül lépésekkel és intézményi reakciókkal válaszoltak a fenyegetésekre.³⁸

A kábítószeres előállítására szerveződött ipar és a disztribúcióban közreműködő piac vezetőinek egy része szimbiózisba került a hidegháborúban a kontrollt megtestesítő nyugati és amerikai titkosszolgálatokkal. Nyíltan kommunistaellenes drogbárók és szervezett bűnözői csoportok, maffiák tevékenységét támogatta és/vagy nézte el, illetve működött velük együtt az amerikai titkosszolgálat a hidegháborúban, majd utána is, de már más okokból.

A kommunista rendszer összeomlásával és a Szovjetunió felbomlásával megszűnt a korábbi – „jól bevált” – ellenség; annak helyét és szerepét a kábítószeresek váltották fel. Szükség volt ugyanis új ellenségre, ellenségképre, amellyel szemben egyesíteni lehet a társadalmat és kontrollálni az országra és a belső biztonságra veszélyesnek minősített külföldi csoportokat, államokat. A drogok – egyebek mellett – erre a célra tökéletesen megfelelték.

Így az 1990-es évek elejére deklarálttá vált az Egyesült Államokban, hogy a nemzetközi kábítószer-kereskedő szervezetek tevékenysége – hasonlóan a marxista, illetve szovjet expanzióhoz – szintén súlyos nemzetbiztonsági fenyegetés.

A következmények azonban aggasztók: a hidegháború idején a titkosszolgálatok nemcsak az ország politikai és biztonsági érdekeit tartották szem előtt, hanem a saját szervezeti érdekeiket is. Felismerték, hogy a kábítószeres kereskedelmével rendkívül gyorsan jelentős extraprofit szerezhető.

A CIA jelentős üzletágat működtetett részben saját intézményi céljaira, részben pedig arra, hogy a kormány titkos műveleteit ebből finanszírozza. Erre *Peter Dale Scott* már a nyolcvanas években felhívta az amerikai közvélemény figyelmét, de csak a kilencvenes évek második felében foglalkozott vele a média, majd a szenátus (Kerry-jelentés).

³⁸ Subcommittee of Terrorism, Narcotics and International Organization: Drugs, Law Enforcement and Foreign Policy. The Kerry Report. Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, 1989, p. 7. Ennek megnyilvánulása volt a Marshall-terv (Marshall-segély) Nyugat-Európában, a NATO felállítása, illetve konvencionális háború Koreában és Vietnámban, majd pedig például a CIA hidegháború alatti kábítószeresekkel kapcsolatos tevékenysége és intézményi politikája, amelyet az úgynevezett Kerry-jelentésben tárt fel az Egyesült Államok szenátusának terrorizmust, kábítószeres és nemzetközi kapcsolatokat vizsgáló albizottsága (Subcommittee of Terrorism, Narcotics and International Organization).

A szervezet saját maga hozott be például kokaint, vagy a segítségével kokainkereskedők léphettek be az országba jelentős mennyiségű áruval, amelynek eladásából a szervezet jelentős részesedést kapott. A közvélemény a Central Intelligence Agency (CIA) mozaikszavát Cocaine Import Agencyre változtatta, azaz Központi Hírszerző Hivatalból Kokainimport-hivatallá.

Mindezt azért lehetett megtenni, mert a kábítószer-problémát manifeszt társadalmi és latens gazdasági és politikai érdekektől befolyásolva jelentős nemzetbiztonsági és külpolitikai problémának minősítették, és így tálták a közvéleménynek, így adták el az embereknek.

Cocaine Politics című könyvében *Scott és Marshall* leírta, hogy a védelmi miniszterek, *Caspar Weinberger*, majd *Frank Carlucci* milyen kemény vitákat folytattak annak érdekében, hogy az amerikai hadsereget ne vessék be kiképzés nélkül külföldön rendfenntartó céllal a drogháborúba. Amikor a riporterek erről megkérdeztek egy kétszillagos tábornokot, ő azt felelte, hogy szerinte „ez jó ötlet, legalább lesz mit csinálnunk”. *Lawrence Korb*, a Reagan-kormány védelmi miniszterének titkára megjegyezte, hogy „segítséget kapni a hadseregtől a drogügyben olyan, mint egy foghúzás. Most mindenki azt kérdezi: hogyan fogjuk a katonai jelenlétet megmagyarázni? A válasz egyszerű, a kábítószerekkel.”³⁹

A marihuána dekriminalizálásának, legalizálásának funkciója

Tehát minek is tulajdonítható a marihuána dekriminalizálása, illetve legalizálása a társadalmi nyomáson és a tudományos indokokon túl?

Nyilvánvalóan annak, hogy jókora költségcsökkentés érhető el vele az igazságszolgáltatás oldalán, egyszersmind tekintélyes bevétel termelhető általa, akár a pénzbüntetések, akár az adók formájában (a legalizáló államokban a terjesztés állami felügyelete által). Mindazonáltal a marihuána az a drog, amelynek a termesztése szinte bárki által megoldható, és éppen ezért nem állnak mögötte erős „üzleti körök”.

A marihuánapiac rendkívül szegmentált, emiatt nem érinthetetlen. És azt se felejtjük el, hogy csak a fogyasztásra és a birtoklásra vonatkozik az engedmény, a többi piaci magatartás továbbra is bűncselekmény. A legjövődelműbb forgalmazói szerepet a legalizáló államok „magukra vállalták” (például Colorado)!

³⁹ Scott, P. D. – Marshall, J.: *Cocaine Politics*. University of California Press, 1991, p. 3. [Eredeti nyomtatott verziója: Los Angeles Times, 15 December 1989.]

Végül a politikai okokat sem hagyhatjuk ki. A marihuána dekriminalizálása, illetve legalizálása fontos szavazatokat hozhat a kormánypártnak. Egy fiatal szavazóbázis megszerzése pedig alapvető stratégiai cél. Mindazonáltal a kábító-szerpiac továbbra is virágzik és profitot termel, de látva, mekkora profit ez, a költségvetési hiánnyal küszködő (szövetségi) államok – talán felbuzdulva a CIA sikertörténetén (?) – is részesedni szeretnének belőle.

2014. február 11-én az Obama-adminisztráció bejelentette, hogy új irányelveket, útmutatót léptet életbe a pénzügyintézetek tekintetében a marihuánaüzletekhez kapcsolódóan azokban az államokban, amelyek legalizálták a marihuánát. Eddig a bankok nem kívántak foglalkozni a marihuánával kapcsolatos ügyletekkel, ugyanis megszegették volna a szövetségi törvényt. Ez pedig oda vezetett, hogy a marihuánaüzlet lebonyolítása jelentős készpénzforgalommal járt. Az irányelvet a kincstár gazdasági bűnözés elleni igazságszolgáltatási hálózatok hivatala (*Department of the Treasury's Financial Crimes Enforcement Network; FinCEN*) bocsátotta ki, egyetértésben az igazságügyi minisztériummal (*Department of Justice*).

A helyettes főügyész szintén kiadott egy kiegészítő útmutatót az ügyészeknek arról, a legális marihuánakereskedelem vonatkozásában mi alapján dönthető el, hogy pénzmossa vagy a banktitok megsértése miatt kell-e eljárni. A kabinet szerint a két állásfoglalás nagyobb gazdasági átláthatóságot ad majd a marihuánaiparban, és segíti a szövetségi kormányt abban, hogy távol tartsa a szervezett bűnözést ettől az üzletágtól. És nem utolsósorban abban, hogy megkönnyítse az adóbehajtást⁴⁰.

Ahogy *Petronius* fogalmazta:

„Mi tegyenek a törvények ott, ahol egyedül a pénz uralkodik?”

„Fogyasztói társadalom a miénk!”⁴¹

Irodalom

Bauman, Z.: *Intimations of Postmodernity*. Routledge, London, 1992

Bauman, Z.: A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. *Replika*, 2005/51–52. Eredeti: *From the Work Ethic to the Aesthetic of Consumption*. In: **Bauman, Z.:** *Work, Consumerism and the New Poor*. 2nd ed. Open University Press, New York, 2005, pp. 23–42.

⁴⁰ http://stopthedrugwar.org/chronicle/2014/feb/14/obama_administration_announces_b

⁴¹ Bauman, Z. (2005a): i. m.

- Bayer I.:** *A drogok történelme*. Aranyhal Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Beilharz, P. (ed.):** *The Bauman Reader*. Blackwell Publisher, Oxford, 2001
- Blackshaw, T. – Crabbe, T.:** *New Perspective on Sports and 'Deviance'*. Routledge, London, 2004
- Blumenson, E. – Nilsen, E.:** Liberty Lost: The Moral Case for Marijuana Law Reform. *Indiana Law Journal*, vol. 85, iss. 1, 2010
- Bonnie, R. J. – Whitebread, C. H.:** The forbidden fruit and the tree of knowledge: an inquiry into the legal history of american marijuana prohibition. *Virginia Law Review*, vol. 56, no. 6, 1970
- Bonnie, R. J. – Whitebread, C. H.:** *The Marijuana Conviction: A History of Marijuana Prohibition in the United States*. University Press of Virginia, 1974
- Christie, N.:** *Büntetésipar*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004
- Drugs, Law Enforcement and Foreign Policy. (The Kerry Report) Committee on Foreign Relations. Subcommittee of Terrorism, Narcotics and International Organization, U.S. Senate, 1989*
- Duncan, C. S.:** Need for Change: An Economic Analysis of Marijuana Policy. *Connecticut Law Review*, vol. 41, 2009
- Ebeling, R. M.:** The Life and Works of Ludwig von Mises. *The Independent Review*, vol. 13, no. 1, Summer, 2008
- Erikson, K.:** *Wayward Puritans*. Yale University Press, New Haven, 1966
- Gerber, R. J.:** *Legalizing Marijuana: Drug Policy Reform and Prohibition Politics*. Praeger Publisher, 2004
- Giddens, A.:** *The Consequence of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 1990
- Giddens, A.:** *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press–Basil Blackwell, Cambridge, 1991
- Gordon, D. R.:** *Return of the Dangerous Classes: Drug Prohibition and Policy Politics*. WW Norton, New York, 1994
- Grotenhermen, F.:** The Toxicology of Cannabis and Cannabis Prohibition. *Chemistry & Biodiversity*, vol. 4, iss. 8, 2007
- Habermas, J.:** *Legitimation Crisis*. Heinemann, London, 1976
- Hayek, Friedrich A. von:** *Piac és szabadság*. KJK, Budapest, 1995
- Justice Policy Institute:** *Pruning Prisons: How Cutting Corrections Can Save Money and Protect Public Safety*. Washington, DC, 2009
- Maffesoli, M.:** *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. Sage, London, 1996

- Mathre, M. L. (ed.):** *Cannabis in Medical Practice: A Legal, Historical and Pharmacological.* McFarland and Co., Inc., 1997
- McCoy, A. W.:** *The Politics of Herion.* Lawrence Hill Books, 2003
- Miron, J. A. – Waldock, K.:** The budgetary impact of ending drug prohibition. 2010 <http://ssrn.com/abstract=1710812> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.171081>
- Mises, L. von:** *Socialism.* 3rd rev. ed. Liberty Classics, Indianapolis, 1981 [Eredeti: *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus.* Gustav Fischer Verlag, Jena, 1922.]
- Mises, L. von:** *Liberalism.* Foundation for Economic Education, New York, 1996 [Eredeti: *Liberalismus.* Gustav Fischer Verlag, Jena, 1927.]
- Musto, D. F.:** Opium, Cocaine and Marijuana in American History. *Scientific American*, vol. 265, 1991
- Nadelmann, E. A.:** An end to marijuana prohibition. To drive to legalize picks up. *National Review*, 12 July 2004
- O'Rourke, B. – Byrd, S.:** *Dealing Death and Drugs. The Big Business of Dope in the U.S. and Mexico.* Cinco Puntos Press, 2011
- Powell, M.:** *Drugs 2.0: The Web Revolution That's Changing How the World Gets High.* Portobello Books Ltd., 2013
- Scott, P. D. – Marshall, J.:** *Cocaine Politics.* University of California Press, 1991, p. 3. [Eredeti nyomtatott verziója: Los Angeles Times, 15 December 1989.]
- Shepard, E. M. – Blackley, P. R.:** The Impact of Marijuana Law Enforcement in an Economic Model of Crime. *Journal of Drug Issues*, vol. 37, 2007
- Simányi L.:** Bevezetés a fogyasztói társadalomelméletbe. *Replika*, 2005/51–52.
- Soros, G.:** Why I Support Legal Marijuana. *Wall Street Journal*, 26 October 2010
- Stevenson, B. (ed.):** *The Macmillan Book of Proverbs, Maxims, and Famous Phrases.* Macmillan, New York, 1948
- Thornton, M.:** *The economics of prohibition.* University of Utah Press, 1991
- Whitebread, C. H.:** The History of the Non-Medical Use of Drugs in the United States. <http://www.druglibrary.org/schaffer/history/whiteb1.htm> [A Kaliforniai Bírak Egyesületének 1995. évi konferenciáján elhangzott beszéd.]

Internetes hivatkozások

http://www.huffingtonpost.com/2012/05/22/legalize-marijuana-56-percent-rasmussen-poll_n_1537706.html

http://www.huffingtonpost.com/2012/05/15/republicans-state-medical-marijuana-laws_n_1519176.html

<http://www.washingtonpost.com/blogs/post-politics/wp/2012/12/14/obama-ive-got-bigger-fish-to-fry-than-pot-smokers/>

<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/12/st17/st17547.en12.pdf>

<http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2012/crime-in-the-...>

http://www.justicepolicy.org/images/upload/08_01_REP_DrugTx_AC-PS.pdf

http://www.drugwarfacts.org/cms/Prisons_and_Drugs#sthash.zvJ8SC8O.dpuf

http://www.justicepolicy.org/images/upload/09_05_REP_PruningPrisons_AC_P...

http://www.pewstates.org/uploadedFiles/PCS_Assets/2009/PSPP_1in31_report...

Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus I.

Kritikai vizsgálódás a terrorizmuselméletek körében

A terrorizmus értelmezése során az eddigi kutatások java része minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ne kelljen szembenéznie a probléma lényegével. A terrorizmus-kutatást ma is fantáziadús elméletképzés, de szegényes eszköztár és az empiria hiánya jellemzi. Az 1950 utáni két évtizedben a terrorizmusértelmezés fő áramlata a biológiáról az individuálpaszichológiára, később a csoportlélektanra helyeződött át. Ennek igényesebb képviselői tölték a gondolkodás fősodrárt 1970 és 2000 között egyre inkább a szociológia irányába, majd 2000 után végleg a politikatudomány vette át, helyesebben vissza a főszólamot. Az újfajta terrorizmus koncepciója inkább zavarja, mint segíti a tisztánlátást, hiszen valójában nem a terrorizmus jellegei, hanem a keretfeltételei változtak meg. A jelenlegi válságos időszak folyamatainak következtében az euroatlanti világban (is) a politikai erőszak mint rendszeres társadalmi praxis terjedésével kell számolnunk.

A tanulmány célja a rendszerezés, a fogalmi, tartalmi és funkcionális tisztázás, az elméleti eredmények kritikai reflexiója. Ennek során feltesszük azt az ideológiakritikai vonatkozásoktól sem mentes kérdést: alapvetésében helyesek-e, fenntarthatók-e a korábbi és részben jelenkori fősodorbéli kutatás és elméletképzés sarokpontjai?

A terrorizmus értelmezése során a korábbi kutatás minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ne kelljen szembenézni a probléma voltaképpeni lényegével. Az egyes részdiszciplínák képviselői tudományáguk Prokrusztész-ágyába igyekeztek kényszeríteni az abba nyilvánvalóan nem illeszkedő problémákat is, a téves vagy részben téves válaszokat pedig tovább cizellálták, tézissé merevítették. Másrészt a terrorizmus politikailag olyan hiperszenzitív kérdéskör, amely állásfoglalásra késztet, az állásfoglalás azonban olyan politikai és médiakörnyezetben történik, amely a társadalomba mélyen integrált csoportok, köztük a tudományos élet szereplői számára mintegy előírja az állásfoglalás tartalmát, a kvázi közösség – valójában a hatalombirtokosok – által előformált véleményalkotással való inkongruenciát azonban szigorúan bünteti. Ezért a tudományos közösség bezárkózik egyfajta szakmai nyelvezetbe, és értéksemlegességet szimulálva finom tánclépésekkel eloldalaz a probléma lényege mellett.

Elméletszilánkok forgatagában...

A terrorizmussal kapcsolatos kutatást fantáziadús elméletképzés, szegényes eszköztár és az empiria hiányosságai jellemzik. A terrorizmusról több mint száz társadalomtudományi definíció van, mégis teljes a konszenzus hiánya. A rendelkezésre álló meghatározások nem teljesítik az elméletalkotás általános feltételeit sem, nemhogy a transzdiszciplináris geopolitikai vagy konfliktuselméleti magyarázat követelményeit¹, annak társadalmi tartalmairól, kauzális és etiológiai vonatkozásairól sem kínálnak koherens képet, csak gondolat kísérleteket.² Az 1950 utáni két évtizedben a terrorizmusértelmezés főáramlata a biológiáról előbb az individuálszichológiára, később a csoportlélektanra helyeződött át. Ennek igényesebb képviselői tolták a gondolkodás fősodrárt az 1970 és 2000 közötti periódusban egyre inkább a szociológia irányába. Majd 2000 után végleg és vitathatatlanul a politikatudomány vette át, helyesebben vissza a vezértenor szerepét.

A legegyszerűbb biológiai/medikalista nézet szerint a terrorizmus a hormonok játéka, deviancia, tehát a vizsgálat tárgya a beteg, pszichotikus egyén vagy csoport, aki, illetve amely nem különbözik más, erőszakos sorozatcselekmények elkövetőitől: frusztrációira túlreakcióval, a szociális integráció, a kooperáció és a normák elutasításával válaszol.³ A klinikai pszichológia és pszichoanalízis elemeit ötvöző elméletek a terrorista magatartást lelki deformációként közelítették meg. A nemzedéki konfliktusok elmélete a hatvanas évek diáklázadásából kiindulva a terrorizmust a gyermekek apáikkal szembeni Ödipusz-komplexusával magyarázta. Mások az autoriter családot, a gyermekkori fenyegetettséget vagy bántalmazást okolták.⁴ Az agresszió kognitív elmélete percepcionális és kognitív hiányosságokban kereste a magyarázatot.⁵ A pszichoanalitikus elméletek az áldozat szerepéből a morális egyensúlyt helyreállító agresszor szerepébe átlépő narcisztikus személyiségben vélték fellelni a terrorizmus

¹ Vass Gy.: Egységes meghatározás a terrorizmusra. *Hadtudományi Szemle*, 2009/4., 10–16. o.

² Átfogóan lásd Póczik Sz.: A terrorizmus biológiai és pszichológiai elméletei. *Világosság*, 2007/5., 25–41. o.

³ Lásd Hubbard, D.: *The Psychodynamics of Terrorism*. In: Alexander Y. et al. (eds.): *International Violence*. Praeger, New York, 1983, pp. 45–53.

⁴ Feuer, L.: *The Conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements*. Basic Books, Inc. Publ., New York, 1969

⁵ Crenshaw, M.: *The subjective reality of the terrorist: Ideological and psychological factors in terrorism*. In: Slater, R. O. – Stohl, M. (eds.): *Current Perspectives in international terrorism*. Macmillan, Basingstoke, Hampshire, 1988, pp. 12–46.

gyökerét.⁶ Az általánosításra tett kísérletek kudarcai nyomán feltűnt, hogy a terrorizmus jelensége sokarcú, ezért tipológiákba kezdték osztályozni változatait, csoportjait, szereplőit, motivációit.⁷ A hipotézisek mögött azonban nem álltak empirikus bizonyítékok, adatbázisok, a „tudományos” terrorizmusirodalom jó háromnegyede bevallottan médiaanyagok vagy biográfiai és szociografikus esetleírások elemzésén nyugodott.⁸

E hiány áthidalására *Russell és Miller* még a hetvenes évek végén tizennyolc különböző csoporthoz tartozó, 1966 és 1976 között tevékenykedő 350 terrorista adatbázisából igyekezett megalkotni a terrorista általánosítható profilját, sikertelenül.⁹ Kiderült, hogy a terroristák nem vizsgálhatók eredeti környezetükben, a merénylők csak utólag, az elkövetéskori lelkiállapottól merőben eltérő lelkiállapotban vizsgálhatók, ezért lehetetlen rekonstruálni a beszerzésüket kísérő szocializációs, radikalizációs folyamatot, és visszajára fordítani az eredményes deradikalizáció¹⁰ érdekében. Mindazonáltal kiviláglott, a terrorista klinikai értelemben nem beteg, még az öngyilkos terroristák esetében sem mutathatók ki lelki patológiák.¹¹

A szervezetek, a politika és a kultúra szociológiája jelentősebb hozzájárulást produkált a probléma megértéséhez, mint a pszichológia, jóllehet a szociológiai részmodellek háttérben is megjelennek pszichológiai mozzanatok. Az involválódást megelőző, illetve annak révén dominánssá váló személyiségvonások, az azonosság-tudat válsága, a klisékre és démonizálásra való hajlam stb. szükséges, de nem elégséges feltételei a terrorista karriernek. A szervezés- és vezetés-szociológiai kutatások az involválódás, formális csatlakozás és az eltávolódás folyamatának csoportdinamikai mozzanatait vizsgálták.¹² Megállapították,

⁶ Lásd Akhtar, S.: *The Psychodynamic Dimension of Terrorism*. *Psychiatric Annals*, no. 6, 1999, pp. 350–355.; McCormick, G. H.: *Terrorist Decision Making*. *Annual Review of Political Science*, no. 6, 2003, pp. 473–507.

⁷ Lásd például Post, J.: *Notes on a Psychodynamic Theory of Terrorist Behavior*. *Terrorism*, no. 7, 1984, pp. 241–256.

⁸ Silke, A.: *The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism*. *Terrorism and Political Violence*, no. 4, 2001, pp. 1–14.

⁹ Russell, C. A. – Miller, B. H.: *Profile of a terrorist*. In: Freedman, L. Z. – Alexander, Y. (eds.): *Perspectives on Terrorism*. Scholarly Resources, Wilmington, 1983, pp. 33–41.

¹⁰ Lásd Schmid, A. P.: *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review*, ICCT Research Paper, March 2013.

¹¹ Silke, A.: *Cheshire-Cat logic: The recurring theme of terrorist abnormality in psychological research*. *Psychology, Crime and Law*, no. 1, 1998, pp. 51–69.

¹² Lásd Borum, R.: *Understanding the terrorist mindset*. *FBI Law Enforcement Bulletin*, no. 2003, pp. 7–10.

hogy a toborzás olyan területeken folyik, ahol a hitbeli és erkölcsi dichotómiák a szociális és ökonómiai tényezőktől függetlenül is különös élességgel jelennek meg (például vallási intézményekben). Meghatározók a toborzásra kiszemeltek társadalmi kapcsolatai, nem ritkán egész csoportokat, baráti köröket szerveznek be úgy, hogy a kiszemelt személy iránti szolidaritás végiggördül az egész csoporton.¹³ A toborzás sok esetben nem közvetlenül katonai célokra történik, a résztvevőket csak később vonják be a fegyveres harcba.¹⁴ A terrorista csoport fennmaradásának kulcstényezői, a kohézió és a lojalitás fenntartása¹⁵ vezetői kvalitások függvénye.¹⁶

Külön szakterületté nőttek ki magukat az elsősorban a nők szerepére koncentráló „gender-” kutatások, hiszen növekvő számban jelennek meg nők különféle szerepekben¹⁷ terrorista alakulatok háttértámogatóiként, de harcosokként is.¹⁸ Egyre több a moszlim női öngyilkos merénylő. 1985 és 2006 között a nagyjából kétszázhusz nő adta az öngyilkos merénylők ötödét, ami anakronisztikus módon a moszlim nők emancipációs igényének erősödésére is utalhat.¹⁹ Ahogy *Muriel Degauque* vagy *Samantha Lewthwaite* példája igazolja, európai konvertita nők is felöltik a hidzsábot, és felveszik a fegyvert. A horvátországi magyar *Horák Irén*, Amina néven Anvar al-Avlaki jemeni al-Kaida-vezér felesége, férje halála után a Facebookon tudatta: „Ő nincs többé, de én itt vagyok. Minden álmom, hogy öngyilkos merénylő lehessek, s Allahért kínhalált haljak!”²⁰

Az erőszakos magatartás kultúrfölény-teóriával fűszerezett elméletei a terrorizmust kultúraspecifikus jelenségként mutatták be. *Bernard Lewis* az iszlám szent irataiból jutott arra következtetésre, hogy a terrorizmus az iszlám vallás-

¹³ Sageman, M.: *Understanding Terror Networks*. University Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004

¹⁴ Kellen, K.: Terrorists what are they like. How some terrorists describe their world and actions. In: Jenkins, B. M. (ed.): *Terrorism and beyond: An international conference on terrorism and low-level conflict*. Rand, Santa Monica, 1980, pp. 123–173.

¹⁵ Post, J. M.: Group and organizational dynamics of political terrorism: Implications for counterterrorist policy. In: Wilkinson, P. – Stewart A. M. (eds.): *Contemporary research on terrorism*. Aberdeen University Press, Aberdeen, 1989, pp. 307–317.; Crenshaw, M.: Decisions to use terrorism: Psychological constraints on instrumental reasoning. *International Social Movements Research*, no. 4, 1992, pp. 29–42.

¹⁶ Crenshaw, M.: How terrorism ends. Annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, 1987

¹⁷ Sjöberg, L. – Gentry, C. E.: *Mothers, Monsters, Whores: Women’s Violence in Global Politics*. Zed Books, London–New York, 2007

¹⁸ Tamási E.: *Terrorista nők*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2013

¹⁹ Uo. 45–46. o.

²⁰ http://www.borsonline.hu/20130127_ongyilkos_merenyletre_keszult_a_magyar_terroristano

kultúrába kódolt magatartás, kulturális mintakövetés, a bigott vallásosság, a szabadságjogok hiánya, a nők elnyomása, a korrupció a közel-keleti civilizáció jellegzetességei, az öngyilkos merénylő pedig az egész Közel-Kelet kulturális szimbóluma.²¹ Egy empirikusan mérhető adatokra igényt formáló kutatás szerint az arab világban túl nagy az egyének és csoportok közti hatalmi távolság, a társadalom kasztos, túl éles a vezetők túlhatalma és elkülönülése a társadalomtól.

A szigorú szabályorientáltság és erős kontroll, az alacsony bizonytalanságtűrés akadályozza a vertikális mobilitást, a demokratikus szerkezetek kibontakozását, növeli az egyenlőtlenségeket, erősíti az erőszakos politikai megoldásokra való hajlamot.²² E statikus modell azonban nem ad választ arra, hasonlóságaik ellenére miért modernizálódnak mégis a távol-keleti társadalmak csillagászati sebességgel.

A részletkérdéseket taglaló elméletek tartalmi hiátusait – ahogy ezt például a vonatkozó magyar és német jog összehasonlítása²³ is jól szemlélteti – nem oldja fel az a megközelítés, amely szerint a terrorizmus büntetőjogi tényállás, annak meghatározása nem a tudomány, hanem a jogalkotás feladata.

A büntetőjogi kódexekből azonban általában – érethető okból – nem tűnik ki az illegális erőszak politikai célzata, bár a magyar értelmező megfogalmazás utalt erre, de a megfélemlítésre, a haszonszerzésre és az állami szervekre való utalással rögtön el is vettette a terrorizmus (!) fogalmának komplex értelmezését²⁴: *„a terror [...] erőszakos cselekvési módszer valamilyen igény érvényesítésére, amely a megfélemlítésben [...] rejlő lehetőségeket használja ki. A terrorcselekmény célja lehet politikai, személyi vagy vagyoni elleni is[...].”*

A német szabályozás tartalmaz egy alkalmazási nehézségeket rejtegető, de bevándorláspolitikai tekintetben célszerűen használható – formálisan a demokráciát védő – garanciális szabályt is. E szerint nem terrorcselekmény az, ha az egyébként terrorcselekményként minősített cselekmények a demokratikus és jogállami viszonyok megteremtését vagy helyreállítását, illetve az emberi jogok gyakorlásának biztosítását vagy védelmét szolgálják.

²¹ Lewis, B.: *What Went Wrong? The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*. Weidenfeld & Nicolson, London, 2002, p. 159.

²² Hofstede, G.: *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publ., Thousand Oaks, 2001

²³ Korábbi magyar Btk. (1978. évi IV. tv.) 261. §; új Btk. (2012. évi C. tv.) 314–319. §; StGB § 278c; StGB. § 129a.

²⁴ Horváth T. – Kereszty B. – Mráz V. – Nagy F. – Vida M.: *A magyar büntetőjog különös része*. Korona Kiadó, Budapest, 1999, 431–432. o.

A politikatudomány kompetenciája

A terrorizmus és az extremizmusként meghatározott mögöttes magatartás fenomenológiája és megnyilvánulásai alapján aligha következtethetünk másra, mint a jelenség – minden egyéb elemét megelőző és meghatározó – politikai tartalmára. A terrorizmus tehát politikai jelenség, mindenkori célja a fennálló hatalommal szembeni konspirált ellenállás, a hatalmi viszonyok alapvető újjászervezése a társadalom – legtöbbször totális igényű filozófián alapuló – átformálásnak végcéljával.

Andreas Baader, a RAF egyik alapítója, írta a börtönből *Sartre*-hoz: „*Büntetni egyet, gyógyítani százat.*”²⁵ Tágabb értelemben a terrorizmus az emberi közösségek hierarchikus jellegéből, közelebről a fennálló hatalmi viszonyok erőszakos megváltoztatásának igényéből vezethető le, legszűkebb tartalma az uralommal szembeni, eszmeileg jogosként indokolt ellenállás. Ezzel meg is érkeztünk a politikai filozófia meghatározó kérdésköréhez, a *zsarnokölés* politikai és etikai dilemmát jelentő problémájához.

Zsarnokölés

A zsarnokölés problémája az i. e. VI. századtól jelen van a politikai, illetve állam- és hatalomfilozófiai gondolkodásban, fókuszában az „önkényel” szembeni tevőleges ellenállás joga áll, amelyet az erkölcsi helyesség alapoz meg.

Az első „zsarnokölők” *Harmódiosz* és *Arisztogeiton*, a *Peisizisztratosz* athéni türannosz elleni merénylet (i. e. 514) elkövetői voltak. *Szókratész* védőbeszéde mintegy kétszáz évvel később hangzott el az athéni törvényszék előtt, *Platón* pedig ennek rögzítésével állított emléket mesterének. Ebben olvassuk: „...szeretlek [...] benneteket, athéni férfiak, engedelmeskedni azonban inkább fogok az istennek, mint nektek, [...] nem hagyom abba a bölcselkedést, [...] hogy [...] intsem [...], akivel [...] találkozom [...]: »Ejnye, [...] athéni polgár [...] nem szégyelled [...], hogy [...] csak a vagyoned [...] gyarapítására van gondod, [...] de a belátásról, az igazságról [...] nem is gondoskodik, nem is gondolkodik?» [...]”²⁶ Mint látjuk, a hatalomnak vagy akár a többségi akaratnak való ellenszegülési jog hivatkozási alapja kettős, az Isten és az erkölcs, a metafizikai alapon nyugvó *helyes* szembeállítás a metafizikát nélkülöző e világi önzéssel.

²⁵ Szabó M.: A diszkurzív politikatudomány alapjai. L'Harmattan, Budapest, 2004

²⁶ Platón: Szókratész védőbeszéde (XVII). Magyar Helikon, Budapest, 1971

Bizonyos visszalépést jelentett a kereszténység kizárólag Istenre fókuszáló felfogása. *Szent Pál* (Róm 13:1) szerint mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak, nincs ugyanis hatalom, csak Istentől való. Ezzel szemben *Szent Péter* a világi hatalom fölébe helyezi az isteni akaratot: „...Istennek kell inkább engedni, mintsem az embereknek” (ApCsel 5:28-29).

A római császárkoron a kereszténységtől függetlenül végigvonul az államfilozófiai kérdés: miként lehetne a kormányzottak számára törvényesen megadni az ellenállás jogát, ha a kormányzás nem áll összhangban a hagyománnyal, joggal, erkölccsel? *Dion Chrysostomos*, *Traianus* császár tanácsadója *Királybeszéd* című munkájában²⁷ kifejti: A királyok a legfőbb istenségtől kapták hatalmukat, de a politikai uralom csupán a közösségnek tett szolgálattal igazolható.

A korai középkorból *Jeruzsálemi assziszák*²⁸ néven ismert törvénygyűjtemény az 1215-ben kiadott, majd 1225-ben novellált *Magna Charta Libertatum* (és a magyar *Aranybulla*) közvetlen előzménye és részben szövegforrása volt. A Nagy Szabadságlevél 61. cikkében foglalkozik a *ius resistendi* lehetőségével, azt azonban nem minden nemes, hanem egy huszonöt báróból álló tanács jogaként rögzíti, akik a szabadságjogok megsértése esetén lefoglalhatják (sic!) a király birtokait.²⁹

A reformáció kezdetén az ellenállás jogát *Luther* elveti, hiszen az a felsőbb-séggel szembeni aktív ellenállást jelenthetné, de következmény nélkül elvékonyítja, hogy „*Isten parancsa felette áll a világi hatóságok rendelkezéseinek*”³⁰. *Kálvin* már szélesebb teret enged az ellenállási jognak. Az 1560-ban megjelenő *Institutio Christianae Religioni* című munkájában írottak szerint a zsarnokság ellenszegülés Isten parancsának, ezért a zsarnok eltávolítása vagy akár megölése nem bűn, de csak az Istentől hivatalba emelt tisztségviselők joga, közönséges polgár nem lázadhat fel.

A korai felvilágosodást képviselő *John Locke* szerint ellenállási jog illeti meg a társadalmi szerződésben egyesült embereket, hiszen a zsarnokság a természetjogi szabályok megsértését jelenti.³¹ Az 1776-ban keletkező amerikai függetlenségi

²⁷ Lásd Szilávik G.: Az „ellenállási jog” fogalma és megjelenése Dió Chrysostomos műveiben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1., 2012, 187–218. o.

²⁸ Le Assises de Jérusalem, a jeruzsálemi keresztény királyságnak a XII–XIII. század fordulóján megfogalmazott rendi alkotmánya.

²⁹ Sz. Jónás I. (szerk.): *Európa és Közép-Kelet. IV–XV. századi egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Középkor. 1–2. köt.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 614–617. o.

³⁰ Luther, M.: *Von weltlicher Obrigkeit. 1523.* Verlag des Landesvereins für Innere Mission, 1931

³¹ Locke, J.: *Értekezés a polgári kormányzatról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986

nyilatkozat preambuluma az érett felvilágosodás és polgári jogegyenlőség jegyében már nem a túlvilági transzcendenciára, hanem a polgárok közösségére hivatkozva mondja: ha a kormányzat alkalmatlanná válna a minden embert megillető jogok védelmére, „a nép joga, hogy az ilyen kormányzatot [...] eltörölje [...]”. A francia forradalomból született emberi és polgári jogok nyilatkozata szintén felruház minden egyéni polgárt a zsarnoksággal szembeni ellenállás jogával, bár az 1791. évi alkotmány szinte azonnal vissza is veszi azt.

A történelmi tapasztalatok hatására ugyanez a kiterjesztő, az ellenállás jogával az egyént is felruházó törekvés jelentkezik az 1949. évi német alaptörvényben, amelynek 4. cikk 20. §-a szerint valamennyi polgár jogosult ellenállni, ha a legfőbb alkotmányos alapelveket veszélyeztetve látják, s „ha egyéb kiút már nem létezik”. A német alaptörvény az ellenállás jogát kiemeli az alkotmánymódosítással megszüntethető jogok közül, és örökös védett joggá emeli. Ez az úgynevezett „örök klauzula”³².

Végezetül a nemzetközi dokumentumok közül az ENSZ emberi jogok egyetemes nyilatkozata bevezetőjének 3. szakaszát idézzük: „...Tekintettel annak fontosságára, hogy az emberi jogokat a jog uralma védelmezze, nehogy az ember végső szükségében a zsarnokság és az elnyomás elleni lázadásra kényszerüljön, [...] a közgyűlés kinyilvánítja az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.”

Hagyományos versus újfajta terrorizmus

A terrorizmusprobléma megértéséhez a fegyveres konfliktusok modelljének tanulmányozása visz legközelebb, hiszen a terrorizmus nem önálló, hanem megfelelő kontextusban alárendelt jelenség, a fegyveres harc egy módszere, amelyet szervezetek és államok közötti nem hagyományos konfliktusokban alkalmaznak, főként forradalmi szervezetek, ha nem képesek reguláris hadviselésre. (Ennyiben különbözik a hagyományos gerilla-hadviseléstől, amely elsősorban katonai élőerő és eszközök elleni tervszerű támadások sorozata politikai célok érdekében.) A politikai terrorizmus hagyományos formájában – a közhit szerint – elsősorban polgári célpontok elleni, szintén politikai célú, fegyveres támadás. A két jelenség között átfedés van, hiszen mindkettő aszimmetrikus hadviselés, de újfajta gradualitás is: a terrorizmus tervszerűen nő át idővel gerilla-, majd (kvázi) reguláris hadviselésbe. E folyamat visszafelé is megfigyelhető, a reguláris hadviselés kiegészítője lehet a gerillaharcászat és a polgári célpontok

³² Grundgesetz, Art. 79, §§ 1–3, különösen § 3.

elleni terror következetes alkalmazása. Mind a gerilla, mind a terrorista önértelmezése szerint katona, aki háborúban áll a fennálló hatalmi rendszerrel, jóllehet nem elismert nemzetközi vagy állami szereplő. Olyan nem állami fegyveres (politikai) szereplő, aki előbb informálisan, majd formálisan is elismert szereplővé igyekszik válni, miközben a már elismert szereplők és az általuk létrehozott rend megsemmisítésére törekszik. Erre nyújt pregnáns példát a Hamasz és a Hezbollah története.³³

Máig az amerikai társadalomtudományosságban gyökerező sematikus dualista képzet határozza meg a terrorizmussal kapcsolatos gondolkodást. A kutatók jelentős része szembeállítja a XX. század politikai tapasztalataiból derivált hagyományos terrorizmust és a XXI. század újfajta terrorizmusát. E szerint az előbbi korlátozott célok érdekében vállalt alacsony intenzitású konfliktus, fő eleme a fenyegetés, főként a polgári lakosság megfélemlítése, nem a tömeges pusztítás: magas médiaintenzitás révén megvalósuló széles körű félelemkeltés, alacsony elsődleges áldozattá válás mellett kiemelkedően magas másodlagos viktimizáció. Ezzel szemben az új helyzetben a korábban elszigetelt csoportok párhuzamos tevékenysége vagy laza együttműködése helyébe franchise-alapú világszintű terrorhálózatok lépnek, célpontjaik a *nemzeti és nemzetközi* polgári és katonai objektumok mellett *nemzeti és nemzetközi* nagy ellátó és kiszolgáló rendszerek, úgynevezett kritikus infrastruktúrák. Az újfajta terrorizmus által kirobbantott összecsapás megfelelő eszköztárral (ABC-fegyverek stb.)³⁴ vívott erős intenzitású konfliktus a nemzetközi jog szerinti békehelyzetben, globális, regionális vagy helyi színtereken átfogó társadalmi és politikai célok érdekében folytatott tömegpusztító célú aszimmetrikus háború³⁵, amely az elsődleges áldozatok magas száma mellett magas másodlagos áldozattá válást is előidéz.

Kritikus infrastruktúrák

A kritikus infrastruktúrák az ellátó intézményrendszerben a társadalmi működés keretfeltételeit biztosító, viszonylag védtelen instabil szerkezetek: újszerűségük és bonyolultságuk okán gyenge pontok a társadalomigazgatásban. Attól

³³ Lásd Póczik Sz.: Az iszlám forradalom. Publikon, Pécs, 2011, 131–168. o.

³⁴ Egyes szerzők szerint napjaink terrorizmusának célja a legnagyobb veszteség kikényszerítésére való képesség nyilvános bizonyítása. Tatár A.: Terrorizmus és katasztrófavédelem. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, 2004/2., 17–33. o.

³⁵ Neumann, P. R.: Old and New Terrorism. Polity Press, Cambridge, 2009; lásd még Lesser, I. O. – Hoffman, B. – Arquilla, J. – Ronfeldt, D. – Zanini, M. – Jenkins, B.: Countering the New Terrorism. Rand, Santa Monica, 1999

minősülnek „kritikusnak”, hogy működési zavaruk vagy megsemmisülésük általános és súlyosan negatív hatásokkal jár³⁶ a lakosság életfeltételeire, a természeti-környezeti feltételekre³⁷, más alapvető nagyrendszerek működésére. Jellemzőik: az interdependencia; kiemelt fontosságú, egyedi, speciális tudást és gyakorlati felkészültséget igénylő rendkívüli bonyolultságú és érzékenységgű informatikai alapú működés; dominóelv: egy kritikus infrastruktúra sérülése láncreakcióként károsítja a többi; a leggyengébb láncszem elve szerint az összekapcsolt hálózatok stabilitása a leggyengébb elem stabilitásának szintjétől függ.

Az „új terrorizmus” koncepciójának kritikájához

Az újfajta terrorizmus koncepciója az ezredfordulón, 1999–2004 között formálódott meg. Kialakulása nehezen köthető egyetlen szerzőhöz, inkább egy szerzői csoportozhoz.

Közülük kiemelkednek filozófusok, mint *Chomsky* és *Baudrillard*, történelemfilozófusok, mint *Huntington* és *Fukuyama*, a történészek közül *Walter Laqueur*, *Bernard-Henry Lévi*, valamint a magyar *Segesváry Victor*.³⁸ Talán *Laqueur* új terrorizmusról szóló könyve tartalmazta a koncepció esszenciális elemeinek összességét³⁹, követői pedig az újfajta terrorizmusban a harmadik világháború kezdeményét vizionálták.

A koncepció hamarosan az erős kritikák ellenére is a politikai közbeszéd paradigmaticus elemévé vált. *Alexander Spencer* találó bírálata szerint azonban

³⁶ Potóczki Gy.: Áttekintés a kritikus infrastruktúra védelem jelen helyzetéről, a továbblépést nehezítő tényezők elemzése útján. *Hadmérnök*, 2010/2.; lásd még 65/2013. (III. 8.) kormányrendelet a 2012. évi CLXVI. törvény végrehajtásáról.

³⁷ Glied V.: Radikális ökológiai szervezetek és az ökoterrorizmus. *Szakmai Szemle, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat szakmai-tudományos folyóirata*, 2012/2., 50–64. o.

³⁸ A széles irodalomból lásd *Fukuyama, F.: A történelem vége és az utolsó ember. Európa Kiadó, Budapest, 1994; Huntington, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest, 1998; Baudrillard, J.: A terrorizmus szelleme. In: Kovács Zs. – Németi T. (szerk.): Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták. Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 77–89. o.; Szentes T.: A globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásai. *Magyar Tudomány*, 2002/6., 709–719. o.; Laqueur, W.: A terror változó arca. *Európai Szemle*, 2002/4., 19–27. o.; Lévi, B-H.: A felvilágosodás háborúja. *Valóság*, 2002/8., 113–118. o.; Kiss J. L.: Globalizálódás és külpolitika. *Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003; Langguth, G.: A globalizáció veszélyei. Európai Szemle*, 2004/15., 23–36. o.; Segesváry V.: Iszlám és politika. *Valóság*, 2004/8., 1–13. o.*

³⁹ *Laqueur, W.: The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction. Oxford University Press, Oxford, 2000*

valójában az „új terrorizmus elemei eddig is léteztek [...] a koncepció funkciója az új terrorelhárítási intézkedések legitimálása” volt.⁴⁰

Valóban: a jelenlegi nemzetközi terrorizmus főáramának „etalonja”, az iszlamista terrorizmus, a szemünk előtt nőtt nagyra. A Muszlim Testvériség szervezete 1928-ban jött létre Hasszán al-Banna vezetésével, és vált egyetlen évtized alatt az egyiptomi társadalmat, majd az arab világot átszövő decentralizált társadalmi reformmozgalommá, és ezzel párhuzamosan földalatti fegyveres szervezetek hálózatává. Mindehhez *Szajjid Kutb* teremtett a fundamentalista iszlám bázisán totalitárius ideológiát: hirdetve a visszatérést a sariához, a hitehagyottak és a Nyugat elleni dzsihádot, végcélként az iszlám világuralmának megteremtését. A XIX–XX. század fordulójának világválságában gyökerező totalitarizmusok egyik változatával állunk szemben, amely kialakulásának pillanatában a nagyobb történelmi erők árnyékában nem, illetve csak évtizedekkel később juthatott szóhoz, akkor viszont világmozgató erővel. A Muszlim Testvériségből és az iszlám későbbi újjászületési mozgalmából kibomló Hamasz és a vele számos hasonlóságot felmutató Hezbollah képes volt az arab-, illetve palesztin-kérdés iszlamizálására, neototalitarizmusának eszmei főáramlattá tételére. Ha társadalomkoncepciójuk totális jellegét bárki vitatná, üsse fel alapdokumentumaikat.⁴¹

Egy általános terrorizmusdefinícióra tett kísérlet

Az előbbiekre támaszkodva már itt kísérletet tehetünk a terrorizmusnak a korábbiaknál általánosabb meghatározására, amelyet egyben vitára is bocsátunk. Álláspontunk szerint a látszólag „újfajta” nemzetközi politikai terrorizmus logikai, tartalmi és szerkezeti tekintetben a régi terrorizmus egyenes folytatása és következménye: a terrorizmus modernizálódásának következő lépése, hiszen a terrorizmus módszertana együtt fejlődik a ma már globális társadalmi, technikai és technológiai fejlődéssel. A mai mainstream (!) nemzetközi politikai terrorizmus a globalizált világ egyenlőtlen rendszerében nem átmeneti jelenség, hanem szükségszerű létező: rendszerspecifikum! A nemzetközi hatalmi rendszer egyes gyengébb résztvevői és/vagy feltörekvő entitásai politikai céljaik érdekében metafizikai alapozású eszmevilágokra támaszkodva, decentralizált

⁴⁰ Spencer, A.: *The Tabloid Terrorist: The Predicative Construction of New Terrorism in the Media*. Macmillan, Basingstoke, 2010, p. 15.

⁴¹ Első magyar fordításban olvasható *Az iszlám forradalom* című könyvben. Póczik Sz. (2011): i. m. 138–148., 157–161. o.

és öntevékeny harci csoportok révén, konspirált módon, illegális, de általuk legitimnek tekintett irreguláris fegyveres erőt alkalmaznak a rendszer domináns szereplőivel szemben formális békehelyzetben.

A terrorizmus új feltételrendszere

Valójában nem a terrorizmus jellege változik meg, hanem külső feltételrendszere. Ami az újfajta terrorizmusban újdonság, az a megváltozott keretfeltételekhez való alkalmazkodás eredménye, hiszen a globalizáció új eszközöket, új célpon-
tokat, új finanszírozási és szervezési lehetőségeket bocsátott a terroristák rendelkezésére. A globalizációs folyamatok felerősödésének, nem utolsósorban a nyolcvanas évektől máig tartó kommunikációs robbanásnak köszönhetően kitágultak a szervezés, finanszírozás és fegyverkezés lehetőségei. Itt makroszin-
ten csupán a keretfeltételek négy nagy körét tárgyaljuk, amelyek elemeiből és azok kölcsönhatásából olykor észrevétlenül lopakodva egy valóban új feltétel-
rendszer bontakozott ki.

1) A fegyverkezés keretfeltételei jelentősen javultak. A Nyugaton sokat emlegetett iráni és szudáni haditechnikai segítség értéke a terrorista szervezetek számára viszonylag csekély volt. Irán befolyása csupán a militáns síita szervezete-
tekre, főként a Hezbollahra, valamint kisebb mértékben az Iszlám Dzsihádra és a Hamaszra terjedt ki. Ezt a befolyást is csak az Izrael-ellenes akciók támogatása legitimálta ideig-óráig. Az iszlám radikalizmus előretörését sokkal inkább a Közép-Keleten kívülről érkező források segítették: nem utolsósorban az az anyagi támogatás, amelyet az Egyesült Államok a szovjet beavatkozás ellenében az afganisztáni haduraknak és rajtuk keresztül áttételesen a harcoló iszlámnak nyújtott. A más területeken folyó polgárháborúk és területi konfliktusok gya-
korlatilag korlátlanná és ellenőrizhetetlenné tették a hagyományos fegyverzetek forgalmát. Hatalmas felesleges fegyverarzenál szabadult fel a szovjet blokk széthullásával, egy része „privatizált” kereskedelmi áruvá változott, másik ré-
széből pedig az utóállamok igyekeztek gazdagodni. Ennek következtében a hagyományos fegyverzetek regionális piacain is túlkínálat és árzuhanás követ-
kezett be. Emellett az olcsó, de hatékony tömegfegyverzetek világpiacán megje-
lentek a kínai gyártók. A tömegpusztító – főként egyszerű vegyi és biológiai – fegyverek házilag, de ipari mennyiségű előállításának akadályai elhárultak, ahogy ezt a szíriai példán lemérhetjük, ahol a felkelők vezette szélsőséges al-
Nuszra Front vetett be ideggázt a polgári lakosság ellen.⁴² Sejthetően nincs

⁴² A felkelők beismerték a vegyifegyver-használatot. Magyar Nemzet Online, 2013. szeptember 4.

messze az az idő, amikor a terroristák – ha atombombát nem is, de – sugárzó anyagokat használnak merényleteikben, hiszen ami ma technikailag a vezető titkosszolgálatok rendelkezésére áll, az hamarosan széles körben hozzáférhetővé válik.⁴³ Emellett az informatika polgári technológiáinak terjedésével a terrorizmus számára is elérhetővé vált a hagyományos fegyverek informatikai vezérlésének lehetősége.

2) A szervezés és taktikai tervezés keretfeltételei jelentősen javultak. A globális logisztikai hálózatok igénybevételével az irreguláris hadszervezetek a világ bármely pontján maximális hatékonysággal és minimális veszteségekkel csaphatnak le. Az informatikai robbanás nemcsak a globális hálózati adatközlést és a források szinte azonnali célirányos allokációját tette lehetővé, hanem tágitotta az ideológiaképzés (modern marketing, közösségi, totális, kultuszépítés), valamint a propaganda (szélesebb körű, mélyebb, gyorsabb, innovatívabb) és szervezés/toborzás (rendszerszerű, hatékony, franchise, fedőszervezetek, alvó ügynökök) lehetőségeit is. Az információs technológiák megjelenésével új érzékeny célpontok keletkeztek a centralizált vagy távfelügyelt kritikus ellátórendszerek esetében, ezek zavarai akár tömegkatasztrófákat idézhetnek elő. A felgyorsult elektronikus és virtuális világ egyrészt tágitotta, másrészt szűkítette az ellenőrzés és elhárítás lehetőségeit, hiszen növelte a töméntelen információ feldolgozásának költségeit és csökkentette a reagálásra rendelkezésre álló időt.

Az elmúlt másfél évtizedben politikai nyomásgyakorlásra is alkalmas iszlám populációk keletkeztek Európa fejlett országaiban. Fiatal első és második generációjuk egy része elutasítja az integrációt, szorosán kötődik ősei hazájához és kultúrájához, az óhazával folytatott gazdasági kapcsolatokból, gyakran illegális áruk forgalmazásából és más illegális transzferekből él. A radikalizálódók megbízható háttérként szolgálnak a konspirációhoz, és – a konvertitákkal együtt – szélesedő rekrutációs bázist kínálnak a terrorszervezeteknek. A terrorveszély ellenére számos vezető iszlamista kapott az utóbbi két évtizedben is menedéket Európában, legtöbben Nagy-Britanniában. Az 1970 és 1990 közötti baloldali tiltakozó mozgalmak az antiglobalista szerveződésekben folytatódnak, és természetes szövetségesként kínálkoznak a muszlim antiglobalizmus számára. Az egykori baloldali terrorcsoportok szorosán együttműködtek iszlám szervezetekkel, az utóbbiak gondoskodtak az ETA- és az IRA-harcosok kiképzéséről, menekülési útvonalairól, logisztikájáról is. Egyes európai újnacionalista mozgalmak újabb rokonszenvezőket és akár potenciális szövetséget kínálhatnak a harcoló iszlám számára.

⁴³ Taylor, P.: Palestinian leader Arafat was murdered with polonium. Reuters, 6 November 2013.

A mediális kommunikációs rendszerek és a közösségi médiafelületek elszigetelt eseményeket is képesek azonnal közismertté tenni, azoknak a világesemény látszatát kölcsönözni, másfelől informális szervezési lehetőséget is nyújtanak.⁴⁴ Az iszlám megújulási mozgalom a szeptember 11-i eseménnyel maga is a mediatisált globalitás időszakába lépett. A globalizálódás technikai eredményei az érdek- és hatalomérvényesítés újabb lehetőségeit nyitották meg az egyének és csoportok számára az állammal szemben, a hatalom tendenciaszerű privatizálása pedig az ellenőrzés és elhárítás részleges privatizálását is jelentette.⁴⁵

3) A mozgalom hívja a vezért! A kilencvenes évek közepére az iszlám megújulási és harci mozgalmak világszerte olyan sűrű szövetűvé váltak, hogy csoda lett volna, ha nem jelenik meg egy karizmatikus vezéralak. A *Khomeini* ajatollah halálával és *Arafat* tekintélyének megrendülésével kialakuló vákuum szinte hívta az új vezért. *Oszáma bin Láden* ötvözte magában a hivatott vezér vonásait. Kérlelhetetlen céltudatossága, aszkétizmusa, szervezőkészsége, kapcsolatrendszere és kiemelkedő médiatulajdonosságai politikai megváltófigurává emelték. A szovjetek afganisztáni háborújának időszaka az iszlamista harcosok legfontosabb kiképzési periódusának bizonyult, muszlim önkéntesként fiatalok százai érkeztek az oroszok elleni szent háborúba, köztük az akkor huszonhárom éves, gazdag szaúdi *Oszáma bin Láden*. Szellemi útravalóját *Kutb* írásai jelentették, kiemelkedett vallási műveltségével és adományaival. Megértette az afganisztáni harcok jövőbeli jelentőségét, valamint egy világméretű pénzügyi és személyi hálózat fontosságát. Az „Arany Láncc” néven ismert adománygyűjtés civilszervezetek közbejöttével sok millió dollárral finanszírozta a mudzsahidok fegyverzetét, utánpótlását, a toborzások pedig a palesztin *Abdullah Azzam* szervezte MAK (Maktab al-Kidmat) „szolgáltató iroda” segítségével folytak. A szaúdiak és az Egyesült Államok a pakisztáni katonai titkoszolgálat segítségével több milliárd dollár értékű hadianyagot és technikát investáltak a projektbe. A szovjet csapatkivonás után a decentralizált had- és civilszervezeti hálózat nem bomlott fel, belőle alakult ki az időközben globalizált szent háború főparancsnoksága és decentralizált hálózata, az al-Kaida, emírje *bin Láden* lett. *Bin Láden*, miután leszámolt vetélytársaival, Szudánba tette át székhelyét. Bár elvesztette szaúdi állampolgárságát és javait, újra felépítette kiterjedt vállalkozásait, megerősítette szervezetét (Iszlám Világhadsereg). Emberei üzleti vállalkozások és civilszervezetek képviselőiként szerveztek,

⁴⁴ Gumucio-Dagron, A.: Community media approaches & communication for social change. <http://www.communicationforsocialchange.org/pdf/gumuciomdgmeeetingnov04.pdf>.

⁴⁵ Póczik Sz. (2011): i. m. 47–49. o.; Pap A. L.: A megfigyelés társadalmának proliferációjától az etnikai profilalkotáson át az állami felelősség kiszervezéséig. L'Harmattan, Budapest, 2012

agitáltak, toboroztak Kínában, Malajziában, a Fülöp-szigeteken, Pakisztánban, Indonéziában, a volt szovjet muszlim területeken, Boszniában és Horvátországban. Az Egyesült Államokban az al-Khifa alapítványon keresztül gyűjtöttek adományokat és toboroztak, ebben egy ideig a CIA jóváhagyásával emigráns egyiptomi katonatisztek is részt vállaltak. Az Egyesült Államok elleni próbaakciók már a kilencvenes évek elején megkezdődtek. Merényletek elkövetői és mögöttük álló csoportok egyre gyakrabban mutatkoztak be az al-Kaida egységeként. Bin Ládén 1996-ban visszatért Afganisztánba, és szövetségre lépett a tálibokkal. A bin Ládén által 1998-ban kimondott „nyilvános fatva” látványos manifesztációja volt a kenyai és tanzániai amerikai nagykövetségek ellen néhány perces eltéréssel elkövetett két nagyszabású bombamerénylet. A támadássorozatra végül a 2001. szeptember 11-i, New York-i merénylet tette fel a koronát.

2001 óta bin Ládén ellen amerikai hajtóvadászat folyt. A titkosszolgálati és katonai erőfeszítések ellenére hosszú ideig nem sikerült elfogni. Bizalmasa, *Abu Ahmed* egyik 2010 közepén lehallgatott telefonbeszélgetése nyomán terelődött a figyelem a pakisztáni Abbottábád városban lévő erődített házra. Végül helyi orvos, *Sikal Afridi* árulta el DNS-mintákat szolgáltatva az amerikaiaknak. 2011. május 2-án hajnalban a Neptun lándzsája nevű akcióban rohanták le a bűvőhelyét. (Az akcióban lezuhant amerikai helikoptert pedig a sértett pakisztáni kormány a CIA kérése ellenére átengedte a kínai katonai szakértőknek.) Hivatalos közlés szerint bin Ládén testét az amerikaiak magukkal vitték az Arab-tengeren járőröző USS Carl Vinson repülőgép-hordozó fedélzetére, genetikai vizsgálatot végeztek rajta, végül titkolt helyen a tengerbe süllyesztették, hogy a hely ne váljék zarándokhellyé.⁴⁶ A hivatalos verzióval szemben – *Steve Pieczenik* külügyi tisztviselő szerint – bin Ládén már 2001 végén meghalt egy dubaji amerikai kórházban Marfan-szindrómában. A pakisztáni hírszerzés szerint nem a házban ölték meg, előbb elfogták, és csak később végezték ki, 2012-ben a *Mark Owen* álnéven író kommandós a holttest meggyalázásáról is tudósított.⁴⁷

Bin Ládén halála azonban nemhogy apasztotta volna, sokkal inkább kimélyítette az iszlamista terror forrását, ez az észak-afrikai al-Kaida-szervezetek partalan szaporodásán is lemérhető.⁴⁸ Ezek a terrorizmus és szervezett bűnözés

⁴⁶ Osama bin Laden's death: How it happened. BBC, 10 September 2012.

⁴⁷ Owen, M.: *No Easy Day: The Firsthand Account of the Mission that Killed Osama bin Laden*. Penguin, New York, 2012. A könyv megjelent magyarul is. A bin Laden-akció: így végeztük ki a terroristavezért – a kommandós beszámolója címmel. XXI. Század Kiadó, Budapest, 2012.

⁴⁸ Bartolucci, V.: *The Spectre of Terrorism and the Islamist Challenge in North Africa*. Diplomatic Courier, 3 July 2013.

(kábitószer, emberrablás stb.) jellegzetes cirkulációját mutatják⁴⁹, egymással nemcsak kooperálnak, hanem átfedésben is állnak.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a terrorfinanszírozás feltételei azzal is javultak, hogy az arab tavasz eseménysorában egyes NATO-országok, Izrael és vezető iszlám országok jelentős összegeket fordítottak a megrendült rezsimiek felszámolásán fáradozó fegyveres csoportok támogatására, illetve ezzel saját politikai és vallási érdekeik érvényesítésére. Így az atlanti világ nyilvánvaló érdekei ellenében – most csak a szíriai polgárháborúnál maradván – a szaúdi és az amerikai támogatáson a legszélsőségesebb iszlamista fegyveres felkelő csoportok nyertek.⁵⁰

4) A XXI. század elején a külső politikai és társadalmi keretfeltételek változása a szélsőséges mozgalmak térnyeréséhez vezetett. Az Egyesült Államok jelzálogpiaci válsága 2008-ra gazdasági világválsággá terebélyesedve nyilvánvalóvá tette a nemzetközi pénzügyi rendszer instabilitását, a főáramú neoliberais gazdasági szemlélet és politika válságát. Hamar kiderült, hogy ez nem a periodikusan esedékes gazdasági recesszió, hanem a világgazdaság egyensúlytalanságai okozta globális strukturális válság, amely akár egy vagy több évtizedig is eltarthat. A nemzetközi hatalmi rendszer instabilitása már szintén korábban kiviláglott. A nagyhatalmi szerkezet már 1990-ben alapvetően átrendeződött, de kevesen számítottak rá, hogy az akkor monopoláris alakult világ alig tíz év múlva polipolárisává válik. Az új nemzetközi erőterben az Egyesült Államok elvesztette korábbi ellensúlyi funkcióját, és erősen megcsappant szabadságvédelmző imázsa és nemzetközi tekintélye. Az ezredfordulóra Oroszország részben visszaszerezte elvesztett erejét, és továbbra is erősödik, míg Kína rohamosan halad a világhatalommá válás útján. Eközben Európa megtorpant, nem tudott és nem is akart világpolitikai szinten tényezővé válni, gazdasági kilátásai lehangolóak, félő, hogy jövője nem a továbbfejlődés, hanem a lassú leszakadás, esetleg a széthullás.⁵¹

A Közel- és Közép-Kelet konfliktusai kiéleződtek. Irán, miután egy időre kivonult a nemzetközi rendszerből, technikailag megerősödött versenytársként tért vissza. Irak az Irán elleni háború és az amerikai beavatkozások nyomán polgárháborúba süllyedt. Izrael nemzetközi pozíciója némileg meggyengült, miután 2006-ban vereséggel felérő döntetlen háborút vívott a Hezbollah ellen

⁴⁹ Comolli, V.: The securitisation of drug policy in West Africa. IISS Voice, 17 October 2013.

⁵⁰ Kurata, Ph.: U.S. Shifts Policy on Syria, Announces Direct Support for Rebels. IIP DIGITAL, 28 February 2013.

⁵¹ Friedman, G.: The Real World Order. Stratfor Global Intelligence, 18 August 2008. [Geopolitical Weekly]

Libanonban. Eközben nemzetközi elismerésre igényt tartó iszlamista hadszervezetek jöttek létre korábbi terrorista szerveződésekéből. A korábban stabilnak hitt arab rendszerek az arab tavasz során rohamosan erodálódtak, egyesek szétestek, mások instabillá váltak, vagy polgárháborúba süllyedtek, miközben jelentős migrációs terhet róttak Európa déli részére. Eközben új szereplők is megjelentek a térségben, mindenekelőtt Kína, mint a nyugat-afrikai térség vezető beruházója és politikai szürke eminenciása. Az újra öntudatos regionális nagyhatalommá váló Törökország európai reményeinek halványultával felismerte az önálló szerepvállalásban rejlő esélyeket. *„Az észak-afrikai régió egyértelmű célpontja a török külpolitikának, főképp a korábbi történelmi kapcsolatok miatt, de a szubszaharai régió fontossága is egyre jobban növekszik [...]”*⁵²

Az euroatlanti világ európai fele belsőleg is válságközeleli állapotban van. Szembetűnő a közvéleményben a demokratikus értékvilág gyengülése. A pénzügyi válság nyomán kiderült, hogy államok egész sora csak korlátozottan szuverén, nemzetközi pénzügyi szervezetek parancsszava képes felülről polgárait igényt és a jogállami szabályokat, a döntéseket sokszor politikai játszmák és csak sejtethető háttéralkuk vezérlik. A ciprusi bankok betéteseire kivetett vagyondézsma ötlete rámutatott, hogy a tulajdonhoz való jog is könnyen illúzióvá válhat. Az egykor szociálisnak hirdetett piacgazdaság hanyatlásával a polgárok kisvállalkozóként és munkavállalóként egyre kiszolgáltatottabbak a nagy multinacionális gazdasági szereplők érdekei szerint megszervezett – már csak látszólagosan szabad – piacgazdaságban. A fiatalok jelentős hányadát hosszan tartó munkanélküliség sújtja, az időseket részben szociáldemográfiai okok és pénzügyi szervezetek törekvései miatt nyugellátásaik megkurtítása vagy semmivé foszlása fenyegeti, a bevándorlókat és a kisebbségeket kirívó hátrányok érik a munkaerőpiacon, miközben lassan szétfeszítik a multikulturálisnak deklarált állam kereteit.

A médiaipar szereplői erős függőségben álló érdekközvetítőként lepleződnek le, a hírközlést finanszírozóik szolgálatába állítják. A polgár nem alaptalanul érzi, hogy a korábbi közhit szerint a hatalom ellenőrzésére hivatott médiák a valóságról a tartalomválogatásra támaszkodva (tematizációs hatalom) torzképeket közölnek⁵³, a valóságtartalmakat elkendőző beszédmóddal és a szóra-koztatás igénytelen verzióival durván manipulálnak, sőt rejtett információszerző eszközökkel magántitkokat fürkésznek ki.

⁵² Besenyő J. – Oláh P.: Új szereplő az afrikai kontinensen: Törökország. Szakmai Szemle, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat szakmai-tudományos folyóirata, 2012/2., 66–79. o.

⁵³ Lásd Luyendijk, J.: Elkendőzött valóság. Közelkép a Közel-Keletről. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.

Mára szembetűnőek a társadalmi dezintegráció – csak részben mérhető – jelei: az identitás- és értékválság, perspektívátlanság, a demográfiai hanyatlás, a munkakultúra romlása, a szubkultúrák tobzódása, a szelektálatlan migráció, földrajzilag is elkülönülő életmódbeli és etnikai kisebbségek kialakulása, élősdi szociális magatartás, az integráció tudatos elutasítása.⁵⁴ E Nyugaton lassan kibontakozó negatív folyamatok Kelet-Európa új uniós tagállamaiban gyorsított filmfelvételnéppé játszódtak le. Jelentős részben semmissé tették a rendszer-váltásokhoz fűzött reményeket, és extrémizmusban, radikalizmusban, a politikai erőszak spontán megnyilvánulásaiban, illetve egyes csoportok részéről a terrorizmus iránti szimpátia megerősödésében manifesztálódó társadalmi haragot váltottak ki, különösen az ifjabb nemzedékekben. Mindez az euroatlanti világ egészében a – jelenleg inkább a szélsőjobboldali, de várhatóan hamarosan ismét a szélsőbaloldali – politikai erőszak mint rendszeres társadalmi praxis terjedésével fenyeget.⁵⁵

A szélsőbaloldali és szélsőjobboldali erőszakos extrémizmus fejlődését veszszük szemügyre majd a tanulmány második részében Európa keleti és nyugati nagy régiójában, kiegészítve az iszlám terrorfenyegetés fejlődésével.

Irodalom

Akhtar, S.: The Psychodynamic Dimension of Terrorism. *Psychiatric Annals*, no. 6, 1999

Bartolucci, V.: The Spectre of Terrorism and the Islamist Challenge in North Africa. *Diplomatic Courier*, 3 July 2013.

Baudrillard, J.: *A terrorizmus szelleme*. In: **Kovács Zs. – Némethi T. (szerk.):** *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 77–89. o.

Besenyő J. – Oláh P.: Új szereplő az afrikai kontinensen: Törökország. *Szakmai Szemle, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat szakmai-tudományos folyóirata*, 2012/2.

Borum, R.: Understanding the terrorist mindset. *FBI Law Enforcement Bulletin*, no. 2003

Comolli, V.: The securitisation of drug policy in West Africa. *IISS Voice*, 17 October 2013.

⁵⁴ Sarrazin, Th.: *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*. DVA Verlag, München, 2010

⁵⁵ Lásd Póczik Sz.: *Farkasláb az ajtórésben...? A fasizmusok társadalmi előfeltételeiről történelmi és jelenkori perspektívában*. *Polgári Szemle*, 2009/5., 59–69. o.

- Crenshaw, M.:** *How terrorism ends. Annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, 1987*
- Crenshaw, M.:** *The subjective reality of the terrorist: Ideological and psychological factors in terrorism.* In: **Slater, R. O. – Stohl, M. (eds.):** *Current Perspectives in international terrorism.* Macmillan, Basingstoke, Hampshire, 1988, pp. 12–46.
- Crenshaw, M.:** Decisions to use terrorism: Psychological constraints on instrumental reasoning. *International Social Movements Research*, no. 4, 1992
- Feuer, L.:** *The Conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements.* Basic Books, Inc. Publ., New York, 1969
- Friedman, G.:** The Real World Order. *Stratfor Global Intelligence*, 18 August 2008. [Geopolitical Weekly]
- Fukuyama, F.:** *A történelem vége és az utolsó ember.* Európa Kiadó, Budapest, 1994
- Glied V.:** Radikális ökológiai szervezetek és az ökoterrorizmus. *Szakmai Szemle, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat szakmai-tudományos folyóirata*, 2012/2.
- Gumucio-Dagron, A.:** Community media approaches & communication for social change. <http://www.communicationforsocialchange.org/pdf/gumuciomdmeetingnov04.pdf>
- Hofstede, G.:** *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations.* Sage Publ., Thousand Oaks, 2001
- Horváth T. – Kereszty B. – Mráz V. – Nagy F. – Vida M.:** *A magyar büntetőjog különös része.* Korona Kiadó, Budapest, 1999
- Hubbard, D.:** *The Psychodynamics of Terrorism.* In: **Alexander Y. et al. (eds.):** *International Violence.* Praeger, New York, 1983, pp. 45–53.
- Huntington, S. P.:** *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Európa Kiadó, Budapest, 1998
- Kellen, K.:** *Terrorists what are they like. How some terrorists describe their world and actions.* In: **Jenkins, B. M. (ed.):** *Terrorism and beyond: An international conference on terrorism and low-level conflict.* Rand, Santa Monica, 1980, pp. 123–173.
- Kiss J. L.:** *Globalizálódás és külpolitika.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003
- Kurata, Ph.:** U.S. Shifts Policy on Syria, Announces Direct Support for Rebels. *IIP DIGITAL*, 28 February 2013.
- Langguth, G.:** A globalizáció veszélyei. *Európai Szemle*, 2004/15.
- Laqueur, W.:** *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction.* Oxford University Press, Oxford, 2000

- Laqueur, W.:** A terror változó arca. *Európai Szemle*, 2002/4.
- Lesser, I. O. – Hoffman, B. – Arquilla, J. – Ronfeldt, D. – Zanini, M. – Jenkins, B.:** *Countering the New Terrorism*. Rand, Santa Monica, 1999
- Lévi, B.-H.:** A felvilágosodás háborúja. *Valóság*, 2002/8.
- Lewis, B.:** *What Went Wrong? The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*. Weidenfeld & Nicolson, London, 2002
- Locke, J.:** *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986
- Luther, M.:** *Von weltlicher Obrigkeit*. 1523. Verlag des Landesvereins für Innere Mission, 1931
- Luyendijk, J.:** *Elkendözött valóság. Közelkép a Közel-Keletről*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008
- McCormick, G. H.:** Terrorist Decision Making. *Annual Review of Political Science*, no. 6, 2003
- Neumann, P. R.:** *Old and New Terrorism*. Polity Press, Cambridge, 2009
- Owen, M.:** *No Easy Day: The Firsthand Account of the Mission that Killed Osama bin Laden*. Penguin, New York, 2012. [Magyarul: *A bin Laden-akció: így végeztük ki a terroristavezért – a kommandós beszámolója*. XXI. Század Kiadó, Budapest, 2012.]
- Pap A. L.:** *A megfigyelés társadalmának proliferációjától az etnikai profilalkotáson át az állami felelősség kiszervezéséig*. L'Harmattan, Budapest, 2012
- Platón:** *Szókratész védőbeszéde (XVII)*. Magyar Helikon, Budapest, 1971
- Póczik Sz.:** A terrorizmus biológiai és pszichológiai elméletei. *Világosság*, 2007/5.
- Póczik Sz.:** Farkasláb az ajtóresben...? A faszizmusok társadalmi előfeltételeiről történelmi és jelenkori perspektívában. *Polgári Szemle*, 2009/5.
- Póczik Sz.:** *Az iszlám forradalom*. Publikon, Pécs, 2011
- Post, J.:** Notes on a Psychodynamic Theory of Terrorist Behavior. *Terrorism*, no. 7, 1984
- Post, J. M.:** *Group and organizational dynamics of political terrorism: Implications for counterterrorist policy*. In: **Wilkinson, P. – Stewart A. M. (eds.): Contemporary research on terrorism**. Aberdeen University Press, Aberdeen, 1989, pp. 307–317.
- Potóczki Gy.:** Áttekintés a kritikus infrastruktúra védelem jelen helyzetéről, a továbblépést nehezítő tényezők elemzése útján. *Hadmérnök*, 2010/2.

- Russell, C. A. – Miller, B. H.:** *Profile of a terrorist.* In: **Freedman, L. Z. – Alexander, Y. (eds.):** *Perspectives on Terrorism.* Scholarly Resources, Wilmington, 1983, pp. 33–41.
- Sageman, M.:** *Understanding Terror Networks.* University Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004
- Sarrazin, Th.:** *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen.* DVA Verlag, München, 2010
- Schmid, A. P.:** Radicalisation, De-Radicalisation, Counter Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review. *ICCT Research Paper*, March 2013.
- Segesváry V.:** Iszlám és politika. *Valóság*, 2004/8.
- Silke, A.:** Cheshire-Cat logic: The recurring theme of terrorist abnormality in psychological research. *Psychology, Crime and Law*, no. 1, 1998
- Silke, A.:** The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, no. 4, 2001
- Sjoberg, L. – Gentry, C. E.:** *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics.* Zed Books, London–New York, 2007
- Spencer, A.:** *The Tabloid Terrorist: The Predicative Construction of New Terrorism in the Media.* Macmillan, Basingstoke, 2010
- Sz. Jónás I. (szerk.):** *Európa és Közel-Kelet. IV–XV. századi egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Középkor. 1–2. köt.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1971
- Szabó M.:** *A diszkurzív politikatudomány alapjai.* L'Harmattan, Budapest, 2004
- Szentes T.:** A globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásai. *Magyar Tudomány*, 2002/6.
- Szlávik G.:** Az „ellenállási jog” fogalma és megjelenése Dión Chrysostomos műveiben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1., 2012
- Tamási E.:** Terrorista nők. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2013
- Tatár A.:** Terrorizmus és katasztrófavédelem. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 2004/2.
- Taylor, P.:** Palestinian leader Arafat was murdered with polonium. *Reuters*, 6 November 2013.
- Vass Gy.:** Egységes meghatározás a terrorizmusra. *Hadtudományi Szemle*, 2009/4.

A bűnügyi együttműködés csapdái: a Tobin-ügy

A leányfalui ír gázoló esete a tagállamok közötti kölcsönös bizalom feltételezése mellett elfogadott elfogatóparancs jogintézményének teljes kudarca. A tanulmányban Francis Ciarán Tobin Írország és Magyarország közötti átadási ügyét elsősorban uniós jogi dimenzióban vizsgálom, és az EU-tagállamok közötti bűnügyi együttműködés állatorvosi lovává lett tragikus jogeseten keresztül igazolom egyrészt a bűncselekmények elleni közös uniós fellépés szükségességét, másrészt arra mutatok rá, hogy a büntetés végrehajtásának elhúzódása a nemzeti, különösen a büntetőjogi szuverenitás részleges feladásától való túlzott félelem következménye.

A Magyarországon 2000 áprilisában két kisgyermeket halálra gázoló ír állampolgárságú Francis Ciarán Tobin ügyében 2002-ben született meg a jogerős ítélet, amelyben a bíróság három év szabadságvesztés-büntetést szabott ki azzal, hogy az elítélt legkorábban tizennyolc hónap elteltével szabadulhat, továbbá három évre eltiltották a közúti járművezetéstől. Tobin még az elsőfokú eljárás idején elhagyta Magyarországot. A bűncselekmény egészen 2014-ig büntetlenül maradt, annak ellenére, hogy az Európai Unió európai elfogatóparancsról szóló kerethatározata¹ valamennyi tagállamra nézve kötelezővé teszi a terhelt átadását a megkereső országnak, amennyiben a megkereső állam legalább négy hónap szabadságvesztést kiszabó ítélet végrehajtása céljából bocsátott ki elfogatóparancsot, és ha nem áll fenn valamely, a kerethatározatban felsorolt megtagadási ok, márpedig Tobin ügyében nem volt ilyen indok.

A jogeset két, az európai uniós büntetőjoggal kapcsolatos hipotézisemet is igazolja. Első tételem kiindulópontja, hogy a közös bűnmegelőzés és bűnüldözés a személyek szabad mozgásának ellenpontja², márpedig egy lassan, nehézkesen és eseti alapon fejlődő jogterület alkalmatlan egy kiteljesedett alapszabadság negatív mellékhatásainak orvoslására. Úgy vélem, az egységesülő Európa büntetőjogi dimenzióját csakis a szupranacionalitás szerint kidolgozott uniós jog alapján történő szorosabb tagállami együttműködés teheti hatékonyvá. Második hipotézisem a büntetőjog terepén túlra nyúlik: azt állítom,

¹ A tanács kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról (2002/584/IB). Hivatalos Lap L 190, 2002. július 18., 1–20.

² Lásd az Európai Unióról szóló szerződés 3. cikk (az EUSz korábbi 2. cikk) (2) bekezdését.

hogy a büntetőjog részbeni közösségesítése, sőt még az uniós jog elsőbbségének maradéktalan elismerése sem fog megtörténni, azaz a tagállamok nem lesznek hajlandók feladni nemzeti szuverenitásuk egy részét, ameddig az emberi jogi paradigma, azaz az EU úgynevezett alapjogi kultúrája³ a büntetőjog területén ki nem teljeseedik, és a büntetőeljárás garanciák, valamint a büntetés-végrehajtás feltételeinek minimum harmonizációja meg nem történik. Hipotézisem röviden tehát, hogy a „több Európa” egyben igazságosabb Európát is jelent.

Zoltai Bence, az áldozatok édesapja tömör precizitással foglalja össze az előbbieket. Emberi nagyságáról tanúskodik sajtónyilatkozatainak higgadtsága, az a következetesség, ahogy a Tobin-projektet⁴ viszi, és az objektivitás, amellyel a valós problémát láttatja. *„Tisztában vagyok azzal, hogy sokan kizárólag a személyes elégtételben hisznek, én viszont azt szeretném bizonyítani, hogy az igazságszolgáltatást valóban rá lehet bízni az államra. Mivel az Európai Unióban élünk, így az mindegy, hogy a magyar vagy az ír államról van szó.”*⁵ Jelen tanulmány az idézet szellemiségében készült.

Tényállás és eljárási előzmények

Az ír állampolgárságú, 36 esztendőes Francis Ciarán Tobin 2000. április 9-én, délután háromnegyed négykor Leányfalun, a Móricz Zsigmond utcában, Visegrádról Szentendre felé tartva egy előzési manővert követően a megengedett 50 km/óránál jelentősen nagyobb, 70–80 km/óra sebességgel céges S40-es Volvójával elgázolt két gyermeket, a négy és fél éves Zoltai Mártont és másfél éves húgát, Petrát, akik a helyszínen meghaltak. A Pest Megyei Főügyészség 2000. augusztus 28-án vádat emelt Tobinnal szemben halálos közúti baleset gondatlan okozásának vétsége miatt.⁶ A bűncselekmény időpontjában Francis Ciarán Tobin az Irish Life biztosítótársaság igazgatójaként tartózkodott Magyarországon. Bár úti okmányát elvették, az útlevelét később visszakapta, mert hazalátogatott a felesége testvérének esküvőjére. Tobin 2000. augusztus 28-án kérte, hogy az útlevelét visszakaphassa, különös tekintettel a jeles családi eseményre. Az útlevél visszaadását *Jim Flavin* akkori ír nagykövét is szorgalmazta szeptember 18-án kelt levelében: *„Személyesen ismerem több mint egy éve Tobint, akit*

³ A bizottság közleménye az Európai Unió Alapjogi Chartájának hatékony végrehajtására irányuló stratégiáról, COM/2010/0573 végleges, 2010. október 19.

⁴ Cseri P.: Tobin-projekt lépésről lépésre. Népszabadság, 2012. július 24.

⁵ Uo.

⁶ Pest Megyei Főügyészség, Közl. 2644/2000/2. számú vádirat. 2000. augusztus 28.

*nagyra becsülok.*⁷ 2000. szeptember 19-én a Pest Megyei Főügyészség indítványára a Budakörnyéki Bíróság⁸ 3. számú végzésével engedélyezte Tobinnak, hogy az útlevelét visszakapja, és egyben a büntetőeljárás törvény⁹ szerint kötelezte a terheltet félmillió forint biztosíték letétbe helyezésére. Ez megtörtént, és Tobin felhatalmazta a védőjét, hogy a neki szóló hivatalos iratokat átvegye, majd elhagyta Magyarországot.

A biztosíték engedélyezése több szempontból is aggályos, hiszen a jogintézmény elsősorban arra szolgál, hogy a pénzbüntetés összegét – amennyiben arra ítélik a vádlottat – levonja az állam.¹⁰ Tobin ügyében azonban előrelátható volt a szabadságvesztés-büntetés kiszabása, hiszen a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 187. § (2) bekezdés b) pontja szerint a közúti baleset okozásának minősített esetét valósítja meg az, aki a közúti közlekedés szabályainak gondatlan megszegésével halált okoz és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Arra pedig alkalmatlan a biztosíték, hogy Tobin magyarországi visszatérését garantálja, hiszen az a közvélekedéssel ellentétben nem egyfajta óvadék. Míg az óvadék a terhelt jelenlétét biztosítja a tárgyaláson vagy megjelenését a büntetés végrehajtása érdekében, addig a biztosítékkal éppen a távollétét „vásárolja meg”. A biztosítéknak tehát nem célja a jelenlét biztosítása, alkalmatlan is arra, mint ahogy Tobint pár napi illetménye¹¹, illetve a pénz elvesztésének kilátásba helyezése sem ösztönözte arra, hogy visszatérjen és Magyarországon fogházba vonuljon.

A biztosíték engedélyezése azért is érthetetlen, mert a rendelkező szakasz szerint a jogintézmény csak olyan terhelt esetében jöhet szóba, aki külföldön él¹², márpedig Tobin, bár külföldi állampolgár volt, nem élt külföldön a kérdéses időpontban. Leginkább pedig azért aggályos Tobin kiengedése az országból anélkül, hogy a magyar hatóságok bármit tettek volna az esetleges szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának érdekében, mert 2000-ben nem volt olyan szerződés Magyarország és Írország között, amely saját állampolgár kiadását kötelezővé tette volna, sőt az ezt az EU-tagállamok viszonylatában lehetővé

⁷ Gergely Zs.: Nagykövet kampányolt az ír gázoló hazaengedéséért. [origo].hu, 2008. április 13. <http://www.origo.hu/itthon/20080413-nagykovet-kampanyolt-az-ir-gazolo-hazaengedeseert.html>

⁸ Mivel az ír bírakat név szerint hivatkozunk az angolszász országokban bevett szokás szerint, a magyar bírakat is nevesítem. A biztosíték engedélyezése az időközben ügyvédként tevékenykedő dr. Bereczné Ficzeré Mária bíró döntése alapján történt.

⁹ 1973. évi I. törvény 393/A § (1) bekezdés

¹⁰ 1973. évi I. törvény 393/A § (2) bekezdés

¹¹ <http://ciaran-tobin.blogspot.hu/2012/06/humanus-jesz-kifogastalan-nem-annyira.html>

¹² 1973. évi I. törvény 393/A § (1) bekezdés: „Ha a terhelt külföldön él...”

tevő, 2004 januárjában hatályba lépő európai elfogatóparancs gondolata sem merült még fel; arról nem szólva, hogy Magyarország uniós csatlakozása is igen messze volt még.¹³

Jogszerűen visszaszerzett érvényes útlevele birtokában Tobin a családjával Írországba utazott, majd az esküvő után, 2000. október 9-én visszatért Magyarországra. Védője ezen a napon jelezte a bíróságnak, hogy a vádlott ismét Magyarországon tartózkodik, ennek ellenére a magyar állam nem mutatott érdeklődést Tobin iránt. Útlevelét nem kellett leadnia, és semmilyen egyéb lépés sem történt a magyar hatóságok részéről annak érdekében, hogy Tobin eljárás alatti jelenlétét, vagy a szabadságvesztés esetére történő visszatérését biztosítsák. 2000. november végén Tobin határozott idejű munkaszerződése lejárt, és a családjával együtt visszautazott Írországba. A férfinak 2000. december 31-ig volt tartózkodási engedélye, tehát ez után nem is maradhatott volna Magyarországon, ha nem tesz egyéb lépéseket ennek érdekében.

2002. május 7-én a Budakörnyéki Bíróság gondatlanságból elkövetett, halált okozó közúti baleset miatt távollétében három év letöltendő szabadságvesztés-büntetésre ítélte Francis Ciarán Tobint¹⁴, majd a másodfokú eljárásban, 2002. október 10-én a Pest Megyei Bíróság az elsőfokú ítéletet helybenhagyta azzal a könnyítéssel, hogy az elítélt a büntetése fele részének letöltése után feltételes szabadságra bocsátható.¹⁵ Az elítélt nem jelent meg Magyarországon a büntetésének letöltése érdekében, ezért a büntetés végrehajtása céljából Magyarország európai elfogatóparancsot bocsátott ki. A baleset időpontjában a kiadatást Magyarország és Írország között egy 1957-es Európa tanácsi egyezmény szabályozta, amelyet Írország 1966-ban, Magyarország pedig 1993-ban ratifikált.¹⁶ Ez az egyezmény pedig egyértelműen kimondja, hogy minden részes államnak jogában áll megtagadni saját állampolgárának kiadatását.¹⁷ A saját állampolgár

¹³ 2014 januárjában Tobin megkezdte büntetése letöltését. A bűnügyi költségek levonása után 335 296 forint visszajár a letétből, amelyet a büntetés letöltése után fognak visszafizetni. Gergely Zs.: „Mi engedték el” – amit mindenki rosszul tud az ír gázolóról. Hvg.hu, 2014. február 19. http://hvg.hu/itthon/20140219_mi_engedtuk_el_amit_rosszul_tud_ir_gazolo

¹⁴ Budakörnyéki Bíróság, ügyszám: 2.B.1308/2000/20. 2002. május 7. A tanács tagjai: Pető Attiláné ülnök, dr. Szegedi Gyöngyvér, a tanács elnöke, Uri Józsefné ülnök.

¹⁵ Pest Megyei Bíróság mint másodfokú bíróság, ügyszám: 2. Bf. 740/2002/6. 2002. október 10. A tanács elnöke: dr. Sahin-Tóth Gyuláné. A tanács további tagjai: dr. Garzó Erzsébet és dr. Lőrinczy Ildikó.

¹⁶ 1994. évi XVIII. törvény a Párizsban, 1957. december 13-án kelt, európai kiadatasi egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyveinek kihirdetéséről.

¹⁷ A párizsi egyezmény 6. cikk (1) bekezdés a) pontja szerint „A Szerződő Félnek jogában áll saját állampolgárának kiadatását megtagadni”.

átadását lehetővé tevő európai elfogatóparancs intézményét az uniós tagállamok vonatkozásában a tanács 2002/584/IB kerethatározata vezette be.¹⁸ A jogszabály 2004-ben hatályba lépett¹⁹, és 2004 májusában, Magyarország uniós csatlakozásával megnyílt a lehetőség a kerethatározat adta lehetőséget kihasználva Tobin átadását kérelmezni.

Az átadás megtagadása első körben

Az első elfogatóparancs kibocsátásának időpontja nem tisztázott: valamikor 2004 októberre és 2005 decembere között történt.²⁰ A magyar hatóságok egy második és egy harmadik elfogatóparanccsal is kiegészítették az elsőt, ez pedig némi zavarodottságot váltott ki a vádban, a védelemben és a bíróban egyaránt. A büntetőjogi tényállás ismertetése magyar nyelven megegyezik ugyan mindhárom elfogatóparancsban (Btk. 187. §-a szerinti közúti baleset okozása), ám az angol nyelvű fordítások nem azonosak. A történeti tényállás magyar nyelven és ennek megfelelően angolul is eltérést mutat: csak az első elfogatóparancs – tehát amelynek alapján Tobint letartóztatták – szól arról, hogy a tragédia egy előzés után történt. Azt sem tartalmazták egységesen az elfogatóparancsok, hogy a jogerős ítélet szerint Tobin a három év felének letöltése után szabadulhat feltételesen. Tobin letartóztatása az első elfogatóparancs alapján történt meg 2006. január 12-én, majd Peart bíró, az ír felső bíróság bírójára, háromezer euró óvadék és hatezer euró összegű biztosíték fejében, az útlevele elkobzása után és az ashbourne-i rendőrségen való heti háromszori jelentkezés terhe mellett az elítéltet szabadon engedte.

Az átadás ügyében eljáró ír felső bíróság 2007. január 12-én elutasította az átadás iránti kérelmet, mégpedig a következő indokok alapján.²¹ A kerethatározatot végrehajtó 2003-as ír törvény²² – egy két évvel későbbi, a terrorista cselekményekről szóló törvény 71. szakasza által módosított²³ – 10. cikke szerint végrehajtás céljából akkor adható át a szabadságvesztés-büntetésre ítélt terhelt,

¹⁸ A tanács kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról... i. m.

¹⁹ Magyarországon az európai elfogatóparancsot a 2003. évi CXXX. törvény, Írországból pedig a 2003. évi 45. számú törvény hajtotta végre.

²⁰ Az ír felső bíróság elsőfokú határozata szerint 2004. október 12. szerepel a dokumentumon, Peart bíró szerint azonban valószínűsíthető, hogy az 2005 áprilisában született.

²¹ Felső bíróság. Minister for Justice Equality & Law Reform v Tobin, [2007] IEHC 15, 2007. január 12.

²² European Arrest Warrant Act 2003

²³ Criminal Justice (Terrorist Offences) Act 2005

ha elszökött a kibocsátó országból, még mielőtt megkezdte volna a büntetés letöltését, vagy mielőtt letöltötte volna a büntetést. A bíróság ennek megfelelően azt elemezte, hogy Tobin elmenekült-e Magyarországról, ám mivel határozott idejű szerződése lejártával hagyta el az országot az útlevele birtokában, amelyet jogszerűen tartott magánál, a kerethatározatot végrehajtó törvény értelmében nem tekinthető szökött személynek. Az ítélet ellen a vád a legfelső bírósághoz fellebbezett. A fellebbezést a bíróság 2007. július 3-án elutasította, az indokolás 2008. február 25-én *Fennelly* bíró tollából látott napvilágot.²⁴ Az ítélet lényegében nem tartalmazott új elemeket az elsőfokú határozathoz képest.

Az átadás megtagadása második körben

Mind az ír, mind a magyar jogalkotó az ügy közvetlen következményeként kiköszörülte a csorbát, azaz a magyarok módosították a biztosíték szabályait, az írek pedig a kerethatározatot végrehajtó törvényt, lehetővé téve, hogy egy hasonló ügyben ne fordulhasson elő az átadás megtagadása. A kerethatározat ír implementációja nem csupán a kormányköziség nehézségeire, hanem az összehasonlító jog fontosságára is rámutat. Ex post facto egyértelművé vált, hogy a jogalkotó nem megkerülni kívánta az EU-jogot, hanem egyszerűen a saját eljárási rendszeréből indult ki, és kizárólag az angolszász jog adta lehetőségeket vette számításba az implementáció során. Azért szűkítette a jogalkotó a távollétben hozott ítélet elismerését a szökésre, mert a common law jogrendszerekben, ahol a hangsúly a tárgyaláson és a szóbeliségen van, ahol a felek határozzák meg a bizonyítandó kérdéseket, ahol kiemelkedő jelentőségű az egyenes és keresztkérdezés szerepe, ott szinte elképzelhetetlen valakit a távollétben elítélni, illetve aki nincs jelen, az szükségszerűen csak szökött személy lehet. Egy több jogcsaládot érintő jogi instrumentum esetében azonban egyértelmű hiba a nemzeti eljárásjogi sovinizmus²⁵, és alapvetően ennek tulajdonítható, hogy Tobint az ír bíróság a rosszul implementált kerethatározat miatt nem adta, nem is adhatta át.

Mindenesetre Tobin sikertelen átadási kísérlete után a hasonló helyzetek elkerülése érdekében a jogalkotó átfogóan módosította az ír büntetőtörvényt a 2009. évi 28. törvénnyel, amelynek 6. szakasza mindenfajta akadályt elhárít

²⁴ Legfelső bíróság. *Minister for Justice, Equality & Law Reform v Tobin*, [2008] IESC 3, 2007. július 3.

²⁵ Bárd K.: *Vádlottak jogai és sértettek érdekei a nemzeti és nemzetközi büntetőeljárásban*. Kézirat, 2013; Bárd K.: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007, 11–14. o.

Francis Ciarán Tobin átadása elől. A módosítás szerint immár nem kell az elfogatóparancsnak „megfelelően (*duly*) megszerkesztettnek” lennie, amit akár a magyar ügy zaklatott sorsa, a három egymást követő eltérő tartalmú elfogatóparancs kibocsátása is inspirálhatott, és eltörölték azt a konjunktív feltételt, miszerint az elítéltnak el kellene szöknie (*fled*) a kibocsátó országból a büntetés letöltése vagy megkezdése előtt.²⁶

Magyarország 2009 szeptemberében újabb elfogatóparancsot bocsátott ki, ennek alapján 2009. november 10-én Tobint őrizetbe vették, majd másnap óvadék fejében, az útlevele elvétele és a rendőrségen való heti háromszori jelentkezési kötelezettség mellett elengedték. A negyedik elfogatóparancs kibocsátásával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy egyáltalán ki lehet-e bocsátani újra és újra elfogatóparancsokat az átadás jogerős megtagadását követően, akár a jogszabályi környezet változására tekintettel. Úgy vélem, a kiadatás és az átadás közigazgatási döntésként is felfogható, azaz a jogintézményt egyszerre jellemzik közigazgatási jogi és büntetőjogi vonások, ám semmiképp nem a büntetőjogi felelősség megállapítását szolgálja²⁷, ezért a ne bis idem elve nem érvényesül, vagy másként fogalmazva: nincs eljárási res judicata.

Ahogy *Bragyova András* fogalmaz az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat hatályát Izlandra és Norvégiára kiterjesztő megállapodás alkotmányossági vizsgálata kapcsán: „*a kiadatás nem azonos a büntető hatalom gyakorlásával, az elkövetett cselekmény büntetőjogi megítélésével, hanem az pusztán egy – ha tetszik – közigazgatási eljárás, amely a kiadatást kérő állam büntető igazságszolgáltatásának megvalósítását segíti elő, s mint ilyen tulajdonképpen az államok közötti jogsegély minősített esete: ahol nem valamely információ kerül kiadásra/átadásra, hanem maga a bűncselekményt elkövető személy. [Az átadás ezért] bár büntetőjogi kérdéseket érint, szigorúan véve nem büntetőeljárás, mert tárgya nem az elkövető [terhelt, vádlott] bűnösségének megállapítása és nem is büntetés kiszabása, hanem kizárólag annak eldöntése, fennállnak-e a kiadatás feltételei, ideértve a kizáró okokat is.*”²⁸

²⁶ Number 28 of 2009 Criminal Justice (Miscellaneous Provisions) Act 2009. Hatályos: 2009. augusztus 25-től.

²⁷ M. Nyitrai P.: Nemzetközi bűnügyi jogsegély Európában. KJK-Kerszöv, Budapest, 2002, 23. o.

²⁸ 32/2008. (III. 12.) AB határozat az Európai Unió, valamint az Izlandi Köztársaság és a Norvég Királyság között az Európai Unió tagállamai, valamint Izland és Norvégia közötti átadási eljárásról szóló megállapodás kihirdetéséről szóló, az Országgyűlés 2007. június 11-i ülésnapján elfogadott törvény 3. §-ában foglalt megállapodás 3. cikkének (2) bekezdése, 3. cikkének (3) bekezdése, és a törvény 4. §-a alkotmányossági vizsgálata tárgyában. Bragyova András alkotmánybírói különvéleménye; lásd még Karsai K. – Ligeti K.: Magyar alkotmányosság a bűnügyi jogsegélyjog útvesztőiben. Magyar Jog, 2008/6., 399–408. o.

Ugyanerre jutott egy 2008-as ügyben az Európai Bíróság is²⁹, és 2011. február 11-én Peart bíró is, aki az időközben megtörtént ír törvénymódosításra tekintettel – számtalan tárgyaláshalasztás után – a negyedik európai elfogatóparancsban foglalt megismételt átadási kérelemnek helyt adott.³⁰

Az átadás engedélyezése ellen Tobin fellebbezést nyújtott be, majd kilenc hónappal az elsőfokú ítélet után, de még a másodfokú ítélelhozatal előtt, 2011. november 9-én önként átadási őrizetbe vonult. Az önkéntes őrizetbe vonulásban nyilván az is közrejátszott, hogy amennyiben mégis visszatérni kényszerült volna a másodfokú döntés szerint, az Írországban leült hónapokat beszámították volna. A legfelső bíróság másodfokon azonban Tobin átadása ellen határozott.

2012. július 19-én 3 : 2 arányban meghozta az ír legfelső bíróság a határozatát, amelyben megváltoztatták az elsőfokú döntést, és megtagadták Tobin átadását Magyarországnak.³¹ A bírák között nem volt konszenzus: a többségi véleményt képviselő bírák mindegyike önálló véleményt fogalmazott, míg a kisebbségben maradó bírák különvéleményt írtak. Az első- és másodfokú eljárást is tekintetbe véve azt mondhatjuk, hogy három bíró (Fennelly, O'Donnell, és Hardiman bíró) értett egyet az átadással, három pedig elvetette annak lehetőségét (Peart bíró első fokon és Denham főbíró, valamint Murray bíró másodfokon).

A továbbiakban csak az előbbiekkal foglalkozom, hogy összefoglaljam az átadás megtagadása elleni érveket, és azon belül is csak O'Donnell és Hardiman bíró párhuzamos véleményét tárgyalom, mivel Fennelly bíró csupán azért írt önálló véleményt, hogy elhatárolódjon Hardiman bíró ítéletének egyes érveitől.

„Azt hittem, a legfelső bírósági döntéssel vége lesz az egésznek” – idézi O'Donnell bíró Tobint a letartóztatásakor, és abban látja saját feladatát, hogy megállapítsa, jogilag helyes volt-e a terhelt reakciója második körös letartóztatásakor. Azzal O'Donnell bíró is egyetértett, hogy nincs eljárási res judicata³², mindazonáltal szükségesnek látta körüljárni, hogy az első körös ítélet véglegességéhez nincs-e valamiféle jogosultsága Tobinnak³³, különös tekintettel a fair

²⁹ C-296/08. PPU. sz. ügy. Ignacio Pedro Santesteban Goicoechea elleni büntetőeljárás. Juliane Kokott főtanácsnok álláspontja, 2008. augusztus 6., 55–56. bekezdés.

³⁰ Felső bíróság, MJELR kontra Tobin, [2011] IEHC 72, 2011. február 11. Peart bíró nem számozza a bekezdéseket, ezért nem tudok pontosabban hivatkozni az idézetekre.

³¹ Legfelső Bíróság. Minister for Justice Equality and Law Reform v Tobin, [2012] IESC 37, 2012. június 19.

³² Legfelső Bíróság. Bolger kontra O'Toole, 2002. december 2.; MJELR kontra O'Fallúin, 2010. május 19.

³³ Re Greedale Developments (no. 3) [2010] 2 I.R.514; Re Vantive Holdings [2010] 1 I.R.118

eljárás elvére.³⁴ Az átadás O'Donnell bíró szerint a 2005-ös értelmezési törvény 27. szakasz (1) bekezdés c) pontjára tekintettel tagadható meg, amely szerint egy jogszabály módosítása nem érint semmilyen jogosultságot, előnyt, kötelezettséget vagy felelősséget, amely a korábbi jogszabályhely szerint keletkezett. Ehhez azonban hozzá kell olvasni a törvény 4. szakaszát, amely szerint a 27. szakasz voltaképpen egy vélelem, amely megdönthető, „amennyiben a módosításból a jogalkotó ellentétes szándékára lehet következtetni”. A kérdés O'Donnell számára tehát az, hogy az Oireachtasnak szándékában állt-e az első körös átadási ügyben hozott döntést felülírni.³⁵ Ennek megállapításánál a módosító törvény szövegét vizsgálta meg a bíró, amelyből kiderült, hogy az a vonatkozó ír jogszabály kerethatározattal való megfelelését biztosítja és nem a 2007-es Tobin-ítélet megmásítását.³⁶ A módosító jogszabály tehát – magyar terminológiával – nem semmisségi törvény. O'Donnell bíró többször hangsúlyozza, hogy ítélete nem precedensértékű, az ügy különleges körülményeire tekintettel voltaképpen olyan szűk, hogy az ott megállapítottak Tobinra és csak Tobinra vonatkoznak, mivel valószínűleg nincs még egy ember, aki hasonló helyzetben volna. Minden jövőbeli hasonló esetben a módosított törvény szerint megtörténik az átadás.³⁷ Az érvelés gyenge pontja, véleményem szerint, ott van, hogy ellenkező esetben, amennyiben Tobin „jogosultságát” expressis verbis el kívánta volna vonni a jogalkotó a 2009-es törvénymódosítással, akkor az valóban sértette volna a bírói függetlenséget és a hatalommegosztás elvét. Így tehát mindenképp az átadás ellen foglalt volna állást a bíró: akkor is, ha nem kívánta elvonni a jogosultságát, és akkor is, ha igen – csak éppen más alapon.

Hardiman bíró hosszú véleményében alaposan megágyaz a következtetésnek, mégpedig két eszközt is felhasználva: egyrészt azt kívánja bizonyítani, hogy Tobin tiszteletben álló személy, egy középosztálybeli átlagember, akivel könnyű azonosulni, másrészt azt próbálja alátámasztani, hogy „keresztes hadjárat” folyik Tobin ellen. Ritkán látni demokratikus államban ennyire elfogult bírói ítéletet. A párhuzamos vélemény több tucat helyen részletezi vagy utal közvetetten Tobin társadalmi elismertségére és az ellenséges állami attitűdre. Az is szembe-tűnő, ami nem szerepel a véleményben: ilyen például a bűncselekmény szó, amely helyett Hardiman bíró következetesen balesetről ír, vagy a 71–80 km/óra

³⁴ O'Donnell bíró párhuzamos véleménye, 38–48. bekezdés. A bíróság a védelem javaslatára angol bírói joggyakorlatot is vizsgált: Hamburg Public Prosecutors Office kontra Altun [2011] EWHC 397; Office of the Prosecutor General of Turin kontra Barone [2010] EWHC 3004

³⁵ O'Donnell bíró párhuzamos véleménye, 62. bekezdés

³⁶ Uo. 64. bekezdés

³⁷ Uo. 78. bekezdés

sebességre való hivatkozás anélkül, hogy a bíró leírná, hogy 50 km/órával lehetett hajtani az adott útszakaszon. Ha egy pillanatra feltételezzük, hogy Hardiman bírónak igaza van, és Tobin valóban kész volt szembenézni a cselekményével, felvetődik a kérdés, hogy miért nem jött mindjárt Magyarországra és jelentkezett a rendőrségen. Ezt Hardiman bíró a magyar jogrendszer hibáinak és Tobin fokozottan sérülékeny helyzetének tulajdonította a magyar büntetés-végrehajtási intézetben. Itt alaposan szétszedi az alapügyben hozott magyar ítéletet, részletekbe merülve újragondolva a tényeket, a bizonyítékokat és azok értékelését. Szakmailag nem értek egyet a kritikával, ám az én álláspontom az ügy szempontjából irreleváns. Ennél fontosabb, hogy az uniós jog alapján Hardiman bíró véleménye is érdektelen. Az ügy érdemi vizsgálatát nem végezheti el (újra) az ír bíróság, amelynek kizárólag az átadásról lenne szabad döntenie.³⁸ Hardiman bíró láthatóan nem érti a kölcsönös elismerés elvét, amikor azt írja, hogy ha más alapon (lásd lejjebb) nem tagadta volna meg az átadást, e kérdéseket részleteiben kellett volna vizsgálnia, hiszen az ő oldaláról, aki egyáltalán nem ismeri a magyar jogot, nem tételezhető semmiféle bizalom a magyar jogrend irányában. Az uniós jog szempontjából irreleváns az a Hardiman bíró által hivatkozott tény is, hogy egy hasonló helyzetben Magyarország nem adta volna át saját állampolgárát, hanem felajánlotta volna a büntetés végrehajtását. Az ír bíróság feladatához már közelebb áll az európai elfogatóparancsok értékelése, amelynek kapcsán Hardiman bíró emlékeztet arra, hogy a magyaroknak nem sikerült ugyanúgy hivatkozniuk a tényállásra, illetve egyformán meghatározni a büntetést. A magyar hatóságok kétségtelenül „szerencsétlenkedtek”, de azt nem gondolom, hogy emiatt Tobin ne tudta volna, hogy mi az ítélet, hiszen kitűnő ügyvédek voltak, akik nyilvánvalóan pontos szó szerinti fordítást készítettek a jogerős ítéletről és magyarázattal látták el azt ügyfelük részére.

Végül Hardiman bíró is eljut az eljárással való visszaélés, vagy az eljárás tisztességességének kérdéséig. Fejtegetései során számos jogesetet citál, amelyek közül az egyik döntő ügyben azt mondták ki korábban, hogy nincs visszaélés, csak ha a bíróság utólag megállapítja, hogy a hatóságok „jogtalanul zaklatták” a perbeli felet.³⁹ A zaklatás megállapítása nagyban függ attól, hogy mennyi idő telt el a két egymást követő megismételt eljárás között. Hardiman bíró szerint az ügy elhúzódása jelentős volt, és e vonatkozásban az Európai emberi jogi egyezményre is hivatkozik – szinte megágyazva egy strasbourgi pernek –, amely alapján mindenkinek joga van arra, hogy ügyét ésszerű időn

³⁸ Ezt egyébként más bírák felismerték, és ők maguk is kritikával illették kollégájuk véleményét. Lásd a különvéleményeket és Fennelly bíró véleményét.

³⁹ Johnson kontra Gore Wood and Company, [2002] 2 AC 1

belül elbírálják. Erre hivatkozni azonban aggályos, mert a perelhúzóadás nagyban az ír bíróságoknak tulajdonítható⁴⁰, amelyeknek öt évbe telt, hogy döntsenek az átadásról – mindez annak ellenére, hogy az elfogatóparancsról szóló uniós kerethatározat szigorú határidőket szab, amelynek a maximuma hatvan, kivételes esetben összesen kilencven nap.⁴¹ Hardiman bíró a fegyveregyenlőséget, a vád és a védelem eszközeinek egyenlőtlenségét is felhívja, és igencsak kreatívan értelmezi: szerinte a jogelv megsértése azzal támasztható alá, hogy a jogalkotónak az első körös Tobin-ítélet után jogában állt a jogszabály módosítása úgy, hogy az a jövőben Tobinra is vonatkozzon, és lehetősége volt a második körös eljárás lefolytatására, míg ha Tobin vesztett volna az első körben, ő nem tudta volna megváltoztatni a jogot úgy, hogy kikerüljön a törvény hatálya alól.

Az ügy megoldása

2003 márciusában a Zoltai család ügyvédje, *Tóth István* kijátszotta az aduászt. Tobin 2006-ban meghatalmazást adott egy magyar ügyvédnek, a dokumentumon pedig az szerepelt, hogy az elítélt azt Budapesten írta alá. Tobin ekkor már rég Dublinban volt, tehát felvetődött a magánokirat-hamisítás vétségének gyanúja, illetve abban a valószínűtlen esetben, ha valóban Budapestre utazott és a magyar fővárosban írta volna alá a meghatalmazást, akkor amikor visszatért Dublinba, kimerítette volna a kerethatározatot végrehajtó ír törvény követelményét, amely szerint elítéltként „megszökött” az országból. Az ügyvédi stratégia érthető, ám csekély a valószínűsége, hogy ez kényszerítette rá Tobint, hogy alávesse magát a büntetésnek. Noha megindulhatott volna az okirat-hamisítás miatt az eljárás, és ezért ki lehetett volna kérni Tobint, ám a specialitás elvére tekintettel kétséges, hogy egy más kérdésben, azaz a gázolás ügyében született ítéletet végre lehetett-e volna hajtani.⁴² Ha pedig Tobin valóban Magyarországon írta volna alá a meghatalmazást, és így 2006-ban már nem elment, hanem elszökött Magyarországról, akkor sem valószínű, hogy újra meg lehetne nyitni az ügyet anélkül, hogy az a common law szerinti hatóságok általi zaklatásnak minősüljön. Kellott lennie tehát más nyomós érveknek, amely Tobint büntetése vállalására készítette. A továbbiakban ezt vizsgálom.

⁴⁰ A 2007-es és a 2012-es ítélet is hozzátétőlegesen két és fél év alatt született.

⁴¹ Kerethatározat 17. cikk

⁴² A kerethatározatot végrehajtó 2003. évi CXXX. törvény 31. § (1) bekezdés; a 2012. november 30-án kihirdetett 2012. évi CLXXX. törvény 30. § (1) bekezdése átveszi a specialitás szabályának korábbi szövegét.

„Aut dedere aut punire” – írja Hugo Grotius a kiadatási jog alapművének számító 1625-ben megjelent *De iure belli ac pacis* című könyvében.⁴³ Pontos fordításban⁴⁴ ez annyit tesz: „átadni vagy megbüntetni” – és véleményem szerint éppen ez lett volna a kötelezettsége az ír államnak is. Az ítéletek végrehajtásáról szóló 2005-ös ír törvény⁴⁵ azonban csak akkor engedi Írország mint végrehajtó állam más ország büntetőítéletének elismerését, ha az elítélt „elmenekült” a megkereső államból, mielőtt megkezdte volna büntetését, vagy a büntetés végrehajtása alatt.⁴⁶ Tobin az ítéletek végrehajtásáról szóló 2005-ös ír törvény esetében az „elmenekült” ige törlését szorgalmazta, azzal érvelve, hogy a jogrendszer konzisztenciája érdekében egységesíteni kellett volna a jogszabályokat, amikor éppen az ő ügyének következményeként módosították a 2002-es kerethatározatot implementáló jogszabályt.⁴⁷ A probléma azonban sokkal inkább az, hogy az ítéletek elismerése és végrehajtása vonatkozásában az ír jogalkotó megragadt az 1997-es Európa tanácsi instrumentumnál, holott 2008 óta létezett egy olyan uniós kerethatározat a szabadságvesztés-büntetéseket kiszabó ítéletek végrehajtásáról, amelyet az ítélelhozatal időpontjában már rég implementálni kellett volna.⁴⁸ Ezt a jogszabályt nemcsak nem implementálta az ír jogalkotó 2011. december 5-ig, hanem 2012. március 29-én deklarációt fűzött hozzá – hibásan. A kerethatározat lehetőséget ad arra, hogy a kerethatározat végrehajtására nyitva álló határidő, azaz 2011. december 5. előtt⁴⁹ kézhez kapott kérelmekre továbbra is az elítélt személyek átszállításáról szóló meglévő jogi eszközöket alkalmazza egy tagállam. Írország ennek megfelelően kijelentette, hogy a 2011. december 5. előtt hozott jogerős ítéletek, így a Tobin-ügyben hozott másodfokú ítélet végrehajtása vonatkozásában a kerethatározat hatálybalépése előtt alkalmazandó jogi eszközöket alkalmazta⁵⁰, márpedig a korábbi szabályok, azaz a hivatkozott 2005-ös ír törvény szerint nem volt mód a büntetés

⁴³ Grotius, H.: A háború és béke jogáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960

⁴⁴ Nyitrai ír arról, hogy pontatlan a gyakori „kiadni” fordulatot használni a fordításnál, mivel a középkori latin nyelv nem ismerte az *extradere* igét. M. Nyitrai P.: i. m. 29. o.

⁴⁵ Transfer of Execution of Sentences Act 2005

⁴⁶ Uo. 7. cikk (1) bekezdés

⁴⁷ Lásd Legfelső Bíróság. Minister for Justice Equality and Law Reform v Tobin, [2012] IESC 37, 2012. június 19., O’Donnell bíró párhuzamos véleménye, 28. bekezdés

⁴⁸ A tanács 2008/909/IB kerethatározata (2008. november 27.) a kölcsönös elismerés elvének büntetőügyekben hozott, szabadságvesztés-büntetéseket kiszabó vagy szabadságelvonással járó intézkedéseket alkalmazó ítéleteknek az Európai Unióban való végrehajtása céljából történő alkalmazásáról.

⁴⁹ 29. cikk (1) A tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy e kerethatározat rendelkezéseinek 2011. december 5-ig megfeleljenek.

⁵⁰ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 91/28, 2012. március 29.

írországi végrehajtására. 2013 folyamán a magyar Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban felmerült, hogy a nyilatkozat érvénytelen, mivel azt csak a „kerethatározat tanácsi elfogadásakor” lehetett volna megtenni 2008-ban⁵¹, míg az ír deklaráció 2012. márciusi. 2013. szeptember 25-én érkező levelében *Viviane Reding* megerősítette a magyar jogi álláspontot: a nyilatkozat érvénytelen, és így az átmeneti mentesség nem jött létre.⁵² Igaz, hogy egyelőre a bizottság eszköztelen, de 2014 decemberében, azaz a lisszaboni szerződés hatálybalépésének ötödik évfordulóján megnyílik a lehetőség a kerethatározatok hibás végrehajtása miatti jogsértési eljárás megindítására. Tobin szempontjából ez a legveszélyesebb jogszabályi lehetőség, ami Magyarország rendelkezésére állt, és úgy vélem, az ettől való félelem adta a legnagyobb lökést, hogy vállalja a büntetés letöltését. Technikaileg ez úgy történt, hogy 2014 januárjában öt napot töltött Magyarországon, majd kérelmezte az átszállítását Írországba, amit a magyar, az ír igazságügy-miniszter és az ír legfelső bíróság is jóváhagyott.⁵³ 2014. január 17-én visszaszállították Tobint Írországba az Interpol munkatársai segítségével, hogy letöltse szabadságvesztés-büntetése fennmaradó részét.⁵⁴ Felvetődik a kérdés, hogy ez pontosan mennyi, azaz szabadulhat-e Tobin a kiszabott büntetés felének letöltése után. Első fokon a Budakörnyéki Bíróság három év szabadságvesztést szabott ki, amelyet a Pest Megyei Bíróság mint másodfokú bíróság helybenhagyott azzal a könnyítéssel, hogy a fele után feltételesen szabadulhat, hiszen „*a nyelvet nem ismerő, idegen állam polgára számára a szabadságvesztés végrehajtása fokozott terhet jelent*”⁵⁵. Ha azonban Tobin szülőhazájában, az otthonától nem messze tölti le a büntetése fennmaradó részét, semmi nem indokolja a könnyítést. Az ír legfelső bíróság ezzel, úgy tűnik, egyetértett, illetve az ír jog szerint nem volt mód a harmadolásra, és úgy határozott, hogy Tobin legkorábban 595 nap, azaz csaknem 20 hónap elteltével szabadulhat feltételesen.⁵⁶

⁵¹ 2008/909/IB kerethatározat, 28. cikk (2) bekezdés

⁵² Tobin-ügy: Magyarország eljárást indíthat Írország ellen. Hvg.hu, 2013. szeptember 26. http://hvg.hu/itthon/20130926_Navracscs_Reding_szerint_is_igazunk_van

⁵³ Az ír hatóságok engedélyezték, hogy Tobin a hazájában töltsen le büntetését. Kormány.hu, 2014. január 17. <http://www.kormany.hu/hu/kozizagzatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/hirek/az-ir-hatosagok-engedelyeztek-hogy-tobin-a-hazajaban-toltse-le-buntetese-t>;

Lakatos B.: Papp Gergő: Végre börtönbe került az ír gázoló! Hír24.hu, 2014. január 14. <http://www.hir24.hu/bulvar/2014/01/14/papp-gergo-vegre-bortonbe-kerult-az-ir-gazolo/>

⁵⁴ Jövő szeptemberig börtönben marad az ír gázoló. Kormány.hu, 2014. január 17. <http://www.kormany.hu/hu/kozizagzatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/hirek/jovo-szeptemberig-bortonben-marad-az-ir-gazolo>

⁵⁵ Pest Megyei Bíróság mint másodfokú bíróság, ügyszám: 2. Bf. 740/2002/6. 2002. október 10.

⁵⁶ Fekete Gy. A.: Nyolc hónappal többet ülhet az ír gázoló. Nol.hu, 2014. január 21. http://nol.hu/belfold/20140121-nyolc_honappal_tobbet_ulhet

Február 5-én kelt levelében Ciarán Tobin 14 év után először sajnálatát fejezte ki és bocsánatot kért közvetlenül a családtól. Zoltai Bence ezzel lezártnak tekinti az ügyet.⁵⁷

A jogelméleti háttér mint az átadás megtagadásának kritikája és magyarázata

A kölcsönös elismerés elve „*valóban egy rendkívül érdekes kérdés, és ha az erről szóló vita e bíróság kivételével bármely más fórum előtt merülne fel, kétségtelenül jelentős és izgalmas akadémiai vita bontakozhatna ki*” – írta Peart bíró az első, az átadást megtagadó határozatban. Jelen tanulmány épp megfelelő fórum a kérdés megvitatására. Véleményem szerint a probléma a tamperei csúcson a bírói együttműködés sarokkövének nevezett „kölcsönös bizalom” hiánya. Hiszen ennek megléte esetén mind a kötelező, mind a feltételes megtagadási indokokat elfelejthetnénk: egy adott tagállam ítéletei automatikusan kikényszeríthetővé válnának bármely másik tagállamban. Az emberi jogok egységes tiszteletben tartása és kikényszeríthetősége esetén a garanciákra sem volna szükség. Ez azonban még beláthatatlan messzeségben van. Az elméleti, felfogásbeli különbségek mellett – gondoljunk csak a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés eltérő megítélésre – a gyakorlati megvalósítás, az emberi jogi standardok betartása hatalmas különbségeket mutat Európai Unió-szerte. Amíg pedig ez igaz, a kölcsönös bizalom nem áll, nem is állhat fenn. Ameddig az eltérő alapjogi standardok következtében az egyes európai uniós tagállamok féltik állampolgáraikat, egyrészt magukban a jogszabályokban hagynak egerutat a végre nem hajtásra, másrészt a gyakorlatban megszorítóan értelmezik az uniós rendelkezéseket.⁵⁸

Azonban ahogy Bárd Károly fogalmaz, „*a bizalom hiánya mégsem fog azzal járni, hogy visszatérünk a bűnügyi együttműködés hagyományos elveihez. Ezek az elvek ugyanis egyértelműen lassítják a kooperációt és gyengítik a bűnüldözés hatékonyságát. Márpedig a bűnüldözés és a bűnügyi együttműködés hatékonysága iránti igény megvan. [...] Ezért van remény arra, hogy a jogok közelítése a terheltek pozícióját inkább erősíteni fogja.*”⁵⁹ Ugyanerre jutottak az EU állam- és kormányfői is: a stockholmi

⁵⁷ 14 év után: Különös dologra szánta rá magát az ír gázoló. Heti válasz, 2014. február 5. <http://hetivalasz.hu/vilag/az-apa-ezzel-lezartnak-tekinti-az-ugyet-7291>

⁵⁸ Vermeulen, G. – De Bondt, W. – Ryckman, Ch. (eds.): Rethinking international cooperation in criminal matters in the EU. Moving beyond actors, bringing logic back, footed in reality. Maklu, Antwerpen–Apeldoorn–Portland, 2012, pp. 269–270.

⁵⁹ Bárd K.: Az igazságszolgáltatási rendszerek összehasonlító vizsgálata – jogközelítés – vádlotti jogok. In: Gellér B. (szerk.): Békés Imre emlékkötet. Tullius Kiadó, Budapest, 2013, 16–34., 29. o.

program a kölcsönös elismerés elvével kapcsolatban szokatlanul őszinte, nyílt kritikát fogalmaz meg, és éppen azt a kölcsönös bizalmat próbálja meg megteremteni, amely számos 2001. szeptember 11. után elfogadott kölcsönös elismerést feltételező dokumentum állítólagos alapköve volt: „Az anyagi és eljárási jog – szükség szerinti – harmonizációjának elő kell mozdítania a kölcsönös elismerést.”⁶⁰ Sőt, az eredetileg most már bevallottan hiányzó bizalmat és az abból származtatható kölcsönös elismerést az igazságügyi ítéletek és határozatok valamennyi típusára ki kell terjeszteni, amelyek a jogrendszerből függően büntető vagy közigazgatási jellegű ítéletek és határozatok is lehetnek. 2012-ig több fontos jogszabály született e téren: a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról, a tájékoztatáshoz való jogról, de idesorolható a bűncselekmények áldozatainak jogaira vonatkozó minimumszabályok megállapítása is.⁶¹

A bűnügyi együttműködés előbbiekben leírt fejlődése alátámasztja az európai integráció fejlődésének neofunkcionalista magyarázatát.⁶² Az integráció kezdetekor a tagállamok elutasítottak bármiféle kezdetleges formális bűnügyi együttműködést. A személyek szabad mozgása a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének területén, valamint a védendő közösségi jogtárgyak létrejötte szükségessé tette a közös bűnüldözési fellépést (ügynevezett *spill-over* hatás). A kezdetekben akadozó bűnügyi együttműködés, a tagállamok vonakodása büntetőjogi szuverenitásuk feladásától erősen politikai, alacsony kompromisszumot jelentő, nehezen kikényszeríthető normákban öltött testet, és a jogharmonizáció helyett a kölcsönös elismerés elvének megfelelő szabályok elfogadásában. Ezek azonban egy idő után nem tudtak hatékonyan működni megfelelő, közösségiesített és kikényszeríthető eljárási minimumstandardok, emberi jogi mechanizmusok nélkül. Most annak lehetünk szemtanúi, hogy a hatékony bűnügyi együttműködés fenntartása és fejlesztése céljából – mintegy második *spill-over*ként – hogyan egészítik ezt ki eljárási garanciák, és a hatékonyság szavatolása érdekében hogyan alakul ki egy európai uniós büntetőeljárási rendszer.

⁶⁰ Stockholmi program, 3.1.1. pont

⁶¹ Az Európai Parlament és a tanács 2010/64/EU irányelve (2010. október 20.) a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról; Az Európai Parlament és a tanács 2012/13/EU irányelve (2012. május 22.) a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról; Az Európai Parlament és a tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

⁶² Haas, Ernst B.: *Beyond the Nation-state*. Stanford University Press, Stanford, 1964; Schmitter, Ph. C.: *Three Neo-functional Hypotheses About International Integration*. *International Organization*, vol. 2, no. 2, 1969, pp. 161–166.

Összefoglaló

Az átadási eljárások idővonala

2014	II. 05.	Életében először Tobin bocsánatot kér közvetlenül a családtól
	II. 17.	Tobint átszállítják Írországba, hogy letöltse büntetése fennmaradó részét
	I. 16.	az ír legfelső bíróság jóváhagyja Tobin átszállítását
	I. 14.	a Fővárosi Törvényszék büntetés-végrehajtási bírója jegyzőkönyvbe veszi Tobin kérelmét, hogy Írországban tölthesse le büntetését – a magyar és az ír igazságügy-miniszter hozzájárul az ítélet irországi letöltéséhez
2013	I. 13.	Tobin megérkezik Magyarországra, és bevonul a büntetés-végrehajtási intézménybe
	IX. 30.	Tobinnak nyilatkoznia kell, hogy elfogadja-e a magyarországi garanciákat és megkezdi-e büntetése letöltését Magyarországon
2012	III.	Tobin ismét bejelenti, hogy kész leülni a büntetését, amennyiben ezt Írországban teheti meg
	VI. 19.	második körben másodfokú ítélet az átadás megtagadásáról
2011	XI. 09.	Tobin önként átadási őrizetbe vonul Írországban
	III. 30.	Tobin jelzi szándékát, hogy börtönbe vonuljon, amennyiben ezt Írországban megteheti
2009	II. 11.	második körben elsőfokú ítélet az átadásról
	XI. 11.	Tobint óvadék fejében elengedik
2008	XI. 10.	Tobint Írországban ismét őrizetbe veszik
	IX. 17.	negyedik elfogatóparancs kibocsátása
2007	VIII. 25.	hatályba lép a kerethatározatot átültető ír törvény módosítása
	II. 25.	Fennelly bíró 2007. július 3-i ítéletének indokolása
2006	VII. 03.	első körben az ír legfelső bíróság elutasítja a fellebbezést
	I. 12.	első körben elsőfokú ítélet az átadás megtagadásáról
2005	I. 12.	Tobin irországi letartóztatása, majd óvadék ellenében szabadlábon védekezhet
	XII. 20.	európai elfogatóparancs megérkezése az ír bírósághoz
2004	2004. október – 2006. április	első, második és harmadik európai elfogatóparancs kibocsátása
	X. 12.	nemzetközi elfogatóparancs kibocsátása
2002	V. 01.	Magyarország uniós csatlakozása – hatályba lép a 2003. évi CXXX. törvény kerethatározatot végrehajtó része
	I. 01.	európai elfogatóparancs hatálybalépése
2000	X. 10.	alapügyben másodfokú ítélet
	V. 07.	alapügyben elsőfokú ítélet
2000	XI. 30.	Tobin végleg elhagyja Magyarországot
	X. 09.	Tobin visszatér Magyarországra, ügyvédje ezt jelzi a bíróságnak
	IX. 19.	Tobin visszakapja az útlevelet, majd Írországba utazik
	VIII. 28.	vádemeles – Tobin kérvényezi az útlevele visszakapását
	IV. 9.	bűncselekmény

Irodalom

- Bárd K.:** *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007
- Bárd K.:** *Az igazságszolgáltatási rendszerek összehasonlító vizsgálata – jogközelítés – vádlotti jogok.* In: **Gellér B. (szerk.):** *Békés Imre emlékkötet.* Tullius Kiadó, Budapest, 2013, 16–34. o.
- Bárd K.:** *Vádlottak jogai és sértettek érdekei a nemzeti és nemzetközi büntetőeljárársban.* Kézirat, 2013
- Cseri P.:** Tobin-projekt lépésről lépésre. *Népszabadság*, 2012. július 24.
- Fekete Gy. A.:** Nyolc hónappal többet ülhet az ír gázoló. *Nol.hu*, 2014. január 21.
- Gergely Zs.:** Nagykövet kampányolt az ír gázoló hazaengedéséért. *[origo].hu*, 2008. április 13.
- Gergely Zs.:** „Mi engedték el” – amit mindenki rosszul tud az ír gázolóról. *Hvg.hu*, 2014. február 19.
- Grotius, H.:** *A háború és béke jogáról.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960
- Haas, Ernst B.:** *Beyond the Nation-state.* Stanford University Press, Stanford, 1964
- Karsai K. – Ligeti K.:** Magyar alkotmányosság a bűnügyi jogsegély jog útvesztőiben. *Magyar Jog*, 2008/6.
- Lakatos B.:** Papp Gergő: Végre börtönbe került az ír gázoló! *Hír24.hu*, 2014. január 14.
- M. Nyitrai P.:** *Nemzetközi bűnügyi jogsegély Európában.* KJK-Kerszöv, Budapest, 2002
- Schmitter, Ph. C.:** Three Neo-functional Hypotheses About International Integration. *International Organization*, vol. 2, no. 2, 1969
- Vermeulen, G. – De Bondt, W. – Ryckman, Ch. (eds.):** *Rethinking international cooperation in criminal matters in the EU. Moving beyond actors, bringing logic back, footed in reality.* Maklu, Antwerpen–Apeldoorn–Portland, 2012

Bizonyítás az angloamerikai büntetőeljárás rendszerben

Az angloamerikai jogi irodalom a kontinentális jogrendszertől eltérő rendszerben, más céllal és megközelítéssel taglalja a bizonyítás kérdéseit. A téma jelentőségéhez képest kevés mű születik napjainkban a bizonyítás elméletéről. Bár a bizonyítás és a bizonyítékok elmélete tárgyában gazdag történeti anyag áll rendelkezésre, ami arra utal, hogy a common law tradícióban speciális jelentősége van a bizonyítási jognak.¹ Ez a tradíció pedig olyan eszmékhez kapcsolódik, mint a jog igazsága, ésszerűsége, igazságossága. Az angloamerikai büntetőeljárás céljának, működési mechanizmusának és intézményrendszerének megértéséhez szükséges ezen eszmék és a bizonyítási rendszer összefüggéseinek megismerése, a tanulmány ilyen megközelítésből tárgyalja témát.

Az angloamerikai bizonyítási rendszer helye és szerepe a büntetőeljárásban – a magyar bizonyítási jogi irodalom tükrében

Az angloamerikai bizonyítási jogi irodalomban a tudományos munkák főként a bizonyítási szabályok elemzésére koncentrálnak, azon belül is elsősorban a kizárási szabályokat részletezik. A ténymegállapításról és a bizonyítottságról átfogóan, elméleti jelleggel szóló művek sokkal kisebb számban fordulnak elő.

Magyarországon a bizonyítási jog szerepe és tágabban, a kontinentális jogrendszer bizonyítási rendszere a büntetőeljárás-jog-tudomány egyik központi témája. Tremmel Flórián azt vallja, hogy a büntetőeljárás tulajdonképpen „egy tág értelemben vett – a bizonyítékminimumtól a bizonyítékmaximumig haladó vagy addig el nem jutó – bizonyítási folyamat”. Véleménye szerint: „Látszólag a bizonyítás »csak« az igazság elérését szolgálja, ugyanakkor azonban – lévén a ténykérdés elsődleges a jogkérdéshez képest – a ténykérdés téves megoldása esetén már a jogkérdés megoldása sem lehet megfelelő stb. [...] Következésképpen a funkcionális megközelítésben nemigen lehet elhatárolni egymástól a büntetőeljárást és a bizonyítást.”² Elméletét

¹ Twining, W. L.: Theories of Evidence: Bentham and Wigmore. Stanford University Press, Stanford, 1985, Introduction, p. viii.

² Tremmel F.: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006, 23. o.

alátámasztja azzal is, hogy a büntetőeljárás elvei gyakran egyúttal a bizonyítás elvei is, illetve a büntetőeljárás alanyai és a bizonyítás alanyai is ugyanazok.

Cséka Ervin szerint: *„A bizonyítást a büntető jogalkalmazás részeként, egyik funkciójaként felfogott ténymegállapítási tevékenység alapvető módszerének kell tekinteni. Ennek folytán a bizonyítás szűkebb fogalom és logikailag nem alap-, hanem következményjellegű elem a büntető ténymegállapítás elsődleges fogalmában.”*³

Tremmel megfogalmazásában megismerésen a tény- és jogkérdések megoldását értjük. A bizonyítás a tények megismerése érdekében zajlik. Sőt Tremmel továbbmegy: véleménye szerint a bizonyítás a büntetőeljárás tartalmi (ténybeli) oldala⁴. A „hogyan” kérdését taglalják a bizonyítás szabályai.

Bócz Endre így foglalja össze a megismerés lényegét: *„A megismerés – ismeretszerzés. [...] A megismerés viszont csak akkor tölti be a szerepét, ha a megszerzett ismeretek igazak [...] Az ismeret igaz voltáról a bizonyítás révén lehet meggyőződni. A legtágabb értelemben vett bizonyítás valamely tétel, (logikai) ítélet igaz voltának kimutatása olyan tételek segítségével, amelyek igaz volta már bebizonyosodott.”*⁵

*„A bizonyítás – Tremmel megfogalmazásában – minősített megismerést jelent: a jog által is meghatározott tárgykörben és módon folyó megismerési tevékenység”*⁶. Tehát *„ez a tényállás-megállapítás is végső soron csak ismeret, de bizonyosnak tekintett ismeret. A kétséget kizáró jelleget biztosítja az, hogy a bizonyítás az összes alapelvek maradéktalan érvényesülése mellett zajlik le, azaz az igazságszolgáltatás keretében.”*⁷

Király Tibor kiemelten, a büntetőeljárás központi feladataként kezeli az igazság megállapítását. Bár kifejti, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak az igazság megállapítása csak az első feladata ahhoz, hogy a többi feladat megvalósulhasson, így például a bűnösök felelősségre vonása, az ártatlanok védelme, tágabb értelemben a társadalom védelme, a büntetőjogi prevenció. Király Tibor összehasonlító elemzésében bemutatja, hogy az igazságot a különféle eljárási rendszerek különböző módon tartják elérhetőnek, és éppen bizonyítási rendszerük eltérő jellege miatt. Elméletileg és tiszta rendszerekben gondolkodva abban az eljárásban, *„amelyben a bíróságnak a valóságot függetlenül a felek tevékenységétől is meg kell állapítania, ahol ennek érdekében érvényes a bíróságra az officialitás, a bizonyítékok szabad mérlegelése, a materiális igazságot állapítják meg.*

³ Uo. 29. o.

⁴ Uo. 45. o.

⁵ Bócz E.: A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. Magyar Jog, 2008/2., 77. o.

⁶ Tremmel F.: i. m. 33. o.

⁷ Uo.

Ahol ellenben a felek rendelkezési jogosultsága a domináns, és nyilatkozataik kötik a bíróságot (pl. lemondás a jogról), vagy a törvény határozza meg a bizonyítékok értékét, ott a bíróság formális igazságot állapít meg.”⁸

Az inkvizíciós per célja a materiális igazság elérése volt, gyakorlatilag mindenáron, akár kíméletlen eszközök által is.

A kontradiktórius eljárás ezzel szemben az egyén jogainak tiszteletben tartása mellett igyekszik igazságot szolgáltatni. *„Minthogy a tiszta ügyféli perben a bíró viszonylagos passzivitása mellett a felek rendelkezési jogosultsága érvényesül, kérdésessé tehető, tényleg az igazság megállapítása-e az ilyen eljárás feladata, vagy inkább csak a felek jogvitájának az eldöntése.”⁹*

Király Tibor hangsúlyozza: *„a korona képviselőjeként fellépő vádlónak ui. – a szakirodalomban ismert álláspontok szerint – nem az a kötelessége, hogy mindenáron győzzön; az a feladata, hogy az esküdtek elé tárja a teljes tényállást korrekt (fair) és pártatlan módon. A koronának nem érdeke az elítélés. A koronának egyedül az az érdeke, hogy az igazi bűnöst ítéljék el, hogy az igazság kiderüljön, és igazságot szolgáltatassanak.”¹⁰*

Emellett kiemeli azt is, hogy a bíró tárgyaláson betöltött szerepe nemcsak az, hogy ügyeljen a felek párharcának szabályosságára, hanem az igazság megállapítása érdekében érdemben is befolyásolhatja az ügy menetét azzal, hogy kiegészítheti a bizonyítást, akár új tanúkat idézhet. Ez azonban csak joga és nem kötelessége – eltérően a kontinentális bírótól. Sőt, a nagymértékű közvetlen beavatkozást az ügy menetébe nem is tartják kívánatosnak a bíró részéről az angloamerikai jogrendszer hagyományos funkciói alapján.

A perbeli igazságról szóló alaplívében kijelenti: *„Habár az angol ügyféli perben más eljárási módszereket alkalmaznak, mint a kontinentális jogokban, nem vonható le mégsem olyan következtetés, hogy a jog nem az igazságra törekszik.”* Szól azonban arról is, hogy az amerikai jogászok maguk is kritikusan tekintenek jogukra. J. Frank Wigmore-t idézve utal arra, hogy az igazságszolgáltatás sportzerű elmélete „legalizált szerencsejátékká” teszi a pert. A szembenálló ügyvédek párharc megakadályozza a perdöntő bizonyítékok felderítését, vagy a kihallgatást úgy irányítják, hogy a tényeket elferdítik. *„A versenyszellemnek annyira engedtünk, hogy ez a veszély elburjánozhatott.”¹¹*

⁸ Király T.: Büntetőítélet a jog határán. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 186. o.

⁹ Uo. 141. o.

¹⁰ Uo. 142. o.

¹¹ Uo. 142–143. o.

Erdei Árpád szintén abból indul ki, hogy „az igazság megállapításának mai módja a bizonyítás”, ám utal arra, hogy az eszközök megbízhatóságát illetően néha magunk is kételkedünk. Ezt támasztja alá a tanúk szavahihetőségének ellenőrzését szolgáló technikák kifejlesztése, alkalmazhatóságának vizsgálata.¹² A vádelvű és a vegyes rendszerű eljárás képviselői kölcsönösen éles kritikával illetik a másik rendszert. Ezzel együtt a fejlődés során a két rendszer jelentősen közeledett egymáshoz: „Az angolszász akkuzatórius tárgyalási modell akként van változóban, hogy a bírói aktivitást lényegesen jobban elviseli, mint korábban, ezzel szemben a vegyes rendszerű eljárásokban jelentős erőfeszítéseket láthatunk a vád és a védelem bizonyításbeli aktivitására.”¹³

Számos értekezés foglalkozik azzal, hogy a bizonyítási jog gyakorlatában túl sokat foglalkoznak más értékekkel, mint az igazság elérhetőségével.¹⁴ Holott az igazság mind tökéletesebb megismerése a büntetőeljárás továbbfejlesztésének egyik leglényegesebb szempontja, sőt a „bizonyítási jog” kialakulását alapjaiban meghatározta.

John H. Langbein az angloamerikai bizonyítás jogának történeti alapjairól írt tanulmányában szintén abból indul ki, hogy „a jogrendszer fő feladata, határozni a múlt tényeiről”¹⁵, ezzel a bizonyítás meghatározó szerepét hangsúlyozza. Langbein véleménye szerint a modern kontinentális és az angloamerikai rendszer közötti szakadék oka főként a tényfeltárás különbözősége.¹⁶ Tanulmányában levezeti, hogy ez az attitűdbeli különbség készítette az angloamerikai jogászokat arra, hogy létrehozzák a bizonyítás jogát.¹⁷

Az angloamerikai jogrendszer bizonyítási jogának kialakulásáról az az álláspont terjedt el széles körben, miszerint a bizonyítási szabályok legfőképpen az esküdtszéki rendszer gyengéit, mindenekelőtt a laikus döntéshozók megismerési potenciáljának hiányosságait hivatottak ellensúlyozni.¹⁸ A kontinentális eljárási jogban nem alakult ki a bizonyítási jog hasonlóan formális szabályozása. Fantoly Zsanett megfogalmazásában „ennek gyökere az a hit, hogy a hivatásos

¹² Erdei Á.: Tanok és tévtanok a büntetőeljárás jogtudományában. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011, 30. o.

¹³ Uo. 31. o.

¹⁴ Spencer, M. – Spencer, J.: Evidence Concentrate: Law Revision and Study Guide. Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 7.

¹⁵ Langbein, J. H.: The Historical Foundation of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. Columbia Law Review, vol. 6, 1996, p. 1168.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 1169. o.

¹⁸ Uo. 1194. o.

*bírói kar szakmai szocializációja során elsajátította a megismerés helyes módszereit és nem követ el olyan hibákat, mint a beavatatlanok*¹⁹.

Az esküdtszékes tárgyalás alap gondolata eredetileg az ősi angol jogra épül, amely szerint valakinek a közösség tagjai közül is joga van ítéletet mondani. Az esküdtszék a függetlenség és a pártatlanság eszméje hozta létre, ezért a tisztességes eljárás jelképének tekinthetjük. Az esküdtszék által biztosított, hogy a döntés a terhelt büntetőjogi felelősségéről az emberek véleménye: mivel a jogrendszer kifejlődése és az ítélkezés a közösség, a társadalom védelme érdekében történt, a közösség, a társadalom felelőssége az is, hogy terhelje és elítélje azokat az embereket, akik megsértik a törvényt.²⁰

Az esküdtszéki tárgyalás eredetileg a szabad bizonyítás keretei között működött. Bár ebben a rendszerben az egyén jogait az eddigi bizonyítási rendszereknél nagyobb tiszteletben tartották, a döntéshozás folyamata ellenőrizhetetlen volt. A bizonyítékokat akár figyelmen kívül is hagyhatták, de legalábbis azok ésszerű vizsgálata nem volt követelmény. Mindemellert az esküdteknek a jogi ismeretei is hiányoztak. Ezeket a hiányosságokat a hivatásos bíró hatáskörének növelésével és a bizonyítási szabályok meghatározásával kívánták ellensúlyozni a valóságnak megfelelő, végső soron igazságos ítélkezés megteremtése érdekében.

A bíró a common law típusú eljárási rendszerekben alapvetően a bizonyítékok befogadását ellenőrzi: *„kapushoz hasonlítható szerepet játszik abban, hogy megakadályozza az irreleváns vagy félrevezető, illetve a jogellenesen megszerzett bizonyítékok esküdtek elé kerülését. A bíró dönti el, hogy a bizonyíték elfogadható-e és felajánlható-e tényfeltárási kiértékelésre. [...] A hivatásos bíró feladatát képezi tehát annak biztosítása, hogy jogellenes volta miatt megbízhatatlan bizonyítékok ne kerüljenek az esküdtek elé, azokat már előzetesen rekesse ki az ítélethozatalra való visszavonulás előtt, a kioktatás keretében.”*²¹ Ezzel a ténykérdés eldöntéséből kizárt hivatásos bíró lényeges szerepet kap a bizonyításban, akár döntő befolyást gyakorolhat a bizonyítás végeredményére.

Tremmel Flórián szerint az angloamerikai jogrendszert negatíve kötöttnek tekinthetjük, mióta a bizonyítékok elutasításának lehetősége széles körben intézményesített, másrészt érthetjük úgy is, mint nyitott bizonyítási rendszert,

¹⁹ Fantoly Zs.: A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága. HVG-ORAC, Budapest, 2012, 130. o.

²⁰ Fantoly, Zs.: Evidentiary Systems in the Anglo-Saxon Criminal Proceedings. In: Fenyvesi, Cs. – Herke, Cs. (eds.): Pleadings Celebration Volume of Professor Tremmel Flórián's 70th Birthday. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécsi publicata 148. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2011, 51. o.

²¹ Fantoly Zs. (2012): i. m. 113. o.

ha azt vesszük tekintetbe, hogy a bizonyítottság nem a szabad mérlegelés függvénye, sokkal inkább az ésszerű kétely hiányáé.²² Miután azonban a hivatásos bíró hatásköre már nemcsak abban merül ki, hogy kioktassa az esküdteket a bizonyítási jog elveiről és tilalmairól, hanem utasítást is adhat egyes bizonyítási eszközök el nem fogadására, sőt a felmentésre is, az angloamerikai bizonyítási rendszert Tremmel szerint helyesebb a vegyes rendszerhez sorolni.²³

Fantoly Zsanett kimondja, hogy valójában a „szabadság védőbástyájának” tekintett esküdtszéknek nincs már tényleges lehetősége a szabad bizonyításra, helyette a hivatásos bíró az eljárás és egyben a bizonyítás törvényességének az őre.²⁴ Emellett az esküdtszék munkáját segítik, egyúttal kötöttséget jelentenek a bizonyítás szabályai. A bizonyítás szabályai a kontinentális kódexekben nem szerepelnek részletesen. Ott a bírák szabadon fogadhatnak és utasíthatnak el bizonyítékokat és szabadon mérlegelhetik azokat, egészen addig, amíg döntéseiket megfelelően indokolják²⁵.

Langbein *Sir Dudley Ryder*nek, a királyi ítélőszék elnökének az 1754 és 1756 közötti időszakból származó jegyzetei mint eredeti források alapján azt vallja, hogy nem lehet egyértelműen a bizonyítási jogot tekinteni az esküdtszék vizsátságaira adott válasznak.²⁶ Az első érve az, hogy az esküdtszék a XII. századból származik, a bizonyítás joga pedig sokkal újabb keletű. Langbein hivatkozik Wigmore-ra, a bizonyítási jog történetének tudására, aki a modern bizonyítási jog kezdeményeit a XVI–XVII. századra teszi. Langbein a cikkében olyan forrásokra is utal, amelyek szerint a modern bizonyítási jogot még a XVIII. század közepén sem alkalmazták.

A középkorban az esküdtszék arra épült, hogy tagjai maguk voltak informáltak a releváns tényekben, nem nagyon volt helye bizonyításnak. Olyan embereket választottak, akiknek eleve tudomásuk, információik lehettek az ügyről. A középkor végére alakult az esküdtszék a maihoz hasonlóvá, ekkortól már olyan polgárok közül választották őket, akik függetlenek a cselekménytől. Ez a passzív esküdtszék igényelte a tárgyalótermi eljárást, amelyben külső tanúk nyújtanak információt. Az új esküdtszéknek lényeges szerepe volt a bizonyítási jog létrejöttében. Először a tanúk bizonyítottak a nyílt bíróság előtt, az esküdtek monopóliuma a tények ismerete felett véget ért.

²² Tremmel F.: i. m. 63. o.

²³ McKenzie, M. (ed.): *Criminal court practice*. Butterworths, London, 1994. Idézi Tremmel F.: Uo.

²⁴ Fantoly Zs. (2012): i. m. 114. o.

²⁵ Uo. 130. o.

²⁶ Langbein, J. H.: i. m. 1169–1202. o.

Ezt követően a bírói tanács hallgatta meg ugyanazt a vallomást, amelyik képes volt értelmezni a bizonyítékot, és tanácsot adni az esküdtszéknek, hogyan alkalmazza a jogot.

Wigmore úgy véli, a bizonyítás jogának forrásai a késő XVIII. századra és a korai XIX. századra nyúlnak vissza, a Tudor–Stuart időszakra. Az első szabályok az instrukciók alapján alakultak ki, de ezeket a szabályokat még nem tették közzé a késő XVIII., kora XIX. századig. A nyomtatott közlemények elterjedése tette lehetővé a szabályok fejlődését 1791 után. A források szerint a XVIII. századi eljárásban már létezett valamiféle jog, ez azonban még nem a modern gyakorlaton alapult. Az írásbeliség és a formális bizonyítási jog a XVIII. században jelent meg. Ryder jegyzetei egy olyan rendszert mutatnak be, amely az esküdtszék informális befolyásolásának eszköze volt az írásbeli formális jog által. E szerint a hivatásos bíró gyakorlatilag domináns szerepet tölthetett be az esküdtszék felett, ha akart.

Wigmore szerint a modern bizonyítási jog létrejöttében meghatározó szerepe volt az ügyféli eljárás gyors kialakulásának a XVIII. század utolsó negyedében. Emellett jelentős lépés volt a hivatásos bíró bekerülése a bírói tanácsba, amelynek korábban nem volt jogász tagja. A hivatásos védő 1730 körül jelent meg a büntetőügyekben. 1780 körül a vád és a védelem oldalán is megjelentek a jogi képviselők.

Langbein *Beattie*-re hivatkozik, aki már az 1780-as években észlelte a védők keresztkérdézési tevékenységét: előfordult, hogy tisztességtelen tanúkat vontak be, például a vád tanúja ellenszolgáltatást kapott, ha a vádlottat elítélték, a bűntárs pedig koronatanúvá vált a büntetlenségért cserébe. A hamis tanúzás e formáira válaszul születtek meg a hitelesítési szabályok, a beismerési szabály, illetve a kizárási szabályok.²⁷ Beattie a bizonyítási szabályok XVIII. századi letisztulását a védő növekvő befolyásának tulajdonította. Az ügyféli eljárás a bíró passzív szerepét erősítette, áttörte a bíró és az esküdtszék korábbi együttműködését. Beattie azt figyelte meg, hogy a jogi képviselők jelenlétének elterjedésével a bírónak sokkal kevesebb szerepe van a bizonyításban.

A XVII. és a korai XVIII. században a bíró hallgatta ki a tanúkat és a vádlottat, és a modern kontinentális elnöklő bíróhoz hasonlóan domináns szerepe volt a tárgyaláson. A korai XIX. században arról tudósítanak, hogy a bíró egyfajta kívülállóként tekint a tárgyalásra, mialatt a vád és a védelem jogi képviselői kérdezik a tanúkat. Más olyan elvek is a helyükre kerültek, mint például az önvád alóli mentesség vagy a kétséget kizáró bizonyosság.²⁸ A keresztkérdézet több

²⁷ Uo. 1197. o.

²⁸ Uo. 1198–1199. o.

okból is méltatták már a XIX. században: először is az igazság megismerése feltétlen eszközének tekintették, másrészt a jogi képviselők növekvő jelenlétét kívánták a tanúkihallgatásnál.²⁹

A Ryder-forrásban leírt informális kontroll az esküdtszék felett összeegyeztethetetlen volt a jogászok uralta tárgyalással. A hallomáson alapuló bizonyíték (*hearsay*) továbbra is bírói megítélés kérdése maradt, majd a XVIII. század végén és a XIX. század elején kialakították a bizonyítékok felhasználásának és kizárásának szabályrendszerét.

A bizonyítási jog forrásai az angloamerikai büntetőeljárásban

A bizonyítási jog az angloamerikai jogrendszerben önálló jogterület, elkülönül az eljárásjogtól. Bár kodifikációja elindult, alapvetően esetjogi rendszerként az írott törvények messze nem teljes körben szabályozzák az egyes jogterületeket, a bírák jogértelmezése, a bírói ítéletek egyaránt forrásai a büntetőeljárás-jognak, így a bizonyítási jognak is.

Az angol bizonyítási jog forrásai

Angliában és Walesben az 1980–1990-es években a korábbi téves ítéletek miatt, azok későbbi kiküszöbölése céljából kezdődtek meg a bűnügyi igazságszolgáltatási reformok. Ezek keretében 1995-től több törvényhozási indítvány is született *„egy hatékonyabb büntetőeljárás kidolgozása és az akkuzatórius rendszer kockázatainak minimalizálása”* céljából.³⁰

Angliában nincs egységes büntetőjogi, illetve büntetőeljárás-jogi törvény. A büntetőeljárás-jogi szabályok egyrészt a XIII. századtól egészen napjainkig hozott törvényi szabályokban található meg, másrészt az esetjogban. Tehát a büntetőeljárás-jogi szabályok fokozatosan alakultak ki.³¹ Az alapelvek az alkotmányban található meg, amelynek íratlan, legrégebbi forrása a Magna Charta 1215-ből.

Az angol parlament által hozott törvények közül százötven érinti a büntetőeljárás-jogot, kifejezetten a bizonyítással foglalkozik az 1984. évi rendőrségi és büntető

²⁹ Uo. 1199. o.

³⁰ Koppen Van, P. J. – Penrod, S. D. (eds.): *„Adversarial or Inkvisitorial Comparing Systems”* in *Adversarial versus Inkvisitorial Justice*. Kluwer Academic, New York, 2003, p. 1. Idézi Fantoly Zs. (2012): i. m. 11. o.

³¹ Herke Cs.: *A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2011, 5–8. o.

bizonyítási törvény (Police and Criminal Evidence Act; PACE). A tárgyalást megelőző fázist törvényerejű jogszabályok és az esetjog szabályozzák, köztük az 1996. évi büntetőeljárás-jogi és nyomozási törvény (Criminal Procedure and Investigation Act). A tárgyalás szabályait és egyúttal a bűnügyi bizonyítás szabályait az 1898. évi bűnügyi bizonyítási törvény (Criminal Evidence Act) és az 1999. évi fiatalok igazságszolgáltatási és bűnügyi bizonyítási törvénye (Youth Justice and Criminal Evidence Act) fekteti le. Emellett alacsonyabb szintű jogforrások rendelkeznek számos részletkérdésről. A törvényeket az esetjog (*case law*) egészíti ki, értelmezi és teszi teljessé. Fontos szerepet játszanak a jogforrások között a történeti dokumentumok.

A bizonyítási jogot teljes egészében csak a Koronabíróságon folyó ügyekben alkalmazzák. Ezekben az ügyekben a bizonyítási jog kérdései két alapvető összefüggésben jelennek meg: a bizonyítékok elfogadhatóságának az érvei mentén, illetve olyan vonatkozásban, hogy a bíró milyen utasításokat adjon az esküdt-széknek az összegzésében. A magisztrátusi bíróságokon a bizonyítás szabályait alkalmazzák a tárgyaláson büntetőügyekben, a bizonyítási jog alapvető céljai azonban kevésbé érvényesülnek, mivel a magisztrátusok tény- és jogkérdésben is döntenek. A választott bíróságokon és a törvényszékeken a bizonyítékok elfogadhatóságának sokkal rugalmasabb szabályai alakultak ki már a kezdetektől.³²

Az amerikai bizonyítási jog forrásai

Az Egyesült Államok és a tagállamok alkotmánya más jogterületekhez hasonlóan a büntetőeljárás-jog forrásai is. Ezek tartalmazzák az alapvető alapelveket, mint például az önvád tilalmát. A jogok, amelyek az alkotmányban szerepelnek, a kizárási szabályok alkalmazásával jutnak érvényre.

Az eljárási jogra vonatkozó alkotmányos előírások főként a Bill of Rightsban található meg, az alkotmány első tíz kiegészítésében, amelyet a kongresszus 1789-ben fogadott el, a tagállamok pedig 1791-ben iktatták be. Bár a tagállamok alkotmányos előírásai alacsonyabb rendűek, mint a szövetségi alkotmány szabályai, a tagállami alkotmányok gyakran túlmutatnak a szövetségi alkotmányon a polgárok államhatalmi szervektől való védelme tekintetében. Például a házkutatás és lefoglalás alkalmazhatósága kapcsán több állam bírósága a saját tagállami alkotmányát szigorúbban értelmezte, mint a szövetségi bíróság a szövetségi alkotmány ötödik módosítását.³³

³² Allen, Ch.: Practical Guide of Evidence. Cavendish, London, 2004, p. 23.

³³ Scheb, J. M. – Scheb, J. M. II.: Criminal Procedure. Wadsworth, Belmont, 2012, p. 7.

A legszélesebb körű és egyúttal legfontosabb alkotmányos elv a büntető igazságszolgáltatással – és egyben a bizonyítással – kapcsolatban az alkotmány ötödik és tizenegyedik módosításának a „Due Process” klauzulájában található. Ez az elv egyúttal minden tagállam alkotmányában is megtalálható.

A korrekt eljárásban ennek megfelelően szükség van olyan eljárási garanciákra, amelyek biztosítják az eljárás tisztességességét.³⁴ Ennek része például a szükséges figyelmeztetések megtétele, a fair meghallgatás és a bizonyítékok megismerésének a joga.

A tisztességes eljárás egyik legalapvetőbb követelménye az ártatlanság védelme. Idetartozik továbbá az is, hogy büntetőügyekben „kétséget kizáró bizonyítottság” szükséges.

A bíróság kiemelt szerepet játszik az eljárási jog fejlődésében. Bár az eljárási jogot a törvényhozó szerv határozza meg törvények alkotásával, a bíróságok juttatják érvényre döntéseikben és a bírósági eljárás szabályainak a fejlesztése által. A legfelső bíróság írja elő a szövetségi bíróság eljárási szabályait. Általában véve minden állam legfelső bíróságának felhatalmazása van arra, hogy eljárási szabályokat tegyen közzé az állam valamennyi bírósága számára.

A bíróságok gyakran találkoznak olyan szituációkkal, amelyek kapcsán nem egyértelműen alkalmazhatók a precedensek. Ilyen esetekben a bíróságok eltérhetnek a precedensektől vagy felül is írhatják azokat.³⁵

Amerikában szövetségi szinten és több mint negyven államban a bíróságokon a bizonyítási jog már kodifikált.³⁶ Az Egyesült Államokban a bizonyítás szabályait a polgári és a büntetőügyekben való alkalmazásra egységes törvény, a Federal Rules of Evidence tartalmazza.

A Federal Rules of Evidence-t jogalkotói, jogalkalmazói és akadémiai kutatások figyelembevételével alkották meg 1975-ben, 2011-ben módosították. Célja, hogy egységesen szabályozza azokat a bizonyítékokat, amelyeket az esküdt-szék figyelembe vehet. A jogszabály széles körű mérlegelési lehetőséget biztosít arra, hogy a felek által indítványozott bizonyítékokat bebocsássa.³⁷

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Martin, M. M. – Capra, D. J. – Rossi, F. F. : New York Evidence Handbook. Aspen, New York, 2003, p. 3.

³⁷ <http://federalevidence.com/downloads/rules.of.evidence.pdf>

Az akkuzatórius eljárás bizonyítási rendszerének jellemzői

Az angloamerikai büntetőeljárás történeti alapjait és alapvető jellemzőit tekintve vádelvű (latinul *processus accusatorius*), ennek lényege, hogy az egymással szemben álló, egyenlő jogú felek jogvitáján alapszik. Ez meghatározza a tárgyalás és a bizonyítás rendjét is. A common law bizonyítási rendszerének tanulmányozása meglehetősen bonyolult, a törvények és az esetjog sajátos szövedéke miatt. Emellett a gyakorlat nagyon más, mint a könyvekben megírt jog.³⁸

Damaška szerint az angloamerikai bizonyítási rendszer és egyúttal a kontinentális bizonyítási rendszertől való különbségei három alapvető tényezőn nyugszanak:

1. az ügyféli eljáráson (lényeges, hogy a bizonyítékokat a felek mutatják be, szemben a kontinentális rendszerrel, ahol a bíró bizonyít);
2. a döntéshozó szerv felépítésén (míg az angloamerikai bizonyítási szabályokat gyakran a laikusokból álló esküdtszékre tekintettel alakították ki, a kontinentális szabályok a vegyes bíróság igényeinek megfelelően jöttek létre);
3. azon a körülményen, hogy a tárgyalást megelőzi-e nyomozás, amelynek eredményeit a bíró is megismerheti. (Jelentős különbség van ugyanis a tekintetben, hogy a ténymegállapítónak egyáltalán nincs előzetes információja a tárgyalás előtt, vagy a tárgyalás előtt már megismerheti az előzetes vizsgálat során tett vallomások összegzését.)³⁹

Az eljárás a felek kezdeményezésére indul, és a bizonyítás is a felek dolga. A felek állítják a bizonyítékokat, ők döntenek el, hogyan és mikor mutatják be azokat, milyen sorrendben hívják be és kérdezik ki a tanúikat. Ezzel jut érvényre a kontradiktórius elv, amely szerint a vád képviselője mellett a vádlott is jogosítványokkal felruházott fél.⁴⁰

A bíró szerepe

A bíró mint döntnök szerepe a bizonyításban alapvetően passzív, elsődlegesen a rend fenntartásáért felel. Szerepe van a bizonyítékok befogadása során: a bíró határoz arról, hogy a bizonyíték elfogadható-e és felajánlható-e tényfeltárási kiértékelésre. Ezzel a tevékenységgel elősegíti a bizonyítékok elfogadhatóságával kapcsolatos szabályok fejlődését és az esetjog gyarapodását.

³⁸ Damaška, M. R.: Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 121, 1973, p. 509.

³⁹ Uo. 510–511. o.

⁴⁰ Király T.: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 122. o.

A jogellenes volta miatt megbízhatatlan bizonyítékokat főként még a tárgyalás előtt zárják ki, hogy azok ne is kerüljenek az esküdtek elé. Ez Angliában az előzetes meghallgatás során, eredetileg a Koronabíróságon történt, de egyre inkább a magisztrátusi bíróságokon is szokásos eljárás. Az 1984. évi PACE 78. §-a szerint a bíróságnak általában mérlegelési jogköre van a bizonyítékok elutasítása tekintetében. Ez alól kivétel a 76. § rendelkezése, amely szerint, ha a vallomást kényszer hatása alatt szerezték be, vagy más okból megbízhatatlan, a bíróság köteles az elutasítására.

Az amerikai Federal Rules of Evidence szerint a bizonyítékok elfogadhatóságáról szóló döntés a bíróság feladata. Célja: *„annak megakadályozása, hogy az esküdtek információt szerezzenek olyan tényekre vonatkozó bizonyítékokról, amelyek alkalmasak arra, hogy jogellenes vagy téves döntést eredményezzenek”*⁴¹.

A bíró ügyel arra is, hogy a tanúk kikérdezése a törvénynek megfelelően történjen. Az angol bíró bár nem olyan aktív, mint a kontinentális jogrendszerbeli társa, nem is teljesen passzív. *„Angliában bizonyos körülmények között megengedik, sőt el is várják a bíráktól, hogy beavatkozzanak olyan esetekben, amikor az eljárás téves tényfeltáráshoz vezetne.”*⁴² A bíró vagy magisztrátus is tehet fel kérdéseket, de csak kiegészítő jellegűeket, a kétséges tényekkel kapcsolatban, és csak akkor, ha a vád és a védelem már végzett a kihallgatással. Bár nagyrészt a feleken múlik, hogy milyen bizonyítékokra támaszkodnak, a bíróságnak diszkrecionális joga van a tekintetben is, hogy további tanúkat idézzen meg, elsősorban a vádlott érdekében és az igazság megismerése céljából. Mindez a bíróság szélesedő jogkörét példázza.⁴³

Az esküdtszéki tárgyalás befejezésekor a bíró iránymutatást ad az esküdteknek, összefoglalja a bizonyítékokat. Ezen belül értékeli azok erősségét, és főként megmagyarázza az esküdteknek, mely tényeket kell minden kétséget kizáróan bizonyítottnak találniuk ahhoz, hogy a vádlottat bűnösnek találják. Az esküdtszék figyelmen kívül is hagyhatja ezeket a megjegyzéseket. A bíró viszont kétségtelenül érdemi szerepet kap az esküdtszéki tárgyalásban azzal, hogy befolyásolhatja az esküdtszék tevékenységét. Elsődleges szerepe, hogy az esküdtek számára a vitás jogi kérdéseket tisztázza, különösen a jogellenes bizonyítékok kizárását biztosítsa. Ezáltal a bírónak nagy befolyása van a tárgyalás kimenetelére.⁴⁴

⁴¹ Uo. 133. o.

⁴² Uo. 132. o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 112. o.

A terhelt szerepe

A terhelt szerepe az akkuzatórius eljárásban szintén sajátos: a terhelt ügyfél. A fegyverek egyenlőségének elve ellenére a terhelt jogköre bizonyos szempontból szűkebb a kontinentális országokbeli terhelthez képest (például a nyomozás során). Emellett egyenlő jogainak gyakorlására, a bizonyítékok gyűjtésére is igen kevés lehetősége van (mind anyagi tekintetben, mind annak kapcsán, hogy a védelem a bizonyítékok megszerzése és biztosítása során nem alkalmazhat kényszerintézkedéseket).

A terheltet megilleti a hallgatáshoz való jog. Angliában a C törvény⁴⁵ 10. § (4) bekezdése alapján a rendőrség köteles tájékoztatni a terheltet arról, hogy csak akkor kell válaszolnia a kérdésekre, ha akar, és hogy nyilatkozatait fel lehet használni ellene bizonyítékként. Ha úgy dönt, hogy vallomást tesz a tárgyaláson, akkor köteles válaszolni az ügyész kérdéseire, amennyiben azok relevánsak. Ennek során igazmondási kötelezettség is terheli.

A terhelt hallgatását közvetett bizonyítékként gyakran ellene értékelik. Az 1994-ben hatályba lépő Criminal Justice and Order Act kifejezetten feljogosítja az esküdteket arra, hogy hátrányos következtetéseket vonjanak le a terheltről nézve, ha az él a hallgatáshoz való jogával.⁴⁶

A terhelt, ha vallomást tesz, hivatalosan tanúnak tekinthető, de ő csak a védelem tanúja lehet. Így más tanúkkal ellentétben nem veheti igénybe az önvád alóli mentességet. Sajátos helyzetét erősíti az is, hogy vele szemben általában nem lehet olyan kérdéseket feltenni, amelyek azt bizonyítanák, hogy ő rossz karakter.⁴⁷

Alapelvek

Az akkuzatórius rendszert az eljárási alapelvek közül a szóbeliség, a közvetlenség, a nyilvánosság, a védekezés szabadsága, az ártatlanság vélelme és a kontradiktórius elv jellemzi, az egyéni szabadság biztosítása hangsúlyozottan van jelen.⁴⁸ A bizonyítékok előterjesztését illetően a szóbeliség és a közvetlenség elve az akkuzatórius rendszerben különösen fontos; a bizonyítási eljárás alapja itt a tanúvallomás.

⁴⁵ Code C (Code of Practice for Detention, Treatment, and Questioning of Persons by Police Officers). Angliában az 1984. évi PACE törvény alapján a belügyminiszter által kibocsátott jogszabály.

⁴⁶ Fantoly Zs. (2012): i. m. 116. o.

⁴⁷ Herke Cs.: i. m. 46. o.

⁴⁸ Király T. (2000): i. m. 32. o.

A bizonyítás speciális elvei közé Király Tibor Magyarországon a következőket sorolja: a bizonyítási teher megállapítása, a bizonyítás törvényessége, a bizonyítás szabadsága, a bizonyítékok szabad értékelése és a személyiségi jogok tisztelete.⁴⁹

Tremmel Flórián így foglalja össze a bizonyításra vonatkozó alapelveket: in dubio pro reo, onus probandi, nemo tenetur, közvetlenség, a bizonyítékok szabad értékelése.⁵⁰

Az angol *Maureen Spencer és John Spencer* szerint a tisztességes eljárás, a jog uralma és a természetjognak megfelelő igazságkeresés olyan összefüggő alapelvek, amelyek kijelölik a büntetőeljárás kereteit és szellemét. A bizonyítás elvei között megemlíti az ártatlanság védelmét és ehhez kapcsolódóan a bizonyítási teher meghatározását. Kiemelik, hogy az önvád alóli mentességből nemcsak a hallgatás joga következik, hanem azt is, hogy milyen mértékben köteles az adott polgár együttműködni a hatósággal a nyomozás során. (Ez az alapelv egyébként nem szerepel az Emberi jogok európai egyezményében.) A fegyverek egyenlőségének megfelelően alapelv az is, hogy a tanúk kikérdezésében mindkét fél egyaránt részt vehet.⁵¹

Roberts és Zuckermann öt alapelvet emel ki a bizonyítás kapcsán: a helyes ténymegállapítás, az ártatlan védelme az igazságtalan ítélettől, a szabadsághoz való jog (vagy az állam minimális beavatkozása), az emberséges bánásmód elve és a morális szabályok magas színvonalának betartása a büntetőeljárásban.⁵²

A bizonyítékok felhasználhatóságának kérdése

A tisztességes eljárás mellett az is nagyon fontos, hogy az igazság megismerése érdekében a ténymegállapítás ésszerű, logikus és érthető formában történjen. Mindezt átfogóan a relevancia kritériuma biztosítja.⁵³ A Federal Rules of Evidence 401. szakasza szerint a bizonyíték releváns, *„ha alkalmas arra, hogy valamely tényt valószínűbbé vagy kevésbé valószínűvé tegyen, mint az a bizonyíték hiányában lenne, és e tény következményekkel bír a cselekmény meghatározásánál”*⁵⁴. Ez az első feltétel, amelynek teljesülnie kell a bizonyíték megengedhetőségének a vizsgálatánál.

⁴⁹ Uo. 227. o.

⁵⁰ Tremmel F.: i. m. 24. o.

⁵¹ Spencer, M. – Spencer, J.: i. m. 3. o.

⁵² Roberts, P. – Zuckermann, A.: *Criminal Evidence*. Oxford University Press, Oxford, 2004, p. 19.

⁵³ Spencer, M. – Spencer, J.: i. m. 4. o.

⁵⁴ Fantoly Zsanett fordítása. In: Fantoly Zs. (2012): i. m. 135. o.

Ha egy bizonyítékot relevánsnak ítelt a bíróság, döntenie kell arról, hogy az alkalmazhatóságának van-e valami korlátja. Ez lehet a kizárási szabályok valamelyike, mint a jogi képviselőt a titoktartás okán megillető mentessége, a „hallomáson alapuló bizonyítékot” tiltó szabály, illetve alapulhat bírói, esetjogi vagy jogszabályban előírt diszkracionális lehetőségeken, amelyek szerint a bizonyítékok kizárhatók. Ezek megítélése során a személyhez fűződő jogok kellő hangsúlyt kapnak. A feleknek tehát törvényesen elfogadható bizonyítékokat kell felvonultatniuk. A bizonyítást olyan dilemmák kísérik végig, mint az igazság kontra eljárási elvek, vagy a szabályok és a diszkracionális jogkör.

A bíró a bizonyítékok alkalmazhatóságáról történő döntése során bizonyos mértékben már figyelembe veszi a bizonyítékok súlyát, ha azonban engedélyezte a bizonyítékot, az esküdtszék dönt annak az igazságáról és a bizonyító erejéről.

A bizonyítási teher

A bizonyítási teher szorosan összefügg az ártatlanság vélelmével. Az angol jogban a bizonyítás terhét az esetjogban telepítették a vádhatóságra, bár a *Woolmington kontra DPP*-ügyig a bíróság teljes mértékben nem ismerte el, hogy ez az alkalmazandó a *mens rea* (bűnös tudat) és az *actus reus* (bűnös tett) bizonyítása során. Ebben az ügyben *Lord Sankey* bíró mondta ki, hogy „*míg az ügyészségnek bizonyítania kell a fogvatartott bűnösségét, a fogvatartottat nem terheli az ártatlansága bizonyításának kötelezettsége, számára elegendő, ha a bűnösségével szembeni kételyt növeli*”⁵⁵.

A bizonyítási teher jelenti a bizonyítékok állításának a terhét is (*evidential burden*) és a „meggyőzés” terhét is (*legal/persuasive burden of proof*), ez utóbbi a bizonyítottság szintjét is magában foglalja. A megfelelő és elegendő bizonyíték bírósághoz történő benyújtása a tárgyalás egy korábbi stádiumában lényeges, célja a bíró meggyőzése arról, hogy az adott kérdésnek helye van az ügy tárgyalása során. Az ügyészség számára az a feladat, hogy *prima facie* (látszólag korrekt) tényállást állítson fel. Olyan ügyekben, ahol a tényállítás bizonyításának terhe a terheltre kerül, az adott ügy körülményeinek vizsgálatával lehet eldönteni, hogy ez sérti-e az ártatlanság vélelmét vagy a tisztességes tárgyaláshoz való jogot. Ez főként olyan esetekben merül fel, amikor jogszabály tilt valamilyen magatartást, és egy vélelmet állít fel arra, hogy bizonyos körülményekből arra lehet következtetni, hogy a terhelt megvalósította azt. A *Sheldrake*-ügyben a terhelt a megengedettnél lényegesen több alkoholt fogyasztott és az út szélén állt a motorkerékpárja mellett, amikor ellenőrizték a rendőrök.

⁵⁵ *Woolmington kontra DPP* (1935) A.C. 462.

A jogszabály értelmében a közúton és egyéb nyilvános helyen a közlekedési jármű vezetőjének tilos a megengedettnél több alkoholt fogyasztania. A vád szerint a körülményekből arra lehetett következtetni, hogy a terhelt ittasan vezetett, de a terhelt ezt tagadta. Állítása szerint éppen taxit akartak fogni a barátaival. Ebben az ügyben a terheltnek kellett bizonyítania, hogy nem vezetett ittasan.⁵⁶ A meggyőzés terhének a tárgyalás végéig jelentősége van, amikor az esküdtszék meghozza a döntését.⁵⁷ A bíró dolga eldönteni, hogy „van-e ügy”, vagy nincs. „Nincsen ügy” (*no case*), ahol: „1. nincs bizonyíték arra, hogy a terhelt elkövette a vádban szereplő bűncselekményt; vagy 2. úgy dönt a bíró, hogy az ügyész bizonyítékait figyelembe véve és a »józanul gondolkodó« esküdtek megfelelő iránymutatása ellenére sem tudná megfelelően elítélni a terheltet”⁵⁸.

Rendszerint amelyik féle a meggyőzés terhe, annak a félnek kell a bizonyítékot állítania is. A meggyőzés terhe az „igazi” bizonyítási teher. Kivételt jelent bizonyos esetekben, hogy amennyiben a terhelt köteles a bizonyítékokat állítani, az esküdtszék garantálja azok figyelembevételét.

Büntetőügyekben az ártatlanság véelme miatt a vádhatóságé a bizonyítási teher fő szabály szerint. Ha az ügyészség nem tudja bizonyítani a vádlott bűnösségét az ügyben ésszerű kétséget kizáróan (*beyond reasonable doubt*), a vádlottat felmentik. A vádlottnak nem kell bizonyítania az ártatlanságát, de taktikai okokból ajánlatos bizonyítékokat állítania ennek igazolására. Ennek részben hatása van az önvád alóli mentességre, illetve a hallgatás jogára. A hallgatás joga ma már csak bizonyos korlátozásokkal érvényesül. Egyes törvények alapján megengedhető a bűnösség véelmének az alkalmazása is, ha a terhelt nem tesz vallomást, vagy „rosszul tanúskodik”.

A bizonyítottság elvárt szintjére nézve eltérőek a szabályok a vádhatóság és a védelem számára: ha az ügyészséget terheli, akkor „ésszerű kétséget kizáróan” kell bizonyítania (*beyond reasonable doubt*), ha a védelmet, akkor elegendő a „terhelő bizonyítékok túlsúlya” (*the balance of probabilities*).⁵⁹

A bizonyítékok kölcsönös megismerésének joga

A bizonyítékok kölcsönös megismerésének joga az akkuzatórius eljárás sajátosságai miatt lényeges kérdés. Korábban a bizonyítékok felfedésének és kölcsönös

⁵⁶ Sheldrake kontra DPP, EWHC 273 (Admin) (2003).

⁵⁷ Spencer, M. – Spencer, J.: i. m. 12. o.

⁵⁸ R kontra Galbraith (1981) 1 W.L.R. 1039; Ward, Andrews és Brindley (2001) Crim.L.R. 316. In: May, R. – Powles, S.: Criminal Evidence. Fifth Edition. Sweet & Maxwell, London, 2004, p. 465.

⁵⁹ Spencer, M. – Spencer, J.: i. m. 9. o.

megvizsgálásának intézménye az Amerikai Egyesült Államokban számos államban a terheltnek törvényből folyó joga, más államokban bírói diszkréciótól függő lehetősége volt. Ennek lényege szerint a terhelt tudomást szerezhett a vádhatóság tanúinak személyéről, vallomásuk tartalmáról, a tárgyi bizonyítékok mibenlétéről és megvizsgálásuk eredményéről.

1980 körül a bíróságok kezdeményezték, hogy az ügyésznek meg kell osztania a védelemmel minden felderített anyagot, azokat is, amelyeket az ügyész nem kíván felhasználni, mert nem tartoznak szorosan a vád tárgyához. Korábban ennek nem volt különösebb jelentősége, mert az ártatlanság bizonyítása a védelem feladata volt. Ez ma két fázisban történik: először a fel nem használt bizonyítási anyagot kell átadni. A védelemnek meg kell határoznia azokat a tényeket, amelyeknek a bizonyításához segítséget vár. Az ilyen jellegű bizonyítékok rendelkezésre bocsátása a második körben történik meg.⁶⁰ Az ügyész ezen túlmenően folyamatosan köteles a védelem előtt felfedni a kívánt bizonyítékokat.

A szokásjog szerint a védelemnek nem kellett feltárnia sem a védelmi eljárás módját, sem a felvonultatandó bizonyítékokat. A törvényhozás részéről először az alibik és a szakértői vélemények részleteit illetően merültek fel ilyen igények.⁶¹ Az 1996. évi CPIA⁶² már előírja, hogy a védelemnek vádiratos tárgyalás esetén kötelessége felfedni a védelem irányvonalát. A *Mills és Poole*-ügyben⁶³ a Lordok Háza kimondta, hogy az ügyésznek nincs diszkrecionális joga arra hivatkozva megtagadni a tanúvallomások átadását a védelemnek, hogy azokat nem tartja hiteles bizonyítékoknak. A bizonyítékok kölcsönös megismerésének megtagadásából fakadó esetleges igazságtalanság elkerülése előnyt élvez annak kockázatával szemben, hogy a terhelt esetleg felhasználja ezeket a bizonyítékokat a védekezéséhez.

Ehhez kapcsolódik *Fletcher és Sheppard* okfejtése: véleményük szerint bár az amerikai ügyész hagyományosan félnek tekinthető, aki a terhelt bűnösségét igyekszik bizonyítani, a modern ügyésznek kötelessége, hogy semlegesen, az igazság nevében járjon el. E szerint az ügyésznek fel kell fednie a mentő bizonyítékokat a védelem előtt.⁶⁴ Az ügyféli rendszerbe nehezebben illeszthető be az az elem, hogy az ügyésznek a fel nem használt bizonyítási anyagot is át kell

⁶⁰ McEwan, J.: *Evidence and the Adversarial Process – The Modern Law*. Hart, Oxford, 1998, p. 21.

⁶¹ Herke Cs.: i. m. 84–85. o.

⁶² *Criminal Procedure and Investigation Act*.

⁶³ Gary Mills and Anthony Keith Pool [1998] AC 382. In: May, R. – Powles, S.: i. m. 520. o.

⁶⁴ Fletcher, G. P. – Sheppard, S.: *American Law in a Global Context*. Oxford University Press, New York, 2005, p. 533.

adnia védelemnek. Azonban kétségtelenül ez is az igazság mind teljesebb megismerését szolgálja, egyúttal a bizonyítékforrások egyenlőbb hozzáférését teszi lehetővé a védelem számára.

A bizonyítékok rendszere

A bizonyítás jogával foglalkozó művek többféle megközelítésből és eltérő rendszerben csoportosítják a bizonyítékokat. Általában közvetlen (direkt), közvetett (*circumstantial*) vagy járulékos (*collateral*) bizonyítékokat különböztetnek meg.⁶⁵

A közvetlen bizonyíték kimondottan az adott tényt (közvetlen módon) kívánja igazolni. Ilyen például a szemtanú vallomása, aki látta a bűncselekményt, vagy a vádlott önkéntes beismerő vallomása.

A közvetett bizonyítékokhoz tartoznak: az alkalom, a motívum, a korábbi viselkedés bizonyítása, a gyanú alapjául szolgáló tárgyak birtoklása, illetve az azonosító nyomok (mint például az ujjnyom vagy a DNS-minta). A közvetett bizonyítékoknak elméletben általában kisebb bizonyító erőt tulajdonítanak. Természetesen a közvetlen bizonyítékok hitelt érdemlősége is vizsgálendő. A járulékos bizonyítékok általában még távolabbi kapcsolatban állnak a bűncselekménnyel. A tanú hitelt érdemlősége kapcsán feltett kérdések például járulékos bizonyítékoknak minősülnek.

Egy másik csoportosítás szerint különbséget kell tenni a vallomás (*testimonial*) és a más jellegű (*non testimonial*) bizonyítékok között. A vallomás mindenképp az előszóban tett bizonyíték a tárgyaláson. A bíróságon kívül tett nyilatkozatokról történő beszámoló más tanú által – fő szabály szerint – mint „hallomásbizonyíték” nem megengedett. Ez alól azonban számos kivétel van.⁶⁶ A fizikai tárgyak és okiratok a nem vallomás jellegű bizonyítékokhoz tartoznak. A hagyomány szerint ezeket tárgyi (*real*) bizonyítékoknak is nevezik.

Angliában a szóbeli tanúvallomás mint a bizonyítás hagyományos eszköze mellett egyre gyakrabban alkalmaznak okirati, tárgyi és tudományos bizonyítékokat. A szóbeli bizonyítékok már nem tekinthetők egyértelműen elsődleges és legjelentősebb bizonyítási eszköznek. Sőt, egyes eljárásokban a szóbeli vallomás viszonylag kis szerepet játszik. Például nemi erőszak esetén alapvetően – de sohasem kizárólagosan – a DNS-bizonyítékra, súlyos csalás esetén pedig az okirati bizonyítékokra támaszkodik a bíróság.

⁶⁵ Roberts, P. – Zuckermann, A.: i. m. 182–184. o.

⁶⁶ Uo. 184–186. o.

Tanulmányomban az angloamerikai bizonyítási eljárás leglényegesebb jellemzőit kívántam összefoglalni. Munkámban mindvégig viszonyítási pontként kezeltem a magyar jogot mint kontinentális bizonyítási jogot és elméleti megállapításait, ezzel segítve a két rendszer összevetését ezen a meghatározó területen.

Irodalom

Allen, Ch.: *Practical Guide of Evidence*. Cavendish, London, 2004

Bócz E.: A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. *Magyar Jog*, 2008/2.

Damaška, M. R.: Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 121, 1973

Erdei Á.: *Tanok és tévtanok a büntetőeljárás jogtudományában*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011

Fantoly, Zs.: *Evidentiary Systems in the Anglo-Saxon Criminal Proceedings*. In: **Fenyvesi, Cs. – Herke, Cs. (eds.):** *Pleadings Celebration Volume of Professor Tremmel Flórián's 70th Birthday*. *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécsi publicata* 148. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2011, 51. o.

Fantoly Zs.: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága*. HVG-ORAC, Budapest, 2012

Fletcher, G. P. – Sheppard, S.: *American Law in a Global Context*. Oxford University Press, New York, 2005,

Herke Cs.: *A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2011

Király T.: *Büntetőítélet a jog határán*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972

Király T.: *Büntetőeljárás jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000

Koppen Van, P. J. – Penrod, S. D. (eds.): *„Adversarial or Inquisitorial Comparing Systems” in Adversarial versus Inquisitorial Justice*. Kluwer Academic, New York, 2003

Langbein, J. H.: The Historical Foundation of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*, vol. 6, 1996

Martin, M. M. – Capra, D. J. – Rossi, F. F.: *New York Evidence Handbook*. Aspen, New York, 2003

- May, R. – Powles, S.:** *Criminal Evidence. Fifth Edition.* Sweet & Maxwell, London, 2004
- McEwan, J.:** *Evidence and the Adversarial Process – The Modern Law.* Hart, Oxford, 1998
- McKenzie, M. (ed.):** *Criminal court practice.* Butterworths, London, 1994
- Roberts, P. – Zuckermann, A.:** *Criminal Evidence.* Oxford University Press, Oxford, 2004
- Scheb, J. M. – Scheb, J. M. II.:** *Criminal Procedure.* Wadsworth, Belmont, 2012
- Spencer, M. – Spencer, J.:** *Evidence Concentrate: Law Revision and Study Guide.* Oxford University Press, Oxford, 2010
- Tremmel F.:** *Bizonyítékok a büntetőeljárásban.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006
- Twinning, W. L.:** *Theories of Evidence: Bentham and Wigmore.* Stanford University Press, Stanford, 1985, Introduction

Az emberüléshez vezető út rizikófaktorai fiatalkorúak és fiatal felnőttek körében

A nemzetközi kriminológiai kutatások az utóbbi két évtizedben az erőszakos cselekmények bekövetkeztét a kockázatok vizsgálatával próbálják előre jelezni. A vizsgálatok eredményei alapján kitűnik, hogy a kockázatok mindenütt ugyanazt jelentik és megjelenésük is nagyon hasonló. Ez bátorított fel bennünket arra, hogy az emberülés elkövetőinek speciális körére, nevezetesen a fiatalkorú és fiatal felnőtt „gyilkosokra” irányuló kutatásunkból nyerhető, a rizikófaktorokra vonatkozó megállapításainkat összevessük Loeber és Farrington pittsburghi kutatási anyagának eredményeivel. Annak ellenére, hogy a nemzetközi összehasonlíthatóságot a módszertani és forráshasználati különbségek nehezítik, az emberülést elkövető magyar és amerikai fiatalok életútjában, környezetében, személyiségében rejlő kockázatok nagyfokú hasonlóságot mutatnak.

Magyarországon az elmúlt két évtizedben háttérbe szorult az emberölések és az e cselekményeket elkövetők vizsgálata. Korábban több kutatás zajlott a témában¹, ezért indokoltnak tartottuk az emberölések háttérének, elkövetőinek feltérképezését az utóbbi évek vonatkozásában is. Mintánkba szándékos emberölést megvalósító, fiatalkorú és fiatal felnőtt elkövetők kerültek, így jelen kutatás megállapításai erre a korosztályra vonatkoznak.² A fiatal gyilkosok iránt leginkább a média mutat kitüntető érdeklődést, a tudományos szakirodalomban szinte alig foglalkoznak velük. A nemzetközi kutatások sem állnak jobban az emberölést elkövető fiatalok felmérésével, miközben a bűncselekmény bekövetkeztének kockázata ebben a korosztályban világszerte igen magas³.

¹ Bakóczy A.: Az emberölés. KJK, Budapest, 1984; Rózsa J.: Az emberölésekről. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 16. KJK, Budapest, 1979, 41–82. o.; Münnich I.: Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 10. KJK, Budapest, 1973, 287–342. o.; Bakóczy A. – Sárkány I.: Erőszak a bűnözésben. BM Kiadó, Budapest, 2001; Kránitz M.: Emberölés: áldozatok és tettesek. In: Irk F. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 41. OKRI, Budapest, 2004

² A következő évre a huszonnégy évesnél idősebb, szándékos emberölést elkövetők vizsgálatát tervezzük, kiegészítve az OKRI-ban, 2013-ban befejezett két emberölési kutatás – jelen kutatás, valamint Nagy L. T. – Bolyky O.: A több ember sérelmére elkövetett emberölések vizsgálata című kutatás – eredményeit.

³ Heide, K. M.: Homicide: A Review of Literature and a Blueprint for Action. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, vol. 47, no. 1, 2003, pp. 6–36.

Tény, hogy 1990 óta a világon mindenütt drasztikusan csökkent az emberölések száma, miközben a fiatal generáció halálozási okai között előkelő helyen szerepel⁴.

Magyarországon a fiatalok (tizennégy és huszonnégy év közöttiek) számának népességen belüli folyamatos csökkenése ellenére sem esett vissza részarányuk az emberölési cselekményekben, ami e korcsoport nagyobb részvételét jelzi az élet elleni legsúlyosabb cselekményt megvalósítók között⁵.

A nemzetközi kriminológiai kutatások az utóbbi két évtizedben az erőszakos cselekmények bekövetkeztét a kockázatok mélyebb megismerésével próbálják megjósolhatóbbá tenni⁶. A kockázatelemzések egyre több ország kriminológiai kutatásában válnak fő szemponttá, s ez nagyban hozzájárulhat azok előre jelezhetőségének pontosításához. A különféle kockázatok osztályozásának számtalan variánsát használják, szinte valamennyi csoportosításban közös az erőszak történeti, klinikai és környezeti kategóriáinak szétválasztása⁷.

A nemzetközi rizikófaktor-elemzések egyik leggyakrabban alkalmazott felosztása *David P. Farrington*⁸ nevéhez kötődik, aki kidolgozta az úgynevezett integrált kognitív antiszociális potenciál (ICAP) elméletet. Véleménye szerint a rizikófaktorok egy olyan halmaz elemei, amelyek együttes előfordulása antiszociális viselkedéshez, erőszakhoz vezethet. A részhalmazok a kriminális szülők, a kortárs csoportok, a környezet és az impulzív karakter jellemzőire épülnek. Ez a megállapítás az erőszak kialakulását vizsgáló kutatók számára akár triviálisnak is hathat, de az agresszió létrejöttének időpontja, nagysága, intenzitása, milyensége, egyedi és univerzális jellemzői alapvetően meghatározzák annak fejlődési irányát, bekövetkeztének valószínűségét.

A kutatások nemzetközi összehasonlíthatóságát nyilvánvalóan nehezítik a különféle módszertani és forráshasználati különbségek. A kockázatok azonban mindenütt ugyanazt jelentik, és nagyon hasonló formában jelennek meg. Ez bátorított fel bennünket arra, hogy az emberölést elkövető fiatalok és fiatal

⁴ Liem, M. C. – Pridemore, W. A. (eds.): *Handbook of European Homicide Research*. Springer, 2011; Loeber, R. et al.: *The Prediction of Violence and Homicide in Young Men*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 737, no. 6, 2005, pp. 1074–1088.

⁵ Népszámlálási adatok 2011. KSH, Budapest, 2013

⁶ Borum, R.: *Assessing Violence among Youth*. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 56, no. 10, 2000, pp. 1263–1288.

⁷ Uo. 1267. o.

⁸ Farrington, D. P.: *Origins of Violent Behavior Over The Life Span*. In: Flannery, D. J. – Vazsonyi, A. – Waldman, L. (eds.): *Cambridge Handbook of Violent Behavior*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005

felnőttek körében végzett magyar kutatásunkból kapott, a rizikófaktorokra vonatkoztatható megállapításainkat önálló tanulmányban összegezzük. Célunk annak bemutatása volt, hogy a források, mérések, sőt bizonyos fokig az elkövetők és környezetük alapvető különbségeinek ellenére is, a fiatal magyar és amerikai gyilkosok életútjában, környezetében, személyiségében a kockázatok szinte azonos vagy alig eltérő módon lelhetők fel. Az összehasonlítás bázisának nemcsak a „trendisége” miatt választottuk a *Rolf Loeber* és *David Farrington* többlépcsős pittsburghi kutatási anyagát⁹, de azért is, mert ez a vizsgálat célzottan az emberölést elkövető fiatalokra koncentrált és szempontjai között kiemelt helyen állt a rizikófaktorok mérése és értelmezése.

A pittsburghi kutatás¹⁰

David Farrington és Rolf Loeber 1987-ben¹¹ ezeröttszáz városi, állami iskolába járó fiút választott ki az első, a negyedik és a hetedik osztályból, utánkövetéses vizsgálat céljából. Az ezeröttszáz személy kiválasztása csak részben volt random, rétegzése során az antiszociális magatartást folytató fiúk számát megnövelték, így több – a család és pedagógusok által – veszélyeztetettnek minősített diák került a mintába, ami megnövelte az afroamerikaiak súlyát az elemzendő csoportban. 2001-ben a kutatók megvizsgálták az állami, helyi és szövetségi bűnügyi nyilvántartásokat, újságcikkeket, és a mintában részt vevő diákok szüleivel interjúkat készítettek.

Az utánkövetés eredményeképpen harminchét fiúról derült ki, hogy tizenöt és huszonkilenc éves kora között emberölési cselekményt követett el; a rizikófaktorok részletes elemzése a harminchét fős mintán történt meg.

A Farrington-féle kutatás a rizikótényezőket két részre osztotta, egyfelől úgynevezett magyarázó faktorokra (*explanatory risk factors*) és a magatartási faktorokra (*behavioural risk factors*)¹².

⁹ Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: *Young Men Who Kill: A Prospective Longitudinal Examination From Childhood*. *Homicide Studies*, vol. 16, no. 2, 2012, pp. 99–128.; Loeber, R. – Farrington, P.: *Young Homicide Offenders and Victims*. Springer, 2011

¹⁰ A kutatás több, más-más szempontból különböző helyen jelent meg. Az összehasonlításhoz így több írást használtunk, minden alkalommal megjelölve az aktuális forrást.

¹¹ Rövid összefoglalást magyarul is találhatunk: Kerecsi K. – Kó J.: *Normasértés vagy jogkövetés. Fiatalkorú fiúk kriminológiai vizsgálata*. OTKA K 81615 sz. projekt. OKRI, Budapest, 2013, 32. o.

¹² Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 10–110. o.; Loeber, R. – Farrington, P.: i. m. 25–36. o.

A magyarázó tényezők az alábbiak voltak:

- a gyermekben rejlők: a bűntudat hiánya, hiperaktivitás, iskolai évismétlés, alacsony iskolai teljesítmény, depresszió, rideg-érzékeny vonás;
- a szülőben rejlő: fiatal anya, az apa viselkedési problémái, a szülők szerhasználata;
- nevelési problémák: kevés szülői kontroll, az anya fizikai bántalmazása, a szülők szerhasználata;
- szocioökonómiai tényezők: alacsony státus, a család segélyből él, csonka család, nagy családméret, zsúfolt lakás, munka nélküli anya;
- szomszédság: zűrés környék és a környék mennyiben érintett az afroamerikai lakosságtól.

A viselkedési faktorok pedig a következők:

- a gyermek viselkedése: komoly bűnelkövetés, zűrés viselkedés, fizikai agresszió, kegyetlenkedés emberekkel, szökés, ellenséges viselkedés;
- a gyermek attitűdje: pozitív hozzáállás a bűnözéshez, a szerfogyasztáshoz;
- szülői problémák: szegényes kapcsolat a szülővel, a gyermek ellenállása a szülői hatásoknak;
- korosztályi csoport: társas elkövetés, rossz baráti társaság, szegényes kapcsolat a korosztályi csoporttal;
- iskola: felfüggesztés, szökés, kevés motiváció.

A kutatás nem retrospektív, hanem longitudinális módszerrel készült, a rizikófaktorok feltérképezése az életút végigkísérése folytán történt meg, és nem a bűncselekmény elkövetése után, adat-visszakérés formájában. A magyar kutatás másfajta forrást és más vizsgálati módszert használt. Elemzésünkben mindennek ellenére a Farrington-féle kategóriák alapján mutatjuk be, hogy melyek azok a kockázati tényezők, amelyek a magyar mintában is relevánsnak bizonyultak¹³.

A magyar kutatás módszertana

A magyar kutatás retrospektív szemlélettel tárta fel az emberölési cselekményt megvalósító fiatalokat és fiatal felnőtteket veszélyeztető rizikófaktorokat, aktavizsgálat módszerével. A 2011-ben megkezdődő elemzésben összesen százhatvanöt tizenéves és huszonnégy év közötti, 2005–2009 között jogerős ítélettel lezárt szándékos emberölési cselekményt megvalósító elkövető büntetőaktáit (összesen százötvenöt büntetőügy) tettünk elemzés tárgyává. A módszer- és akta-

¹³ A „szomszédságot” mint rizikófaktorot a magyar mintában nem elemeztük, tekintettel arra, hogy az aktaelemzés ennek a kérdésnek a feltérképezésére nem ad módot.

elemzés – a retrospektív szemlélet ellenére¹⁴ is – valid információk birtokába jutott a minta nagyságára és a kontinentális eljárásban jellemző büntetőakta attribútumaira tekintettel.

Magyarországon – az eljárás dominánsan inkvizitórius jellegéből fakadóan – a jogerős bírósági ítélettel lezárt ügyek széles körre kiterjedő adathalmazt szolgáltatnak az elemzőknek. Ellentétben az angolszász országok nyomozási anyagaival, a kontinentális büntetőakták tartalmazzák a teljes nyomozási iratot, amelyben minden nyomozási cselekményt szó szerint rögzítenek: így a kutató megvizsgálhatja a helyszíni szemle jegyzőkönyveit, a tanúvallomásokat, a gyanúsított kihallgatás(ok)at, a szakértői véleményeket (nyomszakértő, orvos szakértő, írásszakértő stb.) és – fiatalkorúak ügyeiben – a környezettanulmányt és az ügynevezett pedagógiai jellemzést is.¹⁵

Az emberölési ügyekben – bár nem kötelező az elmeorvos szakértői és pszichológiai vizsgálat elvégzése, de – a legtöbb esetben sor kerül a szakértő kirendelésére.

A kutatás – az aktaelemzés korlátait szem előtt tartva – az emberölést megvalósító büntetettek szocioökonómiai viszonyainak – strukturális és funkcionális szempontból –, családi hátterének, családi devianciáinak, korosztályi csoportos helyzetének, társas kapcsolatainak stb. feltérképezésére törekedett, oly módon, hogy egyidejűleg vizsgálta az emberölést elkövető terheltek iskolai teljesítményét, kudarcait, magatartás- és tanulási zavarait, illetve – a szakvélemények alapján megállapítható – pszichológiai problémákat.

Vizsgálatunk, kiaknázva a büntetőügyekből fakadó többlettudást, az emberölési cselekmények büntetőjogi vonatkozásait is elemezte.

Az aktaelemzés – bár bizonyos tekintetben korlátozza a kutatási tárgy megismerését (a személyes benyomások rögzítése, a terhelt megkérdezése lehetetlen), más szempontból viszont – objektívebb ismeretekkel látja el a kutatót az

¹⁴ Megjegyzendő, hogy az emberöléseket elkövetők vizsgálata kizárja a retrospektív szemlélet mellőzését. Nem vitatható, hogy a folyamatos információszerzés és az életút figyelemmel kísérése megalapozott adatok birtokába juttat az elkövető személyisége és az őt veszélyeztető élet-események vonatkozásában, a célirányos vizsgálat azonban – logikailag – csak az emberölési cselekmény bekövetkezése után történhet meg. Tény, hogy a bűncselekmény bekövetkezése után az életútelemzések némileg hézagosabbak, mint szoros utánkövetés esetén, de a megszerzett információk megbízhatók, mert azoknak a forrása – in concreto – egy büntetőakta.

¹⁵ E helyütt kell rögzíteni, hogy a fiatalkorúak (tizennégy és tizennyolc év közöttiek) körében megvizsgált ügyekben a környezettanulmány és a pedagógiai jellemzés kötelező tartozéka az aktáknak, így azokban az ügyekben, amelyekben a bűncselekmény elkövetésekor a terhelt nem töltötte be a tizennyolcadik életévét, több adat állt a rendelkezésünkre.

elkövető személyiségét és életeseeményeit illetően, tekintettel arra, hogy a történekek rögzítése nem önbevallásból vagy egy – esetleg elfogult – harmadik személytől származik.¹⁶

A fiatalok ügyeiben kötelező nyomozási cselekményként készítenő környezetanulmányt a fiatalok pártfogója mint a nyomozó hatóságtól független személy szerkeszti. Meglátogatja a fiatalok családját és – egy formanyomtatvány instrukcióit követve – részletesen rögzíti a látogatáskor szerzett tapasztalatokat. A pártfogó részletes leírást készít a fiatal szülői háttéréről, családi viszonyairól, az együtt élők számáról, a terhelt konkrét lakókörülményeiről, viselkedéséről, szokásairól, a deviáns magatartásokról, a terhelt baráti társaságáról és – nem ritkán – korábbi büntetendő cselekményeiről.

A másik kulcsfontosságú információs bázis a tizenhét évesnél fiatalabb terheltről készülő iskolai jellemzés. A gyermek osztályfőnöke által – esetleg a gyermekvédelmi felelőssel közösen – készített jellemzés betekintést nyújt a fiatal iskolai előmenetelébe, tanulási és viselkedési zavarai, illetve azokba a magatartásokba, amelyek kimerítették a fegyelmi vétség valamely kategóriáját. Ez a dokumentum jellemzően személyes hangvételű, és olyan – a büntetőügy szempontjából semleges – személytől származik, aki szerencsés esetben már több éve figyelemmel kíséri a fiatal sorsának alakulását.

Az elkövető személyiségét illetően releváns – és objektívnek tekinthető – forrás az igazságügyi pszichológusi és elmeorvos szakértői vélemény. A szakvélemény exploráció része szubjektív elemeket tartalmaz: a fiatal ugyanis maga tárja fel az életútját, annak meghatározó pontjait, deviáns magatartásait, esetleges szuicid készítéseit. Másrészt azonban a pszichológus és az elmeorvos objektív, elfogulatlan és szaktudásra alapuló jellemrajtot készít a személyiségről.

¹⁶ A harmadik személytől származó jellemzések kapcsán fel kell hívni a figyelmet arra a tudományos álláspontra, amelynek értelmében a minősítő személy kategóriái többet mondanak annak alkalmazójáról, mint magáról a minősített személyről. Ezzel a tudományos érveléssel több vonatkozásban egyet lehet érteni, abban az esetben azonban, ha a több véleményező minősítése egymást erősíti, megállapítható, hogy a személy leírása közelítőleg helytálló lehet. Különösen elfogadhatók azok a megállapítások, amelyek úgynevezett kemény adatokra vonatkoznak (lásd iskolalátogatás, lógás, tanulási zavar, büntetések), hiszen ebben a körben az önbevallás vagy a szülő megkérdezése sokkal nagyobb mértékben vezethetne adatorzuláshoz, mint a szakemberek tényállításai. Farrington kritikával illeti az aktavizsgálatokat, még akkor is, ha az kiegészül „egy harmadik személy” megkérdezésével (Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 100. o.). A kritika az angolszász nyomozási iratokra, illetve az esetleges pszichológiai háttéranyagokra irányul, amelyet bizonyos kutatások például a terhelt anyjának megkérdezésével kívánunk teljesebbé tenni.

Az emberölési cselekmények és az emberölést elkövetők általános jellemzői

Miután kutatási mintánkban a 2005–2009-ben jogerősen lezárt bűnügyek szerepelnek, megállapításainkat ugyanezen időszak általános emberölési statisztikáival vetjük egybe (1. számú táblázat). Magyarországon az elmúlt évtizedekben – így az általunk vizsgált öt év alatt is – az emberölési cselekmények száma csökkenő tendenciát mutat, mindamelllett az emberölést elkövetők száma ezzel párhuzamosan nem változott jelentősen. Mindez arra enged következtetni, hogy a társas elkövetés gyakoribbá vált, amely elkövetési alakzat elsősorban – mint ahogyan azt az eredményeink is igazolják – a fiatalabb korosztályt jellemzi.

1. számú táblázat
Az emberölési cselekmények és az elkövetők száma

Év	Emberölések (db)			Emberölést elkövetők (fő)		
	szándékos	gondatlan	összesen	szándékos	gondatlan	összesen
2005	313	21	334	310	16	326
2006	306	22	328	319	18	338
2007	296	25	321	302	26	328
2008	292	20	312	297	21	318
2009	275	17	292	307	16	322

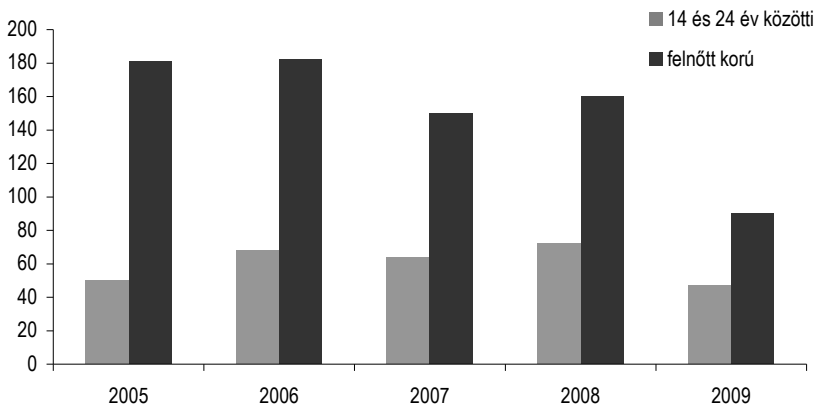
Az elkövetők neme és életkora a bűnelkövetés szempontjából alapvető tényező. Az összes emberölés terheltjét megvizsgálva a nemi összetétel konstans a vizsgált periódusban: 14 és 18 százalék között mozog a nők aránya.

Kutatásunk szempontjából azonban az a legfontosabb kérdés, hogy miként alakult az egyes generációk – kiváltképpen a fiatal korosztályok – részaránya az emberölések tekintetében. Egyértelmű, hogy a legnagyobb arányban a huszonöt év felettiek vesznek részt a legsúlyosabb élet elleni cselekményekben: a vizsgált időszakban az emberölést elkövetőknek „csupán” huszonöt–huszonhét százaléka volt fiatal felnőtt (tizennyolc–huszonnégy éves) és tíz-tizenhárom százaléka fiatalos (tizennyolc–tizenhét éves).¹⁷ Ez az arányszám igazodik az általános népességi statisztikához, mivel az idősebb generációk együttesen jóval többen vannak, mint a huszonnégy évesnél fiatalabb, ám már büntethető korosztályok.

¹⁷ 2005-ben száznolcvanegy felnőtt korú, harminchét fiatal felnőtt, tizenhárom fiatalos követett el emberölést; 2006-ban száznolcvankettő, ötvenegy, tizenhét volt az életkori arány; 2007-ben százötven felnőttet, negyven tizennyolc és huszonnégy év közöttit és huszonnégy fiatalos fiatalos; 2008-ban százhatvan, ötvenkettő, húsz elkövetőt; 2009-ben kilencven felnőtt korút, harmincegy fiatal felnőttet és húsz fiatalos fiatalos mutatott az országos emberölési statisztika.

Az 1. számú ábrán azonban azt ábrázoltuk, mit tapasztalunk, ha a huszonegy évesnél fiatalabb és büntetőjogilag már felelősségre vonható korcsoportokat összevonnak.

1. számú ábra
A szándékos emberölést elkövető fiatalkorúak és fiatal felnőttek, valamint a felnőtt korúak megoszlása

Látható, hogy a két – általunk vizsgált – generáció „sűrítéskor” már korántsem detektálható akkora különbség az elkövetők számában, mint amekkora a huszoneöt év feletti korosztályok létszámából és abszolút értelemben vett többségéből következne. A „fiatalok” részaránya – ha emberölési aktivitásukat a felnőttekéhez viszonyítjuk az alapul vett öt év időszakában – folyamatos növekedést mutatott, ily módon kiváltképpen igazolást nyer az érintett korosztály gyilkosságainak részletes, tudományos elemzése.

Rizikófaktorok a kutatási eredmények tükrében

Az elkövetők neme és életkora

A rizikófaktorok között térben és időben két állandó és univerzális tényezőt találunk: a nemet és az életkort.

A magyar mintában százötvenegy férfi és tizennégy nő szerepelt, ami azért érdemel említést, mert a nemi megoszlás eltért az országos és teljes korosztályos adatsortól, hiszen a terhelteknek mindössze 8,4 százaléka volt nő. Másképpen fogalmazva, a fiatalabb generációkban a nők részaránya az emberölést elkövetők között alacsonyabb, mint az idősebbek körében. A pittsburghi vizsgálatban

az emberölést elkövetők mindannyian férfiak voltak, vagyis a minta nemi vonatkozásban teljesen homogénnek bizonyult, így az összehasonlítás – ebből a szempontból – nem tűnik érdemének, azonban, tekintettel arra, hogy a magyar mintában is nagyon erős a férfiak dominanciája, illetve mert a következtetések levonása és a rizikófaktorok megállapítása a férfi elkövetőkre vonatkozik, az összevetés megengedhető és megalapozott.¹⁸

Az emberölést megvalósító harminchét amerikai férfi életkori megoszlása sok tekintetben hasonlított a magyar vizsgálat tárgyául szolgáló csoportéhoz.¹⁹ A két minta életkori hasonlósága abban érhető tetten, hogy mindkét vizsgálatban a tizennyolc-tizenkilenc évesek követték el leggyakrabban az emberöléseket. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy az amerikai vizsgálatban a 19. életév után meredek esésnek lehettünk szemtanúi, míg a magyar fiatalok körében a gyilkosságok elkövetése még húsz-huszonegy éves korban is folytatódott. Ez a különbség vélhetően abból (is) adódik, hogy az amerikai „bandaháborús” ölési cselekményekben a tizennyolc-tizenkilenc évesek jelenléte valószínűsíthető leginkább, és ez a bandázásban való intenzív részvétel a kor előrehaladtával alábbhagy, míg a magyarországi ölési cselekmények nem sorolhatók egy szituatív probléma köré.

Életkor és minősített esetek

Az életkor és a minősítő körülmények összefüggései az általános statisztika alapján

Az életkort mint rizikótényezőt elemezve fontos eredményeket kapunk, ha azt az emberölés minősítő körülményeivel összefüggésben vizsgáljuk. Jól látszik az életkor döntő volta, ha az emberölés „alapesetes” megvalósulási formáit és a különös kegyetlenséggel, valamint a nyereségvágyból elkövetett cselekményeket elemezzük: az általános statisztikai adatok alapján csakúgy, mint a saját mintánkban.

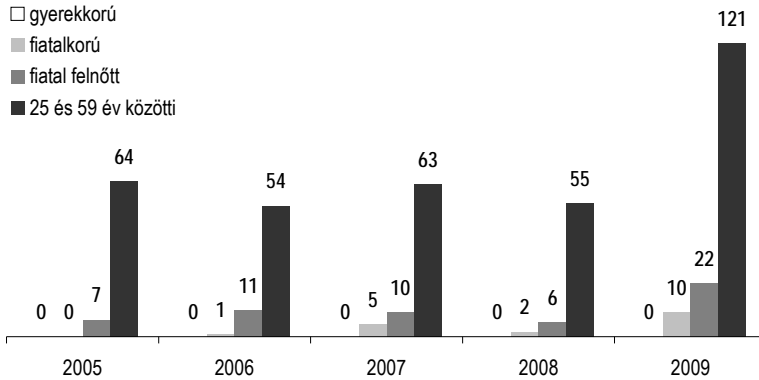
Ha az országos adatbázist vesszük alapul, az alapeseteket vizsgálva szignifikáns eltérés mutatkozik a fiatalkorúak, a fiatal felnőttek, illetve a felnőttek (huszonöt év fölöttiek) között, ugyanis átlagosan ötször-hatszor annyi huszonöt évesnél idősebb terhelt követ el „sima” emberölést, mint amennyi huszonnégy év alatti (2. számú ábra).

¹⁸ A minta homogenitásának indokaként megjelölhető, hogy az amerikai vizsgálat földrajzilag és szociológiai szempontból is egynemű volt, nem fedett le egy teljes államot, hanem egy kriminológiai értelemben veszélyeztetett, emberölések vonatkozásában is „high at risk” környéken készült.

¹⁹ Loeber, R. – Farrington, P.: i. m. 143. o.

2. számú ábra

Az emberölés alapesetének elkövetői korcsoportos megoszlásban az általános statisztikai adatok alapján (fő)

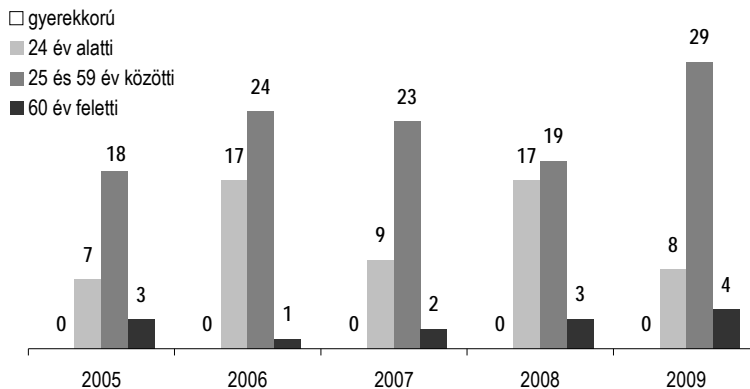

Forrás: ENYÜBS

Jelentősen megváltoznak az arányok, ha a minősített eseteket tesszük elemzés tárgyává. A 3. számú ábrán a különös kegyetlenséggel elkövetett emberölést elkövetőket ábrázoljuk korcsoportos bontásban, ennek alapján egyértelmű, hogy a – kutatás által érintett – fiatal korosztályok aránya ennél a bűncselekménytípusnál már jóval nagyobb, mint az alapesetnél. Ha ugyanis összeadjuk a fiatalkorúakat és a fiatal felnőtteket, a számadatok közötti eltérés jóval kisebb, mint amit a 2. számú ábra tükröz.

3. számú ábra

A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés huszonnégy évesnél fiatalabb és ennél idősebb elkövetőinek megoszlása az általános statisztikai adatok alapján (fő)

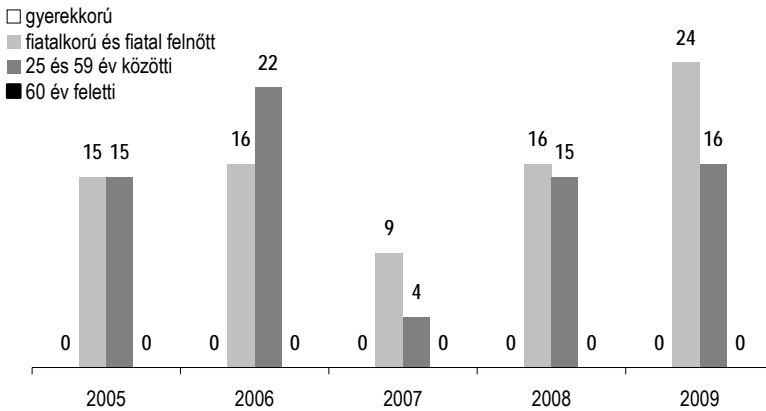

Forrás: ENYÜBS

A 4. számú ábrán a nyereségvágyból történő emberölést elkövető büntetettek számának alakulása követhető nyomon négy életkori csoportban. Szembetűnő, hogy a huszonnégy évesnél fiatalabb generációk és az idősebbek között nincsen vagy elenyésző az eltérés, illetve a 2009-es évben a huszonnégy év alattiak száma meg is haladta az idősebb korosztályok részvételét a cselekményben.

4. számú ábra

A nyereségvágyból történő emberölések elkövetőinek korcsoportos megoszlása az általános statisztikai adatok alapján (fő)

Forrás: ENYÚBS

Az életkor és a minősítő körülmények összefüggései a kutatási eredmények alapján

A saját minta adatai igazolják az életkor rizikófaktor voltát. A vizsgálat tárgyává tett száztizenöt ügyben a bűncselekményeknek mindössze 20,6 százaléka – vagyis az ötöde – minősült alapesetnek. Másképpen fogalmazva, a fiatalkorúak és fiatal felnőttek az emberöléseiket ritkán követik el minősítő körülmény megjelenése nélkül, és az a tény, hogy az ügyeknek majd négyötöde volt büntetőjogilag – és immanensen morálisan is – súlyosabban megítélendő, megerősíti azt a feltevést, hogy a tettes éretlensége, életkorából fakadó impulzivitása a gyilkosság elkövetési módjában is testet ölt.

A két kiemelkedő minősítő körülmény a különös kegyetlenség és a nyereségvágy volt az elemzett mintában is, csakúgy, mint a bűnügyi statisztikában.

Huszonhét olyan esetet találtunk, amelyben a különös kegyetlenség egyetlen minősítő körülményként szerepelt, mivel többségében – ötvenhét ügyben – más minősítő körülményekkel együtt fordult elő.

Mindez azt jelenti, hogy a százhatvanöt elkövetőből nyolcvannégynek a tetőt különösen kegyetlenség jellemezte, vagyis a bűnelkövetők 50,9 százaléka kimerítette a Btk. 166. § (1) bekezdésének d) pontját.²⁰

A különös kegyetlenséggel elkövetett emberöléseken kívül meghatározó volt a nyereségvágy célzatú cselekmények aránya. Az összes elkövető közül hetvennégy emberölésnek (45 százalék) a háttérben jelent meg az anyagi haszonszerzés motívuma (ebből tizenhat olyan volt, ahol csak egyszeresen minősült a cselekmény).

Különös kegyetlenség: Az előbbieken azt néztük meg, hogy az életkor miképpen értelmezhető rizikófaktorként a minősítő körülmények tükrében. A kérdés azonban megfordítható és megfordítandó. Mivel láttuk, hogy a mintánkban a különös kegyetlenség volt az egyik leggyakrabban előforduló minősítő körülmény, alappal vetődik fel a kérdés, vajon milyen tényezők állhatnak annak háttérében, ha valaki ilyen fiatal korban követ el ennyire súlyos és morálisan elítélendő bűncselekményt. Vagyis: melyek azok a rizikófaktorok, amelyek a legsúlyosabb élet elleni bűncselekmény minősített eseteinek háttérében megjelennek?

A következőkben azt tekintjük át, hogy milyen kockázati tényezők halmozódnak akkor, ha a különös kegyetlenség jelen van a minősítő körülmények között: vagyis vizsgálat tárgyává tettük a nyolcvannégy terheltet, akinek emberölési cselekménye különösen kegyetlen (is) volt.

A különösen kegyetlenül gyilkolók kilencvennégy százaléka volt férfi és mindössze hat százalékuk nő, harmincegyen voltak fiatalok és ötvenketten fiatal felnőttek²¹. Az elkövetők 90 százalékának volt teljes a beszámítási képessége, 6 százalékuk enyhén és mindössze 1,2 százalékuk súlyos fokban korlátozott. A terhelték 23,8 százaléka (húsz fő) küszködött valamilyen – kezelésre szoruló – pszichiátriai problémával: ebből 10,7 százalék volt pszichiátriai betegség, 2,4 százalék drog- és 6 százalék alkoholprobléma, és 3,6 százalékuk több szertől függött.

A terhelték családi háttere egyértelműen problémás volt: a csoportnak mindössze 28,6 százaléka élt mindkét szülőjével, 7 százalék csak az édesanyjával, 56 százalékuk pedig többféle családban nőtt fel. Másképpen fogalmazva, a nyolcvannégy fő többségének életéből hiányzott a családi stabilitás, húsz százalékuknál ez extrém mértékben mutatkozott, őket legalább háromféle család „vette körül”. A negyven terheltből, akiknek nem volt ép a családjuk, 28,6 százalékuk

²⁰ A hatályos büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben az emberölés a 160. §-ban található.

²¹ Egy terheltől nem derült ki az életkora.

váltak el a szülei, 9,5 százalékuk vesztette el az édesapját, és két esetben mindkét szülő elhalálozott.

A legfontosabb háttér-információk az iskolai végzettségre vonatkozó adatok voltak. Az iskolázatlanok (23,8 százalék), az általános iskolát be nem fejezők és a maximum általános iskolát végeztek követték el a minősített cselekmények tetemes hányadát (59,5 százalék).

A munkavégzésre vonatkozó adatok – nagyjában-egészében – megegyeztek a teljes mintára jellemző vonásokkal: a kegyetlenül embert ölők 31 százaléka végzett alkalmi munkát, 31 százalékuk volt tanuló és 19 százalékukra volt jellemző, hogy többféle munkaerő-piaci pozíciójuk is volt, de ezek egyike sem minősült állandó munkavégzésnek. Említést érdemel azonban az, hogy a tanulói jogviszonyban állók aránya magasabb ebben a csoportban, kiváltképpen, ha összevetjük a nyereségvágyból elkövetőkkel.

Kutatásunk egyik hipotézise az volt, hogy az emberölési cselekmény az erőszakos cselekmények „csúcса”, vagyis a terheltek több erőszakos bűncselekmény elkövetése után jutnak el a legsúlyosabb élet elleni büntett elkövetéséhez. Ez a feltevés nem állta meg a helyét, és különösképpen nem igaz az, hogy minél kegyetlenebb vagy aljasabb az elkövetés, annál „terheltebb” az elkövető kriminális múltja: ugyanis a nyolcvannégy különösen kegyetlen terheltek a 74 százaléka büntetlen előéletű volt.

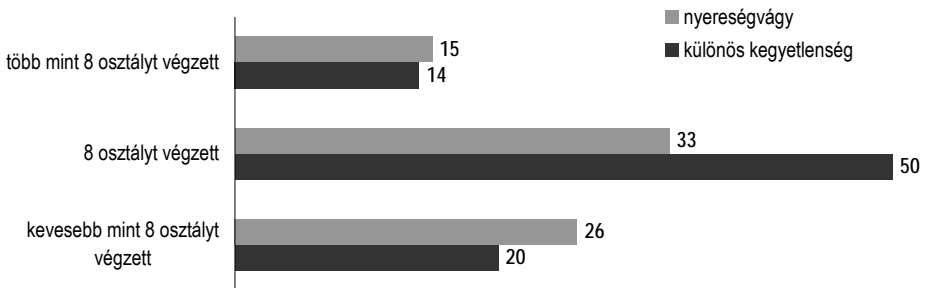
A nyereségvágyból elkövetők: A mintában létrehoztunk olyan csoportot is, amelyben a nyereségvágy megjelent az emberölési motívumok között. A nyereségvágyból gyilkoló hetvennégy tettes között mindössze egy nő volt, vagyis elmondhatjuk, hogy a tizennégy és huszonnégy év közöttiek csoportjában az anyagi haszonszerzés érdekében elkövetett ölés majdnem kizárólagosan „férficselekmény”. A csoportban tizennyolc terhelt fiatalkorú volt a bűncselekmény elkövetésekor, és ötvenhatan fiatal felnőttek.

Az elkövetők 89 százaléka büntetőjogilag teljesen beszámíthatónak bizonyult, mindössze négy terheltnek volt enyhén és kettőnek közepes fokban korlátozott a beszámítási képessége. A terhelteknek 14,9 százalékát kezelték valamilyen pszichiátriai probléma miatt, 2,7 százalékuknak volt alkohol-, 5,4 százalékuknak drogproblémája és 1,4 százalék ideggyengeség vagy magatartászavar miatt került be a pszichiátria ellátórendszerébe. A hetvennégy terhelt 27,2 százalékát kezelték valamilyen mentális zavar miatt. Megállapítható tehát, hogy a gyilkosságukat nyereségvágyból elkövetőkre jellemzőbb volt a korábban kezelt – vagy kezelni próbált – mentális zavar, mint a kegyetlen gyilkosokra, ez ellentmond a kutatói várakozásoknak.

A családi viszonyokat illetően is az anyagi haszonszerzés motiválta fiatalok csoportja volt a problémásabb a különös kegyetlenséggel „gyilkolókhöz” képest. Tizenhárom terhelt (a csoport 17,6 százaléka) élt teljes, kétszülős családban, 5,4 százalék az édesanyával, 6,8 százalékuk pedig csak az édesapával. Hatvankét százalékukat jellemezte többféle családmodell, és majd 26 százalékuk legalább háromféle családban élt a születésétől a bűncselekmény elkövetéséig.

Az iskolai végzettséget tekintve releváns különbség van a tettüket nyereségvágyból elkövetők és a különös kegyetlenséggel gyilkolók között. Az 5. számú ábráról leolvasható, hogy míg a különös kegyetlenséggel elkövetők között relatíve több a legalább általános iskolai végzettségűek száma, addig a nyereségvágyból elkövetők között magasabb arányt képviselnek azok, akiknek az iskolai végzettsége ennél alacsonyabb. Mindkét csoportban kisebbségben vannak az általános iskolát végzettek.

5. számú ábra
A különös kegyetlenséggel és a nyereségvágyból elkövetők
iskolai végzettség szerinti megoszlása (fő)

Megjegyezendő, hogy a nyereségvágyból gyilkosságot elkövetőknek a 60,8 százaléka volt büntetlen előéletű.

Összegezve a két kiemelt minősített esetben érintett elkövetők jellemzőit, megállapítható, hogy – az előzetes feltevés ellenére – a nyereségvágyból embert ölők több szempontból is problémásabbak, mint a tettüket különös kegyetlenséggel megvalósítók. A nyereségvágyból elkövetők között lényegesen kisebb azoknak az aránya, akik teljes családban nőttek fel, jellemzően alacsonyabb az iskolai végzettségük, nagyobb arányban voltak büntetve, és többen álltak korábban pszichiátriai kezelés alatt. A nyereségvágyból emberölést megvalósítók tehát mind szocioökonomiai, mind pedig pszichológiai faktorok tekintetében veszélyeztetettebbek, mint a különös kegyetlenséggel elkövetők.

A tanulság tehát kettős: a különösen kegyetlen elkövetőknél és az anyagi haszonszerzés érdekében emberölőknél igazolódott, hogy az életkor kiemelkedő rizikófaktor – az éretlen személyiség brutális és/vagy haszonelvű elkövetését igazolták az adatok –, miközben ezeknél a büntettekénél az életkoron kívüli speciális veszélyeztető tényezők is detektálhatók. Bűnmegelőzési szempontból a nyereségvágyból elkövetők esetében feltételezhetően nagyobb hatékonyság érhető el azáltal, hogy az emberölési cselekményt megelőzően, más devianciáik miatt, nagyobb arányban kerültek az egészségügyi ellátó intézménybe (pszichiátria), vagy korábbi bűncselekményeik okán az igazságszolgáltatás szankciórendszerén keresztül részesülhettek kezelésben, így a hatóságok, gyermekvédő szolgálatok előtt is világossá válhatott kriminális veszélyeztetettségük. Valószínűsíthető, hogy a fiatalok körében célzott odafigyeléssel hatékonyabban lehetne fellepni a legsúlyosabb bűncselekmény elkerülése érdekében is.

Szocioökonómiai tényezők²²

A Farrington-féle kategorizálás a következőket sorolta a szocioökonómiai rizikófaktorok közé: a család alacsony státusa, a család segélyből él, a csonka család, a nagy családméret, a zsúfolt lakás és a munka nélküli anya. A következőkben – a sorrendet nem tartva – részletezzük, hogy a magyar mintában milyen szerepet játszottak ezek a tényezők az elkövetővé válás szempontjából.

A „csonka család” – azaz a gyermekét egyedül nevelő anya vagy apa – problémája fontos kérdése volt a kutatásunknak. Adatbázisunk e tekintetben azonban nem volt informatív: az eseteknek ugyanis kicsit több mint a felében erre az alapvető kérdésre sem a szakértői véleményekből, sem egyéb iratokból nem kaptunk választ. Nyolcvan elkövető esetében kaptunk biztos választ a család felbomlásáról, és mindössze ötvennégy terheltről (66,4 százalék) tudjuk, hogy a szülei elváltak, közülük négyen veszítették el valamelyik szülőjüket.²³

Az elemzés során arra a megállapításra jutottunk, hogy a válásnál súlyosabb probléma a terhelt családjának instabilitása, illetve az a kérdés, hogy a terheltnek volt-e kapcsolata az édesapjával.

Kutatásunk egyik legjelentősebb eredménye az apahiány előfordulásának rendkívül magas aránya: az *összes elkövető egyharmadának biztosan nem volt jelen az édesapa az életében*. Vagyis az apa, a férfiminta hiányzott a terhelt életéből.

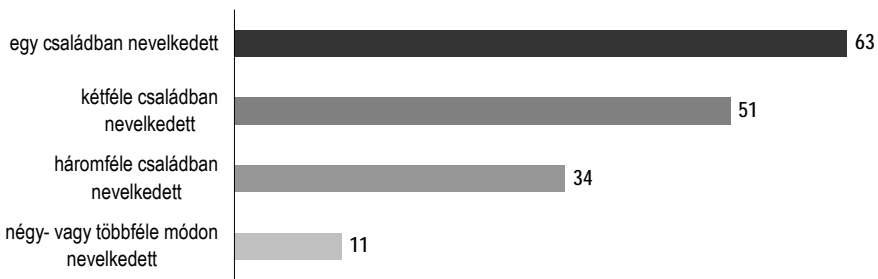
²² Farrington kutatásában ez a magyarázó tényezőkhöz tartozik. Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 106. o.

²³ Feltűnő, hogy a százhatvanöt terheltből tizenkilencnek valamelyik szülője nem él: köztük három olyan volt, akinek az édesanyja és az édesapja is meghalt.

A családi stabilitás fontosságát igazolják azok az adatok, amelyek szerint a terhelteknek mindössze a 22,4 százaléka nőtt fel a saját szüleivel, kétszülős, strukturális szempontból, rendezett családban.²⁴ A mintában a „zűrös” családi viszonyok voltak a jellemzők, ami korántsem jelentett egyet a gyermekét egyedül nevelő szülővel, hiszen összesen tíz olyan tettes volt, aki „klasszikus” csonka családban nevelkedett.²⁵ A magyar kutatás alapján a család szereplőinek gyakori változása sokkal inkább tűnik veszélyeztető tényezőnek, mint az egyszülős családmodell²⁶ (6. számú ábra).

6. számú ábra

Az elkövető által megtapasztalt együttélési formák változékonysága (fő)

A Farrington által magyarázó tényezők között nevesített „nagy családméretet” vizsgálatunkban a testvérszámmal mértük (7. számú ábra), különösen azért, mert korábbi kutatásunk²⁷ igen nagy testvérszámról tanúskodott a súlyos bűncselekmények elkövetőinek a körében. Ennek alapján arra számítottunk, hogy az emberölések elkövetőinél is hasonló eredményeket kapunk.

²⁴ Jól rávilágít az aktaelemzés relevanciájára az az adat, hogy az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikát mint forrást alapul véve, a 2005 és 2009 közötti periódusban a fiatalok, emberöléssel gyanúsított terheltek 55,7 százaléka élt mindkét szülőjével. Nem kizárt, hogy a bűncselekmény elkövetésének idején ez valóban így volt, az adatok elmentmondásos volta azonban jól tükrözi azt, hogy a statisztikák mindössze „pillanatkép” rögzítésére alkalmasak, a kutatás pedig dinamikus mérésekre is megfelelő.

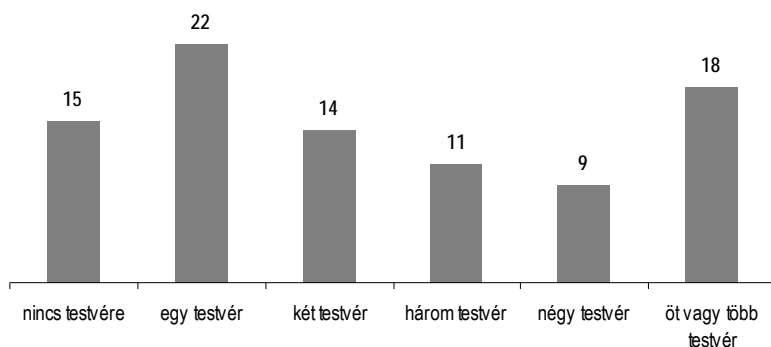
²⁵ Mindössze nyolc terhelte volt, aki csak az édesanyjával és kettő, aki kizárólag az édesapjával élt.

²⁶ A kérdőív a család szereplőinek váltakozására irányuló kérdést a következő módon tartalmazta: a) egyedül; b) saját szüleivel; c) édesanyjával; d) édesapjával; e) részben az édesanyjával/részben az édesapjával; f) az édesanyjával és partnerével (nevelőapa); g) az édesapjával és partnerével (nevelőanya); h) hozzátartozóival (nagyszülők, nagybácsi, nagynéni stb.); i) nevelőszülővel; j) állami gondozott; k) élettárral/házastárral. A kérdéskör több válasz megjelölésére is lehetőség volt.

²⁷ Sárík E. – Bolyky O.: A fiatalok elkövetők gyermekkorai – az elkövetővé válás előzményei. In: Irk F. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 42. OKRI, Budapest, 2005

A minta igazolta a hipotézisünket, hiszen huszonkilenc terhelnél találkoztunk öt vagy több édestestvérrrel, ebből tíz terhelnél a testvérek száma elérte minimum a nyolcat.²⁸

7. számú ábra
A testvérek számának alakulása az elkövetők körében (%)

A hazai szociológiai kutatások egyértelműen igazolták a nagy családméret és a szegénység összefüggését. A szegénység pedig – mérjük azt bármilyen vonatkozásában – természetesen kriminogén rizikófaktor, és nincsen ez másképpen az emberölési ügyek elkövetőinél sem, ahogyan a következőkben is látni fogjuk.

Az amerikai kutatásban a „szegénység” egyet jelentett a „család alacsony státusával”. Ezt alapul véve, vizsgálatunkban – a testvérszámot is figyelembe véve – a szülők iskolázottságán és munkaerő-piaci helyzetén keresztül elemeztük a család társadalomban betöltött pozícióját.

Az apákról kevés adatot kaptunk, lévén hogy a mintánkban szereplő elkövetők harmadának az életében egyáltalán nem volt jelen az édesapa. Az esetek 32,7 százalékáról nem tudtuk megállapítani, hogy az apa milyen munkát végzett. A kapott válaszok alapján az apák 20,6 százalékának volt állandó munkahelye, 7,9 százalékuknak volt saját vállalkozása, 5,5 százalék mezőgazdasági munkát végzett, 7,3 százalékot jellemzett alkalmi munkavégzés és 8,5 százalékuk rokkantnyugdíjasként élt.

²⁸ Tizennyolc terheltől nem volt e tekintetben információnk, így az összes vizsgált eset e helyütt száznegyvenhárom terhelt. A féltestvéreket, nem vér szerinti testvéreket számba véve kiváltképpen igazolódott az előzetes feltevésünk a kiemelkedően nagy testvérszámról. Tizenkilenc terheltnek volt egy féltestvére, nyolcnak két féltestvére, nyolcnak három és öt terheltnek négy vagy annál több féltestvére. Huszonöt elkövető vonatkozásában nem volt adatunk, náluk azonban feltételezhetően nem is volt nem vér szerinti testvér a családban.

Az anyák munkaerő-piaci pozíciója is heterogén volt: 23,6 százalékuk dolgozott állandó munkahelyen, 1,8 százalékuknak volt saját vállalkozása és 1,2 százalékban talákoztunk a háztájiban, mezőgazdaságban történő munkavégzéssel. A nőknél meghatározó szerepet kapott a háztartásbeli státus (huszonegy fő), a főállású anyaság, gyēs, gyed (hét) vagy a rokkantnyugdíjas lét (hét). Ezek együttes aránya magas volt a kapott válaszok között, ez a nők körében megjelenő kényszer-háztartásbeli pozícióra utal, amelyben az otthon maradás, a munkapiacról való kimaradás – vélhetően – nem választott döntés.²⁹

Az adatok, illetve a háttér-információk együttesen alátámasztják azt a tényt, hogy hazánkban is releváns rizikófaktornak tekinthető az anyák munkanélkülisége, de másképpen, mint a pittsburghi mintában.³⁰ Az amerikai vizsgálat – ahogyan azt a következőkben látni fogjuk – több kérdésben is az „anya körül” megjelenő problémákat nevesíti (fiatal anya, anyai bántalmazás, munkanélküliség). Kutatásunkból ellenben az tűnt ki, hogy az apa hiánya, az apa családból való távolléte jelenti az igazi problémát, ezért ezt tekinthetjük releváns rizikófaktorának a fiatal magyar gyilkosoknál.

Feltételezésünk szerint azonban mindössze azonos problémakör kétféle megfogalmazásával állunk szemben. Vélhetően az amerikai fiúk esetében az édesapa ugyanúgy nincsen jelen a családban, mint magyarországi társaiknál, Farrington és Loeber azonban nem ezt a problémát emeli ki, hanem a családban lévő anya nehézségeit hangsúlyozza³¹. Egyáltalán nem zárható ki azonban az, hogy a pittsburghi terheltet bántalmazó anya abúza éppen az egyedüllet következménye, illetve azért válik az ő bántalmazása, valamint a munkanélkülisége rizikófaktorrá, mert az apa nincs jelen a gyermeket nevelő családban.

Visszatérve a családi státusra, utalnunk kell a szülők iskolai végzettségére is. A rendelkezésre álló – szűkös – eredmények azt tükrözték, hogy az emberölést elkövetők szüleit általában alacsony iskolai végzettség jellemzi. Kiderült azonban az, hogy a nők e tekintetben rosszabb helyzetben vannak, mint a családban élő férfiak, hiszen az anyák iskolai végzettsége szignifikánsan alacsonyabb, mint az apáké, amivel könnyen megindokolható az anyák heterogénebb munkaerő-piaci, kényszer-háztartásbeli pozíciója is.³²

²⁹ Az anyákra sok esetben jellemző volt az is, hogy korábban volt állandó munkahelyük, és jelenleg nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, vagy háztartásbeli.

³⁰ A kapott adatok informatívak, tekintettel arra, hogy mindössze az anyák 26,1 százalékáról nincs információnk a munkavégzés vonatkozásában.

³¹ Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 109. o.

³² A szülők iskolai végzettségére vonatkozóan a válaszok közel fele hiányzott (anya iskolai végzettsége: hiányzó adat = 89; apa iskolai végzettsége: hiányzó adat = 102). Ez a nagyfokú

A pittsburghi kutatásban a szocioökonómiai tényezők között külön faktor-ként szerepelt a család segélyezett pozíciója, illetve az, hogy a büntettes szűkös, zsúfolt körülmények között él. A Farrington és Loeber által relevánsnak tételezett „kap-e segélyt a család?” kérdésre 75 esetben kaptunk igenlő választ, és 50 esetben informálódhattunk arról, hogy terhelt zsúfolt ingatlanban nőtt fel, ami azt jelentette, hogy nem állt rendelkezésére a fejenkénti 10 négyzetméternél nagyobb tér a lakásban.³³

Ezek az adatok kiegészítették azt a feltevésünket, hogy a terhelték hátrányos szocioökonómiai státusúak, vagyis levonható az a következtetés, hogy Magyarországon csakúgy, mint az Egyesült Államokban, az emberölést megvalósító fiatalok szignifikánsan nagyobb arányban kerülnek ki az alacsony státusú családokból, mint a középosztály tagjai közül.

Az elkövetők és szüleik közötti kapcsolat – nevelési problémák³⁴

A pittsburghi mintában is kimutatott kriminogén faktorok között evidenciaként tartjuk számon a gyermek felett gyakorolt szülői kontroll hiányát. A gyermek túlzott szabadsága, öntörvényű tevékenységei következtében sok esetben léphet deviáns útra. Az amerikai kutatás az *anya általi fizikai bántalmazást* és a *szülők szerhasználatát* sorolta a nevelési problémák csoportjába, ezért mi is ennek alapján vizsgáltuk a magyar elkövetőket.

adathiány arra utal, hogy a nyomozó hatóságnak és a bíróságoknak e tekintetben nem mindig van adatuk a terheltről, különösen igaz ez a fiatal felnőttek esetében, amikor már nem készül környezettanulmány. Az azonban megállapítható volt, hogy az anya leggyakrabban maximum általános iskolai végzettségű, míg az apák körében a szakiskola ugyanolyan markánsan megjelent az adatok között, mint az alapfokú oktatás.

³³ A zsúfolt lakókörülmények más mérőszámmal is beigazolódtak, rákérdeztünk ugyanis arra, hogy hányan élnek egy háztartásban a tetszellel. Az elkövetővel egy háztartásban élők száma magas volt: a százharminckilenc ismert adat alapján hetven terhelt volt, akivel a háztartásában rajta kívül minimum négyen éltek, a nyolc-kilenc fős háztartás sem volt ritka, illetve előfordult olyan is, ahol tizenhárman laktak egy háztartásban. A terheltekről kilencvennégy esetben tudtuk meg, hogy hány szobás lakásban laktak: tizenegy olyan lakóingatlan volt, amelyben mindössze egy szoba állt a háztartásban élők rendelkezésére, az elkövetők többsége ennél nagyobb lakásban/házban lakott. Legnagyobb arányban a két-három szobás ingatlanok voltak a jellemzők (huszonöt két- és harmincegy háromszobás lakás volt a mintában), de előfordultak négy- és ötszobás lakások is a terhelt lakhelyeként. A saját szoba birtoklásáról mindössze kilencven esetben volt információnk: negyvennégy terhelt adott számot önálló szobáról, és újabb tizenhárom számolt be arról, hogy egy testvérével osztozik a szobáján. Ez némileg elmentmond az alacsony szobaszámnak és a sok együtt lakónak.

³⁴ Farrington kutatásában ez magyarázó faktorként szerepel. Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 119. o.

Az aktavizsgálatban a *szülői kontroll minőségére* csupán következtetni tudunk, konkrét információink ugyanis nem volt erről a problémaköréről. Kutatásunkban a szülő és gyermek közötti kapcsolat minőségére kérdeztünk rá, amely szintén releváns tényező lehet a fiatal kriminalitásában. A válaszadók (N = 97) többsége az édesanyját jelölte meg, mint azt a személyt, akivel a legszorosabb kapcsolatban állt (69,2 százalék), csupán a válaszok ötödéből derült ki az édesapához történő kötődés.³⁵ Bár az *elkövetők többsége azt állította, hogy az édesanyjához kötődik, közülük csak kevesen álltak vele* őszinte, mély kapcsolatban (14,3 százalék)³⁶. Az anyával való mély érzelmi kapcsolatot az apa hiánya is megalapozhatja. Kiemelkedő volt azonban azok aránya, akiknek egyáltalán nem vagy jóformán nem volt kapcsolatuk az édesanyjukkal (20,3 százalék), valamint a konfliktusos kapcsolatok aránya is magas volt (20,9 százalék). Az összes elkövető 15 százaléka kifejezetten rossz viszonyról számolt be. A mintából azonban mégis kimagaslik azoknak az aránya (49,3 százalék), akik átlagosan jónak értékelték az anyához fűződő viszonyukat, vagy semleges érzelmekről számoltak be. Az, hogy a fiatalnak (értve ezen a fiatalok és a fiatal felnőttek is) a viszonya se nem jó, se nem rossz az anyjával, és hogy az együttélés inkább egymás mellett élésként jellemezhető, arra enged következtetni, hogy az anya nem gyakorol kontrollt a gyerek felett, nem ellenőrzi a tevékenységeit. Hozzáadva azt a kutatási tényt is, hogy az apa az elkövetők harmadánál nem vesz részt a gyermek nevelésében, megengedhető az a megállapítás, hogy az emberölést elkövető magyar fiatalok nevelő jellegű kontrollja, tevékenységeik minősítése és értékelése ugyanúgy hiányzik, mint a pittsburghi büntetteseknél.

Farringtonék a *szülői problémák* között tárgyalják a *gyermek és a szülő szegényes kapcsolatát*, valamint a *gyermek ellenálló, dacos magatartását a szülői hatásokkal szemben*³⁷. Miután ez a rizikófaktor szorosan kapcsolódik az imént említettekhez, ezekkel e helyütt foglalkozunk.

³⁵ Több esetben említette a szakértő, hogy az elkövető és az édesanyja egymással szimbiózisban élnek, például a terhelt születése óta egy ágyban alszanak. Olyan is előfordult, hogy a bűncselekményt az anya ötlete alapján, együtt valósították meg. Az anyával szimbiotikus viszonyban élő elkövetők legtöbb esetben fiúk, és elmondható, hogy a kapcsolatuk hullámzó, ambivalens érzelmekkel telített, konfliktusos, egyszersmind túlzottan szeretetteljes. Előfordult az is, hogy az elkövető nem kötődött senkihez, hiába élt együtt a szüleivel, testvéreivel, és a baráti köréhez is csak felszínes kapcsolat fűzte.

³⁶ Bár azok, akik kötődtek az anyjukhoz, egyébként általában bizalmas vagy kifejezetten jó kapcsolatban álltak vele, erre az is magyarázat lehet, hogy sokuknak az édesapa nem volt jelen az életében, és az apa hiánya elősegítheti a mélyebb kötődést, kapcsolatot az anyával.

³⁷ Farrington kutatásában ez viselkedési faktor volt. Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 110. o.

Az elkövetők anyával és apával való leginkább közömbösnek nevezhető kapcsolata a magyar mintából is kitűnt. Az aktaelemzés jellegénél fogva a szülő-gyermek kapcsolat vonatkozásában nem álltak rendelkezésre olyan adatok, mintha közvetlenül a terhelttel került volna sor részletes interjúra. A fiatalkorú bűntetteseknél azonban a pedagógusi vélemények és környezettanulmányok is bizonyították, hogy a gyermek figyelemmel kísérése, segítése, támogatása a legtöbb családban hiányzott, így vélelmezhető, hogy a szülő és a gyermek közötti kapcsolat is szegényes. Ezt támasztják alá egyébiránt azok az adatok is, amelyek a szakértői véleményekben a terhelt gyermekkoráról és családi viszonyairól tájékoztatnak.

Bár az adatforrás jellegéből fakadóan nincs külön információ a gyermeknek a szülővel való szembefordulására, dacos ellenálló magatartására – amelyet releváns faktorként nevesít a pittsburghi minta –, a leírtakból úgy tűnik, hogy hazánkban inkább a szülői érdektelenség, közöny az erősebb probléma, mint a gyermek – definitív – szembenállása. Természetesen erre az adaléokra – a rendelkezésre álló információk alapján – nem vonható le messzemenő következtetés; a hipotézis ellenőrzése személyes interjút kívánna.

Végül az emberölő amerikai fiataloknál rizikófaktorként mutatkozott *a gyermek anyja által történő bántalmazása*.

A magyar mintából azonban mindössze tizenöt esetben derült ki, hogy az anya fizikailag bántalmazta a gyereket, ami a kilencvenkilenc értékelhető válasz arányában elhanyagolhatónak tekinthető.³⁸

A szülőben rejlő rizikófaktorok³⁹

A szülőben rejlő problémák körében a Farrington–Loeber-féle minta az apa viselkedési problémáit, a fiatalon szülő anyát, illetve a szülők szerfogyasztásának relevanciáját hangsúlyozta. A magyar adatok – bár e tekintetben erősen hiányosak voltak – arról tanúskodtak, hogy Magyarországon a „fiatal anya” nem tekinthető meghatározó rizikófaktornak a fiatal emberölők körében.⁴⁰

Az apa viselkedési problémáit az amerikai minta homályosan tárgyalja, de vélelmezhető, hogy a szülői szerhasználaton kívül a bűnelkövetés ebbe a körbe

³⁸ Ennek az eredménynek a vélhető magyarázatát az előbbieken ismertettük.

³⁹ Farrington kutatásában ez magyarázó faktorként szerepel. Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 105–106. o.

⁴⁰ Hetvenhét terheltől kaptunk választ arra kérdésre, hogy húszévesnél fiatalabb vagy idősebb volt az édesanyja, amikor őt világra hozta, és ebből negyvenhat – vagyis a többség – betöltötte a huszadik életévét a gyermeke megszületésekor.

sorolható. Kutatásunkban a tágabb családban előforduló normaszegésre kérdztünk rá. Az iratok alapján azonban az elkövetők 59,5 százalékánál nem derült ki, hogy volt-e a vér szerinti családban bűnelkövető. Azok közül, ahol egyértelmű adatot kaptunk erre (68 eset), 39,7 százalékánál fordult elő bűnöző a rokonságban. Az amerikai minta a családban megjelenő bűnelkövetés helyett inkább a baráti társaság devianciáját hangsúlyozza.

A szülők szerhasználata mindkét ország mintájában releváns tényezőnek bizonyult. A magyar adatoknál láttuk, hogy a szülők leggyakrabban az alkoholizmus (32,1 százalék) problémájával küszködtek. A túlzott alkoholfogyasztás főként az apákra volt jellemző – és annak ismeretében, hogy mindössze az elkövetők 44,2 százalékának volt jelen biztosan az édesapja az életében, nem tekinthető elhanyagolhatónak az, hogy „ismert” apák 38 százalékáról tudható – a környezettanulmány, iskolai jellemzés és a szakértői vélemények alapján –, hogy alkoholfüggő volt.

Megjegyzendő, hogy az anyák esetében is előfordult a rendszeres alkoholfogyasztás, de náluk a nyugtató vagy altató hatású gyógyszerek visszaélésszerű használata is megjelent. Hat elkövető számolt be mindkét szülő alkoholizmusáról. Említést érdemel még ebben a körben, hogy Magyarországon – ellentétben az Egyesült Államokkal – a szülői szerhasználat elsődlegesen alkoholfüggőséget jelent, nem pedig droghasználatot.

Az elkövetőben rejlő rizikófaktorok

A rossz iskolai teljesítmény

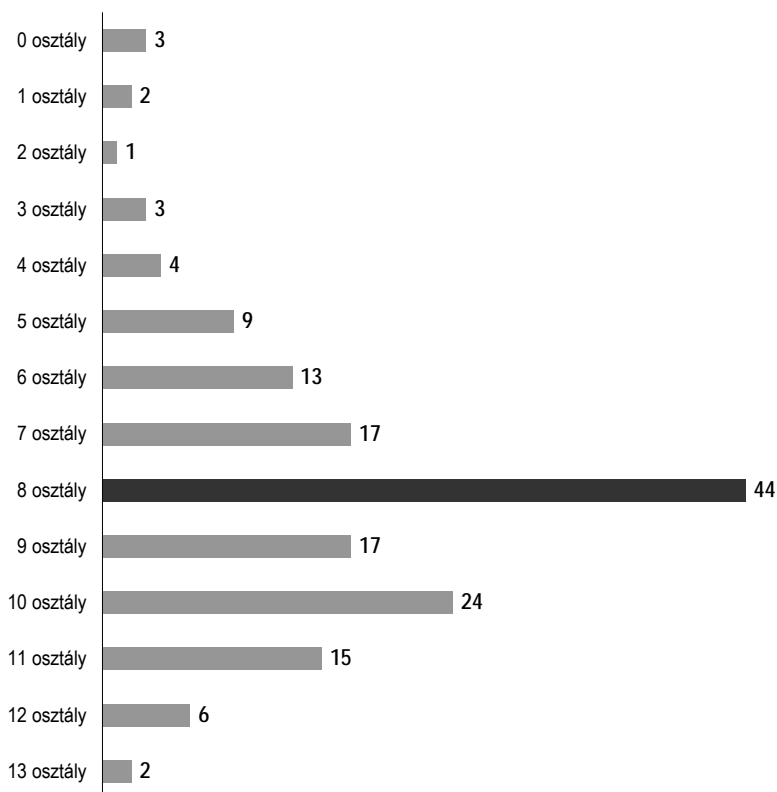
Az amerikai vizsgálat több szempontból kiemelten kezelte a gyermekben rejlő internális faktorokat. Ezek egyaránt jelentettek személyiségbeli és viselkedési tényezőket. A gyermekben rejlő veszélyeztető tényezők közül a büntudat hiányát, a depresszió és a rideg-érzékeny vonás kérdését a pszichológus és elmervos szakértői vizsgálatok elemzésénél tárgyaljuk részletesebben.

A hazai kutatás egyik legtanulságosabb problémaköre az iskolázottság, aluliskolázottság, alacsony iskolai teljesítmény. Két szempontból közelítettük meg: egyrészt a terhelt által éppen látogatott oktatási intézményre kérdztünk rá, másrészt az elkövető által elvégzett iskolákat, osztályokat is görcső alá vetjük (8. számú ábra).

A százhatvanöt tettesből a bűncselekmény elkövetésekor ötvenkettő volt, aki nem végezte el az általános iskolát, közülük háromnak egyetlen osztályt sem sikerült befejeznie. Nyolcvankilencen végezték el a nyolc osztályt, tizenötnek

volt szakiskolai/szakmunkás-bizonyítványa, hárman szakközépiskolában és hatan gimnáziumban érettségiztek.⁴¹

8. számú ábra
A terheltek iskolai végzettsége (fő)

Az iskolai végzettség alacsony volta azonban akkor válik igazán látványossá, ha összehasonlítjuk az átlagpopulációban és az összes emberölési cselekményt megvalósítók körében mért adatokkal (2. számú táblázat).

⁴¹ A legtöbb gyermek önkormányzati fenntartású, általános tanrendű iskolába járt (hetvenöt fő, vagyis a vizsgált terheltek 46,6 százaléka), egyvalaki járt kizárólag úgynevezett alternatív iskolába, ketten egyházi, tizenhét terhelte speciális igényű, úgynevezett kiegészítő iskolába, egyvalaki volt magántanuló, és egyikük járt esti tagozatra. Ezenkívül azonban – ugyanúgy, ahogyan a családi háttérnél is – nem volt ritka eset, hogy a gyermek többféle iskolatípust is látogatott, vagy nem járt rendszeresen a kötelezően látogatandó tanintézménybe.

2. számú táblázat
Iskolai végzettség nélküli emberölést elkövetők
az átlagpopuláció tagjai körében (%)

Általános iskolát el <i>nem</i> végzők	Fiatalkorúak	Fiatal felnőttek
Saját minta	30,3	44,8
Emberölést elkövetők általában ⁴²	46,6	21,2
Átlag 2001 (népszámlálás) ⁴³	6,3	2,1
Átlag 2011 (népszámlálás)	3,9	1,6

Az iskolai teljesítmény azonban nemcsak az elvégzett osztályok számában volt mérhető. Jellemző volt az évismétlők magas aránya (37,7 százalék), többségük (66 százalék) kétszer-háromszor is megbukott, és elenyésző volt azoknak a száma, akik sikeres pótvizsgát tettek. Ezek a fiatalok általában több tantárgyból kaptak elégtelen osztályzatot, illetve sokszor értékelhetetlennek minősült a teljesítményük.

A rossz tanulmányi eredmény azonban nemcsak az alacsony értelmi színvonalból adódott, hanem az iskola kerüléséből is. Az elkövetők csupán ötöde (19,5 százalék) látogatta rendszeresen az iskolát és nem volt gondja a hiányzás miatt. A többiek gyakorlatilag nem jártak iskolába. Ennek következményeként fokozatosan kimaradtak az oktatási rendszerből: először sorozatban osztályt ismételték, majd eltanácsolták őket speciális iskolába, innen pedig a szülő kérésére vagy tanári javaslatra magántanulóvá váltak – ami egyet jelent az iskolából kieséssel –, végül teljesen kimaradtak az iskolából.

Összességében tehát – az amerikai kutatással összhangban – az iskolai karrier negatív volta a magyar mintában is dominánsan jelen van. A leírtak mellett az iskolából való felfüggesztés, lógás és az alacsony iskolai motiváció hiányát hangsúlyozza Farrington és Loeber is.

Ezeknek a tényezőknek a fontosságát⁴⁴ a hazai minta csak megerősíteni tudja, hozzátevé a speciális igényű iskolára és a magántanulói státusra vonatkozó magyar sajátosságokat.

⁴² Az adatok az ENYÜBS 2005–2009. közötti periódusában a tizenégy és tizenhét év közöttiekre, valamint a fiatal felnőttekre (tizennyolc és huszonnégy év közöttiek) vonatkoznak.

⁴³ A hivatkozott korosztály a népszámlálási adatoknál eltér a nyomozó hatósági és ügyészégi statisztikák adataitól. A fiatalokon e helyütt a tizenöt és tizenkilenc év közötti generációt, míg a fiatal felnőtten a húsz és huszonnégy év közötti korosztályt értjük.

⁴⁴ Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 101–102. o.

A kortársakhoz fűződő viszony⁴⁵

Az amerikai kutatásban veszélyeztető tényezőként jelent meg a *társas elkövetés, rossz baráti társaság, szegényes kapcsolat a korosztályi csoporttal*. Ezek a faktorok a magyar emberlőknél is meghatározónak bizonyultak.

A fiatalkorú és fiatal felnőtt terheltek ötöde volt magányos, nem voltak barátai, vagy kevés és felszínes kapcsolatot alakítottak ki a kortársaikkal. Az iskolában legtöbbször a terheltek perifériára szorultak, nem illeszkedtek be a közösségbe, ennek hátterében vagy a visszahúzódó, zárkózott viselkedés rejtett, vagy a másokat megfélemlítő agresszivitásuk. A korosztállyal való sivár kapcsolatok tehát ugyanúgy kirajolódtak a magyar emberlők között, mint amerikai társaiknál.

Az is megegyezett az amerikai és a hazai kutatási eredményekben, hogy leggyakrabban a haverok közül kerültek ki a bűntársak is. A magyar bűntetteket is szignifikáns módon jellemezte a rossz – morálisan visszahúzó, deviáns irányba terelő – baráti társaság. A felmérésben szereplő 165 esetből százhuszszor jutottunk érdemi válaszhoz, ebből 71 fiatalnak volt deviánsnak minősíthető baráti társasága.⁴⁶ Mindeközben hangsúlyozandó tény az is, hogy a fiatalkorúak körében igen magas (44,6 százalék) a társ nélküli elkövetők aránya, ahogyan a fiatal felnőtteknél is (39,4 százalék). Az sem volt ritka, hogy az elkövető, bár együtt van másokkal, a cselekményt mégis egymaga követi el, mivel társai vagy elhagyják a helyszínt, vagy ő válik el a többiektől. Összességében tehát, míg a rossz baráti társaság és közös deviáns magatartás mindkét vizsgálat eredményei szerint is kockázati tényező, a gyilkosságot elkövető magyar fiatalokat (fiatal felnőttek és fiatalkorúak) kisebb arányban jellemzi a társas elkövetés. Az eltérés valószínűleg abból fakad, hogy a magyarországi emberölések jellemzően nem bandaháborús cselekmények.

Pozitív attitűd a szerfogyasztáshoz

Mindkét ország kutatásának eredménye alátámasztotta a kábítószer-probléma és a bűnözéshez való attitűd összefüggését. A kábítószer-fogyasztás mindenképpen rizikófaktornak tekinthető a vizsgált korosztályban. A két mintában azonban különböző módon jelent meg a drog és az azzal kapcsolatos vagy abból eredő bűnelkövetés is. Minderről a későbbiekben olvashatunk részletesen.

⁴⁵ Farrington kutatásában ez viselkedési faktor volt. Uo. 110. o.

⁴⁶ Meg kell jegyezni, hogy itt a válaszadás viszonylag szubjektív volt, de immanensen magában foglalta azt a situációt, amikor például a barát a bűncselekményben a tettestárs.

A gyermek viselkedési tényezői, különös tekintettel a bűnelkövetői karrierre⁴⁷

Ha továbbhaladunk a magatartásbeli, viselkedésbeli tényezők – Farrington és Loeber által – kijelölt ösvényén: meg kell vizsgálni a fiatal büntetett korábbi *verbális agresszív viselkedését, kegyetlenkedő, kiközösítő attitűdjét*, illetve a pittsburghi mintában legfontosabb tényezőként kategorizált, korábbi *bűnelkövetési karriert*⁴⁸. Idesorolható a gyermekkori, fiatalkori *szökés* és a korábban már említett *ellenálló viselkedés* is.

Mintánkban kilencvennégy esetben volt adatunk arról, hogy a fiatalkorú vagy fiatal felnőtt mutatott-e verbális agressziót másokkal. Mindössze negyvenegy igenlő választ találtunk az adatelemzés során. Bár a „missing data” nagyarányú, de talán megengedhető az a következtetés, hogy a hazai fiatalkorúaknál nincs szükségszerű összefüggés a verbális agresszió és a későbbi emberölési cselekmény között. Az úgynevezett kegyetlenkedés kategóriában alig találunk nagyobb számokat (negyvenöt terhelt az igenlő csoportban), ami megerősíti a verbális agresszióra vonatkozó feltevésünket. A terhelteknek mindössze 18,8 százalékról derült ki, hogy gyermekkorában elszökött otthonról.

A bűnelkövetői múlt: az erőszak íve

Hipotézisünk szerint az emberölést megvalósítóknak van bűnelkövetői múltjuk, amelyben az erőszaknak meghatározott íve bontakozik ki. Feltételeztük, hogy a rablást elkövetők főként nyereségvágyból ölnek, míg a korábban szexuális bűncselekményeket megvalósítók szexuális indítékkal gyilkolnak.

Arra számítottunk, hogy az emberölést elkövetőknek jelentős bűnözői múltjuk van. Az elemzésből kitűnt, hogy száztizenkilenc (73,5 százalék) olyan elkövető volt, aki korábban mindössze egy bűncselekményt valósított meg, huszonkét olyan terhelt volt, aki kettőt, tizenegy olyan, aki hármát, hat, aki négyet, három, aki ötöt, és mindössze egyről derült ki, hogy hat bűncselekmény szerepel a bűnelkövetői karrierjében.

Vizsgálatra érdemes volt ezeknek a bűncselekményeknek az összetétele is: hatvanhét lopási, tizenhét rablási, tíz súlyos testi sértés, tizennégy garázdaság, öt rongálás, hat kábítószerrel visszaélés, egy ittas járművezetés és egy lőfegyverrel visszaélés volt. Nemi bűncselekmények mindössze ötször fordultak elő,

⁴⁷ Farrington kutatásában ez viselkedési faktorokhoz tartozott. Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.: i. m. 110. o.

⁴⁸ Uo.

és csak egyszer a zaklatás. Huszonhét emberrel találkoztunk egyéb, nem erőszakos deliktummal és tízszer „egyéb erőszakos” bűncselekménnyel.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy volt-e releváns összefüggés a korábbi bűncselekmény és az emberölési eset minősítő körülményei között. Azok, akik jelenleg nyereségvágyból követték el cselekményüket kilencszer valósítottak meg korábban lopást, és mindössze kétszer rablást. Vagyis nem találtunk releváns halmozódást a korábbi vagyon elleni deliktumok és a jelenlegi nyereségvágyból elkövetett emberölés között.

Némileg árnyalta a képet, ha bevontuk a nyereségvágyból elkövetésbe azt is, ahol előfordult minősítésbeli halmozódás: vagyis az anyagi haszonszerzés különös kegyetlenséggel vagy előre kiterveltséggel is együtt járt. Két olyan nyereségvágyból és előre kitervelten gyilkoló terhelt szerepelt a mintában, aki korábban elkövetett lopást, hat, aki korábban lopott, s jelenlegi cselekményében különösen kegyetlen volt. Ugyanezek a bűncselekményi alakzatok nem voltak meghatározóbbak a „rablóknál” sem: az előre kitervelten, pénzért ölük között nem volt olyan, aki korábban rabolt és jelenleg előre kitervelt anyagi haszonszerzésért ölt.

A nyereségvágyból történő emberölés – és az ezzel párban álló halmozódó minősítő körülmények – mögött tehát az elkövetői múltban a vagyon elleni bűncselekmény egyike sem mutatott halmozódást. Másképpen fogalmazva, megdőlt az a feltevésünk, amely szerint a haszonszerzésért való bűnözés – és az annak érdekében alkalmazott erőszak – egyfajta fokozódást mutatna.

Amikor a szexuális bűncselekményeket és a későbbi emberölés minősítését vizsgáljuk, megállapítható, hogy szintén nincsen releváns tartalmi összefüggés a „zaklatók” és az egyéb nemi deliktumért korábban eljárás alá vont személyek és a szexuális indíttatású emberölések között.

A korábban szexuális bűncselekményt elkövetők nyereségvágyból vagy előre kitervelten követték el ölési cselekményüket, a különös kegyetlenség vagy az aljas indok nem jelentkezik a cselekmény minősítő körülményeként. A hét, egyéb erőszakos bűncselekményt elkövető, jelenlegi bűncselekményében egyformán volt különösen kegyetlen (két fő) és nyereségvágyból (kettő) emberi életet kioltó.

Fontos volt annak a kérdésnek az elemzése, hogy a korábbi bűnelkövetés halmozódása és a jelenlegi – emberölési – cselekmény minősítő körülményeinek halmozódása között van-e releváns összefüggés. Megállapítható, hogy a legtöbb fiatal olyan volt, aki korábban egy bűncselekményt követett el és a jelenlegi cselekménye is egyszeresen minősült: ebből harminckét személyt találtunk a mintában.

A kettőnél többszörösen minősülő emberölések és a korábbi bűnelkövetés gyakorisága között nem találtunk szignifikáns kapcsolódást – a háromszoros vagy négyszeres minősülés leggyakrabban egy korábbi büntett elkövetésével járt. Megemlítendő azonban a kétszeresen minősülő, összesen harminchat eset, amelyek elkövetői esetében többször fordult elő a korábbi bűncselekményi halmozódás: tizenegy személy volt, aki egy cselekményt követett el korábban, öten voltak, akiknek két bűncselekmény, ketten, akinek három, ketten, akinek négy bűncselekmény szerepelt a múltjában – és találtunk öt-hat bűncselekményt megvalósítókat is.

Ennek ellenére összegzőképpen azt mondanánk, hogy nem volt olyan mértékben releváns a korábbi bűnelkövetés az emberölési cselekmény szempontjából, mint ahogyan az a pittsburghi mintában szerepel – és ez a megállapítás a minősítő körülmények és bűnözői múlt súlyosságának összefüggésére is érvényes.

Az elkövetők pszichológiai és pszichopatológiai jellemzői az igazságügyi elmeorvosi és pszichológusi szakvélemények alapján

Az emberölést elkövető fiatalok és fiatal felnőttek kriminológiai vizsgálata úgy válhat teljessé, ha a bűncselekmény háttérében húzódó szociológiai tényezők mellett a pszichológiai faktorokat is figyelembe vesszük.

Kutatásunk egyik „unikuma”, hogy a lelki tényezők feltárását nem az általunk felvett pszichológiai tesztek segítségével végeztük – tekintve, hogy nincs pszichológusi vagy pszichiáteri végzettségünk –, hanem az elmeorvos szakértői és pszichológus szakértői véleményekben leírtakra támaszkodtunk.

A szakvélemények ilyen irányú felhasználásának előnye a szakszerűség mellett, hogy a szakértői vizsgálat a bűncselekmény elkövetéséhez közeli időpontban történik, ezáltal realisabb képet kaphatunk az elkövető személyiségéről, mivel annak alakulását nem befolyásolják a fogva tartási körülmények és az elkövetés óta eltelt hosszabb idő. Emellett – mivel az igazságügyi pszichiátria az elmeműködés patológiás folyamatait vizsgálja – az elmeorvos szakértő által beszerzett egészségügyi iratokból az elkövető élete során esetlegesen előforduló, a mentális képességeit és az állapotát befolyásoló testi sérülésekről, ideggondozói, pszichiátriai és pszichológiai kezelésekről is információhoz juthatunk.

Az igazságügyi pszichiátria a beszámítási képesség fogalmát a büntetőjogban használatos meghatározással egyezően alakította ki. Ennek értelmében *„az rendelkezik beszámítási képességgel, aki nem szenved az elmeműködés olyan kóros állapotában, amely képtelenné teszi arra, illetve korlátozza abban, hogy cselekménye következményeit*

*belássa (felismerési képesség), vagy hogy ennek megfelelően cselekedjék (akarati képesség)."*⁴⁹ Pszichiátriai értelemben a beszámítási képesség két tényezője a tudati és a pszichikai faktor. A *tudati faktor*hoz tartozik az értelmi és az akarati működés: az akaratot az értelem irányítja, a cselekvés az értelmi működés részének tekinthető mérlegelési készség eredményeképpen jön létre. Ez tehát a szélesebb értelemben vett büntetőjogi felismerési képességnek feleltethető meg. A *pszichikai faktor* az érzelmeket foglalja magában, ez a bűncselekmény motívumainak meghatározó eleme.⁵⁰

Az elkövetők lélektani jellemzői a szakvélemények alapján

Az összes elkövető 28 százaléka szenvedett a bűncselekmény időpontjában az agyműködést érintő krónikus betegségben vagy szenvedett el fejsérülést élete folyamán⁵¹. Epilepsziát az elkövetők 12,2 százalékánál (az összeshez képest 4,7 százalék) diagnosztizáltak, az összlakossághoz viszonyított aránya azonban igen magas⁵². A késői szobatisztaság vagy a szobatisztaság hiánya is több esetben megjelent (6 százalék, az átlagnépesség körében ez 1,8 százalék).

Kutatási eredményeink szerint az emberölés elkövetői között igen magas volt azoknak az aránya, akik az elkövetés előtt is fennálló mentális betegségben vagy mentális zavarban szenvedtek a bűncselekmény elkövetésének időpontjában.⁵³ Számos esetben azonban a probléma egészségügyi kezelés nélkül maradt⁵⁴, tekintve, hogy a fiatal kiesett a szociális jelzőrendszer köréből (iskolakerülés, szökés), családi háttere pedig alkalmatlan volt arra, hogy segítő kezet nyújtson neki.

⁴⁹ Dósa Á.: Az igazságügyi pszichiátriai szakértői tevékenység a különböző jogágakban. In: Kuncz E. (szerk.): Igazságügyi pszichiátria. 2. kiad. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2011, 13. o.

⁵⁰ Árvay J.: Bizonytalanságok a büntetőjogi beszámítási képesség körül. Rendészeti Szemle, 1993/8., 30–38. o.

⁵¹ Közülük 34,7 százalékukat érte koponyasérülés, 14,3 százalékuknak volt agyrázkódása, ugyanennyinek asztmája, és szintén ugyanilyen arányban fordult elő egyéb betegség.

⁵² Magyarországon az epilepsziás betegek száma ötven-hatvanezerre tehető, ez a magyar lakosság 0,6 százaléka. Ennek tükrében az általunk vizsgált fiatalok között igen magas az epilepsziások aránya. Az epilepszia első tünetei hatvan-hetven százalékban az első tizennyolc évben jelentkeznek. <https://www.gsk.hu/epilepszia.aspx>

⁵³ A mintában kilenc személyt gyengeelméjűnek, harminchármat személyiségzavarosnak, kilencet gyengeelméjűnek és személyiségzavarosnak, egyet pedig szellemileg leépültnek és személyiségzavarosnak diagnosztizált az elmeorvos szakértő. Az elkövetők 31,5 százaléka (ötvenkét fő) szenvedett valamilyen mentális betegségben vagy zavarban.

⁵⁴ A mentális betegségben vagy zavarban szenvedő elkövetők (31,5 százalék) harmincnyolc százaléka nem részesült semmilyen kezelésben, pedig tudatában volt pszichiátriai vagy szenvedélybetegségének. Közöttük legnagyobb arányban kábítószerfüggők fordultak elő (10,7 százalék).

Mondhatjuk, hogy az esetek többségében a külső körülmények és az elkövető személyiségjegyei együttesen vezettek az emberöléshez.

A vizsgált elkövetők huszonhét százalékánál mutatkoztak egyértelműen magatartási zavarok, legtöbbször már kisiskolás korban, de néhányuknál már óvodáskorban detektálható volt a problémás időszak kezdete. Ez főként tanulási nehézséggel, agresszív viselkedéssel (többiek bántalmazása, fenyegetése stb.) társult. Nyolc százalékánál halmozottan jelentkeztek a beilleszkedési és egyéb problémák, például voltak olyan esetek, amikor a magatartászavar és a tanulási probléma mellett agresszív viselkedés, szellemi fogyatékoság, beszédhiba és túlzott zárkózottság együtt jelent meg.

Az amerikai vizsgálat több szempontból kiemelten kezelte a gyermekben rejlő internális faktorokat⁵⁵. Külön említette a kriminalitást befolyásoló tényezőként a depressziót és a hiperaktivitást, a bűntudat hiányát, illetve a rideg-érzékenyen vonást is. Ezek mérésére speciális pszichológiai tesztekkel töltötték ki az elkövetőkkel. Ismét utalunk arra, hogy forrásuk nem közvetlen, vagyis a magyar kutatás esetében nem célirányos pszichológiai tesztekkel kapott eredményekről van szó, megállapításainkat mindössze az emberölés után elkészített pszichológiai és elmeorvos szakértői vélemény szakszókincsére támaszkodva tehetjük meg.

A depresszív attitűd a magyar mintában nem volt meghatározó (hat személy vonatkozásában jelent meg depresszióra történő utalás); ahogyan a bűntudat hiánya sem mutatható ki kifejezetten a pszichológiai tesztek tanúsága szerint, hiszen összesen négy esetben jelenik meg a „bűntudat, megbánás hiányzik” és egyszer „a bűntudat nem őszinte” kategória.⁵⁶

A százhatvanöt elemzett elkövető harmadánál derült ki valamilyen kezelést igénylő mentális probléma (31,4 százalék). Az érintettek 44,4 százalékánál pszichiátriai betegség fordult elő, amely néhányuknál ez alkohol- vagy drogproblémával is párosult. A saját maguk által problémának tartott túlzott alkoholfogyasztás 7,4 százalékukat, a kábítószer-fogyasztás viszont 25,9 százalékukat – főként a fiatalabb korosztályt – érintette.

Az orvossal való találkozás leggyakrabban ambuláns jellegű, gyógyszeres kezelés formájában valósult meg (30,2 százalék). Kórházi pszichiátriai kezelés (20,8 százalék) legtöbb esetben túlzott alkohol- vagy drogfogyasztással, illetve öngyilkossági kísérlettel állt összefüggésben.

⁵⁵ Loeber, R. – Farrington, P.: i. m. 25–36. o.

⁵⁶ Hozzá kell tennünk, hogy az antiszociális személyiségfejlődés azonban gyakran megjelenik a szakértői véleményekben, ami magában foglalja a bűntudat hiányát is.

Az alkohol- és drogfogyasztás jellemzői a mintában

Kutatásunk alapján az emberölési ügyek egyik meghatározó jellemzőjeként tartjuk számon az elkövetéskor fennálló, alkoholtól vagy kábítószerrel befolyásolt tudatállapotot, általánosságban azonban nem állítható, hogy e szerek túlzott fogyasztása tehető elsődlegesen felelőssé a cselekmény bekövetkezéséért. Az viszont egyértelmű, hogy a vizsgált elkövetői körben – főként – az ittas állapot jelentősen elősegítette a szélsőséges agresszív megnyilvánulások előfordulását.

A Farrington- és Loeber-féle kutatás hangsúlyozta a drogfogyasztás és a droghoz való pozitív hozzáállás hatását a bűnelkövetésre.⁵⁷ A nemzetközi kutatás szerint a kábítószerhez való pozitív hozzáállás – ebbe beleértendő nemcsak a fogyasztás, hanem az azzal való kereskedés is – pozitívan korrelál az emberölési cselekményekkel. Az amerikai vizsgálat nem említette külön az alkoholfogyasztás problémáját, és a droghatást nemcsak mint személyiségfejlődést befolyásoló tényezőt citálta, hanem az illegális kereskedelembe való involválódás részeként hivatkozott rá.

A magyar mintában – tekintettel arra, hogy az emberölési cselekmények típusukban is szignifikáns eltérést mutattak a pittsburghi mintában látottaktól – nem volt jellemző oka a gyilkosságoknak a drog miatti bandaháborúban történő leszámolás.

9. számú ábra
Az elkövetők alkoholfogyasztási szokásai (%)

⁵⁷ Loeber, R. – Farrington, P.: i. m. 118. o.

Az elkövetők alkoholfogyasztási szokásainak alakulását a 9. számú ábra mutatja. Látható, hogy az elkövetők többsége – kivéve a lányokat – rendszeresen ittas állapotba kerül, csupán 32,1 százaléka számolt be arról, hogy egyáltalán nem vagy csak néha, de akkor is kismértékben fogyaszt alkoholt. A mértéktelen ivászat főként a tizenhét–húsz évesekre jellemző. Alkoholfüggőnek kizárólag azokat tekintettük, akiknél a szakértő ezt a diagnózisában kimondta és javasolta a kényszergyógyításukat is (6,7 százalék).

A mintára jellemző túlzott alkoholfogyasztás szorosan összefügg az ittas állapotú bűnelkövetéssel: az elkövetők 43,3 százaléka alkoholosan befolyásolt volt az emberölés megvalósításakor.⁵⁸ Emellett az alkoholos állapotban lévő sértettek aránya is viszonylag magas volt.⁵⁹ Míg elkövetői oldalon az alkoholnak az agressziót és a gátlástalanságot fokozó hatása érvényesül, addig a sértettek ittassága a kiszolgáltatottságukat növeli.

Összegzés

A kutatási eredmények összehasonlításából láttuk, hogy a magyar és az amerikai minta több ponton eltér egymástól, ahogyan a kutatás módszere is. Az összehasonlítás létjogosultságát adja azonban az, hogy mindkét mintában a fiatalok és fiatal felnőttek emberölést elkövető bűntettesek bűnözővé válásának szempontjából felvetődő kockázati tényezők analízisa történt.

Az amerikai kutatás első ránézésre nagyon távolinak tűnt attól, amit a magyar minta mutat⁶⁰. Tudtuk, hogy a magyar mintában nem találtunk bandahabóricát, nem volt tipikus a lőfegyveres elkövetés és a durva – rendszerint kábítószer miatti – leszámolás. A Farrington-féle kutatás több helyütt hangsúlyozza, hogy a pittsburghi fiatalok cselekményeiket hasonló helyzetű fiatalok sérelmére követik el, a sértett majdnem ugyanolyan sajátosságokkal bír, mint az elkövető

⁵⁸ Az általános emberölési statisztika alapján megállapítható, hogy a cselekmény megvalósításában az idősebb korosztály esetén is jelentős szerepet játszik az elkövető alkoholos befolyásoltsága. Az ENYÜBS adatai szerint 2005 és 2008 közötti éveket tekintve az emberölést elkövetők átlagosan negyven százaléka ittas állapotban követte el a bűncselekményét.

⁵⁹ A sértettek huszonkilenc százaléka (harminchat fő) fogyasztott alkoholt a bűncselekményt megelőzően, más tudatmódosító szer (kábitószer, gyógyszer) használata hat esetben fordult elő.

⁶⁰ Tisztában vagyunk azzal, hogy a pittsburghi minta – ennek alapján történt az összehasonlítás – sok tekintetben eltért a hazai vizsgálatától, és az annak alapjául szolgáló adatokkal. Hangsúlyozni kell azonban, hogy éppen azért, mert a mintánk országos hatáskörű volt, és teljes adatsort tartalmazott, sokkal erősebb alapot ad az emberölési cselekménnyel kapcsolatos általános következtetések levonására, mint egy szűkebb, ámde mégis bátran általánosító helyi minta.

maga (szegény, hátrányos helyzetű, illegális cselekmények elkövetéséből élő, afroamerikai férfi), vagyis az emberölések nagy része Pittsburghben, a szűkebb közösségen belül történik.

A magyar fiataloknál az emberölési cselekmény megvalósításáig eljutás pályája jelentősen eltér az amerikai mintáétól. Míg a külföldi kutatás eredményei egyértelműen arról tettek tanúbizonyságot, hogy a „gyilkosoknak” jól körülhatárolható bűnelkövetői múltjuk van, addig Magyarországon ez az ív nem rajzolható fel. Bármelyik forrást vettük alapul – értjük ezen az ítéletben rögzített büntetett előéletre vonatkozó adatokat, vagy az elmeorvos szakértői vélemény explorációját –, az derült ki, hogy az emberölések magyarországi elkövetőire nem jellemző, hogy korábban érdemben involválódtak volna a bűnelkövetésbe: cselekményük sokkal inkább szituatív jellegű volt.

Ennek ellenére megállapítható, hogy a terheltek szocioökonómiai háttere, családi viszonyai, illetve iskolai karrierjük sok ponton azonos, ezért egyértelműen kijelenthető, hogy intézményi szinten a legnagyobb odafigyelést az iskoláknak kellene tanúsítaniuk mindkét országban.

A vizsgálatnak a legfőbb hozadéka azonban vitán felül az volt, hogy – mivel országos minta állt rendelkezésre – közelebb kerültünk ahhoz, hogy feltérképezzük az emberölési cselekmények számos sajátosságát, és nem utolsósorban annak – oksági természetű – rizikófaktorait.

A legfőbb kérdés, amelyet az elemzés körbejárt, az volt, milyen tényezőbeli halmozódás kell ahhoz, hogy valaki tizennégy és huszonöt éves kora között elkövessen egy „gyilkosságot”. A rizikókutatás természetéből adódóan a vizsgálat nem tűzte és nem is tűzheti ki céljául azt, hogy megtalálja az emberölés – mint bűncselekmény – okait. Mindössze azt célozhatta meg, hogy a legalaposabban feltárja azt, milyen jellegzetességek, külső és belső együtthatók – rizikófaktorok – valószínűsíthetők annak az embernek az élettörténetében, aki embert öl.

Az öt kérdőívben több mint száz kérdésben jártunk utána az adatoknak, olyan módon, hogy a válaszok ne elvont hipotézisekhez, hanem a hozzáférhető adatokhoz igazodjanak.

A tipikus fiatal emberölő hazánkban a férfi (százötvenegy a százhatvanötből), aki sem életkor, sem nem szempontjából nem „válogat” sértettekben: jellemző az idős, alkalmanként a fogyatékos áldozat is. Cselekményét jellemzően nyereségvágyból követi el, és nem ritkán különösen kegyetlen módon. A bűncselekmény azonban ad hoc magatartás, amelyet rendszerint nem előz meg hosszú, konfliktusos állapot, hanem a pillanat dönt az elkövetésről, ahogyan annak eszközéről is.

Az elkövető mögött nem áll család, vagy éppen túl sokféle családtípus áll, ezek az élete folyamán egymást váltogatják. A gyilkosságig jutó fiatal jellemzően nem ismeri az apját, vagy ha ismeri is, egyharmaduk semmilyen kapcsolatban nem áll az apjával. Az elkövető múltjában – a családon kívül – sok tekintetben megjelenik a veszélyes halmozódás, ez leggyakrabban az iskolai negatív karrierben mutatkozik meg először. A terhelt az iskolában gyakran problémás, magatartási és tanulási zavarok nehezítik az alkalmazkodását, és a rendszerből lassacskán kicsúszik. Először csak speciális iskolába jár, majd a hiányzások, problémák miatt onnan is eltávolítják, és marad a magántanulói státus, amelyről tudjuk, hogy a leggyakrabban egyet jelent a képzés és a tanulás teljes hiányával.

Az úgynevezett magyarázó, viselkedés- és magatartásbeli faktorok vizsgálatakor viszont megállapíthattuk, hogy a mögöttes tényezőkben már korántsem volt olyan nagy különbség, mint a minta kiválasztásában és az elkövetési módzatokban. A legnagyobb eltérés abban érhető tetten, hogy az amerikai kutatás a fiatalon szülő anyát jeleníti meg mint kiemelt rizikófaktorot, illetve hangsúlyozza az anya bántalmazó magatartását. Ezek a tényezők azonban irrelevánsnak bizonyultak a magyarországi büntetettek életében. A magyar mintában súlyos veszélyeztető faktornak tekinthető apahiány viszont a pittsburghi vizsgálatban nem volt meghatározó.

Az emberölés terheltje mindkét helyen legtöbbször a szociális hátránnyal küszködő, családi töréseket elszenvedő fiatal, aki lélektanilag is hordoz egyedi sajátosságokat. Másképpen fogalmazva, a Farrington- és Loeber-féle faktorokat végig tudtuk elemezni a saját mintánkon, szem előtt tartva az eltérő vonásokat.

Külön kiemelendő eredménye a nemzetközi összehasonlításnak, hogy hipotézisünkkel ellentétben nem igazolódott az, hogy az emberölési cselekményhez való eljutásban az erőszak alkalmazásának van egy definiált íve. A saját minta eredményeinek tanúsága szerint az emberölések hátterében a fiatalok múltjában nem jelentkezik szignifikáns módon a korábbi bűnelkövetés – amelyben például a rablási cselekményektől jut el a nyereségvágyból történő elkövetéshez –, hanem a gyilkosság jellemzően – az esetleges – bűnelkövetői karrier egyszeri, epizódyszerű mozzanata.

Irodalom

Árvay J.: Bizonytalanságok a büntetőjogi beszámítási képesség körül. *Rendészeti Szemle*, 1993/8.

Bakóczy A.: *Az emberölés*. KJK, Budapest, 1984

- Bakóczy A. – Sárkány I.:** *Erőszak a bűnözésben.* BM Kiadó, Budapest, 2001
- Borum, R.:** Assessing Violence among Youth. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 56, no. 10, 2000
- Dósa Á.:** Az igazságügyi pszichiátriai szakértői tevékenység a különböző jogágakban. In: **Kuncz E. (szerk.):** *Igazságügyi pszichiátria. 2. kiad.* Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2011, 13. o.
- Farrington, D. P.:** *Origins of Violent Behavior Over The Life Span.* In: **Flannery, D. J. – Vazsonyi, A. – Waldman, L. (eds.):** *Cambridge Handbook of Violent Behavior.* Cambridge University Press, Cambridge, 2005
- Farrington, D. P. – Loeber, R. – Berg, M. T.:** Young Men Who Kill: A Prospective Longitudinal Examination From Childhood. *Homicide Studies*, vol. 16, no. 2, 2012
- Heide, K. M.:** Homicide: A Review of Literature and a Blueprint for Action. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 47, no. 1, 2003
- Kerecsi K. – Kó J.:** *Normasértés vagy jogkövetés. Fiatalokú fiúk kriminológiai vizsgálata.* OTKA K 81615 sz. projekt. OKRI, Budapest, 2013
- Kránitz M.:** *Emberölés: áldozatok és tettesek.* In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok, 41.* OKRI, Budapest, 2004
- Liem, M. C. – Pridemore, W. A. (eds.):** *Handbook of European Homicide Research.* Springer, 2011
- Loeber, R. et al.:** The Prediction of Violence and Homicide in Young Men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 737, no. 6, 2005
- Loeber, R. – Farrington, P.:** *Young Homicide Offenders and Victims.* Springer, 2011
- Münnich I.:** Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 10.* KJK, Budapest, 1973, 287–342. o.
- Rózsa J.:** Az emberölésekről. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 16.* KJK, Budapest, 1979, 41–82. o.
- Sárík E. – Bolyky O.:** *A fiatalokú elkövetők gyermekkorra – az elkövetővé válás előzményei.* In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok, 42.* OKRI, Budapest, 2005

A megbízható tájékoztatás elemei az online és a nyomtatott sajtóban – különös tekintettel az ügyességgel való kommunikációra

A kutatás egy kiválasztott bűnügyi hír, a Bándy Kata-ügy végigkövetésével bemutatja a kétfajta média sajátosságait. Miközben a bűnügyi hír apropóján megvilágítom a kétfajta média előnyeit és hátrányait, a tájékoztatás teljes körűségére és megbízhatóságára koncentrálna, nem titkolt célom, hogy bizonyítsam az online sajtó erősségeit, amelyek versenypozícióba emelik a hagyományos sajtó mellé. A kutatás módszere kettős: a médiamunkásokkal felvett, félig strukturált interjúkban a hírkészítők és -szerkesztők maguk fogalmazzák meg az általuk közölt hírek jellegzetességeit és hasonlítják össze – belülről, ahogy ők látják – az új, valamint a régi, azaz az online és a nyomtatott sajtó sajátosságait, erősségeit és gyengeségeit. Az újságírók által tett kijelentéseket, meglátásokat az általam szabadon kiválasztott, aktuális bűnügyi hír adatainak kvantitatív kiértékelésével ütköztetem.

A kutatás az online és a nyomtatott sajtóban megjelenő cikkek megbízhatóságának vizsgálatát tűzi ki célul. *Tárgyául* egy olyan, 2012 nyarán kirobbanó *bűnügyi hírt* választottam, amely egyedi, eddig nem tapasztalt jelenséget világított meg: az online közösségi felületek, azaz az állampolgárok civil csoportosulásainak aktivitását az eltűnt sértett megtalálásában, illetve a bűnügy felgöngyölítésében. A pécsi városi rendőrségen dolgozó 25 éves pszichológus, *Bándy Kata* eltűnése 2012 nyarán borzolta fel a kedélyeket, döbbenettel és felháborodással teli gyászt keltett. Bándy Kata 2012. július 7-én, szombaton este Pécsen, egy belvárosi sörözőben születésnapot ünnepelt a barátaival, majd a késő esti órákban egyedül hazaindult, de nem érkezett meg, hétfőn pedig nem ment be a munkahelyére, a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányságra. Meztelen holttestét az eltűnése utáni negyedik napon találták meg, a lakásától négyszáz méterre, egy bokrokkal benőtt, illegális személtérakó helyen. Bándy Katát megfojtották, előtte fizikailag és szexuálisan is bántalmazták. Az elkövetőt, egy 26 éves, munka nélküli fiatalembert hamar elfogta a rendőrség. Beismerte a tettet, de a vallomása a rendőrség feltételezéseivel – miszerint a cselekményt tettestárssal

* Köszönettel tartozom a kutatáshoz nyújtott segítségéért Papp Z. Attilának, Csizovszki Dávidnak, Schmidt Andreának és Solt Ágnesnek.

követte el – nem egybehangzó, nem életszerű. Az egymást követő kihallgatásokon megmásította a részleteket, ellentmondott saját magának. Ezért a nyomozók sokáig úgy vélték, *P. Lászlónak* társai lehettek, ám a férfi ismerősei sorra tisztázták magukat. A bűnténynek tanúja nem volt, a legfőbb bizonyíték, hogy az áldozat körme alatt megtalálják a vádlott DNS-ét. Az elkövetőt 2013 áprilisában első fokon tényleges életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.¹

A vizsgált bűnügy *sajtótörténeti szempontból* is említést érdemel, mert ez volt az első olyan bűnügy Magyarországon, amelyet az online közösségi média kapott fel. A 25 éves nő eltűnéséről a Facebook közösségi oldalon kezdődött meg a posztolás 2012. július 8-án, közvetlenül az után, hogy a lány szombat este nem tért haza. Az eltűnéséről a legnagyobb közösségi portálon megjelenő hirdetés futótűzként terjedt, csakhamar bejárta az egész világot – a portál olvasói mintegy huszonöt nyelvre fordították le. Az online közösség üzenetei, megosztásai nyomán az online sajtó órákon belül felvette a keresés fonalát, és sajtócikkeket jelentetett meg az eltűnésről. Az „ügy” csakhamar bűnüggyé vált, nyomozás indult, a feltételezett elkövetőt elfogták, aki beismerte a lány megölését. A kutatás adatgyűjtése három online (*Hír24*, [*origo*], *Index*) és három nyomtatott sajtóorgánumban (*Népszabadság*, *Magyar Nemzet*, *Magyar Hírlap*) az elsőfokú ítélet meghozatalával, 2013 áprilisában zárult.

A *vizsgálat módszere* a kiválasztott bűnügyi hír médiamegjelenésének szisztematikus figyelemmel kísérése, másfelől a hír kiválasztásában, interpretálásában és szerkesztésében részt vevő személyekkel félig strukturált interjúk készítése volt. Újságírókkal, szerkesztőkkel, hírigazgatókkal összesen tizenkilenc interjút készítettem a következő médiákban: *Hír24*, [*origo*], *Index*, *Népszabadság*, *Magyar Nemzet*, *Hvg.hu*, *RTL Klub*, *MLSZ*, *Bors*, *Blikk*.

A mintavételi periódus a 2012. július 10-től 2013. április 6-ig tartó időszakot ölelte fel, a kiválasztott bűnügy ugyanis jórészt² ebben az időszakban szerepelt a sajtóban. A kvantitatív elemzés összesen 242 cikket tartalmazott, ennek kétharmada ($N = 155$) az online sajtóban, egyharmada ($N = 87$) pedig a nyomtatott sajtóban jelent meg.

A kutatás *célja* a megbízhatóság elemeinek felvonultatása volt. Ennek keretében felmértem a hírek forrásait és az azok megerősítéséhez fűződő igényt, valamint az e területen tapasztalható különbségeket az online és az offline sajtóban.

¹ A másodfokú bíróság később, 2013 augusztusában enyhítette az ítéletet, e szerint az elkövető negyven év múlva feltételesen szabadon bocsátható.

² Az ügyben 2013. április 5-én hirdetett első fokon nem jogerős ítéletet a bíróság. A hír továbbbélésének vizsgálatára a jövőben még sor kerülhet.

Idesorolható egyebek mellett a hírek forrásainak és közlőjének megbízhatósága, valamint a hatóságokkal való kapcsolat, a kapcsolattartás jellemzői. A hatóságokkal való kommunikációt, illetve még inkább az egyes hatóságok médiában való megjelenését az Országos Kriminológiai Intézet korábbi tanulmányai már többször feldolgozták.³

A tanulmányok szerint a bűnügyi hírek legtöbbször a nyomozati szakról tudósítanak, kevés az elsőfokú, még kevesebb az ügyek másodfokú eljárásig való végigkövetése. A rendőrség szóvivője mellett az ügyészé a főszerep, aki tényeket mond, indokol, megalapoz, nyomoz.⁴ Ezzel szemben az elkövetői oldal „kidolgozatlan” marad, ami a védő háttérbe szorulását és az elkövetés körülményeinek túlzó leegyszerűsítését jelenti. A vizsgálatok szerint jellemző továbbá a bűnüldöző, igazságszolgáltató szervek konkrét tevékenységének homályban maradása, és ezzel szemben a közleményeknek a kategorikus nyilatkozatáson alapuló elfogadtatása a megértés – azaz a részletek felsorolása – helyett. Kutatásom ennek ellenőrzésére a hatósággal való kapcsolattartást mint a megbízhatóság egyik követelményét vizsgálja.

Témánk kapcsán szükséges kitérni az *online sajtónak az elmúlt évtizedben tapasztalható fejlődésére és térnyerésére* is. Az Országos Kriminológiai Intézet 2005-ben lefolytatott kutatása a média és az igazságszolgáltatás kapcsolatát vizsgálta a gyakorlatban. Ebből a célból az adott időszakban aktuális médiahírek hosszmetresi vizsgálatát készítette el, amelynek keretében az elejétől végig követte a kiválasztott bűnügyek mediabeli megjelenését. A tanulmány adatai szerint az elektronikus, illetve internetes médiák kevesebbet cikkeztek a vizsgált bűnügyekről. A *Símek Kitti*-ügyről szóló hírek 43 százaléka országos politikai napilapban, 18 százaléka országos bulvár napilapban, 3 százaléka tematikus hetilapban, 15 százaléka a közszolgálati elektronikus médiában, 12 százaléka kereskedelmi elektronikus médiában és 9 százaléka internetes médiában jelent meg.⁵ Ehhez képest – mint látni fogjuk – a jelen kutatásban jóval nagyobb arányú volt a vizsgált bűnügy online megjelenése, amely felülmúlta a nyomtatott-sajtó-beli megjelenések arányát is.

³ Virág Gy.: Bűn és bűnhődés a sajtóban. Jel-Kép, 1982/3.; Virág Gy.: Szex, valóság, média. A szexuális erőszak megjelenítése a tömegtájékoztatásban 1993 végén. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXXI. IKVA, Budapest, 1994; Kiss A.: Média és büntetőeljárás. In: Irk F. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 41. OKRI, Budapest, 2004; Barabás T. – Gyurkó Sz. – Virág Gy.: Média és igazságszolgáltatás. In: Virág Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 43. OKRI, Budapest, 2006

⁴ Virág Gy. (1982): i. m.

⁵ Barabás T. – Gyurkó Sz. – Virág Gy.: i. m.

A (bűnügyi) hír online médiareprezentációja tehát egyértelmű fejlődésen ment keresztül az elmúlt években – ami annak tulajdonítható, hogy az online sajtó népszerűségi mutatói folyamatosan emelkednek, valamint el nem választható a színvonalbeli és megbízhatósági mutatók javulásától.⁶

Források és a hírek megbízhatósága: honnan származnak az újságíró által közölt hírek?

Az interjúk alapján egyértelmű különbség mutatkozott a bűnügyi hírek *forrásában* az online és a nyomtatott sajtó újságíróinak esetében. A hagyományos közegben, azaz a print sajtóban működő újságíró a hírek hetven–hetvenöt százalékához saját forrásból jut hozzá, azaz az információk zöme a hatóságok sajtószóvivőitől vagy a hatóságnál dolgozó, ott szolgálatot teljesítő volt kollégáktól, illetve más személyes kapcsolatoktól származik – első kézből. Ezzel szemben az online hírportál által közölt hírek ugyanilyen arányban inkább hivatalos, de személytelen oldalakról (Police.hu, MTI Hírcentrum stb.) származnak. A klasszikus újságírók a személyes kapcsolatok között említik az ügyvédeket, az esetlegesen börtönbeli, vagy alvilági kapcsolatokat is, azaz a „sötét oldalt”. A print média nagyra értékeli az első kézből történő hírszerzést – és talán ezt azért is teheti meg, mert vannak ilyen kapcsolatai.

A saját források „előszereteti értéke” az online újságírónál is megvan ugyan, ám az online újságírás dinamikája nem engedi meg a forrásokkal való személyes kapcsolattartást. Az online hírportálon, ahol naponta tizenöt–húsz „sötét hír” kerül ki – ami általában bűnügy és baleset vegyesen –, a személyes kapcsolatok ápolására sokkal kevesebb idő jut. Itt az a lényeg, hogy a hír gyorsan és lehetőleg minél frissebben megjelenjen. Az online gyors hír korrigálására – tévedés, elírás vagy pontosítás esetén – a közlés után akár azonnal számos lehetőség adódik. Ezzel szemben a print sajtó aznap leközölt híre „kőbe vésett”, azaz nem lehetséges gyorsan korrigálni, hiszen a pontosítással, kiegészítéssel a következő lapzártáig várni kell. Az online sajtó ezért megengedheti magának, hogy kevésbé megalapozott híreket közöljön, de ez, paradox módon – az interjúalanyok szerint – nem vezet hitelromláshoz: az online hírportál lehet, hogy kevésbé megalapozott híreket közöl, de cserébe az aktualitás, a helyszíni jelenlét érzését kelti az olvasóban. Az olvasó mintegy ott lehet a helyszínen az újságíróval, aki a riportját a felvétel után azonnal feltölti, esetleg a helyszínen

⁶ Franko Aas, K.: Beyond 'the desert of the real': crime control in a virtual(ised) reality. In: Greer, C. (ed.): Crime and media. A reader. Routledge Student Readers, London–New York, 2010

készített saját képi anyaggal illusztrálva a történéseket még közelebb hozza az olvasóhoz. Azzal, hogy szinte egy időben kapja a hírt az újságíróval, az olvasó maga is „nyomozóvá” lényegül át. Ezért az online hírek fogyasztói a gyorsaság, a naprakész tájékoztatás oltárán feláldozhatónak vélik a hírek megbízhatóságát. Ez a rapiditás azonban nem jelent feltétlenül minőségromlást is, hiszen éppen a rövid időn belül többszöri tudósítás, a kiemelkedő „hírtámogatottság”, azaz linkelési arány, az olvasói kommentek és a tekintélyes pontosítási ráta miatt mégis átfogó kép alakul ki az adott bűnügyről. A nyomtatott lap újságírója egész nap egy vagy legfeljebb két híren dolgozik, ám azt jól meg kell alapoznia, több forrásból meg kell erősítenie, hiszen nem tévedhet.⁷

Az újságcikkekben közölt információ *megbízhatóságának vizsgálatára* a források, valamint a hírközlők megbízhatóság szerinti értékelését használtam fel. Mind az online, mind pedig a print felület forrásai között legnagyobb arányban a saját újságíró, a saját tudósító szerepel (együttesen 75,2 százalék). A második leggyakoribb értesülési forrás az egyéb sajtótermék volt (47,5 százalék), érdekes módon azonban a hivatalos rendőrségi hírportál, a Police.hu közleményeit csak kevés cikk jelölte meg forrásaként (1,7 százalék) – ezen belül is főleg a nyomtatott sajtó, míg az MTI.hu hivatalos híreit főként az online sajtó használta (1. számú ábra). A vizsgált bűnügyre vonatkozó kvantitatív vizsgálat tehát ellentmond az újságírók által az interjúkban közölt megállapításoknak, amelyek szerint az online sajtó a személyes források helyett a hivatalos online portálokat preferálja. Ennek oka lehet, hogy a vizsgált esemény bűnügy volt, és ilyenként főleg olyan típusú információkból állt össze, amelyeket az adott lap munkatársa – egy fotós kíséretében – maga is meg tudott szerezni, például kiszállt a helyszínre, és ott megkérdezte a lakókat, részt vett a nyomozó hatóság által tartott sajtótájékoztatón, tudósított a bírósági tárgyalásról. A bűnügy tehát kedvezőbb lehetőséget kínál az első kézből származó – és így megbízhatóbb – információ szerzésére.

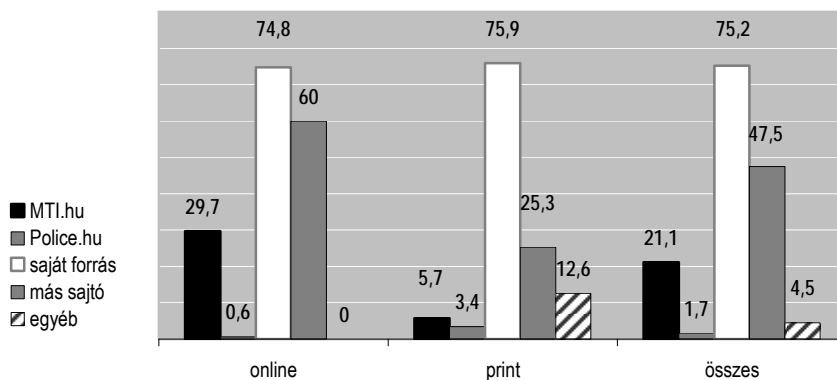
Megerősítést kapott azonban az interjúalanyoknak az a közlése, amely szerint az online hírportálok rendszeresen vesznek át híreket más sajtótermékektől. Az adatok szerint más sajtótermékekre az online hírportálok nagyobb arányban hagyatkoztak (online: 60; print: 25,3 százalék).⁸ Mind az online, mind pedig a nyomtatott sajtó előszeretettel használta a tabloidot mint forrást, megbízhatónak ítélve annak értesüléseit.

⁷Az okfejtést az online sajtó munkatársaival készített interjúk támasztják alá.

⁸ Itt elsősorban a dél-dunántúli helyi nyomtatott és online lapokra kell gondolni, amilyen a Dunántúli Napló, a BaMa.hu vagy a PécsMa.hu online magazin.

Az online sajtó szívesen használta ezen kívül még az online közösségi oldalakat, a különböző televízió- és rádiócsatornákat értesüléseihez. Míg tehát az online sajtónál erőteljesebben jelenik meg a más sajtótermékektől átvett hír, addig a print sajtóban megfigyelhető a saját források kissé markánsabb jelenléte.

1. számú ábra
A cikkhez felhasznált források típusai (%)

Az online sajtó az egyes cikkek forrásaként kifejezetten az online közösségeket jelölte meg. A legnagyobb online közösségi oldalon (Facebook) már az áldozat eltűnése utáni napon megjelent az információ, amely néhány órán belül vezető hírré vált.⁹ A Bándy-tragédia sokkal többeket megmozgatott, mintha „csak” a hagyományos, nyomtatott sajtóorgánumban, utólag, a gyilkosság kiderülése után jelentek volna meg róla hírek. Jó példa arra, hogyan hozza közelebb, és teszi közügyvé az egyedi, elszigetelt eseteket az online média – előzetesen a közösségi portál, majd pedig az online sajtó is.

A hír megbízhatóságának értékeléséhez a források mellett a közlő személyét is felhasználtam. A hír közlőjének azt a hivatalos vagy magánszemélyt, valamint azt az online vagy offline médiát tekintetem, aki/amely a cikk alapjául szolgáló információt szolgáltatta. A hatóság (rendőrség, ügyészség, bíróság), a politikus, az állampolgár (például tanú, bejelentő, az áldozat hozzátartozója, az elkövető szomszédja) az online és a print sajtó cikkeinél egyaránt megjelenik közlőként. Emellett az online hírportálok – főként a kezdeti információinség idején – előszeretettel használták az online közösségi média, például a Facebook, a Twitter vagy a Tumblr felületét a friss hírek megszerzésére, illetve a meglévők megerősítésére is (1. számú táblázat).

⁹ Lukács Cs.: *Eltűntként megosztva*. Magyar Nemzet, 2012. július 17.

1. számú táblázat
Az információ közlője médiatípus szerinti bontásban (%)

	Online	Print	Összes
egyéb	46,0	23,2	31,4
online közösségi portál	13,8	27,1	22,3
állampolgár/hozzátartozó	16,1	32,9	26,9
politikus	9,2	23,9	18,6
bíróság	24,1	12,9	16,9
ügyészségi sajtószóvivő	5,7	0,6	2,5
rendőrségi sajtószóvivő	23,0	32,3	28,9

A Hír24 például kifejezetten a Facebookról szerezte be a feltételezett elkövető elfogásáról szóló első hírt, még az előtt, hogy azt a rendőrség hivatalosan közölte volna: „»Megvan a tettes« – olvasható Kata egyik hozzátartozójának oldalán [Facebook profil hiperlinkelve. – a szerző megj.]. Úgy tudni, a hölgy Kata édesanyja. A bejegyzés 22.46-kor került ki a közösségi oldalra. Közben a lány egyik emlékololdalán is elkezdett terjedni a hír, kommentáradat indult, mindenki találgatásba kezdett. Kerestük a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság szóvivőjét, valóban elfogták-e a lány gyilkosát. Zsobrák Péter nem erősítette meg az információt.”¹⁰ Az online közösségi oldalakon terjedő hírek lehetővé teszik ugyan az azonnali közlést, de nem megalapozottak, lehetséges, hogy pletykák állnak a háttérben.

Az online hírportálok az online közösségi portálokon kívül, az „utcán” is szívesebben fordultak a nem hivatalos, személyesebb közlési felületekhez, amilyenek az áldozat hozzátartozói, barátai, vagy az elkövető szomszédai, volt barátnője, vagy a szemtanúk.

Az „egyéb” kategóriában (2. számú táblázat) a közlők között a gyanúsított ügyvédje döntő szerepet kapott, ő volt a hír közlője akkor, amikor a hatóságok semmiféle információt nem adtak az ügyről.

Az online média inkább támaszkodott az igazságszolgáltatáson kívüli, más hatóságok mint az ügyvéd vagy a polgármester, alpolgármester, kisebbségi önkormányzati képviselők közléseire, míg a print sajtó arányában többször nyilatkoztatta a tudomány (kriminológus, szociológus, egyéb társadalomkutató), a kultúra képviselőit (színikazgató, építész), valamint többször hívott tudományos cikket segítségül az események magyarázatához.

¹⁰ Elkapták Bándy Kata gyilkosát? Hír24.hu, 2012. július 15. <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2012/07/15/elkaptak-bandy-kata-gyilkosat/> [2013. április 11.]; Beismerő vallomást tett Bándy Kata gyilkosa. Hír24.hu, 2012. július 16. <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2012/07/16/bandy-gyilkosság-tobb-embert-is-elfogtak/> [2013. április 11.]

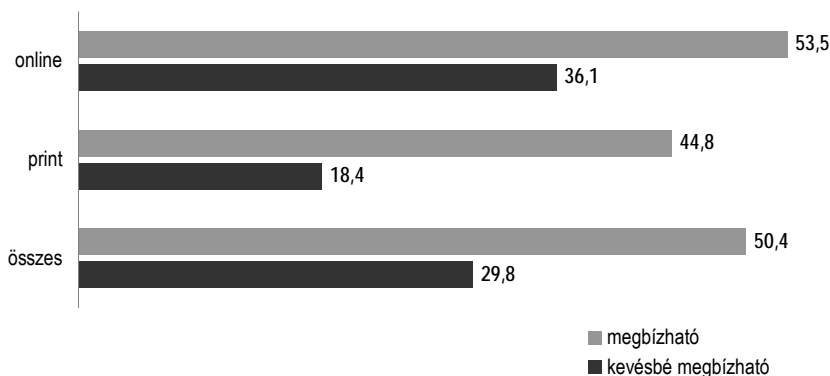
Az online médiában megjelent a közszereplő is, aki „médiacelebként” referált az eseményekre, például elítélte a romaellenességet, az elkövetőt stb.

2. számú táblázat
A hír közlője – „egyéb” kategória (N = 68) (%)

A hírközlő	Online	Print	Összes
a gyanúsított ügyvédje	13,5	11,5	12,8
belügyminiszter/büntetés-végrehajtás	2,6	1,1	2,1
„sztárnyomozó”/nyugdíjas rendőr	1,9	1,1	1,7
polgármester/önkormányzati képviselő	3,9	0	2,5
tudományos cikk/a tudomány képviselője	5,2	8,0	6,2
kultúremler (építész, színiigazgató)	0,6	1,1	2,1
közszereplő (médiá)	2,6	1,1	2,1

A megbízhatóság, hitelesség értékelésére két kategóriát alkottam. „Megbízhatónak” minősítettem azt a hírt, amelynek forrása valamely hivatalos hírportál (MTI.hu, Police.hu) vagy a lap saját tudósítója, újságírója, első kézből szerezte, továbbá közlője az igazságszolgáltatás valamely szerve vagy szereplője (rendőrség, ügyészség, bíróság, védőügyvéd), illetve más hivatalos szerv (belügyminiszter, büntetés-végrehajtás, polgármester, képviselő). A „kevésbé megbízható” kategóriába azok a hírek kerültek, amelyek forrása más sajtótermék volt (tehát a lap nem közvetlenül jutott az információhoz), és a hír közlője állampolgár, online közösségi oldal, az eljárásban közvetlenül részt nem vevő sztárnyomozó, nyugalmazott rendőrségi alkalmazott vagy közszereplő volt. A forrás és a közlő „megbízhatóságának” értékeléséből megállapítható, hogy az összes hír több mint fele (50,4 százalék) a megbízható kategóriába esett, és csak kevesebb mint harmada került a kevésbé megbízható csoportba (29,8 százalék). Az online hírek nagyobb arányban kerültek mindkét csoportba (megbízható az online hírek 53,5, kevésbé megbízható a hírek 36,1 százaléka), mint a nyomtatott sajtó hírei (megbízható a print hírek 44,8, kevésbé megbízható a 18,4 százaléka) (2. számú ábra). A két kategóriába be nem sorolható (és az ábrán nem szereplő) hírek átlagosan hiteles forrásból és közlőtől származnak (az átlagosan hiteles hírek aránya az online sajtóban 10,4, míg a print sajtóban 36,8 százalék). Az online sajtóban tehát annak ellenére nagyobb a kifejezetten megbízható cikkek aránya, hogy nagyobb arányban támaszkodik nem hivatalos közlőkre és közvetett vagy nem hatósági forrásokra. Meg kell jegyezni azonban, hogy az ábrán látható, kiemelkedő megbízhatósági tartományba eső cikkek, valamint az átlagos megbízhatóságú cikkek együttes aránya a print sajtóban nagyobb (a magasan és az átlagosan megbízható cikkek aránya a print sajtóban összesen 81,6, az online sajtóban csak 63,9 százalék)!

2. számú ábra
A cikkek megbízhatósági tartománya médiatípus szerint
 (összes: N = 242; online: N = 155; print: N = 87) (%)

Az objektivitás a teljes körű tájékoztatás igényével párosul a vizsgált online médiákban, amilyen mértékű tényfeltárás és teljes körű tájékoztatás a print médiákra azonban nem volt jellemző. Így például az Index ítélethozatalról szóló hírében nemcsak egyszerűen az eset ténybeli összegzése jelenik meg, de olyan, az igazságszolgáltatásba vetett bizalom szempontjából fontos információt is kap az olvasó, mint a büntetőeljárás időtartama: „Szokatlanul gyorsan, alig másfél hónap és mindössze négy tárgyalási nap után jutott el odáig a Pécsi Törvényszék, hogy pénteken a tervek szerint kihirdetik az ítéletet Bándy Kata meggyilkolása ügyében.”¹¹ Az online hírportált böngészve az olvasó további fontos adalékokat kap a szóban forgó büntetőjogi tényállások szabályozásáról: „Az emberölés alapesetben öttől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. P. Lászlót viszont aljas indokból elkövetett emberöléssel vádolják, ennél a minősített esetről tíz évre ugrik a minimum, és akár életfogytiglant is ki lehet szabni. Egy ilyen gyilkosságnál, ha életfogytiglan a büntetés, legkorábban harminc év után jöhet szóba feltételes szabadságra bocsátás, de dönthet úgy is a bíró, hogy tényleges életfogytiglant ítél, azaz a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja. P. védekezésével azt próbálja elérni, hogy az »aljas indokból« minősítéstől szabaduljon, és ezzel az öttől tizenöt évig terjedő sávba szorítsa le a lehetséges büntetést. A vád szerint szexuális indíttatásból támadt a lányra, erőszakoskodott vele, és megfojtotta. P. ezzel szemben azt próbálja elhíttetni a bírósággal, hogy érzelmi okai voltak a gyilkosságnak.”¹²

¹¹ Janecskó K.: Az ítélet kevés lesz Bándy-ügyben. Index.hu, 2013. április 5.
http://index.hu/belfold/2013/04/05/az_itelet_keves_lesz_bandy-ugyben/ [2013. április 10.]

¹² Uo.

Az online sajtó a kihirdetett elsőfokú ítélet teljes körű – a büntetőeljárás költségeit is magában foglaló – elénk tárásával, továbbá magyarázatával sem marad el.¹³ Az [origo] ezen kívül az ítélet indokolását is részletekbe menően ismerteti.¹⁴

Hasonlóan széles körű tájékoztató tevékenységet lát el az online média a halálbüntetés visszaállítása előtt álló jogi akadályok felvonultatásával – amellyel a print sajtó ugyancsak adós marad. Az Index és a Hír24 nemzetközi és európai uniós szinten, történetiségében is végigveszi az emberi jogokkal kapcsolatos szabályozást¹⁵, míg a nyomtatott sajtóban szinte kizárólag valamely politikus vagy az igazságügy-miniszter véleményét/nyilatkozatait halljuk, amely nem elég objektív ahhoz, hogy az olvasó véleményt formáljon. Az online hírportál ezen túl végigvezeti az olvasót a halálbüntetés magyarországi történetén és az ítélezési gyakorlaton, megadva az azzal kapcsolatos pró és kontra alaplátást az érdeklődő számára.¹⁶

Bartha és munkatársai a FIDUCIA projekt keretében a „három csapás” néven elhíresült Btk.-szakasz médiareprezentációjával összefüggésben vizsgálták a sajtó punitív trendet népszerűsítő magatartását.¹⁷ A harmadik csapás azokat a fiatalok bünelkövetőket fenyegeti a cselekményükhöz képest aránytalanul súlyosabb büntetőjogi szankcióval, akik meghatározott időszakon belül harmadjára követnek el kisebb súlyú vagyon elleni bűncselekményt. Az intézkedést 2012-ben a magyar parlament is elfogadta, és az a Btk. része lett. A szigorú büntetőjogi fellépés médiatámogatottságára irányuló felmérés azonban kimutatta, hogy a sajtó általában véve megtartotta semleges álláspontját – a politika által

¹³ Janecskó K.: Tényleges életfogytot kapott Bándy Kata gyilkosa. Index.hu, 2013. április 10. http://index.hu/belfold/2013/04/05/kihirdettek_az_itelet_bandy_kata_meggyilkolasaert/ [2013. április 10.]

¹⁴ Tényleges életfogytiglanra ítélték Bándy Kata gyilkosát. [origo].hu, 2013. április 5. <http://www.origo.hu/itthon/percrolpercre/20130405-percrolpercre-tudositas-a-bandyugy-itelethirdetesrol.html#1> [2013. április 10.]

¹⁵ Újra elővennék a halálbüntetést. Index.hu, 2012. július 16. http://index.hu/belfold/2012/07/16/ujra_elovennek_a_halalbuntetest/ [2013. április 10.]; Sándor Zs.: Néhány gondolat a halálbüntetéséről. Hír24.hu, 2012. július 17. <http://www.hir24.hu/jogasz/2012/07/17/nehany-gondolat-a-halalbuntetesrol/> [2013. április 11.] Hidegen hagyja a gyilkosokat a halálbüntetés. Hír24.hu, 2012. július 17. <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2012/07/17/hidegen-hagyja-a-gyilkosokat-a-halalbuntetes/> [2013. április 11.]

¹⁶ Joób S.: Aki gyilkol, az haljon meg? Index.hu, 2012. július 20. http://index.hu/belfold/2012/07/20/jogosabb_es_olcsobb_megolni_a_gyilkost/ [2013. április 10.]

¹⁷ Bartha, A. – Boda, Zs. – Medve-Bálint, G. – Szabó, G. – Vidra, Zs.: Media coverage of penal populism. An analysis of the communication flow around the issue of the Hungarian Criminal Law Reform (2009–2010). FIDUCIA EU FP7 research project. Manuscript, 2012, p. 20.

képviselt punitív populizmus ellenére. Ez a neutralitás leginkább az online sajtóra volt jellemző, amely ötvenhét százalékban semleges hangnemet képviselt, negyvenkét százalékban pedig egyenesen a punitív trendet elutasító cikkeket közölt. Ehhez képest a jobboldali nyomtatott sajtó csak negyven százalékban volt semleges és ötven százalékban támogató, míg a baloldali nyomtatott sajtó az online hírportálokhoz hasonló, semleges, illetve elutasító álláspontot képviselte. Az online sajtó részrehajlástól mentes, leíró hangnemet, valamint teljes körű tájékoztatást célzó törekvését saját kutatásom is igazolta.

Az online médiákra jellemző teljes körű tájékoztatás abban is megmutatkozik, hogy a bíró kérdései, megjegyzései és az ügyész vádbeszéde mellett megismerhettük a védőbeszédet is.¹⁸ Az online médiák részletesen, „percről percre”¹⁹ tájékoztattak a bírósági tárgyalásról, levezették a bizonyíték megdöntésének folyamatát, azok szisztematikus elrendezésével, a pró és kontra érvek felvonultatásával. Ez a fajta részletgazdag, teljes körű tájékoztatás a print médiáktól azonban a helyhiány miatt nem várható el – míg a nyomtatott sajtóban az ítélethozatalról megjelenő hírek egyenként legfeljebb három-ötezer karaktert tesznek ki, addig az online hírportálok szabadon gazdálkodhatnak a relevánsnak ítélt információ tömeggel – az ítélethozatalról szóló hírek az online médiában egyenként a tíz-huszonegyezer karaktert is elérhetik.

Az online média azzal, hogy az egymás után megjelenő kis részleteket összerakja és akár egy cikkben összefoglalóan számba veszi a bizonyítékokat, valamint azok cáfolatát, a gyanúsított (vádlott) védekezését és a tanúk vallomását, a szakértők véleményét és a szakértői bizonyításban rejlő lehetséges bizonytalanságokat²⁰, „mankót” ad az olvasónak, „hangosan gondolkodik”, és a „beszélgetőpartner” szerepét tölti be. Ugyanezt a hagyományos, print sajtó nem képes nyújtani, részben a helyhiány, részben pedig a műfaji korlátok miatt.

¹⁸ Tényleges életfogytiglanra ítélték Bándy Kata gyilkosát. [origo].hu, 2013. április 5.

¹⁹ Az [origo] cikkei sűrű időbontásban kínálják a tárgyalás eseményeit a Percről percre rovatban: Be volt állva a Bándy-gyilkosság vádlottja – elkezdődött a per. 2013. február 18. <http://www.origo.hu/itthon/percrolpercre/20130215-a-bandygyilkossag-első-targyalasa-a-pecsi-torvenyszeken.html?pIdx=2> [2013. április 10.]; P. László biofűre fogta a kábulatát. 2013. március 18. <http://www.origo.hu/itthon/20130318-bandy-kata-targyalasanak-negyedik-napja.html> [2013. április 10.]; Tényleges életfogytiglanra ítélték Bándy Kata gyilkosát. 2013. április 5.; lásd még: Élete végéig börtönben marad Bándy Kata gyilkosa. Hír24.hu, 2013. április 5. <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2013/04/05/orokre-racs-mogott-maradhat-bandy-kata-gyilkosa/> [2013. április 10.]

²⁰ Mint például az Index cikke: Homály fedi a Bándy-ügy részleteit. Index.hu, 2012. július 20. http://index.hu/belfold/2012/07/20/kerdesek_bandy_kata_halalaval_kapcsolatban/ [2013. április 10.]

Az online felület arra is lehetőséget ad, hogy közérdeklődésre számot tartó részlettémákat tárjon fel.²¹ Kidolgozhatók továbbá olyan, szintén közérdeklődésre számot tartó témák, amelyek az olvasóban az eset kapcsán megfogalmazódó közbiztonsági és viktimizációs kérdéseket érintik.²² Hasonló riport vagy ismeretterjesztő írás a hagyományos sajtó kereteit szétfeszítené, az online portál olvasottságát viszont egyértelműen növeli.

Az online sajtó tehát összességében teljesebb körű, egyszersmind objektívabb tájékoztatást nyújt az érdeklődőknek. Az összképet nem torzítják lényegesen a megbízhatósági tartományból kieső cikkek sem.

Az olvasói véleménynyilvánítás mint hírforrás

Alaphipotézisként fogalmaztam meg, hogy az online média azzal, hogy közvetlen lehetőséget teremt az olvasónak a véleménynyilvánításra, nemcsak hírfogyasztóként, hanem hírforrásként is előtérbe helyezi az olvasókat. Az olvasói hozzáadott tartalom természetesen a print médiában is megjelenhet, ám az online felületen a közvetlenség és a gyorsaság jobban segíti az olvasó „meghallgatását”. A vélemény azonnali megjelenése egyfajta jutalom, amely az online sajtó többletértéke. Éppen emiatt feltételeztem, hogy az olvasói kommentek megbecsült státusúak, ami a hírgyártás oldalán úgy mutatkozik meg, hogy az online újságírók jellemzően felhasználják az olvasói hozzászólásokat a hír továbbviteléhez, illetve új sztori felkutatásához.

A megkérdezett online újságírók körében az olvasói kommentelés igen eltérő jelentőségű. Van, aki olvassa őket, mert általuk esetleg a sztori szempontjából értékes adatokhoz juthat. Mások kifejezetten nem olvassák, mondván, a kommentek nagy része nem érdemi hozzászólás, nagyarányú a közösségbomlasztók – a *trollok*, az *offolók*²³ – megjelenése, ami csak demoralizálja mind a közösséget, mind pedig az újságírót magát. Az újságírók tehát nem képviseltek egyöntetű álláspontot az olvasói kommenteléssel kapcsolatban.

²¹ Hegyeshalmi R.: A DNS halálra ítéltet és életet menthet. Index.hu, 2012. július 16. http://index.hu/tudomany/2012/07/16/dns_analizis_101/ [2013. április 10.]

²² Szerettünk előbb támad, mint egy idegen. Hír24.hu, 2012. július 18. <http://www.hir24.hu/elet-stilus/2012/07/17/szerettunk-elobb-tamad-mint-egy-idegen/> [2013. április 11.]

²³ A trollok olyan hozzászólók, akiknek célja a szerkesztők, rendszeroperátorok és végeredményben a beszélgetők bosszantása, ezáltal a közösség szándékos bomlasztása. Az offolók célja szintén az online kommentelők demoralizálása, ők azonban a trollokhoz viszonyítva kevésbé provokatívan, és elsősorban oda nem illő témák felhozásával, véget nem érő tárgyalásával teszik ezt.

A vizsgált online hírportálok eltérő kommentelési szabályokat vezettek be, így az Index soha nem enged kommentelést, míg az [origo]-nál és a Hír24-nél cikkenként változik, hogy lehetséges-e a hozzászólás. A kommentelés kizárása egyrészt etikai megfontolásokra vezethető vissza – ekkor csak a szerkesztő által szenzitívnek ítélt témákhoz nem engednek hozzászólásokat –, másrészt így szándékoznak kizárni a bűnbakkereső, gyűlöletkeltő, illetve a témához nem illő hangokat, az úgynevezett *elsőzőket*, *offolókat*, vagy a *trollokat*, akiknek nem az érdemi véleménynyilvánítás a céljuk, hanem a versenyszellem kiélése, illetve a közösség aktív bomlasztása.²⁴ A harmadik érv a kommentelés kizárása mellett az olvasói megnyilvánulásokért való szerkesztői/tartalomszolgáltatói felelősség eltérő megítélése a jelenlegi magyar joggyakorlatban²⁵, erre tekintettel a szerkesztők sokszor a hozzászólási lehetőség teljes kizárásával védik saját magukat és a lapot a rágalmazó, becsületsértő olvasói hozzászólásokért való büntetőjogi felelősség megállapításától.²⁶

A magyar kommentelési gyakorlat vizsgálata megállapította, hogy a rendszeresen internetezők 82,2 százaléka ismeri a fogalom jelentését és e felhasználók 70 százaléka gyakran olvas és/vagy ír kommentet. Ehhez képest csak 6 százalék azoknak az aránya, akik soha nem írnak vagy olvasnak kommentet. Ez azért lehet így, mert a fogalmat ismerők 75 százaléka fontosnak tartja a kommentelés gyakorlatát, szerintük a kommentek legalább fele értelmes beszélgetés. A kommentekben való megnyilvánulást a megkérdezettek a szólás-szabadság fontos felületének tekintik, amely a társadalmi nyilvánosság egyik alkotóeleme²⁷. A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesületének kutatása szerint az olvasókat hatvankét százalékban a nyilvános véleménykifejtés motiválja, negyven százalékban pedig kifejezetten „értelmes beszélgetést” akarnak kezdeményezni.²⁸ A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesületének megállapításait a saját kutatásom is megerősítette, a vizsgált bűnügyben megjelenő cikkek ugyanis jellemzően érdemi hozzászólásokat tartalmaztak. Az elhelyezett kommentek száma az érdemi

²⁴ Szilágyi Á.: Kommentek a magyar interneten. A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, az Ipsos és az Origo közös kutatása. Konferencia-előadás, 2012. december 11. Teljes kutatási beszámoló: Kommentek a magyar interneten: problémák és lehetőségek. Vitaanyag. <http://www.mte.hu/>; [2013. március 8.]

²⁵ Kommentek a magyar interneten: problémák és lehetőségek. Vitaanyag. <http://www.mte.hu>, 5–6. o.

²⁶ A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesületének 2012-es kutatási megállapításait az Index és az [origo] főszerkesztői a velük készült interjúkban is megerősítették.

²⁷ Kommentek a magyar interneten: problémák és lehetőségek... i. m. 3. o.

²⁸ Kommentek megítélése. Elemzés. Az MTE és az Ipsos kutatása az Origo Zrt. támogatásával, 2012, 34. o. http://www.mte.hu/dokumentumok/mte_komment_kutatas.pdf; [2013. április 15.]

kommentek számával szignifikáns összefüggést mutatott ($p < .000$). Tíz hozzászólásig minden komment érdemben reagált, és 11–50 hozzászólás közül még mindig 57,1 százalék volt az érdemi megjegyzést fűzők aránya.

Mind az olvasói kommentek száma, mind érdemi jellege tehát kedvező képet fest a kommentelési kultúráról – amelyet azonban, az interjúk tanúsága szerint az újságírók nem tapasztalnak.

Az ügyészség mint a (megbízható) hír forrása

Az ügyészség az ügy uraként nemcsak irányítja a nyomozást, hanem naprakész információ birtokában is van a nyomozás kulcsfontosságú részleteiről, ezzel elősegítheti a közvélemény tájékoztatását is. Másfelől a sajtó (és a nagyközönség) a bűnügyek iránt leginkább a nyomozati szakban érdeklődik, így a megfelelő módon időzített, felelős tájékoztatás súlya is az ügyészség vállán nyugszik. Az ügyészségnek a lakosság tájékoztatásával az igazságszolgáltatás intézményébe vetett bizalom helyreállításában is nagy szerep jut. Mindezek miatt a szervezetnek nem csupán szakszerű nyomozásirányító, védőképzítő és vádképviselési tevékenységet kell ellátnia, de médiamegjelenéseire is ügyelnie kell, illetve megnyugtató sajtókapcsolatokat kell ápolnia.

A kutatás valamely információt abban az esetben értékelt megbízhatónak, hogyha az hatóságtól és „saját forrástól”, azaz a lap saját újságírójától származott. Hogyha a hírt az ügyészség vagy más hatóság közölte, a hír ugyancsak a megbízható kategóriába esett. A kutatás különbségeket mutatott ki a kétfajta sajtótermék között a hír közlőjét tekintve. Míg az online hírcsatorna a nem hivatalos csatornáktól – amilyen az online közösségi oldalak vagy az utca embere – több hírt mérít, addig a print média a hivatalos szervekkel (ügyészség, bíróság) való kapcsolattartásban erősebb – leszámítva a rendőrség sajtószóvivőjét, akitől arányában több *online* hír származik. Mindazonáltal az online hírportál által közölt hírek inkább személytelen forrásokból (Police.hu, MTI Hírcentrum) származnak, míg a nyomtatott média híreinek túlnyomó része (70–75 százaléka) a hatóságok sajtószóvivőivel ápol, olykor évtizedes személyes kapcsolatokon alapul.

Az ügyészség sajtókommunikációja kapcsán az interjúalanyok a következő pozitív kijelentéseket fogalmazták meg:

- Bűnügyekről a legtöbb hír a nyomozati szakban születik. Ebben a szakaszban a legtöbb információ a nyomozó hatóságtól származik ugyan, ám az ügyészség szóvivői közérthetőbben fogalmazzak. Az újságírónak így kevésbé kell a szakzsargon „lefordításával” bajlódnia.

- Az ügyészség általában véve gyorsabban és bővebben tájékoztat, mint a rendőrség.
- Bár a megyei sajtószóvivők munkájáról megoszlanak a vélemények a kommunikáció intenzitása tekintetében, a sajtómunkások azt egyöntetűen az ügyészség javára írták, hogy – főként a Központi Nyomozó Főügyészség – partnernek tekinti az újságírókat. Ez egyebek között abban nyilvánul meg, hogy az újságírónak nem kell folyamatosan igazolásokat, hivatalos leveleket írnia e-mailben vagy telefaxon, a szóvivők telefonon is adnak interjút, rendszeresen nyilatkoznak.

Mindamellettt megfogalmazódtak hibák, illetve kritikai megjegyzések is:

- A folyamatban lévő ügyekben csak a sajtószóvivővel lehet felvenni a kapcsolatot, az ügyvivő ügyész általában nem nyilatkozik. Esetenként, a teljesebb kép szempontjából előnyösebb volna, ha az ügyvivő ügyész adna válaszokat az újságírói célzott kérdésekre.
- A sajtóközleményekben sokszor csak az ügy végkifejlete szerepel, ami nem ad fogódzót a történet megírásához. Az újságírók jobban tudnának gazdálkodni olyan sajtóközleményekből, amelyek a nagyobb horderejű ügyek háttértörténetéhez is adalékul szolgálnának – természetesen a folyamatban lévő ügyben való közölhetőség korlátait szem előtt tartva.
- Az egyik legmarkánsabb kritika a hatóság „sajtóelhárító” tevékenységként aposztrofált hallgatás volt, azazhogy a hatóság nem bocsát ki elegendő, önálló sajtóközleményt. Erre leginkább a nagyobb horderejű, a szélesebb közvéleményt érintő ügyek esetében lenne szükség. Az ilyen ügyekben ugyanis a kommunikáció nem egyszerűen a sajtó – illetve a közvélemény – tájékoztatásának, hanem a *generális prevenciónak* az elsődleges eszköze lehetne. Az interjúalanyok felvetették az ügyészség felelősségét a – nyomozás érdekeit nem veszélyeztető – információk visszatartása miatt, amely – mint fogalmaztak – a jogismeretet és ezzel a jogkövetést akadályozza. Ahogyan gyakorlatiasan megfogalmazták: *„Pista bácsi nem a Magyar Közlönyt fogja olvasni, hanem a Blikket. Onnan fogja megtudni, mit szabad és mit nem, milyen büntetés fenyegeti ezt vagy azt a cselekményt.”* A hatóság megfelelő részletességű és jól időzített közleményei, a sajtó kellő szakmai színvonalával és pontosságával párosulva a teljes körű tájékoztatás ígényét elégítenék ki.
- A médiamunkások a hatóságok „titkolózását” „előkelőidegen-szindrómának” is nevezték, amelynek azonban a lakosság nem kielégítő tájékoztatása mellett van egy kínos hozadéka is. A hatóság hallgatása miatt a sajtó „megtanul” nyomozni, ennek következményeként az újságíró tollából a bíró számára is világosan megismerhető lesz az ügy, de így az ügyész

összeütközésbe kerül a sajtóval, és konkurenciájává válik. (Emblematikus példája, amikor a bíró azzal hívja fel telefonon az újságíró, hogy hol vannak a vádiratban azok a részletek, amelyekről az újságíró a nyilvánosság előtt ír.) Hasonlóképpen, a legfőbb ügyészhez intézett interpellációkat is a sajtó hasábjain megjelent hírek alakítják, a képviselők a médiahírekkel szembesítik a legfőbb ügyészt. Az ügyészség kommunikációja tehát nem csupán a közvélemény, hanem a politikai szereplők tájékoztatása, tisztánlátása érdekében is fontos. *„Ha az ügyészség nem szólal meg, akkor valaki más fog megszólalni”*, ami viszont nem biztos, hogy objektív tájékoztatást nyújt. A szervezet hitelessége, illetve az állampolgári bizalom erősítése miatt tehát ugyancsak kívánatos lenne az ügyészség tájékoztató jellegű tevékenységének élénkítése.

- Az újságírók felhívják a figyelmet arra, hogy az ügyészségnek olykor nem kellene megvárnia, míg fordulat következik be, hanem a nagy horderejű ügyekben bizonyos időközönként eseményektől függetlenül is ki kellene állnia a nyilvánosság elé, mivel *„olykor a hallgatás csak teret ad az ellenvéleménynek”*. Az ügyészségnek azért kellene legalább annyit nyilatkoznia, mint a többi hatóságnak vagy netán a védőnek, hogy az adott ügyben minden oldal arányosan szót kapjon. Amennyiben ez az egyensúly nem biztosított, az ügyekről torz, olykor félrevezető kép alakul ki. Az ügyészség szava valamely büntetőügyben ugyanakkor sokkal hitelesebb, mint bármilyen más forrásé, beleértve az ügyvédét is, ergo az ügyészség semleges, új információt nem tartalmazó nyilatkozata (információmorszák) még mindig sokkal inkább a megbízható tájékoztatás érzetét kelti, mintha más, esetleg ismeretlen forrás adna ki új információt. Ezzel elkerülhetők az ügyeket esetenként veszélyesen félrevívó, kaotikus helyzetet teremtő, önjelölt újságírói nyomozások is.
- Az információáramlás alapja a személyes kapcsolat. A vidéki sajtószóvivők sokszor nem elég jól tájékozottak, ez azzal függ össze, hogy későn szereznek tudomást arról, hogy a főügyész mely tények nyilvánosságra hozatalát engedélyezi egy ügyben. Ilyen esetekben a szóvivő nem mond semmit, ami viszont ismét csak a sajtóelhárítás csapdáját idézi elő.
- Azt már nem az ügyészség, hanem a nyomozó hatóság hibájaként fogalmazták meg, hogy a nyomozók átlagéletkora alacsony, az állomány fluktuációja pedig nagy. A rendőrség ezért sokszor nemcsak nem kielégítően tájékoztatja a sajtót, de kevesebbet is tud az ügyről, mint az olyan újságíró, aki évek óta figyelemmel kíséri a szóban forgó ügy nyomozását.

A megfelelő információáramlás alapvető feltétele – az említettek mellett – a személyes kapcsolatok megléte. Ez nemcsak a legtöbb információt szolgáltató

nyomozó hatóságra, de az ügyészégre is igaz. A jó kapcsolatok alapja a kölcsönös bizalom, amely egyik oldalon a nyomozás érdekeinek szem előtt tartását, az újságírói etikett maximális betartását jelenti, a másikon pedig a tömegtájékoztatásban és a generális prevencióban nagy szerepet játszó partnerségi viszony kialakulásának elősegítését.

Az eredmények összegzése

Míg az újságírók szerint az online hírportál által közölt hírek főként hivatalos, de személytelen weboldalokról származnak, addig a printmédia-munkások nagyra értékelik az első kézből történő hírszerzést. Ezzel szemben a hírfelügyelés kimutatta, hogy mind az online, mind pedig a print felület *forrásai* között legnagyobb arányban a saját újságíró, saját tudósító szerepel.

A második leggyakoribb értesülési forrás az egyéb sajtótermék volt, érdekes módon azonban a hivatalos rendőrségi hírportál közleményeit csak kevés cikk jelölte meg forrásaként, ezen belül is főleg a nyomtatott sajtó, míg az MTI.hu hivatalos híreit főként az online sajtó használta.

A kvantitatív vizsgálat tehát ellentmond az újságírók által az interjúkban közölt megállapításoknak, amelyek szerint az online sajtó a személyes források helyett inkább a hivatalos online portálokat preferálja. Ennek oka lehet, hogy a vizsgált esemény *bűnügy* volt, és ilyenként főleg olyan típusú információkból tevődött össze, amelyet az adott lap munkatársa maga is meg tudott szerezni.

Az online hírportálok rendszeresen vesznek át híreket más sajtótermékektől. Az adatok szerint más sajtótermékekre az online hírportálok több mint kétszer nagyobb arányban hagytak. Mind az online, mind pedig a print sajtó előszeretettel használta a tabloidot mint forrást. Az online sajtó szívesen használta ezen kívül még az online közösségi oldalakat, a különböző televízió- és rádiócsatornákat.

Az összes hír több mint fele a *megbízható* kategóriába esett, és csak kevesebb mint harmada került a kevésbé megbízható csoportba. Az online sajtóban annak ellenére nagyobb a kiemelkedően megbízható cikkek aránya, hogy nagyobb arányban támaszkodik nem hivatalos közlőkre és közvetett vagy nem hatósági forrásokra.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a *kiemelkedő megbízhatósági tartományba* eső cikkek, valamint az *átlagos megbízhatóságú cikkek együttes aránya* a nyomtatott sajtóban nagyobb. Hipotézisem tehát, amely szerint az online sajtó kevésbé

megbízható információkat közöl, csak részben igazolódott be, ehelyett inkább a cikkek megbízhatósági eloszlása mutat nagyobb ingadozást, mint a print sajtóban.

Az objektivitás a teljes körű tájékoztatás igényével párosul a vizsgált online médiákban, amely mértékű tényfeltárás és teljes körű tájékoztatás a print médiákra nem volt jellemző. Hipotézisem tehát, amely szerint az online média az objektív tájékoztatás színtere, beigazolódott. Az online média azzal, hogy az vizsgált bűnügyben egymás után megjelenő kis részleteket összerakja és akár egy cikkben összefoglalóan számba veszi a bizonyítékokat, azok cáfolatát, a gyanúsított (vádlott) védekezését és a tanúk vallomását stb., a beszélgetőpartner szerepét tölti be. Ugyanezt a hagyományos, print sajtó nem képes biztosítani, részben a helyhiány, részben pedig a műfaji korlátok miatt. Az online sajtó tehát összességében teljesebb körű, egyszersmind objektívabb tájékoztatást nyújt az érdeklődőknek.

A kutatás keretében célul tűztem ki más kutatások megállapításának ellenőrzését, amely szerint az online hírekhez meglehetősen nagy számban írnak olvasói hozzászólásokat, és azok nagy része érdemben reagál. Amiatt is célul tűztem ki ezt, mivel az interjúalanyok egy része szerint a kommentek megbízhatatlanok, komolytalanok, így további információszerzésre nem használhatók. Hipotézisem, amelyet ez utóbbi, pesszimista újságírói vélemények alapján fogalmaztam meg, nem igazolódott be, hiszen a cikkeket bőségesen ellátták olvasói hozzászólásokkal, amelyek nagy része érdemi véleménynyilvánítást tartalmazott, és az elhelyezett kommentek száma az érdemi kommentek számával szignifikáns összefüggést mutatott.

A hatósággal való kapcsolattartást mint a teljes körű tájékoztatás alapját tekintve a kutatás pozitív fejleményről ad számot, amennyiben a nyomozó hatóság mint elsődleges hírforrás mellett megjelenik a másik oldal, azaz a védőügyvéd is. A sajtó képviselőivel készített interjúk azonban nem valamely egyensúlyi helyzetről, hanem a védelemnek a vádképviselet rovására való túlzott megjelenéséről vázolnak képet. Az interjúalanyok az ügyészség pragmatikus nyilatkozatainak kiegészítéseként gyakran támaszkodnak a sokkal többször megszólaló, ezáltal a gyanúsított, illetve a vádlott pozícióját erősítő védőügyvéd közléseire. Pozitív fejlemény továbbá a vizsgált bűnügy végigvezetése mind a print, mind az online sajtóban: a média a bűnügy kipattanásától az ítélelhozatalig lelkiismeretesen tájékoztat az ügyről, beleértve nemcsak az áldozat, hanem az elkövető oldalát, valamint a részletes, szociografikus háttér-információkat is.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a *jövőkép* nem a sokak által jósolt paradigmaváltás, hanem inkább a *kétfajta média egymás melletti továbbélése*.

A kétfajta sajtótermék a közönség igényeit együttesen képes kielégíteni: az online a gyors, rövid hírek adagolásával, a nyomtatott sajtó pedig az alaposan megírt publicisztikák, cikkek közlésével, amelyeket az után olvasnak el az emberek, hogy az online sajtó már kellően felkeltette az érdeklődésüket. A kutatás bizonyította, hogy sem a print, sem az online sajtó nem képes teljes körű tájékoztatásra. Mindkettőnek megvannak a saját gyengeségei, így nem egymást kiszorítva, hanem leginkább egymást kiegészítve érvényesülnek igazán, csak együttesen, párhuzamosan fogyasztva nyújthatják az olvasónak a teljes körű tájékoztatás élményét.

Irodalom

Barabás T. – Gyurkó Sz. – Virág Gy.: *Média és igazságszolgáltatás.* In: **Virág Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok, 43.* Budapest: OKRI, Budapest, 2006

Bartha, A. – Boda, Zs. – Medve-Bálint, G. – Szabó, G. – Vidra, Zs.: *Media coverage of penal populism. An analysis of the communication flow around the issue of the Hungarian Criminal Law Reform (2009-2010).* FIDUCIA EU FP7 research project. Manuscript, 2012

Franko Aas, K.: *Beyond 'the desert of the real': crime control in a virtual(ised) reality.* In: **Greer, C. (ed.):** *Crime and media. A reader.* Routledge Student Readers, London–New York, 2010

Hegyeshalmi R.: A DNS halálra ítélhet és életet menthet. *Index.hu*, 2012. július 16. http://index.hu/tudomany/2012/07/16/dns_analizis_101/ [2013. április 10.]

Janecskó K.: Az ítélet kevés lesz Bándy-ügyben. *Index.hu*, 2013. április 5. http://index.hu/belfold/2013/04/05/az_itelet_keves_lesz_bandy-ugyben/ [2013. április 10.]

Janecskó K.: Tényleges életfogytot kapott Bándy Kata gyilkosa. *Index.hu*, 2013. április 10. http://index.hu/belfold/2013/04/05/kihirdettek_az_itelet_bandy_kata_meggyilkolasaert/ [2013. április 10.]

Joób S.: Aki gyilkol, az haljon meg? *Index.hu*, 2012. július 20. http://index.hu/belfold/2012/07/20/jogosabb_es_olcsobb_megolni_a_gyilkost/ [2013. április 10.]

Kiss A.: *Média és büntetőeljárás.* In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok, 41.* OKRI, Budapest, 2004

Kommentek a magyar interneten: problémák és lehetőségek. Vitaanyag. <http://www.mte.hu>, 5–6. o.

Kommentek megítélése. Elemzés. Az MTE és az Ipsos kutatása az Origo Zrt. támogatásával, 2012, 34. o. http://www.mte.hu/dokumentumok/mte_komment_kutatas.pdf; [2013. április 15.]

Lukács Cs.: Eltűntként megosztva. *Magyar Nemzet*, 2012. július 17.

Sándor Zs.: Néhány gondolat a halálbüntetésről. *Hír24.hu*, 2012. július 17. <http://www.hir24.hu/jogasz/2012/07/17/nehany-gondolat-a-halalbuntetesrol/> [2013. április 11.]

Szilágyi Á.: *Kommentek a magyar interneten. A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, az Ipsos és az Origo közös kutatása. Konferencia-előadás*, 2012. december 11. Teljes kutatási beszámoló: *Kommentek a magyar interneten: problémák és lehetőségek. Vitaanyag.* <http://www.mte.hu/>; [2013. március 8.]

Virág Gy.: Bűn és bűnhődés a sajtóban. *Jel-Kép*, 1982/3.

Virág Gy.: *Szex, valóság, média. A szexuális erőszak megjelenítése a tömegtájékoztatóban 1993 végén.* In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok XXXI.* IKVA, Budapest, 1994

Mediáció körben

A Hogyan lehet a békítőkör-modellt a legalitás elvén működő országokban megvalósítani? (PMC) nemzetközi projekt fő célja a helyreállító igazságszolgáltatás új, Európában még kevéssé alkalmazott, úgynevezett békítőkör-módszer modelljének és a jó gyakorlatoknak a kialakítása volt Németország, Belgium és Magyarország együttműködésében. A békítő kör alapvető mássága abban fogalmazható meg, hogy ellentétben a mediációba bevonható személyek limitált számával, ebben részt vehet minden olyan személy, akit a bűncselekmény valamilyen módon érintett, és együtt dolgozzák fel a bűncselekménnyel okozott sérelmeket, állapotnak meg a helyreállítás módjáról. A kutatás mellett a második szakaszban pilot esetek facilitálásra is sor került a részt vevő országokban. Az OKRI kutatói fókuszcsoporthoz módszerrel, illetve félig strukturált kérdőívek alkalmazásával tárták fel a magyar ügyészek véleményét, attitűdjét, és résztvevő-megfigyelői státusban bekapcsolódtak az első hazai békítőkör-módszerrel zajló pilotprojektbe. Az alábbi tanulmány az elért eredményekről, valamint a békítő körök eredetéről, hagyományairól számol be.

1982-ben a navajo indiánok megalakították a Navajo Békítő Bíróságot Yukonban. A békítőkör-modell – amely a közösségen belüli törzsi bűncselekmények felett rendelkezett – hivatalos megjelenése ehhez az időponthoz köthető.¹

Az intézmény abból a törzsi szokásból fejlődött ki, amely a konfliktusmegoldásra a „Hozhooji” (jó kapcsolatban élni) elvet alkalmazta. E szerint ha valaki úgy gondolta, hogy rosszat tettek neki, akkor először az elkövetőhöz fordult jóvátételért. Hogyha ez nem végződött sikerrel, a sértett egy tiszteletben álló közösségi vezetőhöz fordult, hogy ő szervezzen békítő megbeszélést. Maga az eljárás nem állította szembe a feleket, hanem – bevonva az áldozatot, az elkövetőt,

* Az Európai Unió által támogatott JUST/2010/JPEN/AG/1609 30-CE-0429369/0090. számú Peacemaking Circles in Europe (PMC) projekt a Tübingeni Egyetem Kriminológiai Intézete vezetésével, a Leuveni Egyetem Kriminológiai Intézete, valamint Magyarországról az Országos Kriminológiai Intézet és a Foresee Kutatócsoport együttműködésében.

¹ McCold, P.: The recent history of restorative justice. In: Sullivan, D. – Tiffit, L.: Handbook of Restorative justice. Routledge, Oxon, 2008, pp. 28–30.; Zion, J. W. – Yazzie, R.: Navajo peacemaking. Original dispute resolution and a life way. In: Sullivan, D. – Tiffit, L.: i. m. 151–160. o.; Yazzie, R. – Zion, J. W.: Navajo Restorative Justice: The Law of Equity and Harmony. In: Galaway, B. – Hudson, J. (eds.): Restorative Justice: International Perspectives. Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1996, pp. 157–174.

azok családját és a törzs más tagjait az ügyek megbeszélésébe – együtt kereste az ügy megoldását.² Ez a konfliktusmegoldási mód különösen fontos volt a viszonylag zárt közösségekben, hiszen a mindennapok során a fennmaradó konfliktus pattanásig feszült helyzetet teremthetett.

A navajo eredetű béketeremtés nem azonos a mediációval. Az általános amerikai gyakorlat szerint a mediáció egy olyan eljárás, amelyben egy semleges személy dolgozik a felekkel egy egyezség elérése érdekében. A „naat áanil” avagy a béketeremtő szerepe – ellentétben a mediátoréval – nem semleges. Neki, mint a közösség vezetőjének, nagyon is határozott álláspontja van a problémákról. A béketeremtők tradicionális tanokat használnak a viselkedésre vonatkozó téves feltevések kijavítására.³

A békítő kör viszonya a mediációhoz

Magyarországon 2007. január 1. óta alkalmazható a közvetítői eljárás, ismertebb nevén mediáció a büntetőügyekben. A korábban sokak által vitatott resztoratív eszköz lehetőségének megteremtése a büntetőeljárásban a kétségek ellenére már a kezdetekkor pozitív eredményeket mutatott. A közvetítői eljáráshoz szükséges változásokat a 2006. évi LI. törvény szabályozta, amely több ponton módosította a büntetőeljárás törvényt (Be.) és a büntető törvénykönyvet (Btk.), aminek alapján azután 2007 januárjától lehetővé vált a bűncselekmény elkövetőjének és áldozatának megegyezése a büntetőeljárás *belül*.

A mediációval kapcsolatos másik lényeges jogszabály a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény (Bktv.), amely a mediátorok tevékenységét, feladatait és más ehhez kapcsolódó konkrét kérdéseket szabályoz. E törvény szerint a felek közötti közvetítést hivatásos *mediátor* végzi, aki az ügyész mellett a közvetítés sikerének másik kulcsfigurája.⁴

A közvetítői eljárást szakmai vitákban gyakran éri az a kritika, hogy privatizálja a bűncselekményre adott válaszokat, figyelmen kívül hagyva a cselekmény

² Zion, J. W. – Yazzie, R.: i. m.; Yazzie, R. – Zion, J. W.: i. m. Idézi: Hatvani E.: A mediációról Magyarországon. A büntetőjogi mediáció bevezetése Magyarországon. International Institute for Restorative Practices X. Világkonferencia, Budapest, 2007. november 7.

³ Hatvani E.: Uo.

⁴ Büntetőügyekben először – 2007. január 1-jétől – az Igazságügyi Hivatal erre a feladatra átképzett pártfogó felügyelője járhatott el, majd 2008-tól – a korábbi elképzeléseket felülírva – ügyvéd is lehet mediátor, a közvetítői tevékenységről szóló törvény 3. §-a alapján. Az eljárás ügyvéd esetében is ugyanaz, mint pártfogó közvetítőnél.

társadalmi következményeit. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy ha a helyreállító párbeszéd társadalmi kontextusba kerül, az növeli a felek elégedettségét, a társadalomba való reintegráció esélyét és csökkenti a visszaesés veszélyét.⁵

A közvetítői eljárás során a feleket a közvetítő, vagyis mediátor keresi meg az eljárás lefolytatása érdekében. Bár a kör módszerét tekintve alapvetően követi a resztoratív elveket (önkéntes részvétel, őszinteség, kölcsönös figyelem, egymás iránti tisztelet), emellett különös súlyt fektet a kiegyensúlyozott hatalmi viszonyokra, az összes résztvevő fél egyenlő véleménynyilvánításának lehetőségére. A magyar jogi szabályozás szerint a közvetítői eljárásokban a közvetlenül érintett felek, két-két támogatójuk, illetve jogi képviselőjük vehet részt, más nem. Így a megbékélés lehetetlenné válik a szélesebben értelmezett sértetti kör (például családtagok, rokonok, szomszédok, közösség tagjai) számára.

A békítő kör a mediációnál sokkal szélesebb körben működhet. Ellentétben a mediációba bevonható személyek limitált számával, részt vehet minden olyan személy, akit a bűncselekmény valamilyen módon érintett, azaz a szűkebb vagy tágabb értelemben vett közösség tagjai is képviseltethetik benne magukat, és elmondhatják, hogyan érintette őket a cselekmény, és hogyan lehetne a helyzetet helyreállítani. Így lehetőségük van az ülésen részt venni például a sértett családtagjainak, egy iskolai konfliktus esetén az iskolatársaknak, tanároknak, a lakó- vagy faluközösségben történt cselekmény esetén pedig a közösség képviselőinek is. Emellett a kör módszer új eleme a büntetőeljárás hivatalos szereplőinek: bírák, ügyészek, rendőrök, valamint egyéb segítő szakmák képviselőinek bevonására törekvés is. Ezzel a kör arra tesz kísérletet, hogy szélesebb alapokra helyezze a párbeszédet a bűncselekmény háttéréről, az érintettekre gyakorolt hatásáról, a cselekmény kapcsán keletkezett szükségletekről. Kiemelt jelentősége van annak, hogy a közvetítésben társadalmi szempontok is megjelenjenek, ezáltal normaközvetítő funkciója is legyen. A békítőkör-modellben a jelképek, szimbólumok és szabályok is kiemelt szerepet kapnak, hiszen ezek a közösségek alapjai.

A körök célja nem a rossz kiválasztása és eltávolítása, hanem az, hogy összehozza az embereket, hogy azok jobban megértsék egymást és begyógyítsák a régi sebeket. Nem azonnali megoldásra törekszenek, inkább arra, hogy hosszú távú támogatási hálózat épüljön ki, amely segíti az embereket, amikor nehézségek adódnak.⁶

⁵ <http://www.foresee.hu/segedoldalok/hirek/592/58f145060b/5/>

⁶ Pranis, K. – Stuart, B. – Wedge, M.: *Peacemaking Circles. From Crime To Community*. Living Justice Press, St. Paul, 2003, pp. 31–80.

Mivel az emberek különbözőek, a konfliktusok is elkerülhetetlenek. A körök abból indulnak ki, hogy ez hozzátartozik az élethez. Az, hogy ezek jók vagy rosszak, építő vagy destruktív jellegűek, attól függ, ahogy reagálunk rájuk. A konfliktusok ilyen személetes értelmezése építő jelleggel járul hozzá a bűnözésre adott válaszhoz.⁷

A békítő kör mint resztoratív módszer alkalmazásának egyedülállósága a felek megbékélése, az ügy gyors rendezése, a sértett számára történő jóvátétel, valamint az elkövető reintegrációjának elősegítése mellett különösen abban rejlik, hogy a közösség bevonásával lehetővé teszi a bűncselekmény által tágabban értelmezett sértetti kör megjelenését az igazságszolgáltatás folyamatában, ezzel segítve nemcsak a közösségi szintű megbékélést, de a közösség erősödését és épülését, valamint akár az elkövető vissza-, illetve befogadását is.

A kör típusai

Többféle kört különböztet meg a szakirodalom: vannak *beszélő*, *megértő*, *gyógyító*, *ítélő*, *támogató*, *közösségépítő*, *konfliktuskezelő*, *reintegrációs* és *ünneplő* körök.

A *beszélő körök* egy adott témát járnak körbe, ahol nem szükséges feltétlenül megegyezésre jutni. A *megértést segítő körök* egy bizonyos nehézség vagy konfliktus megértését segítik, nem hoznak döntéseket, céljuk az, hogy minél teljesebb képet fessenek egy adott esemény vagy viselkedés összefüggéseiről vagy okairól. A *gyógyító körök* egy traumát vagy veszteséget átélt személy vagy személyek megsegítésére szolgálnak. A *támogatást nyújtó körök* összehozzák azokat a kulcszereplőket, akik segítenek túljutni a nehézségeken. A *közösségépítő körök* célja, hogy összekössék a közös érdeklődésű embereket, és kapcsolatot alakítsanak ki egymással. A *konfliktuskezelő körök* azokat a csoportokat célozzák meg, amelyeknek nézeteltérések vannak egymással, és a megoldást egy közös megegyezésen alapuló döntéssel pecsételik meg. A *reintegráló körök* segítik az egyén visszakerülését abba a csoportba vagy közösségbe, amelyből kiközösítették. Ezt elsősorban a börtönből vagy javítóintézetből kiengedett felnőttek és fiatalok társadalomba való reintegrálásánál alkalmazzák. Az *ünneplő körök* összehozzák a csoportot és az egyént, vagy egy másik csoportot azért, hogy elismerjék és elfogadják egymást és megosszák egymással az örömeiket és az eredményeiket.⁸

⁷ Pranis, K.: The little book of circle processes. A new/old approach to peacemaking. Good Books, Aanvullen, 2005

⁸ A körökről lásd bővebben Pranis, K.: Uo. 14–18. o.

A jelenlegi kutatás szempontjából kiemelt jelentőségű az *ítélő kör*, más néven – éppen az igazságszolgáltatás hagyományos módjától való eltérést hangsúlyozva – *békítő kör*, olyan közösségi eljárás, amely a büntető igazságszolgáltatási rendszerhez társulva konszenzussal dönt az adott ügy rendezéséről, minden érdekelt fél panaszát figyelembe véve. Ezek a körök hagyományos körrituálét használnak egy olyan tiszteletteljes helyzet megteremtése érdekében, amikor is a közösség minden érdekelt tagja – az áldozat, az áldozat támogatói, az elkövető, az elkövető támogatói, a döntőbíró, a vádló, a védőügyvéd, rendőrség és bírósági dolgozók – szabadon beszélhet a tett megértése érdekében és azért, hogy meghatározza a minden érintett fél elszenvedett sérelmének orvoslásához és a jövőbeli előfordulás megelőzéséhez szükséges lépéseket.⁹

Az ítéő körök a közösségi és a büntető igazságszolgáltatás együttes alkalmazása során a megfelelő büntetés eldöntésébe bevonják a sértett feleket is. Megbeszélik, hogy mi történt és miért, milyen hatása volt ennek, mi szükséges ahhoz, hogy helyrehozzák a sérelmet és megelőzzék, hogy újra bekövetkezzen.

A körmodell büntető jellege a hagyományos igazságszolgáltatási formákhoz képest a kezdetektől kevésbé hangsúlyos: egyrészt nem a büntetés áll a középpontban és nem is ez a legfontosabb eredménye a kör ülésnek, másrészt számos más, különböző, a büntetőeljárás idején nem kezelt problémára is gyógyírt találhatnak a felek.

Az ítéő körök nemcsak bevonják a hagyományos bírósági eljárás szereplőit, hanem gyakran tárgyalóteremben is zajlanak. Kialakíthatnak egy nagy kört, vagy egy belső és egy külső kört hoznak létre. A belső kört az áldozat, az elkövető, támogatóik vagy saját családjuk tagjai, valamint a bírósági eljárásba rendszerint bevont igazságszolgáltatási szakmák képviselői alkotják. A külső gyűrűben a közösség más érdekelt tagjai ülnek, továbbá olyan szakemberek, akiket felkérhetnek különleges információk előadására. Az elkövetők bevonásának előfeltételei a következők: a felelősség elfogadása, a bűnösség beismerése, kapcsolat a közösséghez, a jóvátétel szándéka, konkrét lépések a helyrehozatal érdekében, az elkövető közösségi támogatása és az áldozat hozzájárulása.

Az eljárás befogadó jellegű. A közösségben mindenki érdekelt a folyamat kimenetelében – ezért is vehet részt benne. Az ítéő körök értékét nem annyira az elkövetőre és áldozatára, inkább a közösségre gyakorolt hatása adja. Elismertnek és tiszteltnek lenni mások tiszteletét és elismerését is jelenti. A körökben való közreműködést megtiszteltetésként fogják fel, mások bizalmára

⁹ Pranis, K.: Empathy Development in Youth through Restorative Practices. Public Service Psychology, vol. 25, no. 2, 2000

épülő feladatnak, és ez gyorsan a kör szerepének felértékelődésével jár. Az ítélkező körök ily módon mindenekelőtt közösségépítésről szólnak.¹⁰

A kör, ellentétben az igazságszolgáltatási rendszerrel, az emberek és közösségek erejét használja arra, hogy a résztvevők szembesítsék egymást a sérelmmel, felfedezzék és megérthessék ezek mélyebb okait. A körben – éppen az indián gyökerek következtében – az egyéni és közösségi felelősség is teret kap(hat). Míg az igazságszolgáltatás csak az egyént tartja felelősnek, a körök ezen túl megpróbálják tisztázni a felelősség szélesebb dimenzióit, lehetőséget teremtve annak megbeszélésére, megértésére.

Körmódszer a gyakorlatban¹¹

A kör elején minden résztvevő számára meg kell fogalmazni az adott kör működését meghatározó alapvető értékeket és el kell fogadniuk a szabályokat. Az ülés során az elfogadott értékek és szabályok szerint gyakorlatilag önmagát működteti a beszélgetés, mindenkinek lehetősége van elmondani, hogyan kapcsolódik az esethez.

A kör során kiemelten fontosak a *szimbólumok, jelképek, szabályok*.

Ezek egyike az, hogy *kör alakban* ülnek a résztvevők. Emellett az alábbi elemek nélkülözhetetlenek a megvalósításkor:

- *facilitátor*: a kör facilitátora nem uralja a kört, hanem segít a résztvevőknek fenntartani a sértetlenséget, segítőként funkcionál;
- *az úgynevezett „beszélő tárgy”*: ennek segítségével mindenki hallathatja a hangját;
- *szabályok*: közösen létrehozott útmutatók a körben tanúsított viselkedést illetően;
- *ceremónia*: egyfajta rituálék azért, hogy a résztvevők ráhangolódhassanak a körre, majd kiléphessenek belőle;
- *megegyezés*: közösen létrehozott döntések, amelyek tiszteletben tartják a kör alapelveit és értékeit.

¹⁰ Stuart, B.: Circle sentencing: turning swords into ploughshares. In: Galaway, B. – Hudson, J.: Handbook of Restorative Justice: a global perspective. Kugler, Amsterdam, 1996, pp. 193–206.; Pranis, K. (2000): i. m.

¹¹ Pranis, K. (2005): i. m. 11–14., 33–39. o.

A facilitátor

A facilitátor felügyeli a folyamatot, rajta múlik, hogy mennyire lesz sikeres egy kör. Jelenléte visszafogott, támogató. Hagyja, hogy a kör „dolgozzon”, ezzel erősítve a résztvevők felelősségvállalását a kör eredményéért. A legjobb facilitátorok szinte láthatatlanul végzik a munkájukat.

A facilitátor feladatai közé tartozik az előkészületi fázisban, hogy már jóval korábban fel kell készítenie a többi résztvevőt is a körre, például meghívni a feleket, elmagyarázni a kör működését, megbeszélni az irányelveket, az igényeket stb. Biztosítani kell az egyenlő információhoz jutást a kör előtt ahhoz, hogy mindenki kellőképpen felkészülhessen. Szintén az előkészületi szakaszban válaszol a felvetődő kérdésekre, elmagyarázza a folyamat részeit, és segítséget nyújt azoknak, akiknek szükségük van rá, hogy felkészülhessenek a találkozóra.

Amint az emberek belépnek a körbe, a facilitátorok gondoskodnak arról, hogy barátságos és biztonságos helyzetet teremtsenek. A facilitátornak végig azon kell lennie, hogy nyitott, nyugodt, megértő légkört tartson fenn, ő vezeti a beszélgetést, figyel, hogy a párbeszéd egyensúlyban van-e; mindenkit meghallgatnak-e, minden érdek kifejezésre került-e.

A beszélgetések olykor hevesek és érzelmileg nagyon megterhelők lehetnek, és sok időt vehetnek el. A facilitátoroknak érzékelniük kell, hogy mikor kell váltani a tempón, kérdésekkel vagy témák felvetésével. A kör során az esetet minden szempontból fel kell deríteni, még akkor is, ha azok elsőre irrelevánsnak tűnnek. A kör egyedülálló hatékonysága abban rejlik, hogy a konfliktus minden dimenzióját megvizsgálja.

A beszélő tárgy

A beszélő tárgy fogalma egyszerű – *akkor beszélj, ha nálad van* –, de hatása a körre sokoldalú és mély. Akik szégyellősek és nem merik hallatni a hangjukat, azok számára a beszélő tárgy lehetőséget ad arra, hogy megosszák, amit gondolnak, miközben lehetőség van csendben maradni és gondolkodni is. Pozitív hangulatot teremt, ha a résztvevők használják. Amint körbe ért a beszélő tárgy, a facilitátor több dolgot is tehet, például összegzi az elhangzottakat, továbbadhatja valakinek, hogy egy új fordulót kezdjenek, vagy középre helyezheti, hogy aki szeretné, felvegye és beszéljen stb.

Maga a beszélő tárgy a közösség szokásaitól és hagyományaitól, a téma természetétől és a neki szánt szereptől függ. A beszélő tárgy bármi lehet: virág, kő, fadarab, ami jelentéssel bír a kör számára. A beszélő tárgy előnyei közé tartozik, hogy beszélgetést segít elő, megerősíti az egyenlőséget, lelassítja a tempót (akinél

épp nincs ott, nem érzi szükségét annak, hogy mindenképp és azonnal beszéljen), fejleszti a hallgatás képességét, segíti a megbékélő készséget, az őszinteséget és támogatja a megegyezést.

Szabályok

A szabályok visszatükrözik az értékeket és elveket, amelyeket a kör folyamata képvisel. A kör megnyitásakor a facilitátor elmagyarázza, hogy az értékek és alapelvek hogyan kapcsolódnak egymáshoz: a szabályok segítik a résztvevők értékeit a gyakorlatba áthelyezni.

Elmondja az alapelveket, amelyekhez hozzá lehet tenni. Ezek a kör típusától függnnek, de létezik hat alapvető szabály:

- *Tiszteld a beszélő tárgyat*: ezzel tiszteljük a másik nézőpontját is.
- *A szívedből beszélj*: ez olyan alapvető értékeket hordoz magában, mint például őszinteség, empátia, megbocsátás és szeretet. Ennek segítségével a dühünket és fájdalmunkat megfelelő módon fejezhetjük ki. Mások gyanúsítása, vádolása helyett inkább megosztjuk az érzéseinket, és egyszerűen, szóban fejezzük ki, hogy a különböző szavak vagy események hogyan hatottak ránk.
- *Tisztelettel beszélj*: az érzéseket tisztelettel kell kifejezni, amit és ahogyan mondjuk. A kör során nehéz dolgokat kell kimondani, tisztelve a másik álláspontját is. Ha tisztelettel beszélünk, tiszteljük a köztünk lévő különbségeket is.
- *Tisztelettel hallgass*: nemcsak a beszéd során kell figyelemmel lenni a másokra, hanem figyelemmel kell meghallgatni az ő véleményét is.
- *Ne hagyd el a kört*: rossz érzést kelthet valakiben; *Talán miattam ment el? Amiatt, amit mondtam?*
- *Bizalmas légkör*: ami a körben történt és elhangzott, az ott is marad.

Szertartások

Ahhoz, hogy jól működjenek a rituálék, önként kell történniük. A rituálék a körök során különböző kultúrákból erednek. Több funkciójuk is van: lehetnek lazítók, viccesek, megindítók, feloldók. A nyitó szertartás célja, hogy a kommunikáció és kapcsolat jó érzését keltse, megadja a tiszteletet a másoknak, az emberek negatív érzéseit elhessegesse, olyan hangulatot teremtsen, amelyben az emberek a szívükből beszélhetnek, inspirálja őket, hogy a saját értékeik szerint cselekedjenek, felkészítse a résztvevőket, hogy közösségként dolgozzanak, és hogy az akadályokkal jobb együtt szembenézni, mint egyedül. Ilyen szertartások lehetnek például az éneklés, meditáció, gyertyagyújtás stb.

A záró szertartások segítenek megemészteni a kör során elhangzottakat, feldolgozni, megerősíteni az összekapcsolódást, visszatérni a hétköznapi életbe.

Megegyezései döntéshozatal

Ez a fajta döntéshozatal arról szól, hogy mindenki érdekét képviselje. Nincs olyan, hogy valakinek nem tetszik a döntés, vagy elfogadja azt, pedig nem ért vele egyet. A kör során mindenkinek a véleménye számít.

Ügyészek a békítő körről

Bár a békítő kör filozófiája igen távol áll a büntető igazságszolgáltatásunktól, a kutatás fő kérdése mégis az volt, hogy a kör módszer által nyújtott lehetőséget lehet-e és ha igen, milyen módon beilleszteni a hazai rendszerbe.

2012–2013-ban két fókuszcsoporthoz beszélgetés során vizsgáltuk a békítő kör módszer alkalmazhatóságának lehetőségeit és implementációjának kérdéseit, a bevezetés esetén közvetlenül érintett ügyészek attitűdjé és véleménye alapján. Az első évben az új, viszonylag ismeretlen módszer volt a beszélgetés tárgya. A második beszélgetésre a kísérleti év alatt lezajlott békítő kör-ülések tapasztalatainak bemutatása után került sor.

A fókuszcsoporthoz beszélgetés három fő kérdéskört járt körül.

1) Békítő kör mint a mediáció alternatívája?

Mindkét fókuszcsoport résztvevői egyértelműen sikeresnek ítélték meg a közvetítői eljárást. Szinte minden ügyész említette, hogy sok ügyben alkalmazta is ezt az jogintézményt.

A békítő körről a 2012-es beszélgetésen még kevesen hallottak, de nyitottak voltak az új módszerre. Az első beszélgetésen az ügyészek egyik fő problémaként azt jelezték, hogy nem világos számukra a különbség a mediáció és a békítő kör-módszerrel levezetett eljárás között. Mennyiben több ez, mint a közvetítői eljárás? A békítő kör egyes ügyészek szerint csupán egy „közösségi csoportterápiás mediáció”.

Ennek volt tulajdonítható 2012-ben az az enyhe gyanakvás, amely az új módszer alkalmazását övezte. A résztvevők ekkor egyértelműen a már „jól bevált” közvetítői eljárás alkalmazását részesítették előnyben:

„A békítő kör nem konkurálhat a mediációval, nem új jogintézményként javasolnánk a bevezetését, sokkal inkább egy módszerként, ahogy a közvetítői eljárást levezetik.”

2013-ban a tapasztalatok fényében jóval pozitívabban viszonyultak a beszélgetés résztvevői a békítőkör-módszer alkalmazásához. Már nem hátrányként értékelték azt, hogy olyan érzések, érzelmek merülnek fel, amire a közvetítői eljárás során nincs lehetőség.

„Úgy érzem a közvetítői eljárásnál, hogy a gazdag szülők gyerekei jobban járhatnak a büntethetőség megvásárlásával, de talán a békítő körben kevésbé. Itt azért vannak plusz terhek az érzelmekkel, az érzésekkel kapcsolatban. Azt, hogy mennyire fog hatni az elkövetőre vagy a sértettre, nyilván előre nem lehet látni.”

2) A békítő kör implementációs lehetőségei – az esetkiválasztás szempontjai, kritériumai

A békítő kör külön jogintézményként való bevezetését sem a kezdetekkor, sem a záróbeszélgetésen nem javasolták az ügyészek. Azt azonban elképzelhetőnek tartják, hogy a közvetítői eljárásra utalt esetekben a mediátor döntse el a körülmények ismeretében, hogy a békítőkör-módszert választva folyik-e le az eljárás.

A vélemények alapján úgy tűnik, egy-egy jól kiválasztott esetben, kibővített közvetítői eljárásként alkalmazható lenne a békítőkör-módszerrel vezetett megbeszélés, elsősorban ott, ahol tényleg közösségi sérelem jelenik meg az ügyben, a közösség képviselőinek bevonásával, de semmiképpen nem ügyészi részvétellel.

A békítőkör-módszert szűk körben tartották alkalmazhatónak a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésen részt vevő ügyészek. Elsősorban a fiataloknál emelték ki hasznosságát, a nevelő célzat miatt.

„Ami a plakátosnál (lásd később az első esetet) volt, kiváló, mert a megbánás ott tökéletesre sikerült. A közösségi résztvevőket nagyon jónak tartom abból a szempontból, hogy egyfajta alternatív igazságszolgáltatás alakul ki belőle, amikor egy egész »sereg« ember előtt kell megbánást tanúsítani.”

„Szerintem ott érdemes alkalmazni, ahol maradt konfliktus. Ott, ahol egy közlekedési balesetnél kifizeti a biztosító a kárt, nem hiszem, hogy marad lehetőség rá. Egy 60 éves nem fogja azt mondani, hogy igen, én most meghatódtam, mert ott már nem formálható a személyiség.”

„Nekem az az eset tetszett, amikor gyermekkorúak és fiatalok követték el a cselekményt, ami kimondottan alkalmas volt a békítő körre. Itt tényleg nem volt büntetőjogi büntethető az elkövető, de mégis bevonták a rendezésbe, itt nincs eljárásjogi aggály.”

A közvetítői eljárás szempontjából alkalmas esetek körének megállapítása változó. Miként a közvetítői eljárásnál, itt is vitatott a családon belüli erőszak eseteiben történő alkalmazása.

„A békítő kör talán fiatalkorúaknál valóban hatékony lehetne, de a családon belüli erőszaknál nem. Szerintem az elkövető nem fog semmit sem változtatni a szokásain. Egy masszív alkoholista hazudik önmagának is, szeretné minél előbb lezárni a dolgot, mindent megígér, csak hagyják őt békén. Tehát bizonyos esetekben látom hasznát, de nem itt.”

Tény, hogy a jelenlegi jogszabály a nagyobb közösséget is érintő, sértő cselekmények (például garázdaság) többségében nem teszi lehetővé a közvetítést.

A beszélgetések során ugyanakkor hangsúlyos volt az a vélemény, hogy érdemes lenne bővíteni a kör alkalmazhatóságát például a garázdaság egyes eseteire, vagy bizonyos rasszista jellegű bűncselekmények körére. Az ilyen ügyek amúgy is nagyobb számban érintenek fiatalkorú vagy fiatal felnőtt elkövetőt, amikor különösen fontos lehet a szembesülés az okozott sérelemmel.

A békítőkör-módszer alkalmazásának lehetőségét nem a Be.-ben, hanem a közvetítői eljárásról szóló törvényben kellene szabályozni, lehetőségként beemelni, amely a mediátor döntésén, megítélésén, az ügy szereplőin is múlik. Összességében tehát nem konkuráló jogintézményként működhetne a békítőkör-megbeszélés, sokkal inkább egy módszerként a közvetítői eljárás keretén belül.

3) Az ügyész szerepe

Mindkét fókuszcsoportos beszélgetésen az volt az ügyészek egyöntetű véleménye, hogy az ügyésznek az eljárásban semmilyen szerepe ne legyen azon túl, hogy egy esetet a terhelt és a sértett beleegyezése esetén közvetítői eljárásra utal.

Az ügyészi vélemények szerint erősen kétséges a befektetett energia megtérülése, számukra az eredmény meglehetősen kétségesnek tűnik.

A kiválasztás során nem látszik megoldhatónak, hogy az ügyész tegyen javaslatot a békítő kör alkalmazására. A résztvevők véleménye szerint az ügyész sok esetben nem is érzékeli, hogy az ügyben esetleg van egy a békítő kör során sértettként bevonható közösség. Ennek elsődlegesen nem az elzárkózás az oka, hanem hogy az ügyész az ügy iratai alapján nem tudja eldönteni, mely módszer lenne az alkalmasabb. Ha úgy látja, hogy egyébként a felek akarata, az eset jellege, körülményei stb. alapján érdemes lenne a korai szakaszban elterelni az ügyet, akkor a konkrét módszer kiválasztása a pártfogó-mediátor kompetenciájába tartozik.

„Mindenképpen a mediátor szerepe az, mivel ő találkozik személyesen a sértettel és a terhelttel, hogy megítélje, lehet-e helye itt közvetítői vagy békítő körös eljárásnak. A mediátor idézi a feleket, és már az előkészítő fázisban felméri, hogy az eset alkalmas lehet-e – az érintettek személyiségét is figyelembe véve – egy békítő körös ülésre. De itt is fontos az, hogy az ügyész csak mérlegelje azt, hogy egyáltalán megéri-e a békítést, vagy sem.”

„Szerintem a pártfogó dönthetne, hogy melyik ügyet kellene békítő körre küldeni, mi az iratokat látjuk csak, nem a személyeket, a döntés az ő kezében lehetne. Ha a pártfogó meghallgatja a feleket, könnyebben tudna döntést hozni. [...] Nyilatkoznia kell a sértettnek, nyilatkoznia kell a terheltnek, hogy kéri a közvetítői eljárás lefolytatását az ügyben. Nem minden ügy alkalmas, a testi sértés igen, de mindig az adott ügytől függ. Ezt én ügyészként, akkor, amikor az akta előttem van, nem tudom eldönteni.”

Bár a békítőkör-módszer alkalmazását az ügyészek elfogadhatónak tartják, az ülésen való részvételüket azonban nem látják indokoltnak. Emellett különös gond lehet, ha például a beszélgetés során újabb bűncselekmény elkövetése merül fel. A többség véleménye szerint az ügyész részvétele negatívan hatna a felek őszinteségére. Az eljárásban részt vevő pártfogó-facilitátor képviseli a hivatalos oldalt, és biztosítja az eljárás jogszerűségét.

„Az, hogy akár a törvény képviselőjeként, akár más szerepkörben részt vegyen az ügyész az eljárásban, kizárt, az igazságszolgáltatásban betöltött szerepe (védképviselő) miatt.”

„Pontosan ezért nem látom az ügyész szerepét, a szükségét az ügyben, mert nem biztos, hogy van megfelelő képzettsége, akár neki, de akár egy bírónak se. Én úgy érzem, hogy ez valamiképpen megkettőződése lenne az ügyeknek, mert a vádemelés, nyomozás szakában a feladatok fedik egymást, gondolok itt a kijelölésre, a közvetítői eljárásra. [...] Az ügyész szerepe a jóváhagyás, a befejezés elősegítése, de a közreműködést nem tudom elképzelni.”

A közvetítői eljárások megközelítőleg húsz százaléka után folytatódik a büntetőeljárás. Felvetődik a kérdés: mi lenne akkor, ha a békítő körös megbeszélésen nem születik a büntetőeljárás szempontjából releváns eredmény? Itt is gond lehetne az ügyészi részvétel. Hiszen ebben az esetben az ügyész esetleg olyan újabb körülményeket ismerhetne meg a beszélgetések során, amelyek a további eljárás szempontjából esetleg súlyosabb büntetéshez vezetnének.

Összességében a békítőkör-módszer alkalmazása során az alábbi kockázatok és előnyököt kell számba venni a különböző szereplők bevonása kapcsán:

- a felek részvétele, illetve annak nehézségei;
- a közvetve érintett, közeli, illetve szélesebb közösség fogalmának definiálása és érdekelte tétele a részvételben;
- az igazságszolgáltatási rendszer képviselőinek részvétele, illetve annak korlátozottsága (ügyészek, bírák, pártfogók);
- dilemmák a bizalom légköre és a titoktartás kapcsán;
- további szereplők (például áldozatsegítők, pszichológus) bevonása a problémák feltárásába és megértetésébe.

További kérdés az is, hogy nem húzódik-e el túlságosan az ügy a sok szereplő bevonása miatt. Az egyes szereplőkkel történő szervezés, egyeztetés, a meghallgatás, a felek érdekeinek bevonása mind időigényes, és komoly kockázatot jelent abban a tekintetben, hogy milyen hatékonyan lehet egy kört megszervezni és lebonyolítani. Ez egyébként a gyakorlatban valóban hosszabbá teheti a beszélgetés megszervezését, és növelheti a költségeket.

Esettanulmányok

A következőkben két, büntetőjogi szempontból hasonló, ám megvalósulásában igen eltérő esetet mutatunk be. Az esetek alakulásának végigkísérése hozzásegíthet ahhoz, hogy megértsük a körmódszer lényegét, előnyeit/hátrányait, és megismerhessünk egy abszolút sikeres és egy kevésbé eredményes eljárást.

Első eset: Rongálás

Két terhelt az esti órákban egy vidéki város főterén kiállított, sérült gyermekkel foglalkozó alapítvány tulajdonában álló képek közül öt darabot golyóstollal összefirkált, azokra feliratokat készített, egyikük horogkeresztet rajzolt. A térfelnyelő kamera felvételei alapján a helyszínen elfogták a terhelteket. Másnap az alapítvány elnökének tudomására jutott a rongálás, feljelentést akart tenni, de a rendőrségen közölték: hivatalból már megindították a nyomozást. A terheltek azzal védekeztek, hogy alkoholos befolyásoltság alatt álltak, és a fényviszonyok miatt nem látták jól a fényképeket, nem tudták, hogy beteg emberek vannak rajtuk. A rongálás egy részét ismerték el.

Az ügy minősítése

A gyanúsítottak cselekményükkel százötvenezer forint rongálási kárt okoztak, mivel a toll hegye bevésődött a képekbe, így azok használhatatlanná váltak. A gyanúsítottak cselekménye egyrendbeli, a Btk. 324. § (1) bekezdésbe ütköző és a (2) bekezdés *a*) pontja szerint minősülő és büntetendő kisebb kárt okozó rongálás vétségének megállapítására alkalmas, amelyet a Btk. 20. § (3) bekezdése értelmében társtettesként követtek el.

A gyanúsítottak a kihallgatások során részletes vallomást tettek, megbánó magatartást tanúsítottak és ezzel együtt kezdeményezték az ügy közvetítői eljárásra utalását. A közvetítői eljárás kedvezőbb jogi megoldás az elkövetők részére, mint a büntetőeljárás, hiszen az érintettek bizonyítottság esetén akár szabadságvesztéssel is büntethetők lettek volna. Az eljáró ügyész a felek meghallgatása után jól ismerte fel, hogy az ügy alkalmas az elterelésre, és a jelenlegi szabályozás alapján egyetértett azzal, hogy az ügyet közvetítői eljárással oldják meg.

A közvetítői eljárás során a feleket a mediátor kereste meg az eljárás lefolytatása érdekében. Az ügyben eljáró mediátor helyesen érzekelte az ügy közösségi jellegét, és javasolta a résztvevői kör bővítését, illetve a békítőkör-módszer alkalmazását. A magyar jogi szabályozás szerint a közvetítői eljárásokban a közvetlenül érintett felek és két-két támogatójuk vehet részt. Itt a közvetlen sértett a büntetőeljárásban a képeket kiállító alapítvány volt, és a mediáción annak képviselője vett volna részt. A mediátor azonban kezdeményezte, hogy az ülésen vegyenek részt az alapítvány részéről azok a fiatalok, illetve szüleik, akikről a megrongált képek készültek és akiket emiatt közvetlenül és érzelmi-leg súlyosan érintett az eset, azaz bővítette a résztvevői kört, amire a pilot-projekt lehetőséget adott.

A kör tapasztalatai – a megállapodás

A körmódszer az adott ügyben a lehető legjobb választásnak bizonyult. A felek beszélhettek az érzelmeikről és az őket ért sérelmekről, az elkövetők közvetlenül kifejezhették megbánásukat a sértetteknek. Mindkét folyamat (érzelmeik kifejezése, megbánás/ bocsánatkérés) olyan lehetőséget nyújtott az érintetteknek, amelyet a közvetítői módszer vagy a hagyományos büntetőjogi eszközök alkalmazásával semmiképpen sem érhetek volna el.

Tekintettel arra, hogy az ülésen meg is jelentek azok a sértettek, akiknek a fényképét az elkövetők megrongálták, ám akik a büntetőeljárásban nem kaphattak volna szót, a körmódszer különösen sikeresen működött.

A kezdeti ellenséges hangulat az elkövetők nyilvánvaló és őszinte megbánása után fordulatot vett. Az érzelmeik nyílt és intenzív kifejezése a későbbiekben a tényleges megbékélés/megbocsátás lehetőségét jelentette, és elősegítette a felek megnyugvását.

A konkrét megállapodás egyik része az okozott kár megtérítése volt. Ezen felül, a konkrét anyagi sérelem helyreállításán túl, egyéb jóvátételt is tartalmazott a megállapodás: nevezetesen a terheltek vállalták, hogy a kezdődő egyetemi szemeszterben egy előadást szerveznek arról, mit tettek és mit tanultak az esetből, kiket, hogyan és miért bántottak meg. Ezt meg is tartották a terheltek, ennek – a nevelő jelleg mellett – jelentős gesztusértéke is volt a sértettek számára.

Az alapítvány és a közvetlen érintettek végül megnyugodhattak, a kezdeti idegenkedés után lelkesedéssel fogadták a körmódszer alkalmazását, és a terheltek mélyen átérezték az általuk okozott sérelmet és fájdalmat. Azaz az eset valóban a közösség és a sértettek megnyugvásával zárult, és segítette a fiatal felnőtt elkövetőket abban, hogy szembenézzenek a tettük következményeivel.

Második eset: Fiatalkorúak és gyermekek rongálása

A két fiatalkorú és három gyermekkorú elkövető több, pontosan meg nem határozható időpontban, heti rendszerességgel egy vidéki város önkormányzata (sértett) tulajdonát képező ipari parkban lévő használaton kívüli repülőtér épületéhez ment, és az épületet kövekkel dobálták meg. Az elkövetők az épület ablaküvegeit betörték, valamint a vakolatát leverték. A kár százötvenezer forint.

A nyomozáskor a gyermekkorú személyek kikérdezésére jegyzőkönyvben került sor, ennek során a bűncselekmény elkövetését elismerték, elmondták, hogy az említett helyszínre már kb. augusztus közepétől kijártak nézelődni, kerékpározni, majd a későbbiekben együtt kitalálták, hogy kövekkel dobálják az épületet, illetve annak ablakait, versenyezve azon, hogy ki találja el őket. Elmondták azt is, hogy alkalomszerűen velük tartott a két fiatalkorú L. V. és B. B. helyi lakos is, ekkor ők is dobálták kövekkel az épület ablakait. Kikérdezésükor mindannyian elismerték, hogy említett cselekményük során valóban törtek be ablakokat, viszont úgy nyilatkoztak, hogy a két fiatalkorúnak ez nem sikerült, ők egy ablakot sem törtek be. A tényállás alapján L. V. és B. B. fiatalkorúakat gyanúsítottként hallgatták ki kisebb kárt okozó rongálás vétség elkövetésének alapos gyanúja miatt.

Az ügy minősítése

A nyomozás folyamán beszerzett okirati bizonyítékok alapján megállapítást nyert, hogy három terhelt a bűncselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a 14. életévét, azaz gyermekkorú volt. Tekintettel arra, hogy nevezett gyermekkorúak életkoruknál fogva az általuk elkövetett, a feljelentés tárgyául szolgáló cselekmény miatt – a Btk. 22. § a) pontjában meghatározott büntethetőséget kizáró okból – nem büntethetők, ezért velük szemben a rendelkezésben foglaltak szerint a nyomozást megszüntették.

A fiatalkorú L. V. és B. B. magatartásukkal egyrendbeli, a Btk. 324. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő és büntetendő folytatólagosan elkövetett, kisebb kárt okozó rongálás vétségét valósították meg.

A nyomozás során az első- és másodrendű fiatalkorú gyanúsítottak a bűncselekmény elkövetését beismerték, megbánták, kérelmezték az ügyben a közvetítői eljárás lefolytatását, és vállalták a kár rájuk eső összegének megtérítését. A sértett képviselője szintén indítványozta a közvetítői eljárás lefolytatását.

Az eljáró ügyész a felek meghallgatását követően felismerte, hogy az eset alkalmas az elterelésre, és a jelenlegi szabályozás alapján egyetértett azzal, hogy az ügyet közvetítői eljárással oldják meg. Az ügyben eljáró mediátor észlelte az ügy közösségi jellegét, és javasolta a résztvevői kör bővítését, illetve a békítő körös módszer alkalmazását.

A kör tapasztalatai – a megállapodás

Az előkészítés során a családsegítővel együttműködve sikerült bevonni két kiskorú elkövetőt, akik hivatalosan nem minősültek terheltek a koruk miatt, de tanúként részt vettek az eljárásban, és a tanúvallomások alapján feltehető volt, hogy társtettesek. Ugyanakkor nem sikerült bevonni a harmadik kiskorút, aki ugyancsak a helyszínen volt, és a többiek elmondása alapján részt vett az ablakok betörésében. Ez általánosságban nehezítette a folyamatot, miként az is, hogy nem jelent meg a biztonsági őr, aki a feljelentést tette.

Gondot jelentett, hogy a kör első órája után a sértett jogi képviselője távozott, így nem volt lehetséges, hogy helyben konszenzus szülessen. A sértett igénye egyébként annak elérése lett volna, hogy a gyerekek megbánása példaértékű legyen másoknak, így a közösség többi tagjának. A kiskorú elkövetők és szülei számára az volt a cél, hogy kifejezzék, osztoznak a felelősségvállalásban: *„Így tartottuk tisztességesnek, hogy eljövünk.”*

Az egyik fiatalkorú elkövető anyja már a kör elején kinyilvánította, hogy azt várja a körtől, „derüljön ki, mit tettek és mit nem”. Azaz derüljön ki az igazság, hiszen a vallomások alapján úgy tűnt, a rongálást nem is a terhelt fiatalkorúak követték el. A kiskorúak, talán éppen emiatt, könnyebben kinyilvánították a megbánásukat. Az eljárás alá vont fiatalkorúak részéről azonban ez nem igazán történt meg.

A felelősség megosztásáról zajlott beszélgetést nehezítette, hogy a gyermekkorúak nem vonhatók felelősségre a cselekményük miatt. A felelősség megosztása ellen hatott még, hogy a kistelepülésen amúgy is rossz anyagi helyzetben élő családok számára az anyagi jóvátétel-vállalás súlyos teher, azaz ha nem kötelező, senki sem akar fizetni. Ráadásul a fiatalkorú terheltek családjai igazságtalannak is érezték a teljes anyagi felelősség vállalását, éppen a bűnösség mértékének vitatottsága miatt.

Végül a következő alkalommal a fiatalkorúak szülei és a sértett képviselője részvételével megszületett az írásos megállapodás. Ebben a két fiatalkorú szülei vállalták a teljes anyagi kár megtérítését, mivel a megállapodáson már nem jelentek meg a kiskorúak. Ezen felül nem történt a jóvátételen túli vállalás. Alapvetően tehát ez a kör nem tudta felszínre hozni a tényleges megbánást, nem történt katarzis. A gyermekkorúak felelősségvállalása ellen hatott a nehéz anyagi helyzet, amely miatt végül más módon sem kapcsolódtak be – még szimbolikusan sem – a jóvátételbe. Ezzel szemben a fiatalkorúak úgy érezték, hogy a gyermek elkövetők „megúszták”, így nem kívántak az anyagi teljesítésen túl egyéb módon is jóvátenni.

Jellemző volt, hogy főként a szülők beszéltek a körben, különösen a fiatalok esetében, ami összefügghet azzal, hogy számukra volt anyagi tétje a történetnek. Ők tolmácsolták gyerekeik vélt gondolatait: *„Hogy bánja meg azt, amit nem követett el?”* *„Egy ablakot se tört be, azt mondta, és nekem még soha nem hazudott.”* Tény, hogy ráadásul a jóvátételt fizető fiatalok terhelte anyagi vállalását is a szülő teljesíti. Előfordultak a beszélgetés folyamán a felelősségvállalás példamutató megnyilvánulásai: az egyik szülő felelősnek vallja magát azért, hogy elengedte a gyereket a „tiltott” területre. Ez mindenképpen a kör pozitív hozadéaként említhető, miként pozitív elem a büntethető kiskorú elkövetők, illetve szüleik bevonása, még akkor is, ha ez végül konkrét részvállalást a fizetésben nem idézett elő.

Összegzés

A fókuszcsoportos beszélgetés és a pilotprojekt eredményei egyértelműen tükrözik azt a szemléletet, amely szerint a legalitás elvén működő magyar jogrendszertől meglehetősen távol áll a békítő kör angolszász megoldásának szolgai átvétele. A megoldás e téren a közvetítői eljárásban részt vevő személyek körének bővítésében lehet, elsősorban a közösség képviselőinek bevonásával.

A fókuszcsoportos beszélgetésben az ügyészek szempontjából a következő kérdések vetődtek fel, amelyek közvetlenül vagy közvetve érintik a békítő kör mint elterelési módszer alkalmazhatóságát:

- a) Az ügyészek továbbra sem látják sem indokát, sem értelmét, sem törvényi lehetőségét a körben való részvételüknek.
- b) A békítőkör-módszer alkalmazásának lehetőségét nem a büntetőeljárás törvényben (1998. évi XIX. törvény), hanem a közvetítői eljárásról szóló törvényben (2006. évi CXXIII. tv.) kellene szabályozni, lehetőségként beemelni, amely a mediátor döntésén, megítélésén, az ügy szereplőin is múlik.
- c) A résztvevők kiemelték a mediátor szerepét. Hangsúlyozták, hogy az ő felkészültsége, az előkészítő munkája és tudása – csakúgy, mint a közvetítői eljárás során – kiemelt jelentőségű mind az esetkiválasztás, mind az ügy lebonyolítása, a békítőkör-módszer alkalmazása folyamán.
- d) Kiemelten fontos a vélemények szerint, hogy a vádemelési szakaszban az ügyész az ügy ura, ezért a feladata eldönteni, alkalmas-e az ügy resztoratív rendezésre, ő dönthet a mediátor/facilitátor javaslata alapján arról, hogy az ügyben a békítő kör alkalmazható-e.

- e) Az ügyész gyakorol felügyeletet az eljárás törvényessége, valamint a megállapodás jogszerűsége tekintetében, miközben az ügyész nem kíván részt venni magán az ülésen, mert nem feladata sem a jogi tanácsadás, sem pedig a „tekintély sugárzása”, és egyébként is összeegyeztethetetlen a részvétele az egyéb szerepkörével.

Az esetek jól mutatták számunkra, milyen sokrétű és sokszínű lehet a békítő kör mint elterelési módszer. Kiderült az is, milyen széles spektrumú azoknak az eseteknek a köre, amelyekben fontos lehet az alkalmazása, a személyközi konfliktusokon túlmutatva, a helyi problémák megoldásában. Az új szereplők bevonása tekintetében az igazságszolgáltatás képviselőinek megjelenése a békítő körben hasznos, de egyben problematikusnak tűnik, éppen a békítő kör jellege és alapelve miatt (az egyenlőség elvének érvényre juttatása). Az eljárást elrendelő és sikertelenség esetén a büntetőeljárásbeli szerepébe „visszatérő” igazságszolgáltatási képviselő nem tud egyenlő félként részt venni, továbbá gond lehet számára a békítő kör során felmerülő, újabb bűncselekményre vonatkozó információ, ami miatt szolgálati kötelessége hivatalból eljárni. Kérdéssé teszi az ilyen típusú részvételt az is, hogy az igazságszolgáltatás képviselőjének „egyenlő félként” történő bevonásával az adott szerv képviselőjét pontosan a kívánt funkciójától fosztja meg, s ez az igazságszolgáltatás megfelelő működésébe vetett hitet is rombolhatja. Például, ha a békítő kör keretében az eljáró rendőrrel közvetlenebb viszonyba kerül elkövető a következő rendőri intézkedésnél vonakodik a szoros kapcsolatot feladni, erőteljesebb hatósági fellépés válhat szükségessé, vagy az intézkedés sikertelensége újabb konfliktushelyzetet idéz elő.

A kutatás azonban arra is ráirányította a figyelmet, hogy a körmodszert jól lehetne alkalmazni a büntetőeljáráson kívül, így például a gyámügyi eljárásban, vagy egyébként nem büntethető (például kiskorú) személyek ügyében, avagy már elítélés után.

Magyar viszonyok között a békítő kör működtetése a sértett és terhelt közötti közvetlen közvetítői eljárásnak bizonyos esetekben jól alkalmazható változatoként képzelhető el, amely a közvetítői eljáráshoz hasonlatosan működik, ám a sérelem szélesebb körű jóvátételét teszi lehetővé a konfliktus rendezésével, s ezzel egyidejűleg prevenciók célokat is szolgál.

Összességében figyelemre méltó konfliktusfeloldó és jóvátételt szolgáltató eljárás a békítő kör, amely – ellentétben az igazságszolgáltatási rendszerrel – az emberek és közösségek erejét használja arra, hogy a résztvevők szembesítsék egymást a sérelemmel, felfedezzék és megérthessék ezek mélyebb okait. A körben az egyén felelőssége mellett a közösségi felelősség vállalása is teret

kap(hat). *Maga a kör is egy szertartás tulajdonképpen.* A bíróságon a bíró mindenki felett helyezkedik el, szó szerint is, tehát nincs meg az egyenlőség. A vádlott nem nyilatkozhat őszintén, hanem színjátékot kell játszania. Az egésznek nagyon formális jellege van, ami görcsösséget, idegességét indukál. Ezzel szemben a körben mindenki egyenlő, akinél a beszélő tárgy van, őszintén elmondhat bármit, mert tudja, hogy nincs büntető következménye, és ezáltal megszabadulhat a lelki teherrel.

A békítő kör lényegében *a reintegráció szertartása*.¹² Miközben a bűnözés a kapcsolatok lerombolását is magával hozza, a kör célja éppen a kapcsolatok kiépítése, ápolása. A kör módszer filozófiája elismeri, hogy többek vagyunk a tetteinknél. Ez pedig valóban a megnyugvást hozhatja magával a sértett számára a közösségen belül, és lehetőséget ad az elkövetőnek, hogy őszinte megbánása után ő is a közösség hasznos tagjává válhasson.

Irodalom

Boyes-Watson, C.: *Peacemaking circles and urban youth.* Bringing Justice Home, Living Justice Press, St. Paul, 2008

Galaway, B. – Hudson, J. (eds.): *Restorative Justice: International Perspectives.* Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1996

Hatvani E.: *A mediációról Magyarországon. A büntetőjogi mediáció bevezetése Magyarországon.* International Institute for Restorative Practices X. Világkonferencia, Budapest, 2007. november 7.

McCold, P.: *The recent history of restorative justice.* In: **Sullivan, D. – Tifft, L.:** *Handbook of Restorative justice.* Routledge, Oxon, 2008, pp. 28–30.

Morelli, L.: Restorative justice and peacemaking circles.

<http://www.revolutionofhope.net/images/09updates/Article%20Peacemaking%20Circle>

Negrea V.: Konfliktuskezelés és közösségépítés resztoratív gyakorlatokkal.

<http://hu.iirp.edu/articles.html?articleId=681>

Pranis, K.: *Conferencing and community,* 1998.

[http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/194/;](http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/194/)

http://www.iirp.edu/article_detail.php?article_id=NDc4

¹² A szertartás és a reintegráció fontosságáról lásd Pranis, K. – Stuart, B. – Wedge, M.: i. m. 25–29. o.

- Pranis, K.:** Empathy Development in Youth through Restorative Practices. *Public Service Psychology*, vol. 25, no. 2, 2000
- Pranis, K.:** *The little book of circle processes. A new/old approach to peacemaking.* Good Books, Aanvullen, 2005
- Pranis, K. – Stuart, B. – Wedge, M.:** *Peacemaking Circles. From Crime To Community.* Living Justice Press, St. Paul, 2003
- Price, R. T. – Dunnigan, C.:** *Toward an Understanding of Aboriginal Peacemaking.* University of Victoria, Victoria B. C., Canada, 1995
- Regina v. Moses*, [1992] 3 C.N.L.R. 116 Yukon Territorial Court, January 9, 1992.
<http://www.usask.ca/nativelaw/factums/view.php?id=124>
- Rieger, L.:** Circle peacemaking. *Alaska Justice Forum*, vol. 17, no. 4, 2001
- Stuart, B.:** Circle sentencing: turning swords into ploughshares. In: **Galaway, B. – Hudson, J.:** *Handbook of Restorative Justice: a global perspective.* Kugler, Amsterdam, 1996, pp. 193–206.
- Sullivan, D. – Tifft, L.:** *Handbook of Restorative justice.* Routledge, Oxon, 2008
- Yazzie, R. – Zion, J. W.:** *Navajo Restorative Justice: The Law of Equity and Harmony.* In: **Galaway, B. – Hudson, J. (eds.):** i. m. 157–174. o.
- Zion, J. W. – Yazzie, R.:** *Navajo peacemaking. Original dispute resolution and a life way.* In: **Sullivan, D. – Tifft, L.:** i. m. 151–160. o.

A sportrendészet aktuális kérdései

Napjainkban is komoly feladatot jelent a sportrendezvények biztosítása. A kutatás megvizsgálta a sportrendezvények biztosításának elméleti és gyakorlati aspektusait, a jogszabályi környezetet, annak változásait, a felmerülő neuralgikus kérdéseket és azok kezelésének lehetséges eszközeit. Külön problémát okoz a sporteseményeket beárnyékoló kriminogén jelenség, a sporthuliganizmus – elsősorban a futballhuliganizmus – jelenléte. E téren Magyarországon is megjelentek olyan új jelenségek, mint például az ustawka. Bár az utóbbi időben némileg javult a sportrendezvények biztonsági helyzete, még számos területen előrelépésre van szükség. Az új, sokra hivatott, korszerű technikai megoldásokat (beléptető kapuk, nagy felbontású kamerarendszerek) nemcsak felszerelni, de megfelelően és hatékonyan alkalmazni is kell tudni. Átgondolandó a háromfokozatú (normál, fokozott, kiemelt) biztonsági kockázat szerinti minősítés rendszere is.

A sport célja alapvetően testedzés, versenyzés, szórakozás, időtöltés. A professzionális látványsport ugyanakkor napjainkra integrálódott a szórakoztatóiparba, és kapcsolódó ágazataival (tévécsatornák, sportszergyártás stb.) rendkívül dinamikus fejlődést mutat és óriási üzleti potenciált jelent. E folyamathoz azonban az idők során számtalan más, nem ritkán negatív jelenség is hozzákapcsolódott.

Komoly problémát jelent a sporthuliganizmus (különösen a futballhuliganizmus) elterjedése, térnyerése, ami még nehezebbé és sokszor kiszámíthatatlanabbá teszi az amúgy is jelentős veszélyeket magában rejtő, gyakran nagyobb tömegeket megmozgató sportesemények biztosítását.

Az elmúlt évtizedekben a világ számos országában történtek tragikus következményekkel, halálos áldozatokkal, súlyos sérülésekkel járó stadionkatasztrófák, és szinte naponta kapunk hírt futballhuligánok rendbontásairól, összecsapásairól.

Hazánkban szerencsére halálos áldozatot követelő ilyen jellegű esemény ez idáig még nem következett be, de szüntelenül jelen vannak a sportrendezvények biztonságát, kulturált lebonyolítását zavaró megnyilvánulások.

Ezek ellen az utóbbi időben egyre erőteljesebb, radikálisabb harcot igyekeznek vívni a jogalkotók, a rendőrség és a sportági szakszövetségek is, e fellépés azonban a (mérkőzéseket látogató, főként ultra-) szurkolók egy részének heves tiltakozásába ütközik.

A tanulmány a labdarúgásra koncentrálna vizsgálja a sportrendészet leg-
égetőbb és legaktuálisabb kérdéseit, mivel a gyakorlati tapasztalatok is azt
mutatják, hogy a felvetődő problémák, feladatok és a rendzavaró események,
ha nem kizárólagosan is, de döntően meghatározó mértékben e sportág esemé-
nyei kapcsán jelentkeznek.

A sporthuliganizmus jellemzői napjainkban

Különösen a sokkoló brit tragédiákat követően (Heysel Stadion 1985, Hillsborough
Stadion 1989)¹ nemcsak az Egyesült Királyságban, de számos más országban és a
nemzetközi együttműködés szintjén is egyre fokozódó figyelem kezdett irányulni
a veszélyesnek minősülő labdarúgó-mérkőzések biztonságos megrendezésére.² Ez
megnyilvánult a rendőrségi aktivitás, az infrastrukturális háttér, a videokontroll, a
jegyeladások és a jogi szabályozás terén is. Ennek ellenére a sport- és különösen a
futballhuliganizmus napjainkban is lépten-nyomon jelen van. Hétről hétre érkez-
nek hírek a mérkőzésekkel, szurkolótáborokkal kapcsolatos erőszak újabb és újabb
megnyilvánulásairól, a jó érzésű szurkolókat elrettentő és a stadionoktól távartó
agresszió nemegyszer tragédiába torkolló tobzódásáról.

A nagy kluboknál a szurkolói táborok csoportok által strukturált szerkezete
alakult ki. Gyakran a táboron belül az egyes szurkolói csoportok között sincs
töretlenül jó viszony – esetenként agresszív megnyilvánulásokkal kísért – domi-
nanciavetélkedés, belső harc folyik az irányító, elit, tekintélyt parancsoló, befo-
lyásos státus megszerzéséért. A csoportok belső tagsága is változik, és időről
időre új csoportok is alakulnak, amelyek sokszor igyekeznek hegemoniára törni.
Az úgynevezett ultrák számítanak a legszélsőségesebb, legagresszívabb szurko-
lói csoportoknak. Ráadásul a rendőrségi közbeavatkozások idején az amúgy
egymás ősellenségének számító futballhuligán csoportok is rendszeresen közös
erővel fordulnak a hatóság tagjai ellen.

A stadionok belső rendjének erősödő kontrollja következtében egyre jellem-
zőbbé válnak a mérkőzésektől térben és időben elkülönülő, szervezett jellegű huli-
gánakciók. Ezek egyik speciális megnyilvánulása az úgynevezett *ustawka* (lebeszél
verekedés), amely új jelenségként immár Magyarországon is megjelent.

¹ Freyer T.: Nép a stadionban – stadionkatasztrófák. Belügyi Szemle, 2003/10., 78–79. o.;
Moncz A.: A futballtörténelem 100 legendás pillanata. Aréna 2000 Kiadó, Budapest, 2007, 43.
o.; Kocsis L. M.: A halál kapujában. Minerva Kiadó, Budapest, 1986

² Kabók J. et al.: Sportrendezvények biztosítása a gyakorlatban. Személy-, Vagyonvédelmi és
Magánnyomozói Szakmai Kamara, Budapest, 2009, 4–17. o.

Az ustawka lengyel eredetű szó, jelentése lebeszélés, megbeszélés találkozónak. Csakúgy, mint Lengyelországban vagy Oroszországban, hazánkban is elterjedt a különböző szurkolói csoportok ilyen típusú összecsapása, amelynek megítélése kérdéseket vet fel a büntetőjog, a bűnüldözés és a közrendvédelem számára is.

Az ustawka során szigorú szabályok és előre egyeztetett feltételek szerint zajlik a küzdelem két, egyenlő létszámú csoport között. A legfontosabb szabály, hogy a szemben álló felek segédeszközök nélkül, kizárólag puszta kézzel küzdenek, továbbá a harcképtelenné váló vagy a küzdelmet feladó drukkert már nem szabad támadni. A csata általában eldugott helyszíneken, kizárólag az érdekeltek között, azok beleegyezésével zajlik, és a résztvevők férfias küzdelemnek, mintegy sporteseménynek tekintik, valójában azonban súlyos veszélyeket rejt magában, és véleményünk szerint inkább kriminális jellegűnek tekinthető.

A büntetőjogi megítélés tekintetében az ustawka kapcsán felmerül a sértett beleegyezésének kérdésköre mint a cselekmény jogellenességét kizáró körülmény. Az életet sértő cselekményeknél a sértett beleegyezése jogilag irreleváns, az életet veszélyeztető cselekményeknél azonban már vannak kivételek, amikor a sértett beleegyezése kizárja az elkövető büntethetőségét. A veszélyeztetés indoka azonban mindig valamely társadalmilag hasznosnak ítélt cél elérésére való törekvés (például valaki beleegyezik az egyik veséjének kivételébe azért, hogy azt egy betegbe átültetve megmentse annak életét).³ Az ustawka esetében azonban semmilyen társadalmilag hasznos cél nem állapítható meg, és fennáll annak a veszélye, hogy egyszer egy résztvevő rendkívül súlyos, akár halálos sérülést szenvedhet.

Erőteljes a futballhuliganizmus és a szélsőséges politikai nézeteket vallók (elsősorban az idegenellenes szélsőjobboldaliak) közötti kapcsolat. E csoportok eszméik hangoztatásához kiváló terepnek, a médiában közvetített „ingyen reklámnak” tekintik a közérdeklődést vonzó labdarúgó-mérkőzéseket, azokat eszközként használják. A budapesti utcákon a politikai zavargások során törőzűző „rohamosztagosok” között feltűnő futballhuliganokhoz hasonló fellépést tapasztaltak más országokban is.

Megfigyelhető a futballhuliganizmus és a gazdasági érdekek összekapcsolódása is. Egyes ultracsoportok szerint az ő tevékenységük hozzájárul a futballiparág bevételeihez. A cataniai Ultras Ghetto és a palermói Harcosok például állítják, hogy nélkülük nincs „koreográfia”, és nem keletkezik pluszbevétel az ultrák működtette reklám-cikk-kereskedelemből. A hatóságok szerint az ultrák valójában a szervezett bűnözéssel kapcsolatban álló futballmaffiát jelentik, akik a szurkolók nagy tömegét manipulálják az általuk irányított és nagy hallgatottságú

³ Földvári J.: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 166–167. o.

helyi sportrádiókon keresztül.⁴ Mindeközben a futballhuliganizmus eszkalációja fontos anyagi érdekeket is sért: az eurótízmilliókat forgató nagy klubok számára a bajnokságok felfüggesztése, a mérkőzések elmaradása hatalmas veszteségeket okozhat. Magyarországon adatok merültek fel arra vonatkozóan, hogy egyes esetekben – elsősorban a Ferencváros mérkőzésein – előre megtervezett, kiprovokált szurkolói rendezvénytörténetek, amelyek háttérben biztonsági cégek lejáratásának szándéka, illetve megbízási szerződésekért folyó harc állt.

Az elmúlt években két film – az angol *A futballfaktor*⁵ és az angol–amerikai *Huligánok*⁶ – is témájául választotta a futballhuliganizmus világát. E filmek szuggesztíven ábrázolják a szurkolói kemény magokhoz (Chelsea, illetve West Ham United) tartozó, identitást kereső fiatalok életérzését, azt a miliót, amelyben az erőszak, a könyörtelenség, a vandalizmus, a drog, az alkohol, a férfias bunyók, ugyanakkor a barátság, a hűség, a lojalitás is megjelenik, és amelynek háttérben ott van az üzleti élet is. A valódi meccs már rég nem a pályán játszódik, az igazán senkit nem érdekel.

Intézkedések a sportrendezvények biztonsága és a sporthuliganizmus elleni fellépés érdekében

Az Országgyűlés 2011. július 11-i ülésnapján a szurkolók egyes csoportjainak részéről erős indulatokat kiváltó törvényt fogadott el, amelynek bírálatához néhány ellenzéki politikai párt is csatlakozott. A jogalkotó megítélése szerint a labdarúgó-mérkőzéseken elszaporodott szurkolói rendbontások, sportszerűtlen nézői magatartások ellen a korábbiaknál szigorúbban kell fellépni, mivel azok károsan hatnak a labdarúgók teljesítményére, a mérkőzések látogatottságára, végső soron a klubok bevételeire, a csapatok színvonalas működtetésére is. Ennek jegyében született meg a *sporthuliganizmus elleni fellépés érdekében szükséges egyes törvények módosításáról rendelkező 2011. évi CIV. törvény*.

A jogszabály indokolásában leszögezi, hogy a korábbi erőfeszítések nem érték el a kívánt célokat és eredményeket, mivel a hathatós javaslatoknak rendszerint az anyagi lehetőségek és a jogszabályok gyakorlati hatályosulásának problémája, a jogalkalmazás során tapasztalható hiányosságok szabtak korlátot.

⁴ Sárközy J.: Zár alatt az olasz futball. Népszabadság, 2007. február 5., 7. o.

⁵ A futballfaktor (The Football Factory). Rendező: Nick Love, bemutató: 2003. május 13., Cannes. Hazai mozipremier: 2005. november 17.

⁶ Huligánok (Green Street Hooligans). Rendező: Lexi Alexander, bemutató: 2005. szeptember 9., Egyesült Államok. Hazai mozipremier: 2006. május 25.

Így, bár a sport-, (futball)huliganizmus megfelelő kezelésének kérdésében elméleti szinten valamennyi érintett részéről történtek intézkedések, az alapvető probléma mégis megmaradt. A sportbiztonság lényegesen nem javult, mert csak részmegoldások születtek, és elmaradt a következetes jogalkalmazás is.

Célként egy szolgáltató szemléletű, családbarát és a kulturált szórakozást előtérbe helyező stratégia kialakítását határozta meg, ennek első lépcsőjében a sportesemények helyszínének infrastrukturális és biztonságtechnikai kérdéseivel kell foglalkozni. Ez az alapja ugyanis a teljes problémakörnek, az az alapvető kérdés, hogy egyáltalán megrendezhető-e egy nemzetközi színvonalú sportesemény az adott létesítményben.

Az új szabályozás ennek érdekében több törvény módosításával igyekezett kiküszöbölni a korábbi joganyag hiányosságait, nem titkoltan a *szigorítás* irányába elmozdulva, valamint a sportesemények rendezésében közreműködők *nagyobb felelősségének* megteremtése érdekében.

A törvény módosította a 2001. január 4-től a *Btk.*-ban pönalizált *rendbontás* bűncselekményének tényállását is. Annak idején a rendbontásnak a garázdaságtól elváló önálló bűncselekményként szabályozását elsősorban a sportrendezvényeken – különösen a labdarúgó-mérkőzéseken – elterjedt rendbontások, a sporthuliganizmus elleni hathatós fellépés igénye hívta életre. E megoldás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött szakmai reményeket, szinte „halott” tényállásnak volt tekinthető, alkalmazására csak elenyésző számban került sor. Pönalizálásának inkább jogpolitikai üzenet jellege volt, mint gyakorlati jelentősége. Ezáltal a büntetőjog-politika azt a szándékát igyekezett kifejezésre juttatni, hogy jogalkotási eszközökkel is fel kíván lépni a sporthuliganizmus, mindenekelőtt a futballhuliganizmus ellen.

A rendbontás módosított tényállása már az *erőszak vagy fenyegetés nélkül* megvalósított magatartást is súlyosan, két évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni, abban az esetben, ha valaki sportrendezvényen a létesítménynek a nézőktől elzárt területére jogosulatlanul belép, ott tartózkodik, vagy oda bármit bedob. Ez nemcsak a büntetőjogi szankcionálhatóságot teremtette meg, de egy sor eljárási intézkedést is alkalmazhatóvá tett. Így például a szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetője az előállítását követően bűnügyi őrizetbe vehető, és előzetes letartóztatása is elrendelhető.

Az új büntető törvénykönyv előkészítésekor felvetődött a rendbontás törvényi tényállásának újbóli megváltoztatása. A *Btk.* tervezete nem kívánta megtartani a 2011. évi CIV. törvény – néhány hónappal korábban beiktatott – rendbontásra vonatkozó rendelkezéseit (sportrendezvényen a létesítménynek

a nézőktől vagy a nézők meghatározott csoportjától elzárt területére való jogosulatlan belépés, ott tartózkodás, vagy e területre bármi bedobása), az előterjesztés szerint ugyanis azok bűncselekményként való meghatározása nem minősül arányosnak.⁷

Végül – az előterjesztésben foglaltaktól eltérően – az Országgyűlés által elfogadott törvényszöveg nem iktatta ki az említett elkövetési magatartások szankcionálását, csupán a bedobás esetén az elkövetés eszközét a sportrendezvény megtartását vagy mások testi épségét veszélyeztető tárgyak körére szűkítette, e módosítással egyet lehet érteni.

A törvény indokolása hangsúlyozza, hogy két évig terjedő szabadságvesztéssel, a rendbontás alapesetével azonosan büntetendő az, aki sportrendezvényen a létesítménynek a nézőktől vagy a nézők meghatározott csoportjától elzárt területére jogosulatlanul belép, ott tartózkodik, vagy e területre a sportrendezvény megtartását vagy mások testi épségét veszélyeztető tárgyat bedob. A sportról szóló 2004. évi I. törvény 71. § (1) bekezdésének c) pontja szerint a néző a sportrendezvény helyszínére akkor léptethető be, ha *„nem tart magánál szeszes italt, kábítószer, valamint olyan tárgyat, amely a sportrendezvény megtartását, továbbá mások személyi és vagyonbiztonságát veszélyezteti, vagy amelynek a sportrendezvényre való bevitelét a szervező a belépőjegy vásárlását megelőzően megtiltotta, és erről a belépőjegy vásárlóját megfelelő módon tájékoztatta”*. A büntetőjog ultima ratio jellegére figyelemmel indokolt, hogy a „bármí” helyett csak az olyan tárgyak bedobása legyen büntetendő, amely a sportrendezvény megtartását vagy mások testi épségét veszélyezteti.

A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény módosításának célja a sportrendezvények látogatásától a szervező által eltiltott, valamint a szabálysértési hatóság vagy a bíróság által kitiltott személyekre vonatkozó úgynevezett *sportrendészeti nyilvántartásból* történő adatszolgáltatás szabályozása a sportrendezvény szervezője, valamint a jegyértékesítést végzők részére.

E szerint a rendőrség kezeli a sportról szóló törvényben meghatározott sportrendészeti nyilvántartás hatálya alá tartozó személyek családi és utónevét, születési idejét, anyja születési családi és utónevét, az elkövetett szabálysértés megnevezését, a kitiltás vagy eltiltás időtartamát, valamint a sportlétesítmények megnevezését és a sportrendezvények körét, amelyre a kitiltás vagy eltiltás hatálya kiterjed. Az adatállományból a rendőrség a közrend és közbiztonság, az erőszak és a rendzavarás megelőzése, a nemzetközi rendőrségi együttműködési

⁷ Előterjesztés a Kormány részére a Büntető Törvénykönyvről. Budapest, 2012. február

kötelezettségek teljesítése, továbbá mások jogainak védelme céljából a külföldi rendőri szerv részére, valamint a rendezvények biztonságának védelme, a sportrendezvény látogatásának, továbbá a jegyértékesítés megtagadásának céljából a sportrendezvény szervezőjének, rendező alkalmazása esetén a rendezőnek, valamint a jegyértékesítést a szervező megbízásából végző személynek továbbíthat adatot.

A szabálysértésekről szóló 2012. évi II. törvény A kitiltás, illetve az eltiltás szabályainak megszegése címen, a 201. § (3) bekezdése szerint szabálysértés elkövetése miatt büntetni rendeli azt, aki olyan sportrendezvényen vagy sportlétesítményben tartózkodik, ahonnan a sportról szóló törvényben a sportrendezvény látogatásától eltiltották.

A sportról szóló 2004. évi I. törvény módosításai érintik a jegyértékesítést, a beléptető rendszereket, a kitiltás intézményét, az ezzel kapcsolatos rendőrségi és szervező általi adatkezelést, a sportrendezvények biztonsági minősítésére vonatkozó új intézményrendszert, az érintett belügyi szerveknek a létesítmények biztonsági ellenőrzésére vonatkozó szabályait, a rendezők és a szövetségek felelősségét, biztonsággal összefüggő feladatait, az annak megszegésére vonatkozó bővített szankciórendszert. Ezen kívül szabályozták a fokozott kockázatú sportesemények rendőrség által, térítés ellenében végzett biztosításának feltételrendszerét is.

Rendkívül fontos elem a sportlétesítmények úgynevezett *biztonságtechnikai ellenőrzésének* szabályozása, hiszen a múltbeli események tapasztalatai is arra hívják fel a figyelmet, hogy a legnagyobb, tömegkatasztrófák bekövetkezésében a stadionok nem megfelelő műszaki állapota is meghatározó tényezőként játszott közre.

Sajnálatos módon a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy még napjainkban is egyes helyeken a sportlétesítmények alkalmassága erősen megkérdőjelezhető, a lelátók műszaki színvonala nem megfelelő, előfordul, hogy gyakorlatilag tornatermet használnak sportcsarnokként, a biztonságtechnikai ellenőrzés után eltorlaszolják vagy lelakatolják a vészkijáratokat. Az ellenőrzéseket végző helyi hatóságok időnként nagy dilemma előtt állnak, mivel a szabályokat konzekvensen betartató döntésükkel több esetben ellehetetlenítenék a helyi sportéletet, haragra gerjesztve az önkormányzatot és a lakosságot is, amit általában nem vállalnak.

Talán némi javulás remélhető e téren a biztonságtechnikai fejlesztési tervek elkészítésének kötelezettségétől, mivel a sportrendezvények biztonságáról szóló kormányrendeletben meghatározott sportrendezvények lebonyolítására szolgáló sportlétesítmények tulajdonosának, üzemeltetőjének a sportlétesítmény összehangolt biztonságtechnikai fejlesztését biztosító, az ellenőrzést végző szervezetek

által közösen elfogadott négyéves biztonságtechnikai fejlesztési tervvel és az ahhoz kapcsolódó költségtervvel kell rendelkeznie.

A sportrendezvény megtartását, illetve nézők részvételével való megtartását a sporttörvény rendelkezései szerint – rendőrségi határozattal – a következő esetekben lehet megtiltani, illetve a nézők számát korlátozni:

- a) a biztonság megrendezésnek az e törvényben és a sportrendezvények biztonságáról szóló kormányrendeletben meghatározott feltételei hiányoznak;
- b) az előzetesen meghatározott biztonsági szabályokat a szervező – rendező alkalmazása esetén a rendező – nem tartja be; vagy
- c) a 63. § (3) bekezdésében meghatározott biztonságtechnikai ellenőrzés elmaradt.

Ha a sportrendezvény résztvevőinek magatartása vagy egyéb körülmény a biztonságos megrendezést veszélyezteti, a rendőrség a sportrendezvény nézők részvételével történő megtartásának megtiltásáról vagy a nézők számának korlátozásáról dönt. Ha a sportrendezvényen részt vevők, valamint a nézők testi épségének, életének, illetve a sportlétesítmény megóvásának érdekében szükséges, a sportrendezvényt meg kell szakítani. A rendőrség jelen lévő képviselője a szervezővel, a vendég sportszervezet képviselőjével, valamint a játékvezetővel lefolytatott egyeztetést követően kezdeményezi a játékvezetőnél a mérkőzés befejezetté nyilvánítását. A játékvezető a rendőrség kezdeményezésének köteles eleget tenni és a mérkőzést befejezetté nyilvánítani.

Az egyik leginkább vitatott rendelkezés a sporttörvény *beléptető rendszerek* alkalmazásával kapcsolatos új 72. §-a.

A szervező a résztvevők egyedi azonosítására alkalmas biztonsági beléptetési és ellenőrző rendszert (a továbbiakban: beléptető rendszer) alkalmazhat, a labdarúgás sportág tekintetében a kiemelt biztonsági kockázatú sportrendezvény és a fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvény esetében beléptető rendszert alkalmaz. A rendező a beléptetéskor jogosult a résztvevők személyazonosságát ellenőrizni.

Beléptető rendszer alkalmazása esetén a szervező

- a) csak névre szóló belépőjegyet, bérletet értékesíthet;
- b) személyazonosításra alkalmas, kedvezményekre jogosító kártya (a továbbiakban: klubkártya) kiváltását teheti kötelezővé; valamint
- c) a beléptetéskor a rendező útján a belépőjegy, a bérlet birtokosának személyazonosságát ellenőrzi, és személyes adatait egybeveti a belépőjegy, a bérlet vagy a klubkártya adataival.

A sportrendészeti nyilvántartásban szereplő személynek belépőjegy, bérlet vagy klubkártya nem értékesíthető, az eltiltó és a kitiltó határozat szerinti sportrendezvény helyszínére, illetve sportlétesítménybe történő belépését meg kell tagadni.

Kétségekívül sokan megkérdőjelezzik e nem kevés anyagi erőforrást igénylő rendszerek telepítésének szükségességét, valamint a személyes adatok kezelésének módját. Néhány klubnál (például Ferencváros, Újpest) már bevezették az úgynevezett *szurkolói kártyát*, ami – különösen az első időben – egyes ultra szurkolói csoportok heves ellenállását, a hazai mérkőzésektől való távolmaradását váltotta ki. Mindenesetre a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy önmagában ez a megoldás sem csodaszer, amennyiben a rendszer alkalmazása és ellenőrzése nem megfelelő, akkor könnyen kijátszható, és nem éri el a kívánt eredményt. Véleményünk szerint a sportrendezvényeken történő szurkolói rendbontások elkövetőinek felelősségre vonása érdekében meg kell szüntetni az anonimitásuk lehetőségét, ennek megfelelő eszköze lehet a beléptető rendszerek alkalmazása, természetesen csak törvényes és szakszerű módon.

A személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól szóló 2005. évi CXXXIII. törvény is módosult, e szerint a rendezvény biztosítását végző személy- és vagyonőr a sportrendezvények biztonságáról szóló kormányrendelet hatálya alá tartozó sportrendezvényeken rendezői feladata során a sportról szóló törvényben meghatározottak szerint jogosult a sportrendezvényről eltávolítandó személyt *visszatartani*, ha az a személyazonosságát felhívásra nem igazolja.

Amint azt már jeleztük, a megváltozott szabályozást egyes politikai erők is élesen támadták, mivel az szerintük indokolatlanul kriminalizálja a szurkolókat, és szinte szlogenné vált *„a szurkoló nem bűnöző”* jelmondat. *Schiffer András*, az *LMP* frakcióvezetőjeként egyebek között bírálta a beléptető rendszerek hatástalanulmány nélküli telepítését, aggályosnak tartotta a szurkolói kártyákkal kapcsolatos adatvédelmet, valamint azt, hogy őrző-védő cégek közhatalmi jogosítványokat kapnak.⁸ A *Jobbik* az FTC-nél bevezetett szurkolói kártyák adatkezelési gyakorlatát támadta, javaslatuk szerint a szurkolói kártyák helyett a létesítményeket kellene fejleszteni, mivel a szurkolói kártya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a klubok és a hatóságok pedig nem megfelelően kezelik az adatokat.⁹

⁸ http://www.nemzetisport.hu/labdarugo_nb_i/sportpolitika-az-ellenzeki-frakciovezetoszerint-a-huligan-nem-bunozo-2094746

⁹ http://www.nemzetisport.hu/labdarugo_nb_i/ftc-a-jobbik-vizsgalatot-kovetel-a-szurkoloi-kartyak-ugyeben-2094882

A sporthuliganizmus elleni törvénycsomag-módosítás több pontja által kiváltott indulatokra, kérdésekre a „tisztánlátás érdekében” a Magyar Labdarúgó-szövetség (MLSZ) is igyekezett megnyugtató válaszokat adni¹⁰: hangsúlyozta, hogy a törvény nemcsak a szurkolók irányába szigorított, hanem a szövetség, a klubok és a biztonsági szolgálatok irányába is. Például kötelező a négyéves biztonsági fejlesztési terv elkészítése, mulasztás esetén közigazgatási bírság kiszabása kétszázézer forintig, állami támogatás megvonása, a rendezők számára speciális képzések elrendelése, és így tovább. Az életbe lépett törvény nem szigorúbb, mint a nyugat-európai gyakorlat, hanem annak magyar adaptációja.

Az MLSZ vezetése egyértelműen kijelentette, hogy nem bűnözőknek, hanem partnereknek, a magyar futball rendkívül fontos szereplőinek tartja a szurkolókat. Szükség van minden szurkolóra, köztük az ultrákra is, akik remek hangulatot képesek teremteni a stadionokban.

A szigorítások nem ellenük szólnak, sokkal inkább az érdekükben, hiszen az igazi szurkoló nem bűnöző, a bűnözőket viszont távol kell tartani a pályáktól, éppen azoknak az érdekében, akik felhőtlen szórakozásra vágyva mennek ki a mérkőzésekre.

A szurkolók egy része ellenérzéssel tekint a *szurkolói kártyára*, amelynek a bevezetése a klubok döntésétől függ. A beléptető és a jegyértékesítési rendszert felkészítik arra, hogy fogadni tudja a klubok döntése szerint bevezetett kártyát, amelynek minden ellenkező híreszteléssel szemben az MLSZ szerint nem az a lényege, hogy rendelkezzenek a szurkolók adataival (hiszen azok már a névre szóló jegyvásárláskor rendelkezésre állnak majd), hanem az, hogy plusz szolgáltatásokat lehessen nyújtani. Ez elsősorban szurkolói regisztráció, amely meggyorsítja a jegyértékesítést és a beléptetést, lehetőséget ad a szurkolók utaztatásának gyors és kulturált szervezéséhez a klub részéről.

A biztonsági szolgálat a rendbontással gyanúsított személyt három órán át *visszatarthatja*. A törvény úgy fogalmaz, hogy legfeljebb három órát, mert ha két perc múlva ott a rendőr, akkor két perc múlva már át kell adni neki a további intézkedést. A törvény nemcsak a fővárosi, nagyvárosi mérkőzésekre, és nemcsak a rendőrség által biztosított esetekre vonatkozik, hanem egy kisebb város normál minőségű mérkőzésén történő rendbontás elkövetőjének az előállítását is garantálnia kell, ahol a közelben nincsen rendőr, ezt szolgálja a háromórás időtartam.

¹⁰ <http://www.mlsz.hu/cikkek/szovetseg/2011/09/20/a-szurkolo-nem-bunozo>

Az MLSZ a kormány 960 millió forintos támogatásával *stadionbiztonsági projektet* indított, amelynek része a beléptető rendszerek kiépítése. A projekt egyik célja a mérkőzések túlbiztosításának elkerülése annak érdekében, hogy csökkenjen a biztonsági területen alkalmazott vagyonőri és rendőri létszám. Jelenleg a megfelelő technika hiányát pótolják a biztonságért felelős szervezetek emberi erőforrással.

A törvénymódosítás kimondja, hogy minden mérkőzés fő biztonsági felelőse a szervező sportegyesület. *Fokozott és kiemelt* mérkőzés esetén a rendőrség meghatározhatja a civil rendezői létszámot, a megfigyelő kamerák számát és helyét, továbbá fokozott mérkőzés esetén szerződésben kell megállapodni a rendőrséggel a rendőri létszámról, amelyért fizetni kell.

A törvény rendelkezik arról is, hogy a sportszervezet köteles a szurkolók utazását szervezni és őket biztonságiakkal kísélni. Mindezek a rendőri erő minimalizálására való törekvést szolgálják. A stadionbiztonsági projekt keretében megvalósuló jelentős ellenőrzés-technikai fejlesztés is a rendezői és rendőri létszám csökkentését célozza.

A *pirotechnikai eszközök* jogszabálytól eltérő felhasználása, sőt birtoklása is minden esetben szabálysértés, ami a rendőrök számára intézkedési kötelezettséget határoz meg. Ha a pirotechnikai eszközt a pályára bedobják, és a rendező az illetőt ki akarja emelni, az elkövető azonban annak ellenáll, az bűncselekménynek minősül.

A *szurkolói drapériák és koreográfiák* kérdését a hazai jogszabályok, az UEFA és az MLSZ szabályai egyértelműen rendezik. A szabályok tartalmazzák a pecsételést mint kötelezettséget. Ennek az MLSZ nemcsak biztonsági, hanem média- és marketingjogok érvényesítése miatt is érvényt akar szerezni. Ez természetesen a drapériákra, kiírásokra, „koreókra” is érvényes.

A biztonsági cégeknél személy- és vagyonvédelmi tevékenység – ha a törvény kivételt nem tesz – személyre szóló, a rendőrség által kiadott hatósági igazolvány birtokában végezhető. A személy- és vagyonvédelmi tevékenység szabályairól szóló törvény kimondja, hogy ki nem végezhet ilyen tevékenységet.

Minden rendezőnek a jogszabályok értelmében személyében is azonosíthatónak kell lennie, hiszen a sporttörvény 70. § (3) bekezdése értelmében a sportrendezvényen részt vevő rendező szerv alkalmazottjának vagy a rendezőnek e minőségében és személyében külső megjelenése alapján azonosíthatónak kell lennie. Ebből a célból a rendező megkülönböztető ruhát, valamint a rendezői minőségét, nevét és azonosító számát jól látható módon tartalmazó kitűzőt visel.

A megfelelő rendezői stáb kialakítása érdekében az MLSZ már több lépést tett. Ezek közül kiemelésre érdemes:

- az MLSZ szakértői részt vettek sportrendezvények biztonságával kapcsolatos szakkönyvek kidolgozásában;
- a kamara – a sportért felelős minisztérium és a rendőrség közreműködésével – képzési és vizsgarendszert hozott létre és működtetett;
- akkreditálja a sporteseményen részt vevő rendezőket (igazolniuk kell a képesítési követelményeket).

A sporttörvény rendelkezéseinek megfelelően a sportrendezvényen való rendfenntartásra és a rendőrséggel való együttműködésre a szervező köteles a rendezőt felkészíteni. A felkészítéshez a szervező a rendőrség közreműködését a fokozott és kiemelt biztonsági kockázatúnak minősített sportrendezvények esetében *köteles* igénybe venni, a normál biztonsági kockázatúnak minősített sportrendezvények esetében *igénybe veheti*.

Az MLSZ szövetségi biztonsági ellenőri rendszert épített ki annak érdekében, hogy a sportrendezvények szervezésével és rendezésével kapcsolatos kérdések vonatkozásában érdemi előrelépés történjen. A biztonsági ellenőrök kötelesek ellenőrizni a biztonsági szabályzat teljesülését. A biztonsági szabályzat kötelező melléklete a rendezői lista. A helyileg illetékes rendőrkapitányság igazgatásrendészeti osztálya a Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamarával együtt végzi a vajonőrök ellenőrzését.

A *rendezőgárdák jogosítványai* elég sokrétűek. A rendezőknek szerteágazó jogosultságaik és kötelezettségeik vannak. Az utazó rendezők alkalmazásának célja, hogy a közrend, a közbiztonság fenntartása, s ezek részeként a személy- és vagyonvédelem, a bűnmegelőzés hatékonyságának fokozása érdekében sor kerüljön minden szükséges intézkedés meghozatalára.

A *személy- és vajonőr jogosult a bűncselekmény* elkövetésén tetten ért személyt a cselekmény abbahagyására felszólítani, a cselekmény folytatását megakadályozni, az elkövetőt elfogni és a birtokában lévő, bűncselekményből származó vagy annak elkövetéséhez használt dolgot, illetve támadásra alkalmas eszközt elvenni. Köteles azonban az elfogott személyt haladéktalanul az ügyben eljárni jogosult nyomozó hatóságnak átadni, ha erre nincs módja, e szervezet nyomban értesíteni. Így kell eljárni a tetten ért személytől elvett dolgokat illetően is. A személy- és vajonőr a feladata ellátása során *vegyi eszközt (gázspray-t), gumibotot, őrkutyát*, valamint – az erre vonatkozó jogszabályok rendelkezései szerint – *lőfegyvert, gáz- és riasztófegyvert* tarthat magánál, de azokat csak jogos védelmi helyzetben, illetve végszükség esetén alkalmazhatja.

Felvetődik a kérdés, hogy kamerák megléte esetén is szükség van-e a *motozás-ra*. A kamerák nem akadályozzák meg a tiltott tárgyak bevitelét a stadionokba. A kamerarendszerek, a beléptető rendszer, a névre szóló jegyértékesítés, a kitiltottak, eltiltottak nyilvántartásának kiépülése után viszont olyan előzetes kockázatelemzés végezhető, ami csökkentheti a ruházatátvizsgálások számát.

A rendőrség és a klubok, szurkolói csoportok közötti partneri viszony kialakítása, a megfelelő kommunikáció és információáramlás biztosítása érdekében fontos lépés az úgynevezett *rendőri kapcsolattartók* (általánosan elfogadott nevén: *spotterek*) rendszerének kiépítése.

A spotterek főbb feladatai a sportszervezetek biztonsági igazgatóival (referenceivel) történő napi szintű kapcsolattartás, az együttműködés fokozása, a minősítések indoklásainak előkészítése, a szurkolói csoportokkal történő kapcsolattartás, a szurkolói csoportok előkészületeire vonatkozó nyílt információszerző tevékenység végrehajtása, a sportszervezet labdarúgócsapatának idegenben játszott mérkőzéseinek biztosításában történő részvétel és a szurkolókkal kapcsolatos rendőri tevékenység segítése.

A spotterek a sportszervezet működésének helye szerint illetékes rendőrkapitányságoknál olyan – lehetőség szerint angolnyelv-tudás birtokában lévő – rendőrök lennének, akiket indokolt esetben egyéb szolgálati feladataik ellátása alól is mentesíteni kellene. Valamennyi rendőrkapitányság illetékességi területén szükséges lenne legalább két spotter kijelölése, ha ott legalább egy – az 54/2004. (III. 31.) kormányrendelet hatálya alá tartozó – első osztályú sportszervezet működik. Azokon a rendőrkapitányságokon, amelyek illetékességi területén egynél több első osztályú sportszervezet működik, a spotterek számának meghatározása a rendészeti igazgató (rendészeti helyettes) feladata lenne. Az NB I-ben szereplő valamennyi labdarúgóklubhoz minimum két spottert lenne szükséges kijelölni.

A sportrendezvényeket biztonsági szempontból minősítő bizottság tevékenysége

Fontos jelentősége van a sportrendezvények *biztonsági minősítésének*, mivel ettől függ egyebek között, hogy ki által és milyen módon történik a biztosítás. A sportrendezvény biztonsági minősítése: *normál, fokozott vagy kiemelt biztonsági kockázatú* lehet, erről a *sportrendezvényeket biztonsági szempontból minősítő bizottság* (a továbbiakban: minősítőbizottság) javaslata alapján az *Országos Rendőr-*

főkapitányság határoz.¹¹ A döntésnek *jelentős anyagi vonzata is van*, hiszen míg a kiemelt biztonsági kockázatú sportrendezvény biztosítását a rendőrség közfeladatként (azaz díjtanul) végzi, addig fokozott minősítés esetén a sportlétesítményen belüli biztosításért a szervezőnek a rendőrség részére térítési díjat kell fizetnie.

A minősítőbizottság az ORFK, a katasztrófavédelem, az Országos Mentőszolgálat, az Országos Bírósági Hivatal, a Legfőbb Ügyészség, a sportigazgatási szerv, valamint a sportágak országos sportági szakszövetségei által delegált szakértőkből áll.

Normál és fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvényeken a sportlétesítményen belüli biztonságért a szervező felel. A fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvény szervezője annak időpontját megelőző tizenöt napon belül köteles felkérni a sportrendezvény helye szerint illetékes helyi rendőrkapitányságot a sportlétesítményen belüli rend fenntartásában térítés ellenében történő közreműködésre. Normál biztonsági kockázatú sportrendezvényen a szervező a rendőrség közreműködését térítés ellenében igénybe veheti.

Fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvény esetében a szervező a biztonságos lebonyolítás érdekében köteles

- a) a sportrendezvény térítés ellenében történő sportlétesítményen belüli biztosítását kezdeményezni;
- b) a belépésre jogosító igazolások számáról a rendőrséget tájékoztatni;
- c) a rendezői létszámot a rendőrség által meghatározott számra emelni;
- d) a szurkolók parkolását, az elhelyezett gépjárművek őrzését szervezni és biztosítani; valamint
- e) a rendezői listát előzetesen a rendőrség részére átadni.

Labdarúgás sportág esetén *külön előírások* vannak a kiemelt biztonsági kockázatú mérkőzésre utazó sportszervezet tekintetében. Ilyen esetben a sportrendezvényre utazó sportszervezet vagy annak biztonsági felelőse a sportesemény biztonságos lebonyolítása érdekében köteles

- a) megszervezni a vendégjátékra utazó szurkolók szervezett utaztatását;
- b) intézkedni a sportszervezet szurkolóinak létszámával arányban álló számú, a vendég sportszervezet által biztosított utazó rendező biztosításáról; valamint
- c) részt venni a szurkolói beléptetésben és a vendégszektor biztosításában.

¹¹ Az 54/2004. (III. 31.) kormányrendelet szerint a biztonsági kockázat szerinti minősítést öt kiemelt sportág (labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, vízilabda és jégkorong) rendeletben meghatározott mérkőzései vonatkozásában kell elvégezni.

A kamerával történő megfigyelés esetén is különös jelentősége van annak, hogy a sportrendezvény milyen biztonsági kockázatú minősítést nyert. A szervező (rendező alkalmazása esetén a rendező) képviselője a normál és fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvény ideje alatt – annak helyszínén, a beléptetésre váró szurkolók által elfoglalt közterületen és a nézők részére kijelölt parkolóknál – a résztvevők személy- és vagyonbiztonsága érdekében jogosult, a labdarúgás sportág tekintetében a fokozott, valamint valamennyi kiemelt biztonsági kockázatú sportrendezvény ideje alatt köteles a résztvevőket a rendőrség által meghatározott helyszínekre, a rendőrség által meghatározott számban elhelyezett, a résztvevők egyedi azonosítását lehetővé tevő minőségű felvételt biztosító kamerával megfigyelni és a felvételt rögzíteni.

A kamerával való megfigyelésről, a kamerák elhelyezkedéséről és a rögzített adatok kezeléséről a nézőt a sportlétesítményen kívül és annak területén jól látható hirdetőn, a belépőjegyen, bérleten, illetve a klubkártyán piktoqramok felhasználásával, valamint magyar, angol, német és a külföldi vendég sportszervezet országa szerinti nyelven is tájékoztatni kell.

A szabálysértési, valamint a büntetőeljárás megindításához és lefolytatásához szükséges adatok és információk biztosítása céljából a sportrendezvény befejezését követően a szervező köteles a rendőrség által a sportrendezvény befejezését követő 72 órán belül megtehető felszólításban megjelölt ideig megőrizni a sportesemény biztosítása során rögzített felvételeket. A rendőrség a szervezőt vagy a rendezőt a felvételeknek a felszólítást követő legfeljebb harminc napig történő tárolására szólíthatja fel. Ha nem történik felszólítás, a szervezőnek, illetve a rendezőnek a rögzített adatokat a rögzítés után 72 óra elteltével meg kell semmisítenie.

A szervező, valamint a sportági szakszövetség évente *biztonsági helyzetjelentés*, illetve *beszámoló* elkészítésére kötelezett, ezeket a minősítőbizottság értékeli, és a biztonsági minősítések során figyelembe veszi.

A 2012–13-as és a 2013–14-es idényben 2013 októberéig az öt sportág tekintetében összesen 107 kiemelt, 35 fokozott és 1302 normál biztonsági kockázat szerint minősített mérkőzést rendeztek. Labdarúgás sportágban a nemzeti bajnokság első osztályában a jelzett időszakban 48 kiemelt, 22 fokozott és 242 normál, összesen 312 mérkőzést rendeztek, ezek közül 28 kiemelt, 5 fokozott, valamint 16 normál mérkőzésen történt rendőri intézkedés.

A kiemelt mérkőzéseken húszon a sportlétesítményen belül, ötön a sportlétesítményen kívül, három mérkőzésen a sportlétesítményben kívül is belül is, a fokozott mérkőzéseken mind az öt esetben a sportlétesítményen belül, a normál

mérkőzéseken tíz mérkőzésen a sportlétesítményben, három mérkőzésen a sportlétesítményen kívül, és három mérkőzésen a sportlétesítményben és azon kívül is történt rendőri intézkedés.

Összegzés

Konklúzióként megállapítható, hogy bár az utóbbi időben némileg javult a sportrendezvények biztonsági helyzete, még számos területen előrelépésre van szükség. Az új, sokra hivatott, korszerű technikai megoldásokat (*beléptető kapuk, nagy felbontású kamerarendszerek*) nemcsak felszerelni, de megfelelően és hatékonyan alkalmazni is kell tudni. Az előerős rendőri biztosítást csökkenteni kell, ehhez azonban szükséges a *rendezők szigorúbb, következetesebb ellenőrzése*, a jogosulatlanul tevékenykedők kiszűrése. Fontos lenne a nem elég hatékonyan működő *spotteri hálózat fejlesztése*, amely az információszerzésben és a kommunikációban is jelentős szerepet kaphat. Átgondolandó a *háromfokozatú (normál, fokozott, kiemelt) biztonsági kockázat szerinti minősítés rendszere*, mivel jelenleg többnyire a legnagyobb veszélyeket jelentő, „legbalhésabb” szurkolókat magukénak tudó klubok járnak jól, a kiemelt biztonsági kockázat szerinti mérkőzéseket ugyanis a rendőrség közfeladatként, azaz díjtalanul biztosítja. A legfontosabbnak mindamelllett a szurkolók, a klubok, a sportági szövetségek és a hatóságok hatékony együttműködése tekinthető.

Irodalom

- Földvári J.:** *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Freyer T.:** Nép a stadionban – stadionkatasztrófák. *Belügyi Szemle*, 2003/10.
- Kabók J. – Képiró J. – Kovács P. – Kis J. – Molnár J. – Tatorján I. – Stipka I. – Gyarmati I. – Czvalinga K.:** *Sportrendezvények biztosítása a gyakorlatban.* Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara, Budapest, 2009
- Kocsis L. M.:** *A halál kapujában.* Minerva Kiadó, Budapest, 1986
- Moncz A.:** *A futballtörténelem 100 legendás pillanata.* Aréna 2000 Kiadó, Budapest, 2007
- Sárközy J.:** Zár alatt az olasz futball. *Népszabadság*, 2007. február 5.

Summaries

Ferenc Irk
Manager deviancies in risk society

The study aims to describe the characteristics of the managers of large organizations, social deviance and individual drivers. Managers' decisions leading to harmful consequences should be prevented by the exclusion of possibilities. This is all the more necessary because the second modernity has created an environment in which people are often unable to recognize the unintended consequences of the decision. The choices are usually characterized by a limited rationality. People affected by the bad decisions of consequences of damages suffered have spoken differently in different parts of the world. In this values and possibilities of interests determined by the culture play a decisive role.

Klára Kerezsi – Éva Inzelt –
Miklós Lévy
**Corruption as a crime from the
viewpoint of the Criminal Justice
System**

The study describes the Criminal Justice System's response to corruption. The aim of the research is to get information about how and what kind of corruption cases (bribery and trading in influence) the Criminal Justice System could handle and it explores the reasons behind their criminal persecution. The results could help the members of the Criminal Justice System to fight against corruption effectively. During the research we had analysed the 2010's legally binding court files of bribery and trading in influence (totally 272 convicted persons' data). According to the results most of the cases belong to 'petty corruption'. To increase the detection of corruption offenses it is necessary to enhance the number of the internal and external control mechanisms and to encourage the whistleblower's notifications.

Ildikó Ritter
Introduction to the drug economy I.

In Criminological Studies number 49 with a title of the essay „*Introduction to the drug economy I.*”, I tried to find an answer for the question, whether the retributive justice's system is able to record the competition with a drug market showing an increasingly bigger diversity. I examined the capital features, the interactions of the supply drug market and its institutional market. I am exploring the question, why the drug market became a crime industry by departing from the consumer society concept of Bauman and the industry of consumer culture.

Szilveszter Póczik
Old terrorism – new terrorism I.

In the course of the interpretations of terrorism many research concepts missed to recognize the essence of the problem. The research of terrorism has been characterized until today by concepts full of fantasy but modest research methods and the lack of empirical approaches. In the two decades after 1950 the theoretical mainstream moved first from the biology toward the psychology then more and more toward the sociology. By 2000 the political sciences took back the dominance in the research. The theory of the new terrorism tends more to confuse than to support the discernment. Not the characteristics of the terrorism but much more its extern circumstances and conditions have radically changed. Due to the social processes of the current period of the world crises we have to expect an increase in political violence as a systematic social practice in the euroatlantic world, too.

Petra Bárd
**Traps of judicial cooperation in
criminal matters: The case Tobin**

The case of reckless driver Francis Ciarán Tobin hitting two children in Hungary who died on the spot and especially Ireland's refusal over a decade to surround the convict to Hungary shows the failure of the European Arrest Warrant – a former third pillar legal instrument adopted on the basis of the principle of mutual recognition assuming mutual trust between EU Member States. I explore the EU law dimension of the case illustrating on the one hand the necessity to step up against cross-border criminality in a unified manner and on the other I discuss the failure of the legal instrument as one of the many negative consequences of the fear on behalf of nation states of losing a considerable segment of national criminal sovereignty.

Gabriella Kármán
**Evidence in the Anglo-American
criminal procedural system**

In Anglo-American and in continental legal literature the problems of proof are discussed in a different order, using different approaches. As compared to the significance of the question, academic work on the theory of proof is only scarcely produced these days. However, a considerable amount of historical literature is available in the field of evidence and proof, which suggests that evidence law has a special significance in the common law tradition. This tradition is linked to concepts such as truth, reason and justice of law. In order to understand the goal, the operation and the institutions of the Anglo-American criminal procedure one needs to recognize the links between these latter concepts and the evidentiary system. The paper adopts such an approach to the issue.

Erzsébet Tamási – Orsolya Bolyky –
Eszter Sárík
**Risk factors leading to homicide
among juvenile and young adult
offenders**

In the past two decades international research in criminology attempted to predict the occurrence of violent acts by the evaluation of risk factors. Based on the results of examinations risks are almost identical in the examined nations and the appearance of risk-factors is also very similar. These features have encouraged us to compare the results of our research conducted on juvenile and young adults committing homicides with the outcomes of Loeber's and Farrington's homicide sample in Pittsburgh. Although international comparison may hold difficulties caused by the relevant differences in methods and research-sources, the similarities between young Hungarian and American killers regarding the risk factors deriving from their life trajectories, personalities and circumstances of the cases proved to be valid.

Katalin Parti
**Elements of reliable information
in online and print media, with
special regard to the
communication with the
prosecution**

The research introduces the main characteristics of the online and the offline press, by following the Kata Bándy case. While highlighting the advantages and dis-advantages of the two media, and focusing on the extension and the reliability of informing the public, my unconcealed aim is to prove the strengths of the online press that lift it to a competitive position with the traditional, offline mass communication. The research has a twofold method: on the one hand, newsroom workers and editors tell about their own experiences in making and publishing the news, comparing the characteristics, strengths and weaknesses of the new

and the old – the online and the offline – media, in semi-structured interviews. On the other hand, statements and suggestions of the journalists/news workers are encountered by a quantitative analysis of an infamous criminal case, heavily published in the period of the research.

Tünde A. Barabás – Szandra Windt

Mediation in circle

The main research questions of the *How can peacemaking circles be implemented in countries governed by the principle of legality?* project (PMC) were whether the so called peacemaking circles method can be implemented into the European continental legal systems, and develop the good practices in Europe involving Germany, Belgium and Hungary. In the peacemaking circles there are broader circles compared to the mediation process: with the representatives from the various branches of the justice system and the members of the extended community the offenders and the victims treat the injuries caused by the offense and try to make an arrangement on the way how to restore that. Beside the research, pilot cases were facilitated in the participating countries. OKRI researchers used the focus group method and semi-structured questionnaires to discover the opinions and attitudes of the Hungarian prosecutors who were also involved as participant-observers in the first pilot project which practiced the peacemaking circles method in Hungary. The present study summarizes the results of the research together with the origin and tradition of the peacemaking circles.

László Tibor Nagy

Current issues in sport policing

The security of sports events is still a serious problem in Hungary. In this research we have examined the theoretical and practical aspects of sports events, the legal environment, its changes, the crucial problems and their possible solutions. The phenomenon of sport hooliganism, especially football hooliganism casts a shadow over sports events. Besides this some new phenomena like the *ustawka* appeared in Hungary. Though recently the security situation in the sporting events somewhat improved, progress is still needed in many areas. The new, much intended, advanced technological solutions (access control doors, high resolution camera systems), have to be mounted properly and also need to be able to function efficiently. Consideration should be given to the three-stage classification (normal, increased, priority) security risk system.

Kiadja az Országos Kriminológiai Intézet

Szöveggondozó: Takács Andrea

Nyomda: P-T Műhely